

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. І. Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ
ФАКУЛЬТЕТ ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ПРАВА
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ “ФЕМІДА”

ПРАВНИЧО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції

16 січня 2019 року

З нагоди 60-річчя доктора історичних наук, професора,
заслуженого діяча науки і техніки України,
академіка Української академії історичних наук,
АН Вищої школи України та Української академії політичних наук
Богдана Івановича Андрусішина

КИЇВ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2019

*Друкується за рішенням Вченої ради
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 10 від 28 березня 2019 року)*

Редакційна колегія:

- В. П. Андрущенко** – ректор НПУ імені М. П. Драгоманова, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (*співголова Редакційної колегії*);
- Ю. С. Шемшученко** – директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, академік НАН України, академік НАПРН України, доктор юридичних наук, професор (*співголова Редакційної колегії*);
- О. О. Рафальський** – директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор (*співголова Редакційної колегії*);
- І. Т. Горбачук** – голова профспілки працівників та голова ради трудового колективу НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат фізико-математичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, Заслужений працівник освіти України (*заступник голови Редакційної колегії*);
- Р. М. Вернидуб** – проректор з навчально-методичної роботи НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор філософських наук, професор (*заступник голови Редакційної колегії*);
- Г. М. Торбін** – проректор з наукової роботи НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор фізико-математичних наук, професор (*заступник голови Редакційної колегії*);
- Р. С. Огірко** – завідувач кафедри теорії та історії держави і права НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат юридичних наук, професор (*заступник голови Редакційної колегії*);
- О. Я. Кархут** – заступник з наукової та виховної роботи декана факультету політології та права НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат юридичних наук (*Вчений секретар*);
- М. С. Корець** – проректор з науково-педагогічної та адміністративно-господарської роботи НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор педагогічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України;
- В. Г. Лавриненко** – проректор з міжнародних зв'язків НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, професор;
- І. Г. Вєтров** – проректор з навчально-методичної роботи гуманітарних факультетів НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, професор;
- І. А. Гамула** – проректор з перспективного розвитку та інфраструктури НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат педагогічних наук;
- В. М. Синьов** – почесний декан факультету корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова, академік АПН України, доктор педагогічних наук, професор, Заслужений юрист України;
- О. В. Бабкіна** – завідувач кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова, академік Української академії політичних наук, доктор політичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України;
- В. Ю. Стеценко** – завідувач кафедри галузевих юридичних дисциплін НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор юридичних наук, професор;
- Л. В. Савенкова** – директор Наукової бібліотеки НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат педагогічних наук, доцент;
- С. П. Дмитренко** – завідувач кафедри політології і публічного управління та адміністрування НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат політичних наук, доцент;
- О. В. Токарчук** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права НПУ імені М. П. Драгоманова.

П 68 ПРАВНИЧО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ. З нагоди 60-річчя доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка Української академії історичних наук, АН ВШ України та Української академії політичних наук Богдана Івановича Андрусишина: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 січня 2019 року; Мін-во освіти і науки України, НПУ ім. М. П. Драгоманова, Ін-тут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Ін-тут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Громадська організація “Феміда” / ред. кол.: В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко, О. О. Рафальський та ін. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. – 299 с.

У збірнику вміщені матеріали, в яких розглядаються актуальні проблеми наукових досліджень викладачів, докторантів, аспірантів, студентів навчальних закладів та наукових установ України, які працюють у галузі юридичних, політичних, історичних наук тощо.

УДК 94:[32+34](477):005.745

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Вітальні слова учасників

*В. П. Андрущенко
ректор НПУ імені М. П. Драгоманова,
член-кореспондент НАН України,
академік НАПН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
доктор філософських наук, професор*

ВЧЕНИЙ БОГДАН ІВАНОВИЧ АНДРУСИШИН: В РАМКАХ НАУКОВОГО ПОРТРЕТА І ПОЗА НИМ*

Доктору історичних наук, професору, дійсному члену Української академії історичних наук, Академії наук Вищої школи, Української академії політичних наук, заслуженому діячу науки і техніки України, декану факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Андрусишину Богдану Івановичу 10 січня 2019 року виповнюється 60 років.

В Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова відбулося наукове становлення та професійне зростання Б. І. Андрусишина, тут він пройшов шлях від студента до доктора історичних наук, професора, академіка.

Багато зусиль доклав професор Б. І. Андрусишин до створення на базі соціально-гуманітарного факультету, який він очолив 1998 р., нової структури в НПУ імені М. П. Драгоманова – Інституту політології, соціології та права, а згодом факультету політології та права, який є правонаступником соціально-гуманітарного факультету створеного у жовтні 1992 р.

Факультет політології та права є єдиним подібним в Україні навчальним підрозділом, своєрідним навчально-науковим комплексом, де на

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусишин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Факультет політології та права ; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 221 с., портрети. – (Серія : “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

високому професійному рівні і з урахуванням новітніх досягнень юридичної, політологічної та державно-управлінської науки готуються юристи, політологи та менеджери публічного управління XXI століття. Вперше в Україні студенти факультету крім базової фахової підготовки отримують кваліфікацію викладача правознавства та політології для ЗВО. Саме на це спрямовує перспективи факультету Б. І. Андрусишин.

Разом з колегами-філософами він був ініціатором відкриття в університеті нової спеціальності “Релігієзнавство”.

Працюючи більше п’яти років на посаді проректора з навчально-методичної роботи гуманітарних інститутів (2011–2016 рр.), професор Б. І. Андрусишин основну увагу сконцентрував на оновлення змісту освіти, у першу чергу, предметів соціально-гуманітарного та психолого-педагогічного блоків, наповнення навчальних програм, підручників, навчальних посібників найновішими ідеями із наукових розробок провідних українських та зарубіжних вчених, донесення до студентів та викладачів ідей українського державотворення, формування громадянської позиції. Долучався до розробки на державному рівні програмних документів гуманітарної політики, брав участь у їхньому публічному обговоренні.

Організовував Всеукраїнські конкурси “Слово про мого першого вчителя”, у яких брали участь сотні учасників від першокласника до 90-літнього пенсіонера з усіх куточків України (голова журі – А. П. Демиденко), опікувався щорічним шаховим турніром на кубок ректора (головний суддя – академік Ю. С. Шемшученко), іншими громадсько-культурними та спортивними заходами.

Проф. Б. І. Андрусишин є організатором факультетських і міжвузівських турнірів з міні-футболу серед студентів і викладачів, сам є їх активним учасником як польовий гравець.

Проф. Б. І. Андрусишин був ініціатором створення переговорного майданчика між всіма громадськими організаціями університету під час Революції гідності. Разом з профспілковою організацією викладачів був одним з ініціаторів і здійснював збір коштів на потреби армії, коли почалася агресія Російської Федерації проти України. В результаті зібраних коштів було закуплено медичне обладнання для військового госпіталю в м. Ірпінь.

Значну увагу Б. І. Андрусишин приділяє й підготовці науково-педагогічних кадрів. Був ініціатором створення і першим головою спецради по захисту кандидатських дисертацій з права, тривалий час працював у складі спеціалізованої вченої ради з історії України. Був членом експертної комісії ВАК України з історії. Сьогодні працює у складі докторської спецради з політології в НПУ імені М. П. Драгоманова. Б. І. Андрусишин є автором близько 400 наукових праць, серед яких індивідуальні та колективні

монографії, підручники, навчальні посібники для студентів ЗВО та учнів загальноосвітніх середніх шкіл. Під його керівництвом захищено 24 докторських та кандидатських дисертацій з історії та права, ведеться підготовка аспірантів і докторантів.

Б. І. Андрусишин сприяв залученню до навчально-виховного процесу, керівництва магістерськими, дипломними роботами, кандидатськими та докторськими дисертаціями провідних вчених України, зокрема, академіка НАН України, доктора юридичних наук, професора, директора Інституту держави і права імені В. М. Корецького Ю. С. Шемшученка, докторів юридичних наук, професорів В. І. Акуленка, В. Д. Бабкіна, Р. А. Калюжного, А. М. Колодія, О. М. Костенка, С. І. Шимон, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, В. Г. Пилипчука, О. О. Підпригори, С. Г. Стеценка, судді Верховного суду України Тітова Ю.Г., докторів політичних наук, професорів В. П. Горбатенка, Г. І. Зеленько, В. М. Бебика, С. О. Телешуна, ряду провідних доцентів.

Б. І. Андрусишин підтримує тісні зв'язки з державними органами, входить до складу робочих груп і комісій з розробки проектів і експертування державних стандартів з "Історії" та "Правознавства", більше 10 років очолював секцію історії соціогуманітарної підготовки Науково-методичної комісії з педагогіки (0101) Міністерства освіти і науки України, був головою комісії з правознавства Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України, членом Науково-методичної комісії з права (0304) Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України.

З метою подальшого підвищення якості підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі правознавства, політології і публічного управління у руслі вимог щодо входження України до Болонського процесу, Б. І. Андрусишин ініціював підписання ряду угод з установами Національної академії наук України, зокрема з Інститутом держави і права імені В. М. Корецького, Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, Національної академії наук України, Інститутом законодавства Верховної Ради України, Центральною виборчою комісією, Науково-дослідним інститутом інформатики і права НАПрН України, Київською міською державною адміністрацією.

Б. І. Андрусишин є одним із засновників Української академії історичних наук (з 1999 р.), академіком Академії наук Вищої школи України (з 2005 р.), академіком Української академії політичних наук (з 2010 р.).

Активною є й міжнародно-освітня і наукова діяльність професора Б. І. Андрусишина. Він є організатором і учасником міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій і форумів за участю вчених із Франції,

Німеччини, Туреччини, США, Швеції, Фінляндії, Польщі, Чехії, Словаччини, Італії, Білорусі, Казахстану, Киргизії, Латвії, Литви, де виступав з багатьох важливих проблем.

З поля його зору не зникають питання підготовки нових підручників для ЗВО та ЗОШ. На факультеті затверджена програма видання підручників. У рамках цієї програми вже побачили світ декілька видань, зокрема, “Політологія”, а такі з них як “Методика викладання шкільного курсу “Основи правознавства” (2007 р.), “Методика викладання правознавства у ВНЗ”, “Сімейне право” “Основи правознавства: підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл.” (2017 рік), “Історія України в художньо-літературних образах” (7-8 кл.) та ін. вийшли за його участю як автора. Здійснюється видання підручників на електронних носіях.

Важливе наукове значення має діяльність Б. І. Андрусина як головного редактора наукового часопису “Економіка і право” Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, для якого він домігся внесення до переліку ВАК як фахового видання у галузі юридичних (2006 р.) та економічних (2007 р.) наук, заступника відповідального редактора журналів “Краєзнавство”, “Духовні студії”, “Пам’ять століть”, члена редколегій та редакційних рад ряду часописів: “Нова парадигма”, “Гілея”, “Вісник Академії праці та соціальних відносин ФП України”, “Український богослов”, “Український церковно-історичний журнал”, “Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації”, “Київська старовина”, “Політологічні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін”, “Ukrainica Polonica”, “Історичний календар”, “Юридичний журнал” та ін.

Б. І. Андрусин бере активну участь у громадському житті України. Він ініціював і створив громадську правничу організацію “Феміда” і обраний її першим головою та членом правління Національної спілки краєзнавців України, є заступником голови осередку “Просвіта” Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, заступником голови Всеукраїнської громадської організації Союз гетьманців-державників, членом спілки журналістів України, очолює осередок Союзу юристів України.

Б. І. Андрусин – провідник ідеї соціальної правової держави. Він багато працює над поглибленням історичної пам’яті, підвищенням правосвідомості та правової і політичної культури, духовно-естетичних засад громадян України. На це спрямовані його численні виступи у пресі, по радіо і телебаченню, зокрема, в журналі “Пам’ять століть” Б. І. Андрусин є ведучим рубрики, де відображаються проблеми відродження і розвитку в Україні національного релігійно-церковного життя, побудови автокефальної помісної православної церкви, інтеграції світської та духовної освітніх систем, співпраці

Церкви й армії, ставлення релігійних організацій до політичного реформування суспільства, взаємодії релігії і політики в Україні тощо.

Наукові надбання Б. І. Андрусишина, вченого-новатора, дають відчутний поштовх потужній інтелектуальній хвилі молодих дослідників України.

Побажаємо Богдану Івановичу міцного здоров'я, щастя, творчих успіхів у науково-педагогічній та громадській діяльності.

*М. В. Стріха,
доктор фізико-математичних наук, професор
заступник Міністра освіти і науки України*

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ! ШАНОВНИЙ БОГДАНЕ ІВАНОВИЧУ!

Щиро вітаю учасників, гостей, організаторів з проведенням Всеукраїнської науково-практичної конференції “Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення”, з нагоди 60-річчя з дня народження доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка Української академії історичних наук, Академії наук вищої школи України та Української академії політичних наук Богдана Івановича Андрусишина.

Завдяки Вашій, шановний Богдане Івановичу, наполегливій праці та досягненням на науковій ниві, глибокій ерудиції, енергії та організаторським здібностям Ви заслужили шану всієї наукової спільноти.

Ваша трудова діяльність нерозривно пов'язана з вивченням історії України, держави та права в Україні, канонічного права, культурологічних питань етногенезу українського народу.

За багато років плідної роботи Ви зробили неоціненний внесок у розвиток системи вітчизняної освіти і науки. Ви і сьогодні продовжуєте виховувати нове покоління науковців, які, безперечно, забезпечать подальший розвиток історичної науки.

Проведення цієї Конференція – це чудова нагода для фахівців в галузі історії, археології, філософії зібратися разом та поділитися науковими здобутками, вивчити досвід та обмінятися думками стосовно вирішення історичних питань.

Щиро зичу Вам, шановний Богдане Івановичу та всім учасникам цього науково-практичної конференції миру, здійснення найзаповітніших мрій, натхнення, плідної співпраці, нових ідей, віри у щасливу долю рідної України.

*І. Т. Горбачук,
кандидат фізико-математичних наук, професор,
завідувач кафедри методології
та методики навчання фізико-математичних
дисциплін вищої школи,
академік АН Вищої освіти України
НПУ імені М. П. Драгоманова*

АВЕ БОГДАНЕ ІВАНОВИЧУ!*

З Богданом Івановичем я тісніше познайомився в буремні часи підйому національного українського духу, становлення і утвердження України як незалежної від Російської мітрополії держави. Я знав його й раніше, але переважно з розмов моїх і його колег, що є такий молодий прогресивний хлопець, який подає великі надії, як організатор педагогічної освіти і науковець. Однак коли йшла мова про створення в університеті осередку “Просвіта”, мене перш за все вразила його громадська позиція саме в ставленні до створення незалежної української держави з точки зору її минулого і перспективи. Він, будучи молодою людиною, так зріло і аргументовано міг доводити своє власне бачення шляхів розбудови незалежної держави і проблем на цьому шляху, що це викликало часто здивування його державницькій зрілості. Його твердження завжди ґрунтувалися на фактах минулого українського народу і досвіду багатьох європейських народів. Це був науковий підхід фахівця. Розмови і дискусії, які велися в ті часи в малих і великих колективах українців, стосувалися перш за все перспектив і долі нашої держави України. Висновком було те, що потрібно бути активним, дійовим і самому ставати в ряди будівничих. Утверджувалась ідея про необхідність створення осередку “Просвіта” для об’єднання однодумців і колективного просвітницького впливу на події часу і громадськість. Зусиллями освітян: І. О. Голубенка, Т. К. Донченко, В. М. Бровдія, Б. І. Андрусишина та ін., – були проведені установчі збори. Так, в 1994 році зародився в університеті осередок “Просвіта”, а Богдан Іванович Андрусишин став заступником голови цієї поважної громадської організації, яка зіграла важливу роль в об’єднанні працівників університету на підтримку багатьох акцій, спрямованих на розбудову вільної демократичної держави.

Спільна громадська співпраця та більш тісне знайомство, з часом перейшло в приязні взаємостосунки і дружбу. Мати такого друга, як Богдан Іванович – це велика насолода і щастя. Я ніколи не бачив його у розпачі, не в

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусишин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Факультет політології та права ; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 221 с., портрети. – (Серія: “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

дусі чи роздратованим. Це завжди лагідна, душевна і оптимістична людина. Його чудові вуса завжди посміхаються, очі та обличчя випромінюють добро, дружелюбність і надійність.

Де і як формувався Богдан Іванович як людина, майбутній ґрунтовний дослідник суспільних явищ і вчений? Народився на Тернопільщині в той час, коли щойно була з великими потугами вгамована радянськими військами всенародна енергія непокори і свободи, боротьби за незалежну українську державу. Ще довго відлунювали ці події у розповідях і згадках односельців, в журбі за загиблими рідними і близькими молодими людьми – героями свого часу. Вчився в школі відмінно, з відзнакою закінчив Чортківське педагогічне училище, одержав диплом з відзнакою по закінченню історичного факультету КДПІ імені О. М. Горького. Прагнув довідатись правди, пізнати істину. І поступово довідувався, пізнавав, писав наукові праці, щоб просвітити й інших. Ставився до оцінки історичних подій надзвичайно відповідально, висновки робив на фактах, які здобував здебільшого в архівах. У творчому доробку вченого понад 380 опублікованих праць, які є новаторськими і містять багатий фактологічний матеріал, не знаний досі.

Богдан Іванович сьогодні, в свої 60 літ, доктор історичних наук, професор, академік АНВШ України, визнаний в Україні вчений, історик, педагог, громадський діяч, організатор освіти. Має винагороди державні, релігійні, галузеві. Авторитет у науковому середовищі, знана людина серед працівників освіти, визнаний авторитет у колективі НПУ імені М. П. Драгоманова. Хай щастить Тобі, шановний, милий друже, хай доля стелиться добром і достатком, плідними здобутками у всебічній Твоїй діяльності на користь людям, на славу України.

О. М. Яцунь
голова Київської міської організації
Профспілки працівників освіти і науки України

У ПОШУКАХ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОВАГИ...*

З нагоди свята прийміть найщиріші вітання і побажання творчої наснаги та успіхів у реалізації планів на майбутнє!

Висловлюю переконання, що під Вашим керівництвом на факультеті політології та права Національного педагогічного університету імені

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусишин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Факультет політології та права; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 221 с., портрети. – (Серія: “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

М. П. Драгоманова успішно запроваджуються світові стандарти до підготовки інтелектуальної еліти нації, що сприяє утвердженню авторитету навчального закладу як лідера стратегічного напрямку розвитку економіки України.

Неоціненним є Ваш вклад в розвиток юридичної та історичної науки. Не можу не відзначити, що Ви одним з перших звернулися до осмислення загальної історії діяльності профспілок, дослідили вплив робітничого руху на соціальну політику на початку ХХ ст., історико-правові аспекти становлення законодавства про професійні спілки.

Значущість Ваших наукових праць обумовлюється тим, що “професійні спілки, які зародилися й зміцніли на основі боротьби трудящих, і насамперед робітників за свої права, відігравали одну з основних ролей у масових страйках, інших соціальних конфліктах, впливали на внутрішню стабільність держави” [1, с. 111].

Актуальними є Ваші дослідження “У пошуках соціальної рівноваги : Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр.”, “Професійні спілки України в 1917–1920 рр”, “Робітнича політика українських урядів (1917–1920 рр.)”, “Перша всеукраїнська конференція професійних спілок (травень 1918 року) та її роль у створенні незалежного профспілкового руху : сучасний стан і перспективи розвитку соціально-гуманітарних наук”, “Профспілки і українська державність у добу Директорії УНР”.

Завдяки Вашому науковому доробку формується виправдана думка про профспілки як важливий інструмент гармонізації взаємовідносин між державною владою та громадянським суспільством. За сучасних умов пріоритетними завданнями профспілок мають бути координація і узгодження інтересів різних соціальних груп, правозахисна діяльність, участь у соціальному діалозі, сприяння забезпеченню сталого розвитку суспільства.

Варто відзначити, що результати Вашої творчої праці використовуються у щоденній діяльності профспілковими активістами та членами профспілки.

Як ніколи, в умовах стрімких трансформацій та викликів сьогодення, військової агресії на Сході України, актуальною є Ваша теза про те, що жорстка робітнича політика призводить до посилення соціальної напруги у трудових колективах, внутрішньої дестабілізації в країні [2].

Важливо, що не оминаються увагою питання профспілкового руху і на організованих Вами щорічних міжнародних науково-практичних конференціях “Юридичні читання”, які, як підкреслює член-кореспондент НАН України, академік НАПН, д-р філос. наук, проф. Віктор Петрович Андрущенко, “зарекомендували себе як унікальні науково-методологічні,

організаційні та виховні заходи (не лише в пострадянському, а й у світовому соціально-правовому просторі)” [3].

Вважаю за необхідне наголосити на тому, що результати Вашої наукової, творчої, адміністративної та викладацької діяльності сприяють розвитку громадянського суспільства, зміцненню соціального захисту трудового колективу, захисту прав та інтересів працівників, підтримці студентських ініціатив.

Тож зичу Вам міцного здоров'я, сімейного благополуччя, невичерпної енергії та досягнення високих цілей!

Л і т е р а т у р а :

1. *Андрусишин Б. І.* Професійні спілки України в 1917–1920 рр. / Б. І. Андрусишин // Нариси історії профспілкового руху в Україні. – Київ, 2002. – С. 101-233.
2. *Андрусишин Б. І.* У пошуках соціальної рівноваги : Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. / Б. І. Андрусишин. – Київ : Вид-во Федерації профспілок України, 1995. – 192 с.
3. *Андрусишин Б. І.* Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи / Б. І. Андрусишин, О. В. Бучма // Публічне право. – 2013. – № 3. – С. 380-383. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_3_52

І. К. Патриляк,
декан історичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
доктор історичних наук, професор

ВИСОКОШАНОВНИЙ БОГДАНЕ ІВАНОВИЧУ!

Прийміть щирі вітання й найкращі побажання з нагоди Вашого ювілею!

Кожна людина з моменту народження пише книгу свого життя, щодня перегортаючи сторінки власного часопису творить свою долю. Сторінки Вашої біографії сповнені нарисами років, які Ви присвятили натхненному служінню рідній Батьківщині. За роки сумлінної праці Ви здобули беззаперечний авторитет компетентного та досвідченого фахівця, мудрого і розсудливого керівника та щирого патріота своєї держави.

За Вашими плечима – багаторічний досвід і визнання. Професіоналізм, талант, безмежна відданість справі, працьовитість і наполегливість у досягненні поставлених цілей дали Вам змогу досягти значних успіхів у професійній та науковій діяльності, здобути шану та повагу серед колег та студентства.

Ви – справжній лідер, талановитий учений, мудрий наставник, душевна і щира людина.

Нехай кожен день додає Вам життєвих сил, оптимізму та наснаги для реалізації найсміливіших планів і задумів, а добре здоров'я та гарний настрій сприятимуть подальшій успішній праці в ім'я розквіту рідної землі!

Земних Вам щедрот та прихильності долі, розуміння і підтримки з боку рідних, друзів та колег!

*Б. І. Андрусишин,
доктор історичних наук, професор,
декан факультету політології та права
НПУ імені М. П. Драгоманова,
Заслужений діяч науки і техніки України,
академік Української академії історичних наук,
АН Вищої школи України
та Української академії політичних наук*

УКРАЇНСЬКИЙ АКАДЕМІК*

У часі новорічно-різдвяних свят відзначає свій 60-річний славний ювілей Андрусишин Богдан Іванович, доктор історичних наук, професор, декан факультету політології та права НПУ імені М. П. Драгоманова, академік Української академії історичних наук, Української академії політичних наук та Академії наук вищої школи України, заслужений діяч науки і техніки України.

Богдан Іванович – відомий учений (дослідник історії України, права, церкви), талановитий педагог, громадський діяч.

За видатні заслуги перед Україною він нагороджений високими державними нагородами: знаком “Відмінник освіти України” (2001), почесною грамотою Президії АПН України, орденами Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого III-го і II-го ступенів (2002, 2004), подякою Київського міського голови (2004), відзнакою “Знак пошани” Київського міського голови (2005), почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2005), медаллю “60 років визволення України від фашистських загарбників” (2005), орденом Святого Архистратига Михаїла (2007), знаком МОН України “Василь Сухомлинський” (2007), грамотою Верховної Ради України (2008), почесним знаком Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв (2008), почесною грамотою Президії Федерації

* Частково опубліковано в газеті “Вільне життя”. – Тернопіль. – 18 січня 2019. – № 4 (16052)

профспілок України (2009), почесною грамотою Вищої атестаційної комісії України (2009), почесною грамотою Київської обласної державної адміністрації (2009), медаллю “Будівничий України” Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка (2009), орденом Святого Миколи Чудотворця (2009), подякою Головного управління освіти і науки Київської облдержадміністрації (2011), срібною медаллю “Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895)”, почесною відзнакою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2011), медаллю “20 років Збройним силам України”, знаком пошани “Почесний ветеран міст-героя Києва”, орденом Івана Сірка (2012), подякою ректора Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2014 р.), відзнакою НСК України “Почесний краєзнавець України” (2016 р.), медаллю й почесним дипломом лауреата премії імені Героя України Михайла Сікорського, почесною відзнакою Асоціації українських правників (2017 р.), почесною грамотою Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПН України (2017 р.); іншими орденами й відзнаками релігійних і громадських організацій України. У 2017 році йому присвоєно звання заслужений професор ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький університет імені Григорія Сковороди”.

Напередодні ми зустрілися з ним і поговорили про особисте, яке вже стало надбанням держави.

– Богдане Івановичу! Відомо, що ви народилися в селі Хоростець Березанського (нині Козівського) району на Тернопільщині 10 січня 1959 року в сім’ї сільських інтелігентів. Кажуть, що діти, народжені взимку, сильні духом. Батьки дали Вам ім’я Богдан, що означає – Богом даний. Богом даний сім’ї, родині, Україні.

– Зима – завірюхи, сніги... У цьому є якась містика. Батько, Андрусин Іван Петрович, згадує, що привіз мене із Зборівського пологового будинку на санях, закутаного в перину. Це 7 кілометрів від дому. А морози тоді були люті.

– У кожної людини є справа, заради якої вона прийшла в цей світ. Ви – історик, правознавець, археограф, політолог, релігієзнавець. Але перш за все – викладач. Знаємо, що ви належите до педагогічної династії. Хто був її зачинателем?

– Я дійсно належу до династії педагогів, яку започаткувала моя мати, Андрусин Ганна Василівна, вчителька початкових класів Хоростецької восьмирічної школи, а також моя перша вчителька. Є така категорія учнів – учительські діти. Ще з дитинства пам’ятаю, як мама готувалася до уроків, позакласних заходів, батьківських зборів, читала педагогічну пресу, перевіряла зошити. Шляхетна, розумна, талановита, вона вмiла дуже гарно

малювати, співати, грати на домбрі, каліграфічно писати, майстерно ліпити з пластиліну, керувала сільським хором. “Серце віддаю дітям”, – ці слова В. О. Сухомлинського повністю можна віднести до неї, її педагогічної діяльності.

– Думаю, що читачам буде цікаво дізнатися про Ваші педагогічні університети. У 1974 році Ви з похвальною грамотою закінчили Хоростецьку восьмирічну школу. Навчалися в Чортківському педагогічному училищі, отримали диплом з відзнакою. Там Ви здобули кваліфікацію вчителя початкових класів.

– У початкових класах я навчався в малочисельній, або малокомплектній, школі, де на одному уроці одночасно працювали два класи: перший і третій або другий та четвертий. Надзвичайно важко в таких умовах здійснювати освітній процес учителю. А нам, учням, навіть було цікаво, бо ми могли бачити, що вивчають учні старшого класу і мимоволі самі це засвоювали. Так відбувалося, говорячи сучасною мовою, пропедевтичне навчання. А ще в школі нас вчили шанувати рідну мову, поважати старших, виховували почуття любові до своєї землі, бажання її захищати, якщо буде потрібно.

На все життя в пам'яті залишилися наставники, які сяли в наших душах розумне, добре вічне... Це – директор О. М. Гладчук, учителі – Г. А. Штокало, К. П. Мороз (класний керівник), Н. Т. Луців, Г. О. Кобилуох, І. В. Кобилуох, М. М. Процик, І. Я. Патра та інші.

У Чортківському педагогічному училищі здобув спеціальність “Викладання в початкових класах загальноосвітньої школи” (директор А. Д. Підручний, заступник директора з навчально-виховної роботи В. С. Компанієць).

З теплою згадую високопрофесійні уроки викладачів: історії – В. Г. Москальової (груповий керівник), педагогіки – П. М. Коршака, А. А. Компанійця, психології – О. Г. Рачкевич, української мови та літератури – Н. Я. Пономаренко, методики виховної роботи – В. М. Терещука, математики – Н. П. Макотерської, фізики – В. Д. Білого, фізвиховання – В. І. Гаврися, хімії та природознавства – Марії Олексіївни та Остапа Михайловича Дмитровських, німецької мови – О. І. Матвійчук, трудового навчання – Л. З. Мессароша, техзасобів навчання – Т. І. Підвисоцького, військової підготовки – О. О. Посакалюка та багатьох інших.

Педагогічні училища (тепер коледжі) давали студентам різнопрофільну підготовку. Ми вивчали методики різних предметів початкової школи, проводили уроки української мови, читання, математики, природознавства, образотворчого і музичного мистецтва, фізкультури, трудового навчання, а

також позакласні заходи, виготовляли наочність, грали на баяні, співали, малювали, займалися спортом. Одержали глибокі й міцні знання з усіх навчальних дисциплін. Вчилися старанно, наполегливо. Багато студентів з нашої “А” групи отримали дипломами з відзнакою.

– *Наступною сходинкою у Вашому професійному становленні був історичний факультет Київського державного педагогічного інституту імені М. Горького, який у 1983 році теж закінчили з червоним дипломом. Хто були Вашими наставниками?*

– Я мав щастя навчатися у відомих учених-істориків – М. Д. Березовчука, І. Х. Ганжі, Н. М. Кравченко, В. Ю. Ніколаєнка (декан факультету), А. Ф. Трубайчука, М. Ф. Александри, В. І. Самойленко, Г. В. Січкаря, С. М. Шевченка, Л. В. Таран, В. В. Крижанівської, Т. В. Ладиченко, І. А. Хижняка, Е. М. Кучменко, Г. В. Стрельського та багатьох інших. Активно займався науковою роботою: був членом студентського наукового товариства, постійно брав участь у студентських наукових конференціях. Тоді ж сформувався інтерес до проблем етнодержавотворення на українських землях, походження й розселення слов’ян, історичної спадщини Русі-України, національно-визвольних змагань 1917–1921 років тощо, висвітлення яких знайшли своє місце в майбутніх працях.

– *Біографія Ваша насичена, різнопланова. Ви працювали (1983, 1985) в школах Білої Церкви та Києва на посаді вчителя історії. Служили в армії. Згодом паралельно здобули другу вищу освіту в Київському національному університеті внутрішніх справ за спеціальністю “Правознавство”, навчалися в аспірантурі та докторатурі, обіймали різні посади. Розкажіть, будь ласка, про це детальніше.*

– В університеті пройшов усі щаблі науково-педагогічної діяльності – від студента до професора та академіка. У 1986–1997 рр. – аспірант, асистент, старший викладач, доцент, докторант Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, професор кафедри історії України історичного факультету, заступник декана дефектологічного (1990–1994) та соціально-гуманітарного (1997–1998) факультетів, завідувач кафедри правознавства (1997), з 1999 р. теорії та історії держави і права, декан соціально-гуманітарного факультету (1998–2006), директор Інституту політології та права (1998–2006), проректор (2011–2016), тепер – декан факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ).

– *Але педагогічна діяльність Вас не полишає і до сьогодні: наукову роботу Ви успішно поєднуєте з педагогічною. За Вашу подвижницьку*

роботу на ниві підготовки кадрів для незалежної України Вам неодноразово було присвоєно звання “Кращий освітянин року”.

– Звичайно, зараз читаю лекції з історії України, історії держави і права України, канонічного права. Ми всі працюємо на духовній ниві. Якщо ми не зуміємо виховати громадянина, абсолютно свідомого, який був би переконаний, що лише рідна держава захистить його, – тоді нашим онукам доведеться чужинцям чоботи чистити. Тому що під гарними обгортками нам досить часто підсовують фальшиві цінності.

Коли людина перестає бути духовною або коли вона не може стати духовною, – вона втрачає себе. Може бути, скажімо, суперінженером. Та, якщо він бездуховний, він може служити тому, хто більше заплатить.

А ми виховуємо високодуховних фахівців, які служитимуть Україні, нашому народу, нашій нації. В іншому випадку її просто знищать. Тому що ми живемо на третині найкращих чорноземів світу.

– У Вас є вже своя наукова школа – 24 захищених кандидатів і докторів наук, зокрема: 4 доктори і 2 кандидати історичних наук та 18 кандидатів юридичних наук.

– У провідному педагогічному виші України, яким є НПУ імені М. П. Драгоманова, впродовж багатьох років сформувалася наукова школа з проблем держави і права, канонічного права, методики навчання правознавства. З метою вдосконалення освітнього процесу в школі та виші мною у співавторстві написано курс лекцій і підручник “Методика викладання шкільного курсу “Основи правознавства””, підручник з правознавства для здобувачів освіти 9 класу “Основи правознавства”, “Методика викладання правознавства у вищому навчальному закладі”, підручник “Сімейне право” для ЗВО, навчальний посібник для студентів “Соціально-правовий захист дітей з вадами розумового розвитку” та ін.

Уперше в Україні видано робочу програму “Історія України” для студентів ЗВО, яка стала базою для викладання цього курсу в багатьох університетах (1990, 1992, 1994); методичний комплекс “Історія держави і права України” (у співавт., 1999); методичний посібник “Історія України. Матеріали до лекції та методичні поради для викладачів навчальних закладів системи підготовки молодших спеціалістів (частина II, 1992); посібник для 7-8 класів середньої школи “Історія України в художньо-літературних образах” (у співавт., 2000, 2015); збірник навчальних матеріалів “Пам’ятки історії держави і права України: Київська Русь” (2003) та ін.

В умовах реформування освіти України беру активну участь у розробці державних стандартів, типових і робочих програм, рецензую підручники, посібники, монографії, статті, дисертації, часто виступаю опонентом під час

їх захисту, керую бакалаврськими, магістерськими, кандидатськими та докторськими роботами.

– Як у відомого вченого, у Вас близько 400 наукових праць, які здебільшого мають новаторський характер, містять багатий фактичний матеріал, що донедавна знаходився в “закритих фондах”. Вони, як діти у матері, кожна дорога для Вас. Але, мабуть, серед них є такі, про які хочеться сказати щось особливе.

– Коло наших наукових інтересів – соціально-економічна історія Української революції, історія держави і права України, історія церкви, профспілок, культурологічні питання етногенези українського народу, археографічна робота. Для вирішення конкретних історичних питань нерідко звертаємося до правових, економічних, релігійних джерел, етнопсихології, політології, філософії. Проблеми історії розглядаємо крізь призму політичних доктрин того часу, державно-правову діяльність урядових структур подаємо в широкому європейському та світовому контекстах.

Наукові дослідження висвітлено перш за все в дисертаціях: кандидатській “Наркомпраці України та його діяльність (листопад 1918 – серпень 1919 рр.)” (науковий керівник – професор М. Д. Березовчук, 1990) і докторській “Робітнича політика українських урядів 1917–1920 рр.” (науковий консультант – член-кореспондент НАН України, професор П. С. Сохань, 1997: присвячено проблемі утворення Української Народної Республіки, 100-річчя з дня проголошення якої відзначили у 2017 році), а також у ряді монографій, підручників, посібників, програм; численних статтях, тезах наукових конференцій з історії України, історії церкви, теорії та історії держави і права, культурологічних питань, методики навчання права.

Серед них – монографічні дослідження: “У пошуках соціальної рівноваги” (1995); “Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (Доба Директорії УНР)” (1997); “Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні” (2016), у співавт.; “Соціально-правовий захист дітей в Україні” (2017), “Державно-політичні структури Київської Русі” (2014), “З’їзд поневолених народів (8-15 березня 1917 р.) (21-28 вересня н. ст.) (1994), у співавт. ; розділи в колективних працях: “Нариси історії професійних спілок України” (розділ III, 2002); “Церква в Українській Гетьманській Державі // Останній Гетьман: ювілейний збірник пам’яті Павла Скоропадського. 1873–1945 (1993), у співавт. ; історичне джерело “Зошити” о. П. Олійника (1995) тощо. Нами написано також ряд статей до шеститомної “Юридичної енциклопедії”, “Великої української юридичної енциклопедії”, “Енциклопедії історії України”, “Політичної енциклопедії”, “Енциклопедії сучасної України”, інших енциклопедичних видань.

– Незважаючи на Вашу велику зайнятість, Ви плідно суміщаєте науково-педагогічну роботу з громадською діяльністю. Вас часто можна побачити по телебаченні, почути по радіо, де Ви даєте оцінку різним історичним подіям. Ваша діяльність висвітлюється в мережі Інтернет.

– Так, я протягом тривалого часу очолював спецраду по захисту дисертацій з правознавства, більше 10 років працював у спецраді по захисту дисертацій зі спеціальності “Історія України”, був членом експертної ради ВАК України з історії, головою секції соціально-гуманітарної освіти та правознавства Науково-методичної ради МОН України; зараз – член докторської спецради по захисту дисертацій зі спеціальності “Політологія”;

- відповідальний редактор часопису “Економіка і право”; заступник головного редактора журналів “Пам’ять століть”, “Краєзнавець”, “Духовні студії”; член редакційних колегій збірників наукових праць, часописів, журналів: “Юридичний журнал”, “Гілея”, “Нова парадигма”, “Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін”, “Вісник Академії праці і соціальних відносин ФП України”, “Наукові записки” НПУ ім. М. П. Драгоманова, “Освіта регіону”, “Київська старовина”, “Український богослов”, “Ukrainica Polonica”, “Український церковно-історичний журнал”, “Історичний календар” та ін.;

- неодноразово очолював журі Всеукраїнського конкурсу “Вчитель року” з історії та правознавства;

- голова громадської організації “Феміда”, заступник голови товариства “Просвіта” НПУ імені М. П. Драгоманова. Як багаторічний заступник голови, а нині член правління Спілки краєзнавців України закликаю науковців, діячів культури, освітян, працівників музейних установ, архівів – літописців рідного краю – написати книгу або хоч невелику розвідку про своє село, українські храми й собори.

– Ви не цураєтеся своєї малої батьківщини, часто приїжджаєте в рідне село, яке у 2003 році відзначило 500-річчя першої писемної згадки, щоб відвідати дім, родину, піти до церкви, набратися позитивної енергетики від спілкування з односельчанами.

– У відділі рідкісної книги ЦНБ НАН України, працюючи над дипломною роботою, я знайшов першу писемну згадку про своє рідне село, датовану 1503 роком. Розмірковуючи над походженням назви села з погляду на тисячолітню історію нашого народу, я, як історик, можу дати своє власне її трактування. Перший варіант назви пов’язую з дохристиянським богом Хорсом, який у міфології східних слов’ян був одним з головних язичницьких богів. Вважають, що Хорсові поклонялися як Богові світанкового Сонця. Хорс пошановувався всією групою арійсько-трипільських племен. Запис про Хорса є в літописі від 980 р. і в “Слові о полку Ігоревім”. Друга версія

походження назви села Хоростець тісно переплітається з першою і зв'язується з племенами хорватів (7-8 ст.). У межах майбутньої Галицької землі племена білих хорватів утворювали великий союз племен. Походження назви хорватів “Велесова книга” веде від імені одного з полянських князів, засновників Києва – Хорива, ім'я якого, як бачимо, також пов'язано з коренем “Хор”.

Мої статті про це були надруковані в газетах “Голос України” (“Хоростець – значить сонячний”, 16 жовтня 2003 року) та “Освіта” (“Від Хоростця – до України”, 19-26 травня 2004 року), а також “Село Хоростець на територіальній і міфологічній мапі України” (Проблеми історії України ХІХ – поч. ХХ ст. – Київ, 2004) та ін.

В одній з них йдеться про те, що перша самоназва праукраїнців – арії або орії, де корені АР-, ОР- – світло (санскрит). Звідси арії – сонцяни, сонцешанувальники. Сліди жител перших аріїв археологи відшукали у Дніпровському Надпоріжжі, в лісостепу Правобережжя і Лівобережжя, на Поліссі, біля Львова, Тернополя, Ужгорода. Спадкоємцями аріїв багато істориків вважають давніх русичів. Знані розкопки давньоруських могильників і на західній околиці мого рідного села Хоростець та сусіднього – Хоробрів.

– Як філолог, хочу запитати Вас про Ваше ставлення до мови як феномену загалом і державної мови зокрема. Ви приїхали навчатися в зрусифікований Київ ще в часи Радянського Союзу, не зреклися рідної української мови, спілкуєтеся нею і багато робите для утвердження української мови як державної на факультеті та у цілому в університеті.

– Викладачі кафедр факультету підтримують Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України” від 31 травня 2018 року і готові включитися в реалізацію озвученої ним ідеї про державну цільову програму на 2018–2028 роки. Попереду – “десятиліття української мови в Україні, протягом яких мають відбутися незворотні зміни” в розвитку української мови як державної.

Значну роботу по збереженню та популяризації української мови робить осередок товариства “Просвіта” нашого університету, яке нещодавно відзначило 150-річчя з дня свого заснування.

– Богдане Івановичу! Хто мав вплив на формування Вашого світогляду та допоміг визначитися в житті? У сім'ї які погляди були в батька, матері, дідусів і бабусь?

Я горджуся тим, що народився в Галичині, краї Галицько-Волинського князівства, Українських Січових Стрільців, славної Української Повстанської Армії, де, як співається у пісні, “галицькі залізні полки всю Україну

берегли”. Звичайно, що перш за все від рідних мені людей передалася любов до України, звичаїв і традицій українського народу, народних пісень, колядок, щедрівок, гаївок, яких я знаю багато.

Дідів Петра і Василя я не пам’ятаю, але з розповідей про них дізнався, що обидва боролися за незалежну Україну. Виростав поряд з бабусею Марією, яка вчила мене сповідувати християнські цінності, багато працювати. А від матері успадкував ще й хист до малювання. Авторитетом для мене є батько – справжній патріот України, кредом життя якого була праця. Це він у рідному селі разом з односельчанами побудував церкву, Будинок культури, здійснив газифікацію населеного пункту.

– Вам притаманні такі прекрасні людські чесноти, як мудрість, доброта, милосердя, розуміння. Ви з любов’ю ставитеся до своєї родини. Родиною вважаєте не тільки членів своєї сім’ї, а й усіх родичів, з якими не лише підтримуєте теплі стосунки, а й всіляко допомагаєте їм.

– Любити Господа Бога і ближнього свого, як себе самого, – це дві головні заповіді любові. Намагаюся у своєму житті дотримуватися їх.

Шановний Богдане Івановичу! У цей святковий день бажаємо Вам міцного здоров’я, оптимізму й удачі в усіх справах. Від щирого серця зичимо Вам нових перемог, нових звершень. Нехай кожен Ваш день починається зі щирої усмішки та гарного настрою, а улюблена робота не перестає надихати. Нехай Ваша діяльність буде плідною й успішною на ниві підготовки кадрів для незалежної України.

*Із ювілеєм ми Вас вітаєм нині,
Здоров’я, радості бажаємо сповна.
Хай мир і злагода будуть в родині,
А келих щастя хай не має дна.
Хай Бог дарує силу і насагу!
Многая літа! Многая літа!!!*

Розмову вела:
ЧАБАЙОВСЬКА МАРІЯ ІВАНІВНА,
доцент кафедри української мови та методики навчання
НПУ імені М. П. Драгоманова

*В. П. Коцур,
доктор історичних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
заслужений працівник освіти України,
ректор Переяслав-Хмельницького
державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди*

**СИНЕРГЕТИКА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ І ЛЮДЯНОСТІ –
ЗАПОРУКА УСПІХІВ УЧЕНОГО ХХІ СТ.**

(доктору історичних наук, професору Б.І. Андрусину 60!)

Б. І. Андрусин (народився 10.01.1959 року на Тернопільщині) – активний творець нового, соціокультурного образу історичної науки в незалежній Українській державі. У науковому доробку вченого понад 170 опублікованих новаторських праць, які базуються на широкій джерельній базі до недавня “закритих” архівних документах, матеріалах газетної публіцистики та спогадах учасників доленосних подій минулого століття.

Історіографічний простір вітчизняної соціогуманітаристики збагатився монографічними дослідженнями і підручниками професора Б. І. Андрусина “У пошуках соціальної рівності” (1995), “Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (Доба Директорії УНР)” (1997), “З’їзд поневолених народів (08-15 березня 1917 р.)” (1994)(у співавтор), “Нариси історії професійних спілок України” (розділ III, 2002), “Церква в Українській Гетьманській Державі // Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам’яті Павла Скоропадського. 1873–1945.” (1993) (у співавтор), “Історія України в художніх літературних образах: посібник для 7-8 кл. середньої школи” (2000) (у співавтор) та ін.

Інтелектуальна творчість Б. І. Андрусина розгорталася в умовах духовно-інтелектуального відродження Української держави, зміни стилів мислення істориків, методології дослідницьких практик. У наукових розвідках автор розглядає історичну науку як особливе явище культури, духовного життя ХХ–ХХІ ст., актуалізує проблему особистості в історії й історичній науці, психології творчості, естетиці пізнавальної діяльності. Водночас Б. І. Андрусин, як учений-інтелігент ХХІ ст., виступає носієм культурно-національних цінностей нової епохи, взірцем інтелектуальної праці, активної громадянської позиції в умовах трансформаційних змін другого тисячоліття.

У центрі наукових інтересів Б. І. Андрусина – соціально-економічна історія України, держави і права, церкви, профспілок, культурологічні питання етногенезу українського народу, археографічна робота. Для вирішення актуальних наукових питань дослідник звертається до методологічного інструментарію і джерел правових, економічних, релігійних

наук, етнопсихології, політології, філософії. Мало досліджені проблеми історії розглядає на тлі тогочасних політичних доктрин, державно-правової діяльності урядових структур у широкому європейському та світовому вимірах.

Професійна й інтелектуальна творчість професора Б. І. Андрусишина співвідносна з викликами нової наукової революції ХХІ ст., коли зростає інтерес до соціогуманітаристики, формується новий тип мислення з елементами прогнозування та орієнтації на практичні знання.

Б. І. Андрусишин як учений і організатор освіти і науки факультету політології та права Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, успішно формує власний і корпоративний науково-інформаційний простір та інтелектуальний продукт, що відповідає сучасним стандартам освіти і науки, є конкурентоспроможним на ринку ідей і послуг ХХІ століття, відповідає “століттю гуманітарної науки” (за визначенням дослідниці І. Колесник).

Богдан Іванович активно культивує на факультеті розмаїття ідей, дослідницьких практик, конкуренцію наукових напрямів, шкіл, сміливо апробує нові методи дослідження історії, культури, права минулого і сучасного.

Піднесенню якості науково-освітньої роботи на факультеті, який очолює Б. І. Андрусишин, сприяє його глибоке вміння формувати співзвучні з часом ідеї-стратегії кардинальних змін у навчальній, науковій, виховній роботі, організовувати систему наукових семінарів, конференцій, круглих столів, дискусійних майданчиків для вирішення нагальних проблем реформування освіти і науки України.

Власними дослідницькими практиками і стратегією розвитку потужного структурного підрозділу, який очолює доктор історичних наук, професор Б. І. Андрусишин, утверджуються принципи інтердисциплінарності та мультиметодологізму, спрямовані на формування сучасного історико-правового, теоретико-методологічного простору фахової підготовки на запит держави, суспільства і духовних потреб кожної людини.

Особистісна рефлексія дослідника спонукала Б. І. Андрусишина до пошуку нових наукових знань, методологічних підходів у царині історії України, держави і права, громадських організацій і рухів, релігієзнавства та ін., що активізувало пізнавальну діяльність через науково-редакційну справу. Богдан Іванович є членом редакційних колегій збірників наукових праць, часописів, журналів: “Юридичний журнал”, “Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова”, “Людина і політика”, “Пам’ять століть”, “Український богослов”, “Економіка і право”, “Історичний календар” та ін. У такий спосіб він передає наукові доробки і професійний досвід широкому

загалу, згуртовує інтелектуальний соціум заради розв'язання актуальних проблем сьогодення.

Професор Б. І. Андрусишин – вишуканий інтелектуал ХХІ ст., творець нового наукового і освітнього простору України, борець за утвердження європейських цінностей і лідер духовно-інтелектуального відродження України, борець за її Незалежність.

Вітаємо Богдана Івановича з ювілеєм і зичимо надалі бути піонером української науки і освіти та надихати колектив одностудентів енергією творення Добра і Щастя!

*Ю. Л. Бошицький,
кандидат юридичних наук, професор,
ректор Київського університету права НАН України,
Заслужений юрист України*

ШАНОВНИЙ БОГДАНЕ ІВАНОВИЧУ!

Прийміть найтепліші, сповнені глибокої поваги привітання від колективу Київського університету права Національної академії наук

України та від мене особисто з нагоди Вашого ювілею!

Ця знаменна дата символізує сутужну працю і великі Ваші здобутки на ниві розбудови вітчизняної освіти і науки, зокрема, у сфері соціально-економічної історії Української революції, історії держави, права та церкви в Україні. Притаманні Вам енергія, людяність, відданість справі є гідним прикладом для тих, хто працює поруч з Вами.

Нехай це гарне свято наповнює серця гордістю за Ваше гідне минуле та вірою у щасливе майбутнє, а плідна діяльність і наша творча співпраця будуть надійною запорукою розвитку й процвітання освіти і науки України!

Бажаємо Вам оптимізму, бадьорості та міцного здоров'я, а професійна діяльність щоб була сповнена задоволенням й творчими перемогами!

Хай мир і злагода панують у Вашому домі!

*І. М. Турянський,
надзвичайний та Повноважний Посол України*

ШАНОВНИЙ БОГДАНЕ ІВАНОВИЧУ!

У цей великий для “Сяйва”, для нас, співзасновників Центру, і, сподіваюся, що і для Вас День, День Вашого народження, День Вашого першого ШІСТДЕСЯТИЛІТТЯ хочу привітати і поздоровити Вас, людину, з якою пов’язано багато цікавих подій, зустрічей, бесід, розмов і приємних миттєвостей!

*Хай Вам життя всміхається теплом,
Хай доля йде до Вас завжди з добром,
Хай щастя лине лебедино,
Наша “Центральна” й дорога людино!!!*

Доброго здоров’я та успішної наукової, викладацької і виховної діяльності!!!

З незмінною повагою,
Sincerely yours
Ambassador Ihor Turianskyi

*О. В. Тимошенко,
доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету фізичного виховання
та спорту НПУ імені М. П. Драгоманова*

Vivere est cogitare,
Vivere est agere,
Vivere est Vincere...

Жити – значить мислити,
жити – значить діяти,
жити – значить перемагати...*

Виповнилося 60 років від дня народження Богдана Андрусина – доктора історичних наук, професора, відомого вченого, активного громадського діяча, талановитого педагога, здібного організатора, надійного друга, прекрасної людини. Богдан Іванович – визнаний лідер у галузі вищої

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Факультет політології та права ; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 221 с., портрети. – (Серія: “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

політичної освіти, який понад 20 років очолює факультет, що готує правознавців та політологів у Національному педагогічному університеті імені Михайла Драгоманова. Богдан Іванович – творча особистість, багатогранна, яскрава, неординарна, яка проявила себе у різних галузях діяльності – науці, освіті, громадському житті.

Мабуть, це було закладено батьками, а інакше не може й бути – звичайний сільський хлопець із Тернопільщини був і відмінником, і спортсменом одночасно. Любов до фізичної культури і спорту Богдан Іванович зберіг і сьогодні. Він володіє універсальними талантами, різнобічними інтересами, глибокими знаннями та одночасно поєднує керівну, наукову, викладацьку, організаційну і громадську діяльність із систематичними заняттями фізичними вправами.

Так було завжди. У юні роки Богдан Андрусишин захищав честь класу, школи, села, району, області. Вже дорослим у роки навчання продовжив отримувати нагороди: грамоти, медалі і кубки з легкої атлетики, волейболу, футболу. Студент історичного факультету, Богдан Андрусишин був одним із лідерів спортивної команди рідного факультету та інституту, яка займала провідні місця на змаганнях міського, обласного, всукраїнського та всесоюзного рівня.

Сьогодні Богдан Іванович зберіг чудову спортивну форму. Він є членом драгоманівської професорсько-викладацької футбольної команди. Чого тільки варті його голи у воротах Харківського національного університету електроніки імені В. Н. Каразіна, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, ДВНЗ “Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди”, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та інших достойних суперників.

Бомбардир Андрусишин впевнено вражає ворота суперників, радує своїх вболівальників, серед яких і його студенти. Ввірений йому факультет політології та права за останнє десятиріччя входив у трійку найсильніших з усіх спортивних змагань університету. Здійснюючи пропаганду фізичної культури і спорту серед студентської молоді, Богдан Іванович заснував щорічний Кубок декана факультету з міні-футболу.

Шановний наш колего, одnodумцю, соратнику, партнере по команді, друже, від себе та всього колективу факультету фізичного виховання, спорту та здоров'я, щиро зичу міцного здоров'я, миру й добра, активної праці, професійних здобутків, творчої наснаги та гарних учнів! Бажаю чудової спортивної форми та яскравих голів на футбольному полі, щирих оплесків вболівальників та радості нових перемог!

ДОПОВІДІ

*О. П. Реснт,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України*

У ПОШУКАХ НАУКОВИХ ІСТИН. НАРИС ЖИТТЯ І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА Б. І. АНДРУСИШИНА* До 60-річчя від дня народження професора Б. І. Андрусишина

Богдан Іванович Андрусишин – український правознавець, історик, талановитий педагог, народився 10 січня 1959 року у селі Хоростець, Бережанського (нині Козівського) району Тернопільської області в родині сільських інтелігентів – Ганни Василівни та Івана Петровича Андрусишиних. Ганна Василівна, людина активна і творча, працювала вчителькою молодших класів; Іван Петрович був секретарем сільської ради, завжди знаходився у стрімкому вирі життя села, захоплювався мистецтвом, клубною діяльністю; з сестрами Марією і Лесею навчався у Хоростецькій восьмирічній школі, яку закінчив з похвальною грамотою, промайнули дитячі та юнацькі роки. В шкільні роки жваво цікавився історією України, рідного краю. З дитинства невеличка сільська бібліотечка на все життя виховала інтерес до історичних подій країни – це були перші “історичні університети”, ще спогади односельчан, учасників війни, які розповідали про свою участь у боях і походах. Крім книг активно займався спортом, грав у шахи, залюбки малював, з однокласниками брав участь у постановках драматичного гуртка.

У 1974 році розпочався шлях у науково-педагогічну царину – довжиною вже у більш як сорок цікавих, непростих, захоплюючих, важких і переможних років – спочатку це навчання у Чортківському педагогічному училищі, яке він закінчив у 1978 році з відзнакою. Професійне, громадянське

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусишин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Факультет політології та права; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 221 с., портрети. – (Серія : “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

Реснт О., Даниленко О. До 60-річчя доктора історичних наук, професора Б. Андрусишина. Український історичний журнал / О. Реснт, О. Даниленко; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. 2019. – Вип. 1. – С. 229.

і наукове становлення Богдана Івановича було продовжено у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова: тут він пройшов шлях від студента до доктора історичних наук, професора, академіка, заслуженого діяча науки і техніки України, завідувача кафедри теорії та історії держави і права, директора Інституту політології та права, проректора найпотужнішого педагогічного навчального закладу України.

У 1978 році Б. І. Андрусишин став студентом історичного факультету Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького. Завжди вчився лише на “відмінно”, на V курсі отримував стипендію імені Карла Маркса. На молодших курсах захоплювався археологією, активно займався науковою роботою у студентському науковому товаристві, брав участь у наукових студентських конференціях. Пізніше сформувався інтерес до проблем етнодержавотворення на українських землях, походження і розселення слов'ян, історичної спадщини Київської Русі, висвітлення яких знайшли своє місце у численних наукових працях.

Вивчення матеріалів, пов'язаних з революційними процесами та національно-визвольним рухом на західноукраїнських землях періоду Української революції 1917–1921 рр. увійшли в дипломну роботу: “Історія Галицької Соціалістичної Радянської Республіки” (1920 р.), у підготовці якої використав архівні документи Центрального державного архіву вищих органів державної влади і управління України та Тернопільського обласного державного архіву.

Навчання і наукову роботу Б. І. Андрусишин поєднував з активною громадською роботою: обирався комсоргом групи, членом комітету комсомолу інституту. У складі студентського будівельного інтернаціонального загону працював на новобудовах Берліна, інших міст Німецької Демократичної Республіки, був комісаром зонального студентського будівельного загону.

По закінченні інституту вчителював у Білоцерківській середній школі № 13, звідки був призваний на дійсну військову службу до лав Радянської армії, служив у військах протиповітряної оборони, де здобув кваліфікацію механіка – водія II класу, звання старшого сержанта, обирався комсоргом батареї, членом комітету комсомолу та народного контролю полку. Згодом став офіцером запасу.

Восени 1986 року Б. І. Андрусишин вступив до аспірантури історичного факультету Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького за спеціальністю “Історія СРСР”. Під керівництвом професора М. Д. Березовчука підготував кандидатську дисертацію на тему: “Створення та діяльність Наркомпраці України та його діяльність (листопад 1918 – серпень 1919 рр.)”, яку успішно захистив у березні 1990 року у

Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка. Дисертація, написана на межі історії та правознавства, висвітлює становлення більшовицьких органів державної влади та управління, спроби реалізувати марксистську концепцію керівництва соціально-економічною сферою. Тема набрала своєї особливої актуальності в той час, коли під впливом демократизації і гласності наприкінці 80-х років оголився величезний пласт проблеми у соціальній сфері, який накопичувався багато років. В роботі вперше у вітчизняній історіографії було зроблено спробу розглянути взаємовідносини між більшовицькою владою і профспілками як формою громадянського суспільства.

Науково-педагогічну діяльність Б. І. Андрусишин продовжив у Київському педагогічному інституті імені О. М. Горького з листопада 1989 року на посаді асистента кафедри історії СРСР та УРСР історичного факультету. Пройшов шлях від асистента до професора (у 1990–1994 рр. – заступник декана дефектологічного факультету). На початку 90-х років Б. І. Андрусишин розробив і читав власний курс лекцій з історії України для студентів історичного та інших факультетів. Разом з В. Й. Борисенком та Д. М. Баланом взяв участь у підготовці і виданні “Робочої програми “Історія України” для студентів усіх спеціальностей (крім 02.07.00 – історія) (Київ, 1990), яка з нових позицій зображувала українську історію і неодноразово перевидавалася (1992, 1994 рр.) і лягла в основу багатьох програм з інших ЗВО України, а її основні положення, при всіх зрушеннях у суспільних науках, до цього часу залишаються фактично незамінними, що є свідченням її життєвості². Розпочався новий надзвичайно плідний етап його наукової та педагогічної діяльності.

Знаменним у житті історика став 1990 рік, коли глибинні історичні зрушення в українському суспільстві вимагали адекватних змін і в системі вищої освіти України, особливо історичної. Новостворена 2 квітня 1990 року кафедра історії України і стала першою в педагогічних вузах країни, яка започаткувала нові підходи до вивчення, осмислення і висвітлення національної спадщини українського народу. Постала проблема кадрів. “Але готовність перейти на кафедру історії України виявили тільки молоді, національно зорієнтовані викладачі Б. І. Андрусишин і Д. М. Балан, які й стали її ядром та найліпшими помічниками завідувача”, – згадував згодом перший завідувач кафедри В. Й. Борисенко.

25 вересня 1997 року після закінчення докторантури при Інституті Української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України захистив докторську дисертацію (науковий консультант – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор П. С. Сохань на тему: “Робітнича політика українських урядів (1917–

1920 рр.)”. Дисертація висвітлює політику урядів Центральної Ради, Української держави, Директорії УНР та УСРР щодо окремих суспільних груп, формування соціальної політики державних утворень, розв’язання ними соціальних конфліктів, підготовку трудового права та права соціального забезпечення. Привертає увагу насамперед сама постановка й розробка досліджувальної теми, її виокремлення із ряду традиційних для історичної науки тем в окрему, самостійну і цілісну наукову проблему і запровадження нових концептуальних підходів до їх висвітлення.

Праці Б. І. Андрусина містять ідеї зближення історії з іншими галузями знань: правовими, політологічними, економічними, культурологічними, релігійними, етнопсихологічними, філософськими. Він сказав своє слово у таких напрямках історичних досліджень, як “нова економічна історія”, “нова соціальна історія”, “психоісторія”, мікроісторія.

У листопаді 1997 року Б. І. Андрусина призначено на посаду професора кафедри історії України історичного факультету, заступником, а з червня 1998 року деканом соціально-гуманітарного факультету, створеного 1992 р. і дещо згодом завідувачем кафедри правознавства (з 1999 – теорії та історії держави і права). З цього часу коло наукових інтересів розширюється і охоплює проблеми історії держави і права, політології, методики викладання правознавства, канонічного права.

Професор Б. І. Андрусин на базі соціально-гуманітарного факультету створив нову структуру в університеті – Інститут політології, соціології та права, з якого згодом відокремилися нові структурні підрозділи.

З вересня 2006 року Б. І. Андрусин – директор Інституту політології, соціології, права (з 2007 року Інститут, а з 2016 факультет політології та права). Здобув другу вищу освіту у Київському національному університеті внутрішніх справ за фахом юриста.

Розширюється також сфера наукової та педагогічної діяльності. Б. І. Андрусин читає лекції з історії держави і права та канонічного права. Дослідник взяв участь у понад 100 міжнародних та всеукраїнських конференціях, круглих столах, інших наукових форумах. Сам був організатором багатьох із них за участю вчених із США, Німеччини, Росії, Італії, Польщі, Чехії, Білорусії, Словаччини, Казахстану, Киргизії, Португалії, Туреччини, Фінляндії, Грузії, Румунії та ін.

До сфери наукових інтересів вченого входять питання української археографії. Йому вдалося віднайти і видати історичне джерело – рукопис мемуарів отця Павла Олійника – греко-католицького священника з Тернопільщини, написаних на початку 60-х рр. ХХ ст., в якому той, крім власних спогадів, виклав своє бачення подій на історію не лише краю, а й всієї України. Мемуари під назвою “Зошити”, які вийшли з обширними

коментарями, впорядкуванням і вступною статтею Б. І. Андрусишина, побачили світ в Інституті української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Ґрунтовно в спогадах відбито події кінця XIX – початку XX ст., а саме: період Першої світової війни, визвольних змагань українського народу, боротьбу проти Польщі у 20-30-х роках, репресивну політику радянських органів 1939–1941 рр., жорсткість німецького окупаційного режиму, боротьбу ОУН і УПА з німецькими загарбниками та радянськими каральними органами у 40-50-х рр., історію церкви. У книзі відображено, а у коментарях дається аналіз ролі Української Греко-Католицької Церкви у формуванні менталітету українського народу, його етнопсихології. Окремі сюжети “Зошитів” публікувалися в “Українському історичному журналі”.

Богдан Іванович долучився до серії видань Інституту історії НАН України під назвою “Історичні зошити”, у якій побачили світ матеріали, що висвітлювали малодосліджені в історичній науці проблеми, так звані “білі плями”. Співпраця з автором цієї статті мала наслідком появу збірника документів “З’їзд поневолених народів” (8-15 вересня 1917 рр.) (21-28 вересня н.с.), (Київ, 1994 р.), в якому знайшли відображення спроби народів колишньої Російської імперії знайти безболісний вихід з кризової ситуації восени 1917 р.

У співавторстві з відомим істориком В. І. Ульяновським Богдан Іванович підготував до друку документи з архіву Міністерства і сповідань Української держави 1918 року, в яких висвітлюється державно-правове становище церкви в Українській Гетьманській Державі, про діяльність Міністерства і сповідань, роботу Всеукраїнського Церковного Собору, діяльність Кирило-Мефодієвського братства, позицію Культурної Комісії при Міровій Делегації на переговорах з РСФРР щодо повернення евакуйованого в Росію церковного майна України, про державну політику щодо інших конфесій, домову церкву Гетьмана тощо. Матеріали були оприлюднені на Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 120-ї річниці від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського і 75-ї річниці проголошення Української держави 1918 р., яка відбулася 13-15 травня 1993 року в Києві, Чернігові, Тростянці.

З-під пера Б. І. Андрусишина у співавторстві з А. М. Гузом виходить збірник документів “Пам’ятки історії держави і права України. Київська Русь”, в якому документи періоду, взяті з першоджерел, подані в українському перекладі.

Професор Б. І. Андрусишин по праву належить до кагорти широко знаних і авторитетних істориків нашої країни. Про визнання заслуг і професійного рівня науковця свідчать запрошення до опонування при захисті

дисертації. Серед докторських дисертацій, офіційним опонентом яких виступав професор Б. І. Андрусишин, що сприяли запровадженню в українську історичну науку новітніх концептуальних ідей були, зокрема, роботи В. П. Коцура “Соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920 – 30-х рр.: історіографія”, І. І. Тюрменко “Проблеми української державності в діяльності та науковій спадщині Івана Огієнка”, І. В. Срібняка “Полонені та інтерновані вояки-українці в Європі (1914–1924 рр.)”, Н. Г. Стоколос “Конфесійно-етнічні трансформації в Україні” (XIX – перша половина XX ст.)”, О. М. Мовчан “Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (1920-ті рр.)”, О. М. Завальнюка “Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.)”, А. І. Чуткого “Київський комерційний інститут (1906–1920 рр.): становлення та еволюція в контексті інтелектуальної, економічної та політичної історії України”, 2012 р.

Опонування кандидатських дисертацій також торкалося тих питань української історії, які були раніше здебільшого заборонені офіційною наукою, а саме, проблеми української державності 1917–1920 рр., історія української православної та греко-католицької церков, діяльність товариства “Просвіта”, історія профспілок, діяльність дипломатичних представництв, соціально-економічне та культурне становище національних меншин в Україні, питання археографічної комісії ВУАН, життя і діяльності окремих визначних персоналій (В. Зінківського, С. Петлюри, С. Шелухіна), музеєзнавства, педагогічних бібліотек, дослідження історії політичних партій, історії науки і техніки, а також теорії та методики навчання історії, політології тощо.

Досліджуючи роботу українських урядів, соціальні конфлікти, Б. І. Андрусишин висловлює своє бачення і рішуче стає на бік історії дослідження соціального миру, яка своїм інструментом вважає реформу та соціальне партнерство у зв'язку з тим, що, на його думку, ця теорія виявилася значно дієвішою і працездатною. У своїх працях 90-х рр. науковець наголошує на злободенності таких питань як страйки, безробіття, охорона праці, роль профспілок в умовах переходу до ринку тощо. Відповідно, що мова іде про той час, коли в Україні з'явилася можливість вільно висловлювати не тільки свої думки, але й найрізноманітніші точки зору на ту чи іншу проблему, що яскраво продемонстрував у своїх наукових працях Б. І. Андрусишин. На основі ретельного дослідження джерел, аналізу численної літератури як вітчизняної, так і зарубіжної, він вніс багато нового до скарбниці української наукової історичної думки, поставивши завдання дослідити теоретичні підвалини основних моделей суспільного розвитку та місця в них робітничого класу, ставлення до робітничого питання діячів українського національно-визвольного руху, роль української національної

еліти, яка, піклуючись про відновлення української державності, просто не усвідомила важливості розв'язання соціальних питань, завдання знайти консенсус між соціальним і національним в Українській революції, не змогла консолідувати українське суспільство, не допустити до зіткнення різних соціальних груп української людності у боротьбі за соціальну справедливість на тлі національної проблеми – створення держави української нації.

У науковому доробку вченого є і вдалі історіографічні огляди, присвячені, зокрема, вивченню співвідношення понять “революція” і “громадянська війна” у історико-правовій термінології.

Професор Б. І. Андрусишин був причетний до формування нової парадигми дослідження української історії, на передові рубежі якої виходять проблеми державотворення доби Української революції 1917–1921 рр. Його докторська дисертація та численні наукові праці, значною мірою були присвячені розвитку державно-правових інститутів в Україні, тобто традиційному об'єктові вітчизняних історико-юридичних досліджень. Автор глибоко вивчив сучасну історико-правову літературу з проблеми, нормативні джерела, правотворчу і правозастосовчу практику. Зважено і аргументовано аналізується конституційна політика Української Центральної Ради щодо робітництва, ґрунтовно опрацьовані матеріали щодо організаційних адміністративних заходів, що їх вживали гетьманській уряд П. Скоропадського, Директорія УНР, радянський уряд. Залучення до наукового аналізу праць представників суміжних наукових спеціальностей (юристів, політологів, економістів), забезпечило можливість, з одного боку, здійснити порівняльний та всебічний аналіз досліджуваної проблеми, а з іншого, виділити специфічні аспекти, що властиві лише працям автора.

Проблеми історії Української революції продовжували розроблятися в подальших працях вченого. У світ вийшли десятки наукових статей дослідника, присвячених різним аспектам, зокрема проблема соборності. Під керівництвом Б. І. Андрусишина була захищена кандидатська дисертація І. А. Вівсяної “Національно-культурна співпраця українців Галичини і Надніпрянщини у 1917–1920 рр.” (Київ, 2003 р.), яка мала “беззаперечні позитивні досягнення” у розкритті проблеми соборності УНР”.

Водночас наукові інтереси професора Б. І. Андрусишина не обмежуються лише тематикою доби Української революції 1917–1921 рр. Не менш помітний внесок зробив цей багатогранний вчений у висвітлення історії церкви, формування державно-церковних відносин на українських землях, зокрема, в Українській державі гетьмана Павла Скоропадського, поглядам і політиці Симона Петлюри доби Директорії УНР та пізнішого часу тощо. Монографія професора Б. І. Андрусишина “Церква в Українській державі (доба Директорії УНР)” (Київ, 1997 р.), написана на основі раніше

закритих архівних матеріалів, була першою присвяченою цим вкрай складним і надзвичайно важливим для розуміння долі української державності 1917–1921 рр. проблем, а саме дослідженню політики урядів Директорії стосовно релігії і церкви, юридичним аспектом церковної політики, боротьбі прихильників Патріаршої (РПЦ) та Української автокефальної церкви і стала помітним явищем в українській історіографії.

Ряд праць вченого присвячено історії профспілок України, зокрема, розділ III у фундаментальній колективній праці “Нариси історії професійних спілок України” (Київ, 2002 р.).

Авторський колектив на основі широкої джерельної та історіографічної бази в узагальненому вигляді виклав історію і діяльність профспілок на території сучасної України від часу їх заснування в Російській та Австро-Угорській імперіях і до наших часів. У III розділі книги, найбільшому і найнасиченішому подіями, професор Б. І. Андрусишин розкрив різні підходи до місця і ролі профспілок у системі суспільних координат у період визвольних змагань 1917–1921 рр., показав взаємовідносини профспілок з державними інституціями доби Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, в умовах денікінського та комуністичного режимів.

Значну увагу приділено аналізу поглядів М. Грушевського, П. Скоропадського, С. Петлюри, М. Драгоманова та ін. на шляхи розвитку української державності.

До наукових досягнень Б. І. Андрусишина слід віднести численні рецензії на наукові видання вчених Інституту історії НАН України, серед яких книги 15-томного видання “Україна крізь віки”, монографічних досліджень О. П. Реєнта, В. М. Даниленка, В. С. Кульчицького, Д. Б. Яневського, В. Ф. Солдатенка, публікації товариства “Меморіал” імені Василя Стуса, “Реабілітовані історією” та ін., окремі з яких публікувалися на шпальтах “Українського історичного журналу”.

З працями вченого можна ознайомитися у бібліотеках Мінська, Кракова, Праги, Берліна, Торонто, Нью-Йорка, Лондона, Сіднея, Лісабона, Вільнюса, Риги, Гельсінкі, Умеа, Стамбула та ін. міст Європи та світу.

Богдан Іванович керує науковою працею молодого покоління вчених. Під його керівництвом було підготовлено і захищено чотири докторських і двадцять кандидатських дисертацій з історії та права, які присвячені актуальній науковій тематиці, а ще група аспірантів та здобувачів з різних ЗВО України завершують кандидатські та докторські дисертаційні роботи.

Свій внесок зробив Б. І. Андрусишин і у розвиток краєзнавства Тернопільщини, що знайшло своє відображення у ряді публікацій та виступах на наукових конференціях.

Співпраця з Міністерством освіти та науки України і видавництвом “Гене́за” дали можливість реалізувати науково-методичні потуги вченого-педагога. У співавторстві з В. Й. Борисенком у 2000 р. було підготовлено і видано навчальний посібник для 7 класу загальноосвітніх середніх шкіл “Історія України в художньо-літературних образах”, у 2015 р. вийшло друге видання оновленого і доопрацьованого посібника.

Ще на зорі української незалежності, коли гостро відчувалася потреба у правдивих матеріалах з української історії, він на замовлення Міністерства освіти України взяв участь у підготовці методичного посібника “Історія України. Матеріали до лекцій та методичні поради для викладачів навчальних закладів системи підготовки молодших спеціалістів” (Київ, 1992 р.). Як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти допущено його книгу “Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР) (Київ, 1997 р.), як і книги В. І. Ульяновського, що вийшли тоді ж у видавництві “Либідь” і присвячені державно-церковним відносинам в добу Центральної Ради та Гетьманату.

Б. І. Андрусишин неодноразово був членом журі всеукраїнських олімпіад з історії, правознавства, постійно зустрічається з учителями, учнівською молоддю. Тривалий час працював у складі колегії Головного управління освіти і науки Київської обласної державної адміністрації.

Умілий організатор, талановитий педагог, блискучий лектор і багаторічний член спеціалізованих вчених рад по захисту кандидатських дисертацій зі спеціальностей “Теорія і методика навчання історії” (вчений секретар), “Історія України”, “Політологія” при НПУ імені М. П. Драгоманова, у 2006–2011 рр. був членом експертної ради ВАК України з історії. У 2008–2016 роках очолював та був заступником голови спеціалізованої Вченої ради по захисту кандидатських дисертацій з теорії та історії держави і права.

Значний вклад професора Б. І. Андрусишина у розвиток української історичної науки і освіти були належно оцінені науковими та громадськими інституціями. У 1999 р. доктор історичних наук, професор Б. І. Андрусишин став академіком-засновником Української академії історичних наук), у 2005 р. – обраний академіком АН Вищої школи України, 2006 р. – член – кореспондентом, а у 2010 р. – академіком Української академії політичних наук.

З 2011 по 2016 рік Б. І. Андрусишин – проректор з навчально-методичної роботи гуманітарних інститутів НПУ імені М. П. Драгоманова.

Професор Б. І. Андрусишин тісно співпрацює з МОН України на предмет підготовки державних стандартів з історії, правознавства, політології, випуску підручників для середніх загальноосвітніх шкіл та

вищих навчальних закладів, веде велику роботу як редактор і член редколегій багатьох наукових журналів і збірників. Брав участь у розробці пропозицій та зауважень Співки ректорів вищих навчальних закладів України щодо Проекту “Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року” у грудні 2011 року.

Науково-педагогічна та громадсько-суспільна діяльність професора Б. І. Андрусишина відзначена знаками МОН України “Відмінник освіти України” (2001), Нагороджений медаллю “Захиснику Вітчизни” (1999), Пам’яткою Ювілейного Апостольського благословення з нагоди 2000 року від народження Господа нашого Ісуса Христа Зборівської Єпархії Української Греко-Католицької Церкви (2000), знаком “Відмінник освіти України” (2001), “Кращий освітянин року” (2001–2016), Орденом Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого III (2002), Почесною грамотою Академії педагогічних наук України (2003), Подякою Київського міського голови (2004), Орденом Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого II (2004), нагрудним знаком “Знак пошани” Київського міського голови (2005), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2005), медаллю “60 років визволення України від фашистських загарбників” (2005), Подякою української спілки ветеранів Афганістану (2005), Почесною грамотою Київської міської організації профспілки працівників освіти і науки (2007), Знаком МОН України “Василь Сухомлинський” (2007), Орденом Святого Архистратига Михаїла (2007), Орденом Святого Миколая Чудотворця (2008), Грамотою Верховної Ради України “За заслуги перед Українським народом” (2008), Дипломом переможця рейтингу “Кращий професор 2007–2008 навчального року” Інституту політології та права НПУ імені М. П. Драгоманова (2008), Подякою Президії Національної академії наук України (2009), Почесним знаком Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв (2009, 2019), Почесною грамотою Президії Федерації профспілок України (2009), Почесною грамотою Вищої атестаційної комісії України (2009), Почесною грамотою Київської обласної державної адміністрації (2009), медаллю “Будівничий України” Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка (2009), заслужений діяч науки і техніки України (Указ Президента України № 26/2009 “Про відзначення державними нагородами України”), подякою Подільської районної у місті Києві ради (2010), Срібною медаллю “Михайло Петрович Драгоманов 1841–1895 рр.” (2010), Нагородою НПУ імені М. П. Драгоманова “Студентської симпатії” (2010), Подякою Головного управління освіти і науки Київської облдержадміністрації (2011), Почесною грамотою Ради Київської міської організації ветеранів (2011), медаллю “М. П. Драгоманова” (2011), ювілейною пам’ятною медаллю “20

років Збройним силам України” (2011), медаллю “За наукові досягнення. Гуманітарні науки. Петро Орлик 1929–1993 рр.” (2012), Почесний краєзнавець України (2012), Знаком пошани “Почесний ветеран міста-героя Києва” (2012), подякою Української спілки ветеранів Афганістану (2012), Почесною грамотою Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України (2013), медаллю “За наукові досягнення. Психолого-педагогічні науки. Г. С. Костюк 1899–1983” (2013), знаком НАПН України “К. Д. Ушинський” (2013), орденом Івана Сірка за вагомий внесок у виконанні національної програми “Відродження та розвиток українського козацтва” (2013), подякою ректора Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2008, 2014, 2019), медаллю “Незалежність України” III ступеня Міжнародної академії рейтингових технологій і соціології “Золота Фортуна” (2014), Грамотою Голови експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі (2014), Почесною грамотою Голови Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі (2014), медаллю “Драгоманівська родина” (2014), Орденом Святого Юрія Переможця (2014), Подякою Голови Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (2015), Нагородою НПУ імені М. П. Драгоманова “За розбудову зв’язків академічної науки і освіти” (2016), медаллю і почесним дипломом лауреата премії імені героя України Михайла Сікорського, почесною відзнакою Асоціації українських правників (2017), почесною грамотою Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України (2017), Грамотою Президії НАН України, Департаменту освіти і науки, молоді та спорту виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) (2017). Заслужений професор ДВНЗ “Переяслав-Хмельницького університету імені Григорія Сковороди” (2017), Почесною грамотою Асоціації українських правників (2019), Почесною грамотою Національної спілки краєзнавців України (2019), Ювілейною медаллю “90 років журналу “Краєзнавство” (2019), “Орденом Григорія Сковороди” – найвищою відзнакою Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (2019), Дипломом лицаря Ордену “Кліо” (2019), Медаллю “За відродження України” від Всеукраїнського об’єднання “Крайна” (2019), Подякою від Київської Малої академії наук учнівської молоді (2019).

Вітаючи Богдана Івановича з днем народження, наукове співтовариство висловлює щире побажання творчого натхнення і великих досягнень в науково-педагогічній діяльності!

*В. Г. Пилипчук,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, академік АН ВШ України,
директор Науково-дослідного інституту
інформатики і права НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України*

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження проблем становлення і розвитку системи стратегічних комунікацій визначається низкою нормативно-правових актів, зокрема, *Военною доктриною України (2015 р.)*, *Доктриною інформаційної безпеки України (2017 р.)*, *Річними національними програмами під егідою Комісії Україна – НАТО* на 2017 і 2018 роки тощо. Вперше термін “*стратегічні комунікації*” на рівні вітчизняного законодавства було використано у преамбулі *Угоди між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус Представництва НАТО в Україні*, підписаної 22.09.2015 і ратифікованої Законом України № 989-VIII від 04.02.2016. Цей документ має програмний характер для побудови міжнародно-правових відносин між Україною і НАТО в контексті євроатлантичної інтеграції України.

Як свідчать результати дослідження [1], поняття “*стратегічні комунікації*” активно застосовується в США та інших країнах світу з початку XXI ст., зокрема після доповіді голови наукової ради з оборони (федерального консультативного комітету для надання незалежних консультацій міністру оборони США) Вінсента Вітто “*Report of the Defense Science Board Task Force on Managed Information Dissemination*” (2001 р.). У цій доповіді було висловлено думку, що складні стратегічні комунікації можуть визначати порядок денний і створювати контекст, який сприятиме досягненню політичних, економічних та військових цілей.

Предметне розуміння стратегічних комунікацій походить з документів військового управління США і в системі НАТО розглядається як визначені Урядом зусилля, спрямовані на *виявлення та розвиток цільових аудиторій для просування державних (урядових) інтересів, політики та цілей шляхом використання скоординованих програм, планів, тем, повідомлень та продуктів, синхронізованих з усіма акціями та інструментами, що проводяться владою* [2].

Юридичне визначення терміну “*стратегічні комунікації*” було надане *Военною доктриною України та Доктриною інформаційної безпеки України як скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових*

зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави.

Варто зауважити, що в останні роки (в умовах гібридної війни) країни ЄС і НАТО особливу увагу стали приділяти протидії застосуванню інформаційної зброї та розвитку стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони, про що свідчить хронологія низки подій та прийнятих ними рішень, зокрема:

– у січні 2014 р. створено Передовий центр стратегічних комунікацій НАТО (The NATO Strategic Communications Centre of Excellence або NATO StratCom COE). До його основних завдань віднесено координацію діяльності НАТО у сфері стратегічних комунікацій, вивчення шляхів виникнення та розповсюдження інформаційних загроз, розроблення методик інформаційної протидії, забезпечення підготовки інформаційних та психологічних операцій;

– у березні 2015 р. Радою Європи було створено Оперативну робочу групу зі стратегічних комунікацій (*East StratCom Task Force* або *East StratCom*), прийнято рішення доручити Верховному Представникові Ради Європи спільно із відповідними інститутами Європейського Союзу та країнами-членами ЄС підготувати План дій зі стратегічних комунікацій;

– у березні 2016 р. в Адміністрації Президента і Державному департаменті США було проведено реформування та розширення підрозділів, які опікуються питаннями стратегічних комунікацій. Зокрема, *Центр стратегічних антитерористичних комунікацій* реорганізовано в *Центр глобального впливу* зі збереженням завдань координації, інтеграції та гармонізації державних стратегічних комунікацій, спрямованих на іноземні аудиторії з метою протидії інформаційним впливам міжнародних терористичних організацій;

– у листопаді 2016 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо протидії пропаганді третіх країн, включаючи РФ. У резолюції Європарламент визнав, що *російський уряд агресивно використовує цілий спектр засобів та інструментів для атак на демократичні цінності, для розколу Європи, для забезпечення підтримки всередині країни і створення враження про розбіжності між країнами “Східного сусідства” ЄС*. Вказана Резолюція також рекомендувала ЄС енергійніше боротися з проявами пропаганди, не забуваючи при цьому про принцип свободи слова. Також вона рекомендувала посилити Оперативну групу зі стратегічних комунікацій на Сході, перетворивши її на повноцінне відомство у складі Європейської служби зовнішніх зв'язків ЄС.

З огляду на викладене, аналізу і прогнозування глобальних процесів в інформаційній сфері, першочергової уваги та системного опрацювання потребують такі **основні проблеми у сфері стратегічних комунікацій** в Україні:

– відсутність єдиної державної політики та розгорнутої системи стратегічних комунікацій;

– розпорошеність заходів, що здійснюються суб'єктами стратегічних комунікацій;

– неналежний рівень професійної підготовки осіб, залучених до виконання функцій стратегічних комунікацій, та відсутність підготовленого кадрового резерву для розгортання і розвитку системи стратегічних комунікацій;

– потреба розроблення необхідних нормативно-правових актів, організації аналітичного, методичного і наукового забезпечення розбудови системи стратегічних комунікацій.

До **основних факторів**, що сприяють **розвитку стратегічних комунікацій**, як свідчить досвід США, Великої Британії та низки інших країн, можна віднести:

– стрімке поширення інформаційних технологій;

– зростання ролі інформаційного протиборства для досягнення військово-політичних та економічних цілей;

– збільшення кількості силових (збройних) конфліктів у світі;

– поширення терористичної діяльності;

– формування нових національних стратегій сучасних країн;

– коригування і зміна іміджу країн на міжнародній арені;

– виникнення і розвиток нових форм дипломатії (громадська дипломатія, кібердипломатія тощо).

Водночас **ефективність роботи стратегічних комунікацій гальмують** такі основні фактори:

– теоретична і практична незавершеність розроблення проблеми стратегічних комунікацій;

– відсутність універсальних підходів для ефективного застосування стратегічних комунікацій;

– недооцінювання значущості міжкультурної комунікації в роботі з цільовими аудиторіями, на які спрямовані стратегічні комунікації;

– невміння правильно і вчасно застосовувати міжкультурну комунікацію в роботі з цільовими аудиторіями.

Загалом, змістовний аналіз визначення поняття “стратегічні комунікації”, наданого нормативно-правовими актами України [3], а також заяви Страсбурзько-Кельнської зустрічі Північноатлантичної Ради та глав держав і урядів країн-членів НАТО [4] дає змогу **класифікувати функції системи стратегічних комунікацій** за такими основними напрямками:

1) публічна дипломатія та заходи, спрямовані на просування цілей держави;

2) зв'язки з громадськістю та військові зв'язки (цивільно-військове співробітництво);

3) інформаційні та психологічні операції.

Крім цього, актуальною залишається проблема визначення механізмів загальної координації стратегічних комунікацій, а також створення міжвідомчого координаційного механізму у сфері інформаційних та психологічних операцій, як це передбачено Національними програмами під егідою комісії Україна-НАТО на 2017 та 2018 рр.

За нашими оцінками, **організаційна побудова системи стратегічних комунікацій** може набути такого вигляду:

1) **загальна координація та керівництво** з питань стратегічних комунікацій відповідно до приписів ст. 106, 107 Конституції України мають здійснюватися Президентом України і Радою національної безпеки та оборони України. Забезпечення реалізації цієї функції може покладатися на Апарат РНБО України або спеціально створений при РНБО України орган (наприклад, *Національний координаційний центр з питань стратегічних комунікацій*).

Відповідно, виконання функцій *Національного координатора з питань співробітництва України з НАТО у сфері стратегічних комунікацій* може бути покладено на одного із заступників секретаря РНБО України або на керівника вказаного центру при РНБО України;

2) координація і забезпечення виконання **функції публічної дипломатії та заходів, спрямованих на просування цілей держави** мають бути покладені на Міністерство зовнішніх справ України та Міністерство інформаційної політики України за участі інших державних органів, недержавних структур та громадських організацій.

Організаційне та інше забезпечення реалізації зазначеного може здійснюватися відповідними підрозділами апаратів зазначених міністерств, а також підрозділами міжнародних зв'язків центральних органів виконавчої влади та суб'єктів сектору безпеки і оборони;

3) **функцію зв'язків з громадськістю та військових зв'язків (цивільно-військового співробітництва)** мають виконувати визначені законодавством суб'єкти сектору безпеки і оборони. При цьому, координація військових зв'язків (цивільно-військового співробітництва) має бути покладене на Міністерство оборони України і Генеральний штаб Збройних Сил України.

Реалізація цих завдань може здійснюватися через наявні в суб'єктах сектору безпеки і оборони підрозділи зв'язків із засобами масової інформації та громадськістю або через інші підрозділи;

4) **координація інформаційних та психологічних операцій**, як найбільш "чутливої" сфери стратегічних комунікацій, потребує

комплексного задіяння організаційно-правових, інформаційно-комунікативних, соціологічних, психологічних, оперативних та інших сил і засобів суб'єктів сектору безпеки і оборони, органів державної влади та недержавних організацій.

У контексті положень Закону України “Про національну безпеку України” слухними видаються пропозиції про необхідність об'єднання відповідних сил і ресурсів сектору безпеки для їх скоординованого задіяння при здійсненні інформаційних та психологічних операцій та створення міжвідомчого підрозділу з цих питань при Службі безпеки України. *(За аналогією Антитерористичного центру при СБ України).*

В цілому, як видається, ефективні стратегічні комунікації можуть стати ваговою складовою системи забезпечення національної безпеки і захисту життєво важливих національних інтересів України. Також слід зауважити, що в сучасних умовах глобалізації, розбудови інформаційного суспільства і поширення застосування “інформаційної та кібернетичної зброї” жодна країна світу незалежно від рівня її розвитку не здатна забезпечити свою інформаційну безпеку власними силами.

За цих умов вкрай актуальними постають питання щодо розроблення колективних стратегій та об'єднання зусиль міжнародної спільноти для захисту національної, регіональної (субрегіональної) та міжнародної безпеки в інформаційній сфері.

Література:

1. Становлення і розвиток системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони України : монографія / В. Г. Пилипчук, Л. Ф. Компанцева, С. С. Кудінов, І. М. Доронін, О. П. Дзьобань, О. В. Акульшин, О. Г. Заруба; за заг. ред. В. Г. Пилипчука. – Київ : ТОВ “Видавничий дім “АртЕк”, 2018. – 272 с.
2. US Joint Force Command. Commander's Handbook for Strategic Communication and Communication Strategy (Ver. 3.0). – Режим доступу : http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/jfcom/cc_handbook_sc_24june2010.pdf.
3. Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 24.09.2015 № 555/2015; Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25.02.2017 № 47/2017.
4. The Strasbourg I Kehl Summit declaration. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_52837.htm?mode=pressrelease.

*С. Д. Гусарєв,
доктор юридичних наук, професор,
перший заслужений юрист України, перший проректор
Національної академії внутрішніх справ*

**ПРИВІТАННЯ З ЮВІЛЕЄМ
ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА,
ЗАСЛУЖЕНОГО ДІЯЧА НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ
БОГДАНА ІВАНОВИЧА АНДРУСИШИНА***

10 січня 2019 року виповнюється 60 років з нагоди Дня народження відомому вченому, українському історику, правознавцю, археографу, педагогу, доктору історичних наук, професору, академіку Української академії історичних наук, АН Вищої школи України, Української академії політичних наук, Заслуженому діячу науки і техніки України Богдану Івановичу Андрусишину.

Життєвий і творчий шлях від студента до доктора історичних наук, професора, академіка, а також наукове становлення та професійне зростання Б. І. Андрусишина відбувається у храмі науки – Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (далі – НПУ імені М. П. Драгоманова).

З 2016 р. і по теперішній час Б. І. Андрусишин обіймає посаду декана факультету політології та права. Цей факультет як структурний підрозділ НПУ імені М. П. Драгоманова є своєрідним навчально-науковим “комплексом”, де на високому методичному рівні забезпечується організація освітнього процесу з урахуванням досягнень юридичної та політологічної наук та направлений на підготовку сучасних правників і політологів.

Б. І. Андрусишин – талановитий вчений, відданий ідеалам науки. Написані ним близько 400 наукових праць із соціально-економічної історії Української революції, історії держави і права України, історії церкви, профспілок, культурологічні питання етногенези українського народу, стали значним внеском у розвиток вітчизняної науки, одержали визнання наукової спільноти не тільки в Україні, а й за її межами. Вченого відрізняють невичерпна творча енергія, ширина дослідницьких інтересів, ерудиція, енциклопедичність знань у різних сферах суспільного життя, завзятість і цілеспрямованість у досягненні поставленої мети.

* Богдан Іванович Андрусишин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Факультет політології та права ; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 221 с., портрети. – (Серія: “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

Б. І. Андрусишин – талановитий педагог. Заняттям, які проводить професор Б. І. Андрусишин, притаманні теоретична глибина, зразкова логічність методики викладання навчального матеріалу. За педагогічну діяльність Б. І. Андрусишин своїми глибокими за змістом і бездоганним за формою лекціям здобув повагу і вдячність багатьох поколінь здобувачів вищої освіти. Професор продовжує своєю педагогічною майстерністю спонукати студентську молодь до наукового пошуку. Щоденна напружена праця Б. І. Андрусишина завжди спрямована на вдосконалення організації освітнього процесу, підвищення якості підготовки висококваліфікованих молодих фахівців.

Чималим є внесок Б. І. Андрусишина у налагодження міжвузівських і міжнародних зв'язків НПУ імені М. П. Драгоманова з українськими та іноземними закладами вищої освіти, державними установами та міжнародними організаціями. За ініціативи декана було підписано цілу низку угод із установами Національної академії наук України, зокрема з Інститутом держави і права імені В. М. Корецького, Інститутом політичних і етнопонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, Інститутом законодавства Верховної Ради України.

Окрему сторінку професійного життя Б. І. Андрусишина займає участь у підготовці кадрів для правоохоронної системи України. Так, Богдан Іванович не один рік працював у складі Приймальної комісії Національної академії внутрішніх справ України (нині – Національна академія внутрішніх справ), що здійснювала фаховий відбір кадрів на навчання із подальшою перспективою служби в органах та підрозділах Міністерства внутрішніх справ України. Необхідно відзначити, що у 2006 р. Богдан Іванович успішно завершив навчання у Київському національному університеті внутрішніх справ та отримав диплом із відзнакою за спеціальністю “Правознавство” і здобув кваліфікацію юриста.

З 2008 р. по 2016 р. у НПУ імені М. П. Драгоманова функціонувала спеціалізована вчена рада на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, керівництво якою здійснював професор Б. І. Андрусишин. Наукові ступені кандидата юридичних наук здобули як науково-педагогічні працівники НПУ імені М. П. Драгоманова, так і інших закладів вищої освіти, державні службовці, правоохоронці-практики. До складу спеціалізованої вченої ради ввійшли провідні вчені-правознавці НПУ імені М. П. Драгоманова, Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, КНУ імені Тараса Шевченка, Національної академії внутрішніх справ, що забезпечує високий науковий і об'єктивний рівень

вимог при атестації наукових кадрів та дозволяє здійснити кваліфіковану оцінку якості дисертаційних робіт.

Даючи найвищу оцінку Вашій професійній діяльності, відмічаючи Ваш вагомий внесок у становлення і розвиток юридичної науки, щиро бажаємо Вам, дорогий наш ювіляре, міцного здоров'я, бадьорості, творчих успіхів та натхнення!

Впевнені, що Ваша плідна діяльність і надалі сприятиме подальшому розвитку юридичної освіти та історико-правової думки України, укріпленню статусу України як правової демократичної держави.

*Н. М. Оніщенко,
завідувач відділом теорії держави і права
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
академік НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України*

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРІЮ ТА ПРАКТИКУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (АСПЕКТ ВЗАЄМОДІЇ)

Сьогодні є зрозумілою констатація, що, на жаль, наробки, напрацювання, рекомендації, які були вироблені і виробляються в теорії державотворення, часто не спрацьовують на практиці.

Здавалося б все доволі зрозуміло: мова іде про побудову демократичної правової, соціальної, держави. Отже, в тому числі, про функції і завдання держави в кожній з означених сфер. Спробуємо зупинитися на певному векторі або аспекті взаємоузгодженості і взаємовідповідності теорії та практики державотворення. Безумовно, говорячи про демократичну державу слід ставити сьогодні питання про взаємодію держави і громадянського суспільства. Є безсумнівним, що дієві державотворчі процеси неможливі сьогодні:

1) без дієвого втручання громадянського суспільства в усі процеси державотворення;

2) без належного розвитку усіх інститутів сучасної європейської держави;

3) без гармонійної збалансованої дії інститутів громадянського суспільства і правової держави;

4) без виховання соціально активної особистості, здатної до реформаторських змін в умовах розвитку громадянського суспільства.

Отже, у науковій літературі справедливо зазначається, що значення громадянського суспільства в умовах функціонування демократичного політичного режиму та соціальної, правової держави, полягає, зокрема, у наступному: 1) громадянське суспільство утворює відповідне соціальне середовище, в якому формується і розвивається особистість за допомогою створення умов для задоволення її основних потреб та інтересів, тобто створюються умови для її широкої самореалізації; 2) громадянське суспільство виступає гарантією захисту інтересів кожної особистості, її природних прав і свобод від надмірного втручання держави в особисте життя; 3) інститути громадянського суспільства формують і репрезентують перед державою громадські інтереси, а також прагнуть забезпечити ефективний діалог з державою щодо захисту цих інтересів або врегулювання можливих конфліктів; 4) за допомогою включення індивіда до структури громадянського суспільства відбувається необхідна для нього реалізація духовних і матеріальних інтересів, інтеграція у соціальне середовище [1, с. 88].

Громадянське суспільство як суспільство громадян, які є рівними у своїх правах і обов'язках, суспільство, яке номінально не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради досягнення загального блага, є – базисом держави. Держава, у свою чергу, захищає демократичні принципи самоврядування всіх недержавних організацій, які безпосередньо формують громадянське суспільство. Для цивілізованого розвитку обох феноменів необхідно створити надійний, ефективний та гармонійний механізм їх взаємодії та взаємозбагачення [2, с. 88].

Крім того, слід зауважити, що громадянське суспільство не з'являється на порожньому місці, цьому повинен передувати соціальний і державний розвиток, причому від досконалості і суспільства, і держави в певних просторово-часових вимірах залежить ступінь досконалості інститутів громадянського суспільства, його більша або, нажаль, менша “зрілість” та розвиненість.

Без існування держави (державних органів та інших інститутів державної влади) не існувало би громадянського суспільства (його інститутів) в тому сучасному розумінні, яке надається цьому поняттю сьогодні. Адже громадянське суспільство набирає свою силу і здатність до розвитку саме у взаємодії (діалозі та партнерстві) чи протистоянні (конфлікті) з державою, що не означає, що інститути громадянського суспільства функціонують за своїми законами, які відрізняються і не залежать від складної національної правової системи [3, с. 5]. Ще раз хочемо підкреслити громадянське суспільство ніщивно веде боротьбу з тоталітарною, а не з правовою державою.

Сучасний стан українського суспільства потребує від наукової спільноти пошуку відповідей на загальносоціальні імпульси, які необхідні стратегії реформування: перехід від неконструктивних спроб замінити державу громадянським суспільством до зусиль, які спрямовані на їх збалансовану взаємодію. Саме принцип соціального та політичного балансу у взаємовідносинах правової держави та громадянського суспільства повинен стати основою для виправлення та корекції не стабільної економічної ситуації.

Щоб розібратися в цьому питанні слід визначити роль держави як базового елементу української політичної системи, що відповідає за збереження цілісності суспільства та забезпечення його нормальної життєдіяльності. Вона за допомогою адміністративних структур, органів контролю, правоохоронних органів, профілактики та запобігання протиправної діяльності, повинна регулювати різномірний зв'язок та взаємодію між різними суб'єктами.

Оголошення магістральною проблемою сьогодення прав людини, визнання інтересів особистості більш вагомими порівняно з інтересами суспільства і держави є класичним постулатом доктрини громадянського суспільства. Однак, це не означає і не може означати послаблення ролі держави у захисті та охороні особистості. Права людини можуть бути гарантовані тільки в умовах правової, демократичної держави, яка в змозі управляти суспільством та позитивно впливати на особистість.

Ще одним аспектом, що актуалізує наш розгляд є формування та розвиток правової держави.

Зрозуміло, однією з ілюстрацій функціонування правової держави є, безумовно, інститут дієвого контролю.

Належний захист прав і свобод означає ефективність управління, оскільки влада в демократичному суспільстві зацікавлена в дієвому контролі з огляду на те, що це і є її легітимація.

Література:

1. Концепція удосконалення діалогу громадянського суспільства, особи та держави в контексті забезпечення та захисту прав людини в Україні. – Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – 116 с.
2. Там само, с. 88
3. *Грудцына Л. Ю.* Государство и гражданское общество : [монография] / Л. Ю. Грудцына [под ред. С. М. Петрова]. – Москва : ЮРКОМПАНИ, 2010. – 464 с.

*В. П. Горбатенко,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
академік Української академії політичних наук,
АН Вищої школи України,
доктор політичних наук, професор*

З ВІРОЮ В МУДРІСТЬ ПРАВА І МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ (до 60-річчя від дня народження Богдана Андрусишина)*

10 січня 2019 року науково-педагогічна громадськість України відзначила 60-літній ювілей відомого історика, правознавця і педагога Богдана Івановича Андрусишина – академіка Української академії історичних наук (з 1999 р.), Академії наук вищої школи України (з 2005 р.), Української академії політичних наук (з 2010 р.), Заслуженого діяча науки і техніки України (з 2010 р.), активного члена Міжнародної асоціації істориків права, визнаного фахівця у галузях історії України, історії держави і права України, канонічного права, освітньої політики, талановитого організатора навчально-освітнього процесу в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова.

Майбутній вчений і педагог народився 10 січня 1959 р. у с. Хоростець Бережанського (нині Козівського) району Тернопільської області в сім'ї сільських інтелігентів. У 1983 р. закінчив з відзнакою історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (тепер – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). З 1986 працює в цьому університеті: аспірант, асистент, старший викладач, професор кафедри історії України історичного факультету, заступник декана дефектологічного та соціально-гуманітарного факультетів. З 1998 р. – декан соціально-гуманітарного факультету, з 2006 р. – директор Інституту політології, соціології та права, з 2007 р. по теперішній час декан факультету політології та права НПУ імені М. П. Драгоманова. Одночасно – завідувач кафедр правознавства, теорії та історії держави і права, у 2011–2016 рр. – проректор з навчально-методичної роботи гуманітарних інститутів цього університету.

У 1990 р. Б. І. Андрусишин захистив кандидатську дисертацію “Наркомпраці України та його діяльність (листопад 1918 – серпень 1919 рр.)”. У 1997 р. – докторську дисертацію “Робітнича політика українських урядів 1917–1920 рр.”. Цього ж року йому було присуджено науковий ступінь доктора історичних наук. Одним із найважливіших у житті Б. І. Андрусишина став 2001 рік, коли йому було присвоєно вчений ступінь

* Оpubліковано в Юридичному журналі “Право України”, 2019, № 1.

професора права, що означало його офіційне зарахування до середовища вітчизняних правознавців. Постійно прагнучи до поглиблення юридичної складової власних наукових інтересів, у 2006 році Богдан Іванович завершив другу вищу освіту й отримав диплом юриста з відзнакою Київського національного університету внутрішніх справ (тепер Національна академія внутрішніх справ України).

Значним є внесок Б. І. Андрусишина як громадського діяча на посадах голови громадської організації “Феміда”, заступника голови Всеукраїнської громадської організації Союз гетьманців-державників, члена Національної спілки журналістів України, відповідального редактора часопису “Економіка і право”.

Особисті якості людини, небайдужої до процесу національного державотворення, формування майбутнього нашої країни, сформували і творчу позицію вченого. Не випадково до кола пріоритетних наукових інтересів професора Б. І. Андрусишина належать проблеми становлення Української держави, її державно-правового статусу, визнання на міжнародному рівні. Значну увагу в своїй творчості він приділяє питанням становлення державності у добу Української революції (1917–1921 рр.), зокрема, формування державно-правових інститутів, орієнтованих на регулювання соціально-трудової сфери, здійснення соціальної політики; становлення трудового права та права соціального забезпечення; вирішення соціальних конфліктів, правового регулювання страйків, безробіття, охорони праці, правового становища профспілок. Вперше у новітній історико-правовій науці розвиток держави він розглядає через призму правотворчої і правозастосовної практики, соціальної конфліктології, аналізуючи роль не лише соціально-економічного, а й національного, політичного, морально-етичного та релігійного чинників. Значна увага в наукових працях ученого приділяється такій важливій державно-правовій проблематиці, як становлення у 1917–1921 рр. і подальше формування державної служби в Україні, дослідження відомих і маловідомих історичних постатей, котрі здійснювали тогочасну урядову політику з розкриттям мотивів цієї діяльності, ментальності та етнопсихології урядовців.

Значним є доробок ученого у висвітленні проблем історії церкви в Україні, її правового статусу, державно-церковних відносин, їхнього сучасного стану та перспектив розвитку в Україні з урахуванням світового досвіду. Незмінною була й залишається його підтримка діяльності української православної церкви на чолі з патріархом Філаретом. Вагомим здобутком вченого є всебічне висвітлення концептуальних засад канонічного права. Низка праць Б. І. Андрусишина присвячена державно-правовому статусу освітніх закладів України, проблемам державно-правового

регулювання освітніх процесів в Україні у контексті євроінтеграції нашої держави, забезпеченню права людини на освіту в умовах розвитку європейського освітнього простору, правам дитини, проблемам спадкоємності української державності, конституційним витокам незалежності України.

Б. І. Андрусишин опублікував близько 400 наукових праць, серед яких найвизначнішими є: “У пошуках соціальної рівноваги. Нариси історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр.” (1995), “Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (Доба Директорії УНР)” (1997), “Нариси історії професійних спілок України” (у співавторстві, 2002), “Пам’ятки історії держави і права України: Київська Русь” (2003), “Методика викладання шкільного курсу основ правознавства” (у співавторстві, 2007), “Соціально-правовий захист дітей з вадами розумового розвитку” (у співавторстві, 2007), “Державно-політичні структури Київської Русі” (у співавторстві, 2011), “Методика викладання правознавства у вищому навчальному закладі” (у співавторстві, 2011), “Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку” (у співавторстві, 2011), “Сімейне право України (історія, традиції, сучасність)” (у співавторстві, 2015), “Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні” (у співавторстві, 2016), “Соціально-правовий захист дітей в Україні” (у співавторстві, 2017), “Правничо-політологічні виміри в освіті” (2017). Б. І. Андрусишин також є автором численних статей до “Юридичної енциклопедії”, “Енциклопедії історії України”, “Сучасної української енциклопедії”, “Політичної енциклопедії”, “Великої української юридичної енциклопедії”.

Тріумфальним сходженням до верховіть науково-педагогічного Олімпу Б. І. Андрусишин завдячує насамперед своїм учителям: професору Миколі Даниловичу Березовчуку, під керівництвом якого захистив кандидатську дисертацію; члену-кореспонденту НАН України Павлу Степановичу Соханю – науковому консультанту докторської дисертації; професору Володимирі Йосиповичу Борисенку, під керівництвом якого відбувалося наукове зростання на кафедрі історії України; академіку НАН України Юрію Сергійовичу Шемшученку, з Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України якого у очолюваного вченим факультету склалися стабільні творчі стосунки й за сприяння якого вже тринадцять років поспіль відбуваються щорічні “Юридичні читання” – науковий форум, що здобув визнання не лише в Україні, а й далеко поза її межами. На становлення юридичної складової в науковому доробку вченого визначально вплинули праці докторів юридичних наук В. І. Акуленка, В. Д. Бабкіна,

В. Д. Гончаренка, Н. М. Оніщенко, О. А. Підпригори, А. Й. Рогожина, О. О. Шевченка та ін.

Вагомий науковий доробок належить науковій правовій школі “Концептуальні засади розвитку освітнього та канонічного права. Методика викладання правознавства”, що сформувалася в Україні під керівництвом професора Б. І. Андрусишина. Її представники досліджують проблеми теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень; новітні напрями розвитку юридичної педагогіки, методики викладання правознавства, підготовки педагогів-юристів; концептуальні засади безперервної правової освіти та її моделі в Україні й пострадянських країнах; основи реформування державної політики у сфері правової освіти; сутнісні питання розвитку та вдосконалення канонічного права. Діяльність наукової школи спрямована на методичне забезпечення та реалізацію намічених Національною програмою правової освіти населення заходів у напрямку подальшого створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, визначення основних напрямів право-освітньої діяльності у школах та вищих навчальних закладах.

Б. І. Андрусишин особисто підготував більше двадцяти докторів і кандидатів історичних та юридичних наук, які наполегливо продовжують започатковану ним справу відтворення й розвитку національного потенціалу в галузях вітчизняних історії, правознавства і педагогіки. Значний внесок до скарбниці вітчизняної правової науки під його безпосереднім керівництвом зробили такі вчені як: А. М. Гуз. “Становлення та розвиток шкільної правової освіти в Україні (1991–2007 рр.): історичний і теоретико-методологічний аспект”; О. В. Токарчук. “Державно-правові погляди С. П. Шелухіна”; Б. В. Совенко. “Становлення і розвиток православного канонічного права в Україні”; С. Д. Сворака. “Тенеза та трансформація органів державної влади Київської Русі”; О. Б. Потапова. “Православне духовенство в суспільному житті України у 1917–1920 рр.”; В. О. Цимбал. “Організаційно-правові засади діяльності Народного комісаріату фінансів УСРР (1919–1936 рр.)”; Н. С. Дубчак. “Юридичні клініки в системі захисту прав та свобод людини і громадянина”; Д. В. Лебедев. “Створення міністерств народного здоров’я та опікування Української держави, Директорії Української Народної Республіки і їхня діяльність (квітень 1918 – серпень 1921 рр.)”; Т. І. Сабадош. “Державно-правові погляди А. І. Волошина”; А. А. Лопушанський. “Правова політика і законотворчість: механізм взаємодії та тенденції розвитку”; Т. В. Гавронська. “Правове забезпечення прав і свобод людини в правових системах світу”; В. В. Соломінчук “Участь професійних спілок у розбудові соціально-правової держави (теоретико-правовий аспект)” та ін.

Уся наукова та педагогічна діяльність Богдана Івановича Андрусишина підпорядкована відстоюванню незалежності України, яка, на його думку, “не є встановленою, раз і назавжди даною”. Вона постійно потребує наполегливої підтримки тих, хто перебувають на передньому краї боротьби за душі людей. Саме до таких особистостей з цілковитою відповідальністю слід віднести й нашого ювіляра, якому ми побажаємо щастя, міцного здоров’я й подальших успіхів на шляху науково-освітньої творчості.

*Я. С. Калакура,
заслужений професор
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки,
доктор історичних наук, професор,
Заслужений працівник вищої школи України,
академік Академії наук вищої школи України*

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В ДОСЛІДЖЕННЯХ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ

Досвід засвідчує, що пізнати і осмислити належним чином Соборність України можна лише у координатах *історичної антропології*, тобто того сегменту історичної науки в її сучасному, постмодерністському розумінні, для якого пріоритетним об’єктом дослідження виступають не так безпосередні події і явища, як їх творці і учасники, тобто люди. Об’єкт антропологічного погляду на Соборність має три виміри: ідейні натхненники, організатори і учасники процесу, носії Соборності і її дослідники. Метою розвідки є антропологічне осмислення української соборності в координатах цивілізаційного розуміння історіографії. Українська соборність - це насамперед люди, українці Сходу і Заходу, Півночі і Півдня, громадяни України і українці в світі. Це одна велика Соборна українська родина. На відміну від російської імперської свідомості, де соборність дотепер пов’язується із “собиранієм земель”, передусім чужих, свідченням чого і є путінська анексія АРК, окупація частини Донбасу і провокації в Азовському морі, в українській традиції – соборність – це єдність людей, духовна цілісність України. За словами Олесея Гончара, Собор – це єдність наших душ, духовний символ історичної пам’яті, нашого майбутнього. Сакральності нашої Соборності, її духовності служитиме об’єднана Православна церква України, яка отримала Томос на автокефалію. Як сказав її митрополит

блаженніший Єпіфаній, вона утверджуватиме у суспільстві любов, а не ворожнечу і ненависть.

Українська історіографія, якщо не рахувати поодиноких праць істориків діаспори 1920–1980-х рр., досліджує проблему Соборності фактично неповні три десятиріччя, адже в советські часи було накладене табу навіть на сам термін “соборність”. Її започаткували кілька статей 1990–1991 рр., поштовхом до яких став рух за відновлення незалежності України, утворення НРУ, УРП на чолі з Левком Лук’яненком, Живий ланцюг Соборності 21 січня 1990 р., Декларація про державний суверенітет і Акт проголошення незалежності України. Сам концепт “соборність” у лексиконі українських мислителів виокремився ще в середині ХІХ ст., а генетично він сягає щонайменше княжих часів Києворуської і Галицько-Волинської держав. Змістовно це поняття наповнювалося і збагачувалося в козацько-гетьманську добу, а почало викристалізовуватися політично на межі ХІХ–ХХ ст. у зв’язку з новим етапом українського національно-державницького руху.

В новітній історіографії Соборності, яка нараховує понад 600 монографій та статей, можна виділити *три етапи: перший* – 1991–2004 рр.; *другий* – між двома революціями – Помаранчевою і Революцією Гідності і *третій* – сучасний, який триває. У нас сформувалася ціла плеяда дослідників проблеми, на жаль, деякі уже відійшли у світ вічності: Ярослав Дашкевич, Олександр Карпенко, Іван Курас, Степан Макарчук, Май Панчук, Іван Рибалко та ін. Плідно працюють над цією проблематикою Богдан Андрусин, Владислав Верстюк, Володимир Великочий, Іван Гошуляк, Олександр Добжанський, Іван Дробот, Станіслав Кульчицький, Микола Кугутяк, Микола Литвин, Степан Павлюк, Руслан Пиріг, Олександр Реєнт, Володимир Сергійчук, Валерій Солдатенко, Ігор Соляр та ін. В історіографії соборності [2, 4] простежується три важливих тенденції: а) перехід від висвітлення Соборності як події до трактування її як тривалого процесу, що триває й сьогодні; б) Соборність як наукова проблема стала об’єктом міждисциплінарного характеру, в її дослідженні поряд з істориками беруть участь політологи, правознавці, філософи, етнологи, економісти, демографи, психологи, культурологи, географи; в) нині дослідження Соборності розгортається на засадах цивілізаційного та антропологічного підходу, на шляхах переходу від студіювання історії подій до історії людей, подолання негативних наслідків комунізації науки, формаційного трактування історичного процесу.

З погляду антропології, *Соборність ґрунтується на спадкоємності усіх поколінь борців за волю і самоствердження України, яку Тарас Шевченко визначив як кровну і генетичну єдність “мертвих, живих, і ненарождених”. Наші предки і їх нащадки упродовж віків освоювали і закладали цілісність етнічної території України, захищали і*

відстоювали її неподільність, забезпечували безперервність української історії, зберігали рідну мову як головний ідентифікатор нації, сформували етнонаціональну ідентичність українців, унікальність їх характеру, ментальності, культури, освіти, науки та духовності, почуття єдності цивілізаційних устремлінь української нації, нескореності та нездоланності українського духу, християнські цінності. То ж перед історичною наукою і гуманітаристикою загальною постало винятково актуальне завдання дати відповідь, якою мірою наша соборність є *творінням людей і для людей, хто ці Люди*, які закладали ідейні підвалини соборницького руху, будували його фундамент і забезпечили реалізацію в новітній історії. Це київські, переяславські, чернігівські, волинські і галицькі князі, наші славні гетьмани, духовні Пастері, носії християнських цінностей і моральні авторитети, Герої Помаранчевої революції і Революції Гідності, Небесної сотні і військової операції на Донбасі.

Прологом Соборності, головною об'єднуючою і консолідуючою постаттю наддніпрянців, слобожанців, галичан, волинян, буковинців і закарпатців був Тарас Шевченко, який став духовним батьком, опікуном і символом незламності української нації. Його портрети зайняли місце в кожній оселі між іконами святих, а проникливі слова “Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю!” сприймалися як заповіт для кожного свідомого українця. Історіографія дає чітку відповідь на питання, у чому значення для українського соборницького руху рубежу XIX – XX ст. *По-перше*, в тому, що стараннями найвидатнішого нашого історика Михайла Грушевського побачили світ перші томи “Історії України-Руси”, проникнуті ідеєю окремішності нашого народу, цілісності його земель і спільністю великої мети як національної ідеї. Уже після Акту злуки вчений оприлюднив дуже важливу думку: “Нарід наш висловив свою волю, щоб Україна була одна, Східня і Західня, Наддніпрянська і Наддністрянська, оден край і оден народ, одно тіло й душа, і нема чого копирсатися в другорядних відмінах сих двох частин нашої єдиної вітчизни...” [1, с. 380]. Завдяки усвідомленню спільної історії наші прадіди приходили до розуміння того, що українці – один народ. А це дуже важливо. Не випадково Ф. Ніцше застерігав, що ніколи не виживе той народ, який сприймає трактування своєї історії очима сусіда.

По-друге, уже тоді заявили про себе перші українські політичні партії, зокрема: Українська радикальна партія у Львові та Революційна українська партія у Харкові. Один із лідерів УРП І. Франко закликав координувати дії галицьких і наддніпрянських українців, а для цього: “Ми мусимо навчитися чути себе Українцями – не галицькими, не буковинськими Українцями, а Українцями без офіційних кордонів. І се почуте не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції” [5, с. 12]. А організатор РУП

М. Міхновський у “Самостійній Україні” наголошував: “...Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ” [3, с. 21].

Звертаючись до подій сторічної давності, історики дедалі більше говорять не лише про Акт Соборності, але й дошукуються відповіді на питання: *кому конкретно належала тоді головна місія у Злуці* двох гілок одного народу, хто ініціював і проводив перемовини про об’єднання двох українських держав, які постали на розвалинах метрополій, хто опрацював Передвступний договір, хто створював проект Універсалу про Акт злуки і зачитував його текст у ті буремні дні, і, зрештою, хто благословив його. Історіографія встановила, що процес консультацій і перемовин щодо можливого об’єднання обох українських держав був започаткований із зустрічі представників ЗУНР Осипа Назарука і Володимира Шухевича з Павлом Скоропадським, ініційованій Українською Національною Радою на чолі з Євгеном Петрушевичем, а також лідерами відомого “першолистопадового 1918 р. зриву” у Львові Дмитра Вітовського, Степана Горука, Петра Бубели та ін. Наприкінці листопада ЗУНР направила нову місію у складі Лонгина Цегельського і Дмитра Левицького, яка зупинилася у Фастові, де на короткий час знаходилась столиця Директорії УНР. У так званому петлюрівському вагоні (до речі, тепер це “Музей-вагон Злуки УНР та ЗУНР”) 1 грудня 1918 р. й був підписаний Передвступний договір про наміри об’єднати населення і території обох утворень в одній державі. Від імені Директорії підписи поставили Опанас Андрієвський, Володимир Винниченко, Симон Петлюра і Федір Швець, а від уряду ЗУНР – Василь Стефаник (очільник), Лонгин Цегельський, Дмитро Левицький, Андрій Шмігельський, Тимотей Старух. 3 січня 1919 р. фастівський договір був ратифікований Українською Національною Радою в Станіславі.

22 січня 1919 р. Федір Швець зачитав на майдані св. Софії Універсал про Злуку, а архієпископ Агапіт відправив подячний молебень і звернувся українською мовою зі словами: “Я молюся й прошу Бога про те, щоб разом з національним об’єднанням двох народів Бог послав нам і єднання духовне”. На другий день Степан Вітик зробив доповідь на урочистому засіданні Трудового конгресу УНР, який ратифікував Акт злуки. Виступаючи на ньому заступник голови Української Національної Ради ЗУНР Лев Бачинський зазначив: “Ми приходимо до вас, бо природа сама велить нам разом жити і вмирати. Бо ми – брати”. Краще не скажеш !

Майже всі дослідження Акту Злуки побудовані на позитиві. І це правильно. Але принцип об’єктивності орієнтує нас дати відповідь, чому не вдалося зберегти проголошену Соборність, персоніфікувати її *зовнішніх та внутрішніх ворогів*, назвати імена тих персонажів, які були проти і доклали не мало зусиль, щоб їй зашкодити. У війні проти незалежності УНР фактично

спільним фронтом виступили адепти Білої і Червоної Росії. З одного боку, Корнілов, Денікін, Врангель, а з другого, вожді російського більшовизму і їх агенти в Харкові та інших містах України, включаючи й Східну Галичину: Ленін, Троцький, Сталін, Свердлов, Ворошилов, Орджонікідзе, Фрунзе, Будьонний, Квірінг, П'ятаков, Артем, Затонський, Раковський, Антонов-Овсієнко та ін. Це вони були диригентами повалення Директорії, окупації України, проголошення спочатку так званої УСРР, а відтак Галицької соціалістичної радянської республіки. Проти Злуки українських держав виступили лідери відновленої Речі Посполитої – Свержинський, Дашинський, Пілсудський, Морачевський та ін. Не без їх участі була знищена ЗУНР. Не залишились осторонь і державні діячі Угорщини та Румунії. Є ще одна *нечиста сила* – внутрішня, яка завадила підкріпити Акт злуки конкретними діями. Це брак національної ідентичності українців Сходу і Заходу, взаємна недовіра і підозри, які Російська і Австро-Угорська імперії насаджували і підігрівали упродовж століть у суспільній свідомості наддніпрянців і галичан, формуючи відчуття “іншого” як “ворога”. Але це вже інша тема, хоча й дотична до антропології.

В якості висновку важливо ще раз підкреслити, що українська соборність – це, як кажуть математики, *величина постійна*, найбільша наша сила, наше майбутнє, яке потребує реальної підтримки, неухильного відстоювання захисту і наукового дослідження. Соборність була і залишається сьогодні в епіцентрі загроз, ідеологічних маніпуляцій Кремля, який під прикриттям парадигми “руській мір”, “одін народ”, “общая історія”, “каноніческая територія” тощо публічно демонструє, що Росія не відмовилась від імперських зазіхань, вона була і залишається ворогом соборності України. Звідси – останнє. Історики, представники інших галузей гуманітаристики покликані своїми працями розвивати і утверджувати це високе почуття Соборності, адже воно є в генетичному коді кожного українця, з ним він народжується, але в декого цей ген залишається в ембріональному стані або піддається мутації.

Література:

1. *Грушевський М. С.* Галичини і Україна / М. С. Грушевський // Твори в 50 т. Т. 1. – Львів : Світоц, 2002. – С. 380.
2. *Калакура Я. С.* Соборність України як концепт новітньої історіографії / Я. С. Калакура // Історична пам'ять : наук. зб. – Полтава, 2015. – Вип. 33. – С. 116-125.
3. *Міхновський М.* Самостійна Україна / М. Міхновський. – Київ : Діокор, 2002. – С. 21.
4. *Рєєнт О. П.* Соборність України як наукова проблема і виклик часу / О. П. Рєєнт // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Київ, 2005. – Вип. 29. – С. 31-39.
5. *Франко І.* Отвертий лист до галицької української молодіжи / І. Франко // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXX. – К. IV. – С. 12.

*В. Й. Борисенко,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України НПУ імені М. П. Драгоманова*

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСОРА Б. І. АНДРУСИШИНА ЯК ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО-ІСТОРИКА І ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА *

Наше знайомство з ювіляром почалося ще в минулому сторіччі. Працюючи в Інституті історії АН УРСР, я на початку весни 1990 р. отримав пропозицію від ректорату Київського педагогічного інституту ім. М. О. Горького очолити плановану кафедру історії України. У рішенні ректорату конкретно зазначалося “відкрити 2 квітня 1990 р. загальноінститутську кафедру історії України”.

Прибувши на історичний факультет, я застав інтенсивну роботу. Під кафедру вже було виділено приміщення, виносилися старі й заносилися нові меблі, велися інші роботи. Ініціатором цих робіт став молодий викладач кафедри історії СРСР і УРСР Богдан Андрусишин. Він та Дмитро Балан, одні з усього складу кафедри, виявили готовність перейти на нову кафедру і віддати свої знання та сили організації викладання історії України. Богдан Іванович виявився національно підготовленим педагогом, у чому першорядну роль зіграло домашнє виховання, патріотичні настрої близьких, рідних, знайомих односельців з с. Хоростець Тернопільської області.

Патріотична позиція Богдана Івановича поглиблювалася і шліфувалася в студентські роки на історичному факультеті нашого університету, у досить непростій обстановці. Незважаючи на адміністративний тиск зверху, клімат на той час в інституті був досить лояльним. Ні ректорат (ректор М. І. Шкіль), ні декан (І. Х. Ганжа) за зовнішньою покірністю авторитарній системі не вдавалися до заборонних, а тим більше репресивних дій щодо авторських студентів і викладачів. Це дозволяло окремим з них, у тому числі й Богдану Андрусишину, під виглядом критики буржуазно-націоналістичної історіографії знайомити студентів з творами М. С. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, Д. Дорошенка, М. І. Костомарова та інших видатних вчених. Богдан Іванович став незамінним помічником завідувача кафедри В. Й. Борисенка у підборі викладачів. Тим більше, що на той час більшість викладачів вузів, працівників наукових чи інших ідеологічних установ становили випускники кафедр історії КПРС, які не знали, а частина з них і не хотіла знати, цивільної історії. Особливо історії України, яка

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусишин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Факультет політології та права ; упоряд. Н.І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 221 с., портрети. – (Серія: “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

розглядалася ними як основа українського націоналізму. Бували непоодинокі спроби протягнути неприйнятні для нової історичної науки ідеї, а то й концепції.

Богдан Іванович найкраще проявив себе в тяжкий період професійного становлення кафедри. Ми відмовилися від заялжених постулатів радянської історичної науки і зіштовхнулися з проблемою відсутності необхідної кількості об'єктивних праць з історії України, наявності дилетантських суджень, які просто дискредитували її в очах читача. У нас постало найгостріше завдання вберегти студентів від таких антинаукових праць.

Богдан Іванович очолив групу викладачів по підборі серйозної літератури з історії України пореволюційного періоду. Наголос робився на нові видання Інституту історії України, де наприкінці 80-х років ХХ ст. почалося активне переосмислення вітчизняної минувшини з наступними публікаціями нових ідей і наукових розробок. Широко використовувалися новаторські думки таких вчених з новітнім мисленням, як С. Кульчицький, Ю. Терещенко, Г. Касьянов, О. Реєнт та інші.

Одночасно з цим Богдан Іванович захоплено працював над завершенням кандидатської дисертації “Наркомпраці України та його діяльність (листопад 1918 – серпень 1919 рр.)”, що з нових позицій висвітлювала цю непросту сторінку історії України. Фактично, це була новаторська робота, яка на дисертаційному рівні започаткувала перегляд раніше фальсифікованих проблем історії України.

Успішний захист у 1990 р. кандидатської дисертації додавив Богдану Івановичу впевненості в собі й додаткового завзяття в роботі. Одним з перших молодий кандидат історичних наук широко використав у практичній роботі з студентами відповідні праці з історії України, зібрав масу газетних публікацій, вживав ті позитивні знання, що одержав в інституті. Фактично він задав тон у навчанні студентів історії України пореволюційного періоду з нових, патріотично-українських позицій. Йому належить велика заслуга у створенні кафедрою першої в педагогічних вузах України “Робочої програми навчального курсу “Історія України” /К.,1990/, яка стала зразком для усіх кафедр історії України педагогічних вузів. Її основні положення лягли в основу профільної для кафедри навчальної дисципліни для всіх факультетів інституту. За її зразком почалося створення таких програм і в інших вузах України.

Одночасно з навчально-виховною роботою Богдан Іванович був у гушці буремних суспільно-політичних подій 1990–1991 рр. Він переймався турботами студентської молоді, надавав розважливості й одночасно патріотичної спрямованості її бурхливій реакції на революційні події в Україні та в СРСР у цілому. Часто Богдана Івановича можна було бачити на

чолі студентських колон, що прямували під патріотичними гаслами то на Хрещатик, то до Верховної Ради України. Завдяки йому та іншим нашим викладачам вдалося уникнути стихійних неконструктивних виступів студентів історичного факультету, спрямувати їх надмірну молодецьку енергію у продуктивне русло.

Єдність поглядів молодого викладача і прагнень студентів знайшла свій вираз і в навчальному процесі. Богдан Іванович у захоплюючій манері та з науковою ґрунтовністю доводив давню тяглість української державності, показував незнищенність прагнень українців до свободи і незалежності, їх багатющу духовну скарбницю. Особлива увага зверталася на висвітлення подій Української революції 1917–1921 рр., які особливо цікавили студентів своєю складністю, заплутаністю та героїко-трагічністю.

Під впливом Богдана Івановича студенти поступово сприймали сторінки вітчизняної історії та переймалися їх змістом. Тому не була несподіваною поява на другому поверсі історичного факультету першої в інституті студентської газети з національним гімном “Ще не вмерла Україна”. Також вперше в інституті тема про Центральну Раду розглядалася при вивішеному студентами на дошці жовто-блакитному прапорі з тризубом. Такі дії студентів стали знаковими явищами, які свідчили про їх масовий перехід на патріотичні позиції, що відповідно стимулювало викладачів кафедри на поглиблений пошук нових шляхів і можливостей для викладання вітчизняної історії.

У науково-методичній діяльності Богдана Івановича це знайшло реальне втілення на сторінках кафедральної програми з історії України 1992 р. У відповідних розділах програми автор суттєво поглибив розгляд проблем 1900–1939 рр., частково випередив істориків-науковців у цьому плані. Зокрема, характерною особливістю його матеріалів стала чітка державницька позиція, показ зародження і розвитку руху ОУН, УПА на західноукраїнських та інших українських землях як вираз тягlosti державницьких традицій в Україні, незнищенності віковичного прагнення українців до свободи і незалежності. Закладені Богданом Івановичем основи викладання українського національно-визвольного руху ХХ ст. стали набутокм всієї вищої школи України і успішно впроваджуються новими поколіннями істориків й сьогодні у навчально-виховний процес усіх вузів і середніх навчальних закладів нашої країни.

Богдан Іванович з самого початку своєї науково-педагогічної роботи формувався як один з лідерів у дослідженні історії періоду Української революції. Його невтомна праця вже незабаром дала свої результати у вигляді багатьох публікацій, що отримали широке визнання як наукової, так і викладацької громадськості.

У непрості часи формування кафедри історії України, визначення напрямку і змісту її роботи, великого психологічного напруження, Богдан Іванович виявився вкрай необхідним. Його весела вдача, товаристська і доброзичливість стали тим осередком, яке дозволило знімати напруженість, консолідувати кафедру у виконанні складних завдань. Він став незамінним ведучим на наших скромних кафедральних вечірках, сипав анекдотами і жартами, задавав тон веселощам. Виступав заспівувачем багатьох пісень, особливо запам'яталися виконувані ним стрілецькі пісні, які для багатьох членів кафедри були невідомі чи маловідомі. Ми розучували і часто співали їх та гімн “Ще не вмерла Україна”, що викликало великий подив слухачів за вікнами факультету. Під ними збиралися юрби зацікавлених людей і перепитували одні в одних “що, це за хорова капела, виступає там, який її повний репертуар?”. Можна було почути відповідь, що тут зібралися націоналісти й таким чином пропагують свої ідеї не тільки серед студентів, але й людей на вулиці. Приміщення історичного факультету на вул. Освіти 6, перетворилися на своєрідний політичний клуб. І кого тільки не було в ньому. Крім наших викладачів і студентів у ньому юрилися студенти КІСІ, інших близьких ВУЗІВ, технікума залізничного транспорту, дорослі інтелігенти Києва. Зав'язувалися жваві дискусії.

І тут Богдан Іванович проявляв себе з усією своєю яскравістю і пристрасстю. Доводив, переконував, агітував за право України на своє державне і культурно-національне життя. Любо було просто дивитись, і одночасно брати участь всією кафедрою у всіх цих діях, на запальність і глибоку патріотичну переконливість молодого викладача. Його вміння запалити присутніх українським патріотичним духом, необхідністю не вичікувати, а активно діяти з використанням усіх допустимих форм протидії комуністичному режиму. Характерно, що при цьому Богдан Іванович виступав поборником демократичних методів протидії владі, рішуче зупиняв прояви анархізму, що часто загрожувало взяти верх, особливо, у молодіжному середовищі.

Українські патріотичні ідеї не просто приживалися у свідомості громадян, але їх життєвість багато в чому залежала від нашої переконливості та наполегливості. Працюючи й на інших факультетах, викладачі кафедри історії України вели свій нормативний курс саме з національних позицій. Особливий успіх у цьому мав Богдан Іванович на дефектологічному факультеті. На ньому він знайшов повну підтримку тодішнього декана факультету Івана Пантелеймоновича Колесника, провідного фахівця у своїй дисципліні та явного патріота України. Саме з ініціативи Богдана Івановича та підтримки Івана Пантелеймоновича на дефектологічному факультеті вперше в університеті був введений державний іспит з історії України, що

відчутно підняло престиж профільної дисципліни кафедри й на інших факультетах. Велику увагу історії України приділяли тодішні декан фізико-математичного факультету Г. П. Грищенко і природничо-географічного факультету Б. К. Гришко-Багменко.

Це стало можливим тільки тому, що студенти неісторичних факультетів уже тривалий час навчалися за окремою “Робочою програмою курсу “Історія України” для студентів усіх спеціальностей, крім спеціальності “Історія країни”, одним з співавторів якої виступав і Богдан Іванович. Її особливість полягала у максимальному наближенні до спеціальностей неісторичних факультетів, у чому автори справедливо вбачали її успіх. Такий підхід повністю виправдав себе і сприяв популяризації на них історії України.

За своїм характером Богдан Іванович особистість творча, здатна як до виявлення, обґрунтування, так і розробки нових ідей та теорій. Пригадую, якось у невимушеній бесіді ми завели розмову про рідне село Богдана Івановича Хоростець і почали вивчати походження його назви. Згадали про українські божества, населені пункти України з коренем “хор”, заглибилися в докиївський період, пригадали відповідні європейські аналоги. Після серйозної дослідницької роботи прийшли до висновку про безпосередній етнічний зв’язок праукраїнської людності західноукраїнських земель з літописними племенами білих хорватів. Звідси потягли ниточку про участь давньоукраїнських племен у створенні Хорватської держави, а відповідно й про генетичний зв’язок українців і хорватів. У наше обґрунтування цієї теорії логічно впліталось розшифрування грецького етноніму хорвати від топоніму хора (певна територія, сільська округа). Тобто, виходило, що хорвати - це жителі певної території, округи, країни, а оскільки вони локалізувалися давніми літописами на Прикарпатті, то відповідно, відносилися до праукраїнського етносу, як одна з його гілок. Ці наші роздуми лягли в основу спільної публікації, яка стала першою ластівкою наукового вирішення складної проблеми етногенезу українців та їх місця в європейській історії.

З такою ж наполегливістю поставився Богдан Іванович і до підготовки та видання збірника документів під назвою “отець Павло Олійник. Зошити” (Київ, 1995 р.), де відновив історичну справедливість до особи простого сільського священика, який добросовісно виконував свої пастирські обов’язки щодо мирян. А за це зазнав, як і багато його однодумців, переслідувань і репресій від радянської влади. Його ім’я тривалий час було заборонено навіть згадувати, не кажучи вже про дослідження пастирської діяльності священнослужителя. Однак, пам’ять про нього надійно зберігали односельці та переховуванні від влади його щоденні записки. І тільки завдяки ініціативній та дослідницькій праці Богдана Івановича вітчизняна

історія поповнилася ще одним іменем людини, яка свято виконувала свій обов'язок, користувалася повним довір'ям і любов'ю мирян.

Взагалі, будучи релігійною людиною, Богдан Іванович не випадково звернувся до конфесійної тематики. Саме завдячуючи йому, в наших вузах з'явився один з перших в Україні посібник під назвою "Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (Доба Директорії УНР)" (К., 1997), в якому з нових позицій розглядалися релігійні проблеми. Характерною особливістю посібника стала тісна ув'язка конфесійних проблем з проблемами політичними і оскільки Богдан Іванович був спеціалістом по досліджуваному періоду, то й праця вийшла ґрунтовною і цікавою. Вона й на сьогодні активно використовується не тільки на кафедрі, а взагалі в усіх вузах України, тим самим примножуючи авторитет нашого університету.

Одночасно з навчально-виховною і науковою роботою Богдан Іванович працював над докторською дисертацією. Для її завершення ми дали йому цільове направлення в докторантуру Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Консультантом дисертанта був призначений член-кор. НАН України П. С. Сохань. Перебування Богдана Івановича в докторантурі академічного наукового інституту відкрило перед ним ширші можливості для доступу до джерел, до багатьох заборонених чи малодоступних на той час праць зарубіжних істориків, політичних і державних діячів України досліджуваного періоду. Головним результатом цієї кількарічної виснажливої роботи став успішний захист Богданом Івановичем у 1997 р. докторської дисертації "Робітнича політика українських урядів 1917–1920 рр.". Всі опоненти відзначали високий рівень дисертації, її сміливий характер і новизну. З захистом докторської дисертації Богдан Іванович закріпився як один з визнаних лідерів історичної науки, що відкрив і затвердив нові напрямки її дослідження. Загальноновизнаний авторитет Богдана Івановича виявився і у присудженні йому звання професора й Академіка Української академії історичних наук (1999 р.).

Вже в такому стані Богдан Іванович продовжує приділяти велику увагу роботі з студентами, особливо з сільської місцевості, підготовці їх до майбутньої вчительської діяльності. Він організовує й сам проводить екскурсії студентів в різні музеї Києва, зустріч з цікавими людьми, турбується про забезпечення їх навчальною літературою. З невеличкого тиражу підготовленої і виданої нами хрестоматії з історії України для сьомого класу, більшість книг отримали наші студенти, за що вони були дуже вдячні.

Перейшовши на інші факультети, Богдан Іванович не втрачає зв'язків ні з його рідною кафедрою, ні з історичною наукою. Кафедра історії України

факультету історичної освіти глибоко шанує Богдана Івановича за його внесок як в її становлення, так і в підготовку вчителів історії, зберігає і примножує його науково-методичні здобутки. Він є співавтором комплексу “Історія України. Навчально-методичний комплекс фахової підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів” (К., 2008 р.) та інших праць. У 2016 р. побачило світ друге видання посібника для 6-8 класів середньої школи з історії України за його та В. Й. Борисенка авторством.

Можна тільки побажати шановному ювіляру, професору Богдану Івановичу Андрусишину такого ж професійного завзяття як і в попередні роки. Подальшого злету наукової думки і мудрості керівника науково-педагогічного колективу.

*В. М. Даниленко,
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії України другої половини ХХ століття
Інституту історії України НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України*

ПРОБЛЕМИ ПРОДУКУВАННЯ Й ТРАНСЛЯЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ

Соціально-економічні, політичні та культурно-духовні зміни, які відбулися в Україні протягом останніх 30-ти років, корінним чином вплинув на стан історичної науки. По-перше, різко актуалізувався суспільний інтерес до історичних знань. По-друге, в самому процесі історіописання відбулися корінні зміни. Переглянуто його фундаментальні основи. На місце моністичного прийшли плюралістичні підходи.

Змістовою ознакою сучасного історіографічного процесу є персоніфікація подій і явищ нашого минулого. Багато постатей української історії повертаються на її сторінки, в суспільну свідомість, місце і роль інших переосмислюється, чимало з них ще не отримали визначених оцінок. Україна до цих пір не має Національного біографічного словника, який є в більшості цивілізованих країн і становить візитну картку країни, є свого роду атрибутом державності. Велику історію має, зокрема, польський біографічний словник. Понад 20 років в Національній академії наук України функціонує Інститут біографічних досліджень, що нагромадив колосальний емпіричний матеріал, розробив питання методології і методики, але у влади, на жаль, бракує чи то грошей, чи то інтересу до завершення цього проекту. Між тим, за межами історичного поля, історичної пам'яті українського

народу ще досі знаходяться тисячі імен, що історично належать Україні, а не ближнім чи далеким сусідам.

Українські землі тривалий історичний період знаходились у складі різних імперій і кожна з них прагнула привласнити, асимілювати українські культурно-духовні багатства, вписати у власну історію “як своїх” багатьох українських вчених, літераторів, художників, священиків, видатних лікарів, учителів, педагогів, винахідників. Багато українців чи вихідців з України, які своїм корінням, родинними зв'язками, творчістю пов'язані з Україною, вписані в історію Росії, а також Польщі, Австрії, Угорщини, Румунії та інших країн, знаходяться в їхніх національних біографічних словниках. І мова, якою послуговувалась особа в своїй культурно-історичній творчості, не є визначальним чинником. Все визначає ступінь інтеграції кожної конкретної особи до певного національно-історичного контексту або національної культури. Етнокультурний підхід має бути тісно поєднаним з державно-політичним; національність, національно-політична чи національно-культурна приналежність – з глибинними основами творчості тієї чи іншої особи. І мова не про те, щоб творити штучних героїв. В цьому потреби немає ніякої. Мова про те, щоб повернути своїх в історичне поле України.

Основним напрямом чи парадигмою історичних досліджень в Україні вже з початку 1990-х років став національний. Однак, національний аспект в українській історіографії, на думку західних дослідників та й частини “просунутих” істориків в Україні, нібито “відкидає її від кращих зразків світового наукового досвіду”, який пройшов уже “національний” етап і оперує “наднаціональними” категоріями. То ж західних істориків, країни яких пройшли “національний” етап розвитку, цілком зрозуміти можна. І українських можна зрозуміти. Наднаціональний підхід, наднаціональний інтелектуальний концепт має право на життя. Це, безперечно, – перспектива. Але як зрозуміти деяких українських істориків, які нині прагнуть універсалізації наднаціонального підходу, його абсолютизації і які, можливо, в гонитві за модою, намагаються перескочити прірву в два стрибки, культивують скептичне ставлення до викладу минулого, базованому на національному принципі? Чи може бути наднаціональна історія при відсутності повноцінної національної? На чому вона буде базуватися? Чи в українських реаліях є структурно повною наукова галузь “історія України”? Чи часто захищаються дисертації з історії України XVIII – XIX – XX ст., в яких предметом дослідження була б компаративно вся Україна, а не окрема її частина: то підросійська, то підрадянська, то Галичина, то Буковина, то Поділля, то Закарпаття, то Донбас, то Південь України. Чи всі вони працюють на консолідацію нації, на соборність України? Ще менше робіт,

які розглядають історію України в широкому компаративному контексті з історією інших країн. А Крим завжди присутній в дослідженнях?

Це в історичній науці. А в масовій історичній свідомості і пам'яті існує образ України як єдиного цілісного організму? Чи сама колективна історична пам'ять є спільною і цілісною? Чи розірваною? – Є українсько-європейська, а є російсько-радянська. Сама ментальність населення України є неоднорідною.

То чи можна в умовах, коли лише 20% населення держави системно вивчало історію України, суспільство не виробило спільного ставлення до історичних подій, персонажів історії, не визначило усталеної галереї позитивних і негативних героїв минулого, викидати історію України з університетських курсів? Чи вводити в середній школі інтегрований курс історії України і всесвітньої історії?

Відповідь однозначна: можна. Але тоді у нас буде домінувати тільки постмодерніське розуміння історії, навіть без елементів національної історії. А не буде повноцінної, повноструктурованої, різнопланової, багатолюдної історії національної – не буде й України як держави. Тому, думаю, правий український історик Федір Турченко, із Запоріжжя, який вважає, що на сучасному етапі український вчений повинен акцентувати увагу на потребі створення, насамперед, “власного обличчя” історії України, а вже тоді переходити до багатоманітності представлення історичної інформації у підручниках для вишів і шкіл.

При цьому треба враховувати і рівень сприйняття історії та історіографії як на пересічному, так і професійному рівні. Історики-аналітики слушно зазначають, що криза довіри до владних структур обумовила кризу довіри і до політико-історичних конструкцій. Це привело до змін взаємин професійного наукового знання і масової історичної свідомості. Елітаризація історичного середовища, вибіркові й упереджені підходи, висмикування фактів з історичного контексту створюють можливості для маніпулювання образами минулого і сьогодення. Тому виправданою перспективою академічної й університетської історичної науки і освіти є культивування професійних історичних знань, об'єктивних і таких, що сприяють консолідації українського суспільства.

Звичайно, національна історія повинна бути позбавлена однобічності, кон'юктурності і політичної заангажованості. Її формування має здійснюватись в широкому контексті висвітлення предмета дослідження, плюс сусіди, регіон, континент, а також аналіз альтернативних моментів, що містяться в кожній історичній ситуації. Власна історія, її цілісне усвідомлення у контексті співвідношення, зіставлення з іншими народами та державами світу – прямий шлях до повноцінного входження української

історії у світову, і завоювання свого місця в практично поділеному й усталеному світі всесвітньої історії.

Національна історія – це передусім історія території, державних утворень на ній, а також населення. Академік Я. Ісаєвич у свій час вказував на існування принципово різних підходів до питань національної території, а, відповідно, й розуміння національної історії. Ті народи, яким доводилося відстоювати своє право на існування, як правило, національну територію визначали і визначають в етнічних межах. Натомість народи, які мали привілейовану позицію в багатонаціональних державах, вважали і вважають законними так звані “історичні права” на завойовані ними раніше землі. Конкретний приклад – нинішня російсько-українська війна. Це не війна за Крим чи Донбас, це війна за Україну, за всі українські землі, на які, як вважають в Росії, вона має “історичні права”. Україну Росія розглядає як власну територію, несправедливо від неї відторгнуту. Про право націй на самовизначення, на природне, незалежне, самостійне існування, звичайно, не йдеться, бо це – “націоналізм”.

Тому в сучасних умовах для української історичної науки найважливішим є створення власної повноцінної науково-дослідницької версії історії України в її національно-державному вимірі, яка б знаходилася в контексті і відповідності зі світовою історією. Основою історичної ретроспективи звичайно мають бути сучасні межі держави.

У зв’язку з цим актуалізується питання розширення уже існуючої бази історичних досліджень. Це добре, що масово залучаються нові джерела для досліджень історії повсякденності, мікроісторії, гендерної історії, історії життя окремих людей, сімей, родин, міської історії, історії дозвілля, історії девіацій, історичної урбаністики та ін. Але в контексті зазначеного вище загострюється проблема традиційних джерел, переосмислення задіяних до наукового обігу. У великих обсягах українська історична наука послуговується тенденційними односторонніми офіційними джерелами Російської імперії і Радянського Союзу, які впродовж багатьох років формувалися в Москві чи Санкт-Петербурзі. Тож й історія України постає в ряді випадків як частина російської або проросійська, росієцентрична чи москвоцентрична. Нині ж навіть заангажовані російські джерела мало – або недоступні у зв’язку з війною.

То ж чи буде історія України об’єктивною, українсько-європейською без широкого залучення і повноцінного використання історичних джерел країн близького і далекого зарубіжжя? Очевидно, що ні. І тут варто зазначити, що джерельний голод історичної української науки, посилюється практично незмінним за 25 років голодом кадровим. З одного боку істориків університети готують багато і багато висококваліфікованих.

Але істориків-джерелознавців, на мій погляд, дуже мало. Зокрема, де, на яких історичних факультетах готують фахівців із знанням польської і старопольської мов, литовської і старолитовської, угорської і староугорської, румунської і старорумунської, тюркських, грецької, латинської мов і т.д. Не філологів – знавців мов, саме фахових істориків із знанням відповідних мов.

Про гостроту порушеного питання свідчить приклад Закарпаття, яке з IX ст. перебувало у складі Угорщини, але населення в основі своїй є українським. Випадково в інтернеті випало натрапити нещодавно на інтерв'ю із завідувачкою Закарпатським краєзнавчим музеєм. Вона, зокрема, каже: “Взагалі, варто наголосити, що дуже багато документів у фондах музею ще чекають свого часу. Чи знаєте ви, що нам катастрофічно бракує латиністів? Я вже не кажу про об'ємні матеріали на староугорській мові, що є у фондах музею. Також в архівах музею досі лежать недоторканими старовинні документи німецької, чеської, польською... Майбутні дослідники історії Закарпаття мають володіти цими мовами, щоб пізнати і розкрити всю її глибину”.

Так це ж тільки в одному музеї, лише на Закарпатті, а скільки таких документів в інших музеях і архівах по всій Україні, а скільки в Австрії, Угорщині, Румунії, Польщі, Чехії, Словаччині, Німеччині, Франції, країнах Скандинавії, Балтії, Балканських країнах, Туреччині та інших? Вони чекають підготовлених дослідників. І сьогодні цю проблему університети цілком можуть розв'язати, маючи дворічні магістерські програми.

Таким чином, сьогодні є очевидним, що без залучення широкого комплексу джерел зарубіжних, які стосуються різних періодів історії України, її повноцінну версію нам створити не вдасться, і наша історіографія не буде цілісною, самодостатньою одиницею світової історії, а розмитою, невиразною частиною загальної історіографії, а ще гірше за допомогою авангардних україноскептиків – частиною інших національних історіографій.

Окрім проблеми продукування історичних знань, залишається гострою проблема їх поширення в українському суспільстві, проблема історичної свідомості. Основними каналами поширення історичної інформації є наукові і освітні заклади, засоби масової інформації, музеї, бібліотеки, інтернет-ресурси, неформальні канали з використанням особистих зв'язків. Основні форми презентації: книги, статті, плакати, документальні фільми, виставки, конференції та інше. Це – сфера так званої публічної або практичної історії, де історичні знання перекладаються з академічної мови на мову публічних репрезентацій для розуміння і подальшого вжитку широкою аудиторією. Інституалізація, інтернаціоналізація та глобалізація – характерні ознаки сучасних практик публічної історії. Суб'єкти публічної історії мають

орієнтуватися не на владу, а на суспільство, використовувати такі форми роботи, які могли б зацікавити сьогоdnішнього громадянина України, дозволять йому знайти відповіді на якісь особисті питання, не заглиблюючись у вивчення бібліотечно-архівних фондів.

Це не просто сьогодні. Не сформованою залишається система книгопоширення в Україні. Для широкого загалу малодоступною є науково-історична книга, історична періодика, оскільки ці видання публікуються мізерними тиражами. До того ж далеко не всі вони потрапляють навіть в університетські бібліотеки. Інтернет, здавалось би, може все, але ним користуються близько 50% населення. Це мало.

Потужний ретранслятор історичних знань – засоби масової інформації. Нині можна помітити тенденцію до посилення висвітлення питань історичного минулого нашої країни. Варто відзначити досить потужні проекти газети “День” (“Україна Інкогніта”, “Дві Русі”, “Війна і Мир”), газети “Дзеркало тижня” (“Історія”), багато системних публікацій в газетах “Україна молода”. Відомі публічно-історичні проекти “Історична правда”, “ЛІКБЕЗ. Історичний фронт”, а також документальний телесеріал “Невідома Україна” на П’ятому телеканалі. Однак загалом телебачення, як зазначив Максим Стріха, “тяжка суспільна проблема”. Його характерна особливість – погоня за смаженими фактами, культивація безтурботного способу життя, гонитва за успіхом, реклама насильства. Воно політизоване і приватизоване, далеко не завжди транслює зважені й аргументовані історичні знання. Як не рідко й інші ЗМІ.

Зазначені схематично деякі проблеми продукування й трансляції історичних знань засвідчують їх суспільну гостроту. В умовах свободи наукової творчості, вільного розвитку громадських інститутів, суб’єктів історичного пізнання очевидно, що більш виразною, чіткою і послідовною повинна бути роль держави в цій сфері, особливо в умовах її становлення і зовнішніх загроз для існування. Тут політикою пам’яті не можна обмежитися. Має бути розроблена масштабна програма демократичного розвитку історичної науки, історичної освіти й історичної практики. Державна історична політика повинна гармонізувати ці три складові, допомогти історичній науці вийти на якісно новий рівень, сприяти формуванню спільної колективної історичної пам’яті, загальноукраїнської історичної культури заради соціального прогресу і блага людей.

*Н. М. Пархоменко,
вчений секретар Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України*

ЗДОБУТКИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Реформа державного ладу України, відлік якої розпочався ще у далекі 90-ті, ще далека до завершення. При цьому, трансформаційні процеси йдуть вже майже тридцять років, складно та неоднозначно. Тому наразі вже напрацьовано певний досвід, аналіз якого свідчить про існування як здобутків, так і прорахунків. Зрозуміло, що існує низка чинників, які безпосередньо або опосередковано впливають на зміст, швидкість, якість та ефективність трансформацій в Україні. З цих позицій, першочергово слід зазначити, що основою зазначених процесів має бути правова реформа загалом і конституційна реформа зокрема, адже саме в цьому акті об'єктивуються фундаментальні правові принципи та норми, що визначають порядок організації і функціонування публічної влади, взаємодію суспільства, держави та особи.

Йдеться про забезпечення конституційного правопорядку. Наразі актуальним залишається створення дієвих правових механізмів реалізації основних конституційних положень, які б дозволили Україні вийти зі стану перехідної держави. Відповідно, удосконалення потребує чинне галузеве законодавство України. Зокрема, майже за 30 років незалежності прийнято низку нормативно-правових актів. Першочергово – це Конституція України, до якої шість раз вносились принципові зміни і доповнення, які вимагали удосконалення відповідного галузевого законодавства та здійснення реформ окремих, але важливих сфер суспільних відносин. Вагомими у контексті правового регулювання є також акти офіційного тлумачення норм Конституції України, які розширюють її зміст та обов'язкові до виконання у правореалізаційній діяльності.

За цей період відбулася кодифікація галузевого законодавства України, за виключенням житлового і трудового. Крім того, прийняті на початку ХХІ століття кодекси вже потребують модернізації у зв'язку з інтенсивним розвитком суспільних відносин, інтеграцією України у Європейське співтовариство та об'єктивною потребою у забезпеченні реального правового регулювання відповідних сфер суспільних відносин.

Високою є інтенсивність правотворчого процесу всіх уповноважених суб'єктів. В підсумку це призвело до накопичення нормативного масиву,

превалювання відомчого правового регулювання та його колізійність, розвиток підзаконної правотворчості та зниження ролі закону та принципу верховенства закону у системі права.

У цьому контексті важливо наголосити, що постійний розвиток суспільних відносин вимагає відповідного удосконалення не лише окремих елементів правової системи, але і всіх елементів соціальної, в тому числі економічної, політичної систем. До того ж, одним із головних чинників ефективності реформ є системність та комплексність їх проведення, узгоджене правове регулювання, яке забезпечить стійкі зв'язки між ними, створюючи єдине ціле, що дозволить отримати очікуваний результат.

Важливим при цьому є також врахування економічних, соціальних, політичних, ідеологічних, культурних та ін. чинників розвитку законодавства. Наразі особливої актуальності набувають соціальні важелі розвитку законодавства. Гуманізація змісту сучасного законодавства означає проведення державою людиноцентристської політики, згідно якої, людина, її життя, інтереси і потреби мають бути основою регулюючого впливу законодавства. При цьому трансформуються методи правового регулювання, збільшується кількість заохочувальних, стимулюючих, уповноважуючих норм, відбувається перехід від імперативного до диспозитивного регулювання в тих сферах суспільних відносин, де це можливо і доцільно [1].

Як вже зазначалось, ефективність правового регулювання та проведення реформ державного ладу, в тому числі правової, залежить від визначення напрямів удосконалення чинного законодавства. Зокрема, потребує нормативного визначення співвідношення права і закону, панування принципу верховенства права та його співвідношення з принципом верховенства закону реалізації принципу верховенства права у судовому правозастосуванні. Невизначеною в повній мірі залишається роль судового прецеденту в правовій системі України, незважаючи на значний науковий доробок в цій сфері.

Суттєве удосконалення правового регулювання діяльності Конституційного Суду України та запровадження інституту конституційної скарги також потребує напрацювання відповідних правових механізмів. Як свідчить перший досвід реалізації зазначених новацій, із понад 600 скарг поданих до КСУ на розгляді перебуває 10, відхилено як свідчить перший досвід 500. Це новий для юридичної науки і практики інститут, тому його законодавче закріплення та практика реалізації потребує також наукового осмислення та супроводження.

До того ж у зв'язку з внесенням змін до Конституції України в частині правосуддя, прийняття низки нормативно-правових актів у їх розвиток та неоднозначною практикою реалізації цих новацій, осмислення потребує

перетворення чотирирівневої судової системи на трирівневу та формування низки нових інституцій (в т.ч. НАБУ, Антикорупційної прокуратури), ліквідація ВГСУ, ВАСУ, ВСС, але збереження спеціалізації судочинства; створення окремих Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інтелектуальної власності; Утворення Вищої ради правосуддя замість Вищої ради юстиції тощо. Судова реформа є однією з найочікуваніших у суспільстві, оскільки справедливий, безсторонній та неупереджений суд є важливою гарантією ефективної боротьби з корупцією, надходження в Україну інвестицій, забезпечення прав і свобод кожного та побудови держави, керованої верховенством права [2].

На особливу увагу заслуговує проблема невиконання судових рішень та доступу до правосуддя. Обов'язковість рішень суду, як основна засада судочинства, гарантована Конституцією України (п. 9 ст. 129), забезпечується державною виконавчою службою. Загальновідомо, наскільки гостро постало це питання сьогодні. Рішення, ухвали, постанови, які виносяться ім'ям України, повинні виконуватися, інакше підбивається довіра навіть не до судів і правоохоронних органів, а до держави в цілому, втрачається весь сенс діяльності судової влади.

Пояснити дану проблему можна не тільки недосконалістю законодавства та практики його застосування, необхідністю внесення змін і доповнень до законодавства про виконавче провадження [3].

Важливим також є з'ясування та розв'язання теоретичних та практичних проблем удосконалення законодавства у сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина, оскільки саме цей розділ чинної Конституції України найбільше піддається критиці та залишається не реформованим. В цьому аспекті особливої актуальності потребує з'ясування ефективності існуючих та можливості запровадження більш дієвих механізмів гарантування прав і свобод людини і громадянина.

Актуальними залишаються дослідження сутності, змісту, інститутів громадянського суспільства та їх взаємодії з державою, відповідальності органів публічної влади. Особливої актуальності набуває інститут громадського контролю за діяльністю органів публічної влади.

Потребує модернізації інститут публічно-правової юридичної відповідальності загалом. Зокрема, наукового дослідження та насичення ефективними засобами вимагає юридична відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування. Першочергово, це зумовлено високим рівнем корупції посадових осіб та прийняттям безвідповідальних та деструктивних рішень, які спричиняють регрес суспільно-політичного розвитку та неефективність правового регулювання.

Отже, удосконалення чинного законодавства України має відбуватися в напрямку пошуку соціальних компромісів, балансу приватних і публічних інтересів, забезпечення економічної стабільності і т.ін.

Література:

1. *Пархоменко Н. М.* Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини: монографія / Н. М. Пархоменко. – Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. – С. 13.
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812
3. *Говоруха М. М.* Організаційно-правові аспекти діяльності прокурора у виконавчому провадженні. Рукопис: дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура / М. М. Говоруха; Академія адвокатури України. – Київ, 2008. С. 7-8. // http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2008/08gmmpvp.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1

***В. Д. Гончаренко,
доктор юридичних наук, професор,
академік-секретар НАПрН України,
завідувач кафедри історії держави і права України
та зарубіжних країн
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого***

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ БАГАТОВІКОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Українська національна державність має давню історію. Про це йдеться, зокрема, в Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року і Конституції України 1996 року. У першому документі говориться про “тисячолітню традицію державотворення в Україні” [1], а у другому – про “багатовікову історію українського державотворення” [2]. У цьому процесі українського державотворення важливо визначити час, з якого слід вважати початок функціонування національної держави. В історичній та історико-правовій науці визначено 882 рік н. е. як рік утворення української держави, котру дослідники називають Київською Руссю. Але Київській Русі передував процес виникнення і формування більш ранньої української державності, який розпочався у VI ст. н.е. У VI ст. у Середньому Придніпров’ї декілька раніше утворених союзів слов’янських племен-князівств об’єдналися в союз союзів племен під літописною назвою “Русь”. Центром цього об’єднання став Київ. Приблизно на стику VIII і IX століть

союз союзів племен “Русь” переростає у більш значне об’єднання, відоме під назвою “Руська земля”, до складу якого, за літописними даними, входили Русь, поляни, древляни, полочани, дреговичі, сіверяни. Правила у цій українській державі династія Кия, яку у середині IX ст. представляли Аскольд і Дір. Зазначене українське державне утворення стало основою держави Київська Русь, яка на початковому етапі свого розвитку (кінець IX – X ст.) була ранньфеодальною державою. Кінець X – перша половина XI ст. – період розквіту Київської Русі. У другій половині XI ст. з’явилися ознаки тенденції феодальної роздробленості, яка наприкінці першої третини XII ст. стала цілком реальною. Київська Русь перетворилася на своєрідну федерацію півтора десятка окремих князівств і земель. Тим самим завершився початковий етап існування української держави. У південно-західній її частині українське державотворення знайшло своє продовження на теренах Київського, Чернігівського, Переяславського, Волинського, Галицького князівств. Найбільш послідовно процес українського державотворення відбувався у Галицько-Волинській державі, яка утворилася внаслідок об’єднання у 1199 р. Галицького і Волинського князівств, здійсненого Романом Мстиславичем. Проіснувала ці українська держава до 1340 р. Галицько-Волинська держава дійсно стала “спадкоємицею і наступницею Києво-Руської держави, продовжила державотворчі традиції на українських землях” [3, с. 10]. А за рівнем політичного, економічного, правового, культурного розвитку Галицько-Волинська держава не поступалася державам тогочасної Європи.

Нажаль, в силу низки несприятливих внутрішніх і зовнішніх чинників до кінці XIV ст. українські землі стали здобиччю сусідніх держав. Східна Волинь, Поділля, Київщина, Чернігово-Сіверщина опинилися у складі Великого князівства Литовського, Польща захопила Галичину та Західну Волинь, Закарпаття було включене до складу Угорщини, а Буковина була приєднана до Молдавського князівства. Експансіоністська політика сусідніх держав призвела до втрати українцями своєї національної держави. На українських землях запроваджувалися іноземні суспільний, державний лад, джерела і інститути прав. Це прирікало українські землі на глибокий політичний, економічний, культурний занепад.

Але український народ, який пам’ятав про свою державницьку історію, не міг миритися з таким безправним становищем. Тому не випадково на початку XVI ст. за дніпровськими порогами почали утворюватися січі, які стали основою Запорізької Січі, котру слід визнати своєрідним державним утворенням – попередником відродженої української держави за часів визвольної війни українського народу 1649–1654 рр., очолюваної гетьманом Богданом Хмельницьким. Ця українська козацька держава мала усі головні

ознаки держави, а саме: територію, населення, систему політичної влади (центральної і місцевої), адміністративно-територіальний устрій, судову систему, військо, фінансову систему і податки, джерела права, міжнародні зв'язки. Дослідники обґрунтовано вважають, що за формою правління ця українська держава була республікою [4, с. 33]. Утворення і існування Гетьманщини було наступним етапом в періодизації української національної держави, який був примусово припинений російським імперським урядом на початку 80-х років XVIII ст. Український народ вдруге був насильницьким шляхом позбавлений своєї національної держави. Таке без державницьке буття існувало майже півтора століття. Була відсутньою національна державність і на західноукраїнських землях, більша частина яких у 1772 році перейшла від Польщі до Австрії. У цих українських землях без державницький період також тривав майже півтора століття.

Таким чином, до подій, пов'язаних з Лютневою (1917 р.) революцією, українське національне державотворення пройшло декілька етапів, а саме: Київська Русь, Галицько-Волинська держава, Гетьманщина. В той же час більшість сучасних підручників і навчальних посібників з історії держави і права України, які написані після проголошення незалежності України у 1991 р., вміщують глави, в яких описуються суспільний лад, державний механізм, джерела права країн, у складі яких перебували українські землі, позбавлені своєї національної державності. Так, у одному з перших навчальних посібників з історії держави і права України містяться такі розділи: “Розділ IV. Суспільно-політичний лад і право на українських землях у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої”, “Розділ VII. Держава і право України у першій половині XIX ст.”, “Розділ VIII. Суспільно-політичний лад і право України у другій половині XIX ст.”, “Розділ IX. Суспільно-політичний лад і право західноукраїнських земель у період Австрійського панування (1772–1918 рр.)” [5, с. 41-72, 110-133, 134-151]. Досить ретельно суспільний, державний лад і право держав, у складі яких перебували українські землі, позбавлені своєї національної державності, описує Г. І. Трофанчук, який є автором навчального посібника з історії держави і права України, опублікованого у 2010 році [6]. Цей посібник містить такі теми: “Тема 5. Велике князівство Литовсько-Руське (середина XIV – друга половина XVI ст.)”, “Тема 6. Правове становище українських земель у складі Речі Посполитої (1569 р. – друга половина XVIII ст.)”, “Тема 9. Суспільно-політичний лад і право на західноукраїнських землях (друга половина XVIII – початок XX ст.)”, “Тема 10. Державність і право на українських землях у складі Російської імперії (XVIII – початок XX ст.)”. Схожа періодизація притаманна й іншим підручникам і навчальним посібникам з курсу історії держави і права України. При цьому слід

зазначити, що подібна схема періодизації історії держави і права України до початку ХХ ст. була використана у колективній науковій праці українських істориків права, том перший якої вийшов друком у 1987 р. [7, с. 316-317]. Авторський колектив зазначеного видання при вирішенні питання періодизації керувався теорією суспільно-політичних формацій. Думається, що в сучасних умовах доцільно дещо змінити підхід до періодизації історії держави і права України, зосередивши увагу в навчальній літературі з історії держави і права України на, власне, українській національній державності, а історію держави і права країн, до складу яких входили українські землі з їх бездержавним статусом, викладати в курсі історії держави і права зарубіжних країн.

ХХ століття в історії українського державотворення займає особливе місце. У ньому слід виділити два історичних періоди відродження української національної державності. До першого відносяться національно-визвольні змагання 1917–1921 рр., коли існувала національна держава у формі Української Народної Республіки часів Української Центральної Ради і Директорії, Держави П. П. Скоропадського, Західноукраїнської Народної Республіки. До другого слід віднести період, який розпочався з проголошення незалежності України у 1991 р. і створення самостійної української держави – України і продовжується у наш час. В той же час слід погодитися з висновком першого президента України (1991–1994 рр.) Л. М. Кравчука, який цілком слушно вважає, що “не можна з історії української державності вилучити і період радянський. Українська Радянська Соціалістична Республіка існувала з 10 березня 1919 р. по 24 серпня 1991 року” [3, с. 12]. На сьогоднішній день усе ще залишається ціла низка дискусійних питань українського державотворення радянської доби. Не до кінця вирішеним є питання періодизації української радянської держави, а разом з нею і радянського права, зокрема, у зв’язку з тим, що внаслідок Другої світової війни до складу УРСР були приєднані території, що перебували під юрисдикцією інших держав. Сучасні дослідники історії держави і права радянського часу пропонують різні хронологічні межі того чи іншого періоду в цій історії, обумовлені різними підходами до засад, які, на їх думку, слід враховувати при здійсненні періодизації радянської державницької історії. Автор цих тез притримується періодизації історії держави і права радянського часу, запропонованої у підручнику, що нещодавно вийшов друком за його редакцією [8, с. 701-703]. Слід зазначити, що при виборі моделі періодизації історії держави і права УРСР важливо враховувати входження її до складу СРСР як союзної республіки, об’єм повноважень якої не був постійним і поступово то звужувався, то

розширювався. Цю динаміку можна враховувати при визначенні періодизації історії держави і права радянської України.

Таким чином, можна констатувати, що питання періодизації історії держави і права України залишається дискусійним і потребує подальшого обговорення.

Л і т е р а т у р а :

1. Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
2. Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Вступ до актуальної теми. Українська державність: точка відліку // Право України. – 2017. – № 11. – С. 9-31.
4. *Гончаренко В.* Утворення Української Народної Республіки як важливий етап на шляху до незалежної України / В. Гончаренко // Право України. – 2017. – № 11. – С. 23-39.
5. *Кульчицький В. С.* Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
6. *Трофанчук Г. І.* Історія держави і права України : навч. посіб. / Г. І. Трофанчук. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
7. История государства и права Украинской ССР. Том первый. История общественно-политического строя и права на Украина (с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции). – Київ : Наукова думка, 1987. – 317 с.
8. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. – Х. : Право, 2013. – 704 с.

*Ю. І. Терещенко,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України і філософії
Київського національного лінгвістичного університету,
академік Української академії історичних наук*

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСЕРВАТИЗМ ЯК ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ЧИННИК*

В процесі виборювання національної незалежності чимало народів на переломі XIX і XX ст.ст. обрали монархічний устрій, або утвердили у своєму суспільному житті потужні консервативні течії. Не була виключенням з цього процесу і Україна, хоча тривалий час новітній український консерватизм не був чітко окреслений політично та організаційно і не міг суттєво впливати на зміст

* Частково опубліковано в:
Юрій Терещенко. 100 років проголошення гетьманства в Україні: Про народницький гіпноз і конструктивний консерватизм // АВЕ: До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського. – Київ, 2018. – С. 218-235;
Юрій Терещенко. Павло Скоропадський – творець Української Держави // Вісник Київського національного лінгвістичного ун-ту. Серія: історія, економіка, філософія. Вип. 23. – Київ, 2018. – С. 5-51.

українського суспільного життя, позначеного переважанням у ньому ліберально-народницьких та суспільно-радикальних течій.

У свідомості переважної більшості лідерів і рядових учасників українського національного руху, вчених суспільствознавців, діячів культури переважало безоглядне “народолюбство”, яке супроводжувалося глорифікацією стихійних народних рухів, селянських повстань і т.п. Водночас не бралось до уваги, що останні нерідко завдавали дошкільних ударів не лише іноземним поневолювачам, а й конструктивним державотворчим процесам в самій Україні.

Можна констатувати, що українське суспільство у боротьбі за національне самоствердження опинилося в полоні своєрідного народницького гіпнозу, що призвело до глибоких деструкцій суспільної свідомості. Складалося враження, що українська інтелігенція сама сприяла деелітизації України, до чого прагнули Польща і Росія, заперечуючи наявність української аристократії (еліти) та відповідних соціальних інститутів на всіх етапах історичного буття України.

Суттєві зрушення в українському консервативному середовищі започаткував В. Липинський, який одним з перших усвідомив виключну суспільну роль традиційної національної еліти. Нащадки українських шляхетсько-аристократичних родів своєю участю в українському національному житті, на думку В.Липинського, могли суттєво вплинути на зміцнення його матеріально-економічного підґрунтя і що найголовніше – своїм досвідом сприяти піднесенню рівня політичної культури українського громадянства, його авторитету в очах політичних противників.

Водночас В.Липинський одним з перших серед українських політичних діячів усвідомив визначальну роль власної самостійної держави для повнокровного історичного існування українського народу, забезпечення його оптимальною національно-культурного і політичного розвитку.

Після повалення самодержавства і знищення більшовиками інститутів демократії в Росії у жовтні 1917 р. Українська Центральна рада не змінила своєї політичної орієнтації і продовжувала “лівий курс”. Вона ліквідувала приватну власність на землю, проголосивши соціалізацію землі, однак “соціалістичні” експерименти Центральної ради не зупинили більшовицького просування в Україну. Запросивши на допомогу німців для подолання більшовицької інвазії, українські соціалістичні лідери продовжили спроби реалізації своїх програмових засад, що призвело до подальшої руйнації соціально-економічного життя й загострення відносин із німецьким командуванням. До цього варто додати неспроможність Центральної ради створити ефективний державний апарат, який мав би забезпечити необхідні для суспільства державницькі трансформації і виконати взяті на себе

зобов'язання перед Почвірним союзом. У результаті Україна опинилась перед фактом можливої втрати державності й перетворення на звичайне окупаційне генерал-губернаторство.

В цих складних умовах Павло Скоропадський приступив до організації українських антисоціалістичних сил. У березні 1918 р. після приходу німців в Україну він заснував політичну структуру – Українську народну громаду. В основу своєї діяльності вона поклала компроміс в соціальних питаннях, демократизацію державної влади, українізацію зрусифікованих верств українського суспільства шляхом їх еволюційної трансформації. Водночас проголошення Української Держави знаменувало собою відновлення власної української національної державницької традиції, припинення руйнівних “соціалістичних” експериментів і спрямування України до налагодження класового співробітництва та цивілізованого реформаторства.

На скликаному у Києві Хліборобському конгресі, який представляв переважну більшість українського населення було утверджено повну і остаточну суверенність Української Гетьманської Держави. Вперше від часів Богдана Хмельницького було чітко висунуто принцип соборності українських земель, який зафіксовано титулом голови новопосталої держави – Гетьман всієї України.

На скликаному у Києві Хліборобському конгресі були присутніми 6432 делегати від восьми губерній Великої України, фактично від усіх її регіонів. Усього ж було близько 8000 учасників зібрання. На конгресі були присутніми кілька десятків більших чи менших землевласників-поміщиків, а решта були тисячі заможних і середніх заможних селян-хліборобів з усієї України. За станом на 1917–1918 р. селяни складали 85% усього населення.

Якщо порівняти представництво інших форумів доби національно-визвольних змагань, то варто наголосити, що Хліборобський конгрес був, без сумніву, найбільш масштабним. У квітні 1917 р. на Національному конгресі, який наділив Українську Центральну раду функціями вищого національно-представницького інституту, було 1000 делегатів, які представляли далеко не всі області України. І Всеукраїнський військовий з'їзд у травні 1917 р. зібрав 700 делегатів. При цьому норми представництва обох зібрань були спрощені, не скрізь дотримані і послідовно проведені. Трудовий конгрес України січня 1919 р. зібрав менше тисячі делегатів, причому від участі у його виборах були відсторонені т. зв. нетрудові елементи, які складали багаточисельну і надзвичайно цінну для українського державотворення верстви. Фактично найбільш цінні державотворчі прошарки, які ставили на перший план ідею національного визволення – статечне селянство, земські діячі, чимало офіцерів, заможні прошарки міста, духовенство, представники наукової та

культурної інтелігенції отримали ярлик “контрреволюціонерів” і стали об’єктом цькування.

Гетьман Павло Скоропадський у всіх своїх публічних виступах детально з’ясував курс державно-національної політики і закликав усі політичні сили допомогти йому у боротьбі з антидержавними елементами, але українські соціалістичні партії своїх поглядів на українську державність не змінили і зайняли непримиренну позицію до гетьмана та його уряду, створивши Український Національний союз. Він став осередком, біля якого гуртувалися всі опозиційні елементи, які приступили до легальної і нелегальної боротьби з Гетьманатом.

Прихід П. Скоропадського до влади й ліквідація режиму Центральної ради зовсім не означали зречення гетьмана від реального українського змісту нової держави. Навпаки, це спонукало українських консервативних політиків заповнити нове українське державне існування реальними формами і змістом, спираючись на вироблені у процесі історії національні традиції.

Очоливши державотворчий процес, П. Скоропадський мусив чітко висловитися щодо російського політикуму в Україні, який охоплював широкий ідеологічний спектр від крайніх лівих течій (більшовиків) до правомонархічних. Звичайно, гетьман позиціонував себе безкомпромісним супротивником більшовизму, і в цьому була одна з найбільш суттєвих його відмінностей від лідерів традиційних українських партій. З другого боку, він рішуче продемонстрував свою непримиренність до тих російських кіл, що прагнули реанімації дореволюційних порядків в Україні й розраховували використати Гетьманат у своїх намірах. Це стосувалося не лише монархічних кіл, а й російських ліберальних, які, за визначенням гетьмана, дотримувалися такої ж думки “повернення старого в розумінні єдиної Росії” і ставилися до нього “без жодного єднання, без жодної активності”. Отже, бойкот Української Держави з боку українських традиційних партій доповнився неприхованою ворожістю російського політикуму загалом. Його лідери у всіх державотворчих кроках, ініційованих гетьманом, вбачали неприйнятні для них прояви “українського сепаратизму” й відверто саботували їх.

У взаєминах України з Росією гетьман намагався сформувати політичний курс, який насамперед мав забезпечити функціонування реальних інститутів української державності. Гетьман констатує, що “великоросійські кола в Україні”, де в час його гетьманства зібралася “мало не вся інтелігентська Росія”, виявилися “одним з головних винуватців мого (гетьмана. – Авт.) падіння”. У складних взаєминах із російським політикумом в Україні П. Скоропадський виявив тверде переконання про життєздатність перспектив утвердження й розвитку української державності. “Великороси говорять: “ніякої України не буде”, а я кажу: “що б не було, Україна в тій чи іншій формі буде, не змушиш

ріку повернути назад, так само і з народом, його не змушиш відмовитися від своїх ідеалів; тепер ми живемо в часи, коли самими багнетами нічого не зробиш”. Великороси ніяк цього зрозуміти не хочуть...”

Попри всі, часом сумнівні, висловлювання гетьмана щодо взаємин України й Росії, його конкретна політична поведінка свідчить, що він будував реальну національну державу з адекватною системою необхідних інститутів і цивілізованими міжнаціональними стосунками. Із цим не могли примиритися фактично всі російські політичні сили в Україні. На кожному кроці своєї державотворчої діяльності гетьман зустрічав гостру протидію тих російських кіл, у спілці з якими його звинувачували “правовірні” українські політики.

Відновлення гетьманства означало врятування консервативними силами української державності, кінець спробам реалізувати автономістсько-федералістичну концепцію політичної розбудови України, рішуче та безповоротне відокремлення від Росії, здійснені шляхом покликання до життя реальних державних інституцій.

Утворення Української Держави означало рішучий поворот соціально-політичного та культурного розвитку України в напрямку західноєвропейської цивілізації, опертя на її правове й духовне підґрунтя.

На відміну від політичної нетерпимості соціалістичних лідерів Центральної ради, а згодом УНР доби Директорії, суспільно-політична позиція гетьмана була спрямована на те, щоб боротьба між консерватизмом і соціальним радикалізмом могла набрати законно-правових й національно-творчих форм. При цьому від першого дня існування Української Держави й до останнього двері до співпраці жодній українській політичній партії не були закриті. Радше навпаки, гетьман увесь час прагнув залучити до участі в уряді представників якомога ширшого українського політичного спектру.

Відбувалося неухильне послідовне створення державного апарату. Дуже швидко було налагоджено організацію і комплектування міністерств, здійснено правильний адміністративний розподіл України на губернії і повіти, створено адміністративний губернський і повітовий апарат – староства. У результаті всі закони й розпорядження керівних центральних органів держави не залишалися суто декларативними актами, як це переважно відбувалося за урядування Центральної ради, а реалізовувались набагато ефективніше на місцях.

Українське обличчя нової держави значною мірою визначалося її зовнішньополітичним курсом. На відміну від попереднього уряду Центральної ради, що вирішував проблеми міжнародного представництва не за вимогами міжнародного права й не шляхом прийняття законів, а нотами або усними заявами, Гетьман поставив цю проблему на послідовно правові рейки. Ще в січніві дні 1918 р., коли Центральна рада починала контакти з

німцями, П. Скоропадський чітко висловлювався проти переговорів із ними. “Я був настроений проти німців, – пише П. Скоропадський. – Недавно ще воював з ними, розгніваний їхньою політикою з більшовиками, і не міг з ними примиритися”. Проте, прийшовши до влади, зазначав, що “лише підтвердив ті умови, які були вироблені Українською Центральною радою”.

Визнання влади гетьмана де-юре було здійснене насамперед Німеччиною і Австро-Угорщиною в Києві вже 2 травня 1918 р. За кілька днів це було зроблено також Болгарією і Туреччиною. Своїх представників прислали до Києва Данія, Персія, Греція, Норвегія, Швеція, Італія, Швейцарія, що означало фактичне визнання України.

Гетьману в його зовнішньополітичній діяльності було властиве розуміння того, що Україна має бути сильною державою. У цьому контексті надзвичайно важливим було міцно закріпитись на узбережжі Чорного моря, опанованому українцями внаслідок тривалої військової боротьби козацтва та його колонізаційної експансії. Це завдання необхідно було виконати, тісно прив’язавши до Української Держави Бессарабію, Крим і Кубань, значною мірою заселених українцями.

Морський кордон України був єдиним стабільним рубежем, який водночас був її вікном у світ. Проте він потребував надійного захисту, що міг виконати сильний український флот. Тому проблема Чорноморського флоту була вирішена гетьманом під час його зустрічі з німецьким імператором Вільгельмом II.

Дуже складною справою виявилось формування збройних сил Української Держави. За основу військового будівництва було прийнято проект, розроблений військовим відомством УНР, який передбачав формування 8-ми піхотних корпусів, 4-х з половиною кінних дивізій на основі територіального комплектування. Вже в кінці травня був розроблений законопроект про загальні засади військової служби, яка відкидала станові принципи формування і забезпечувала вільний доступ до військової освіти і посад. Від 22 червня суттєво оновлено персональний склад військової адміністрації. Було заплановано створення системи військових шкіл для підготовки офіцерів всіх родів зброї, розпочато організацію Державної військової академії.

24 липня вийшов закон про загальну обов’язкову військову повинність. Мобілізація мала розпочатися в жовтні 1918 р. і дати 85 тис. вояків, на 1 березня 1919 р. – ще 79 тис. В липні було сформовано Гвардійську сердюцьку дивізію (5 тис. вояків), яка мала стати взірцем для майбутньої української армії.

Військове будівництво суттєво ускладнювалось позицією командування австро-німецьких військ, яке побоювалось утворення в Україні сильної і боєздатної армії. Не була чіткою позиція щодо цієї проблеми і у

вищого політичного і військового керівництва Рейху. Полагодити справу будівництва української армії певною мірою вдалося особисто Гетьману Скоропадському під час зустрічі з імператором Вільгельмом II. Можна констатувати, що в добу Гетьманату будівництво українських збройних сил було введено в регулярне русло і ґрунтувалось на новітніх військових досягненнях тогочасного цивілізованого світу.

Однією з найважливіших проблем, які стояли перед Українською Державою, було розв'язання земельного питання і проведення оптимальної аграрної політики. З перших кроків своєї діяльності гетьманський уряд поставив завдання здійснити масштабну земельну реформу, яка мала своєю метою створення економічно сильного класу середнього і заможного селянства. Ця селянська верства мала отримати землю за допомогою держави шляхом парцеляції великої земельної власності за викуп. З цією ж метою планувалось заснувати Державний земельний банк, який мав забезпечити селян дешевим і вигідним кредитом і допомогти їм у придбанні землі.

На початок листопада 1918 р. проект земельної реформи, розроблений міністром земельних справ В. Леонтовичем, був готовий. Він передбачав примусовий викуп державою усіх великих земельних маєтків, які мали бути парцельованими між селянами за допомогою Державного земельного банку, у розмірі не більше 25 дес. на одне господарство. Від відчуження землі звільнялись лише ті господарства, які мали агрокультурне значення, однак лише розміром до 200 дес. кожне.

На думку фахівців, цей закон був одним з найбільш демократичних у порівнянні із земельними законами інших держав тодішнього світу. Здійснення наміченої реформи без сумніву могло дати поштовх потужному соціально-економічному розвитку України. Воно забезпечувало такий земельний устрій, основою якого ставали середньо-заможні, самодостатні індивідуальні господарства, що вело до утвердження економічно здорової, незалежної хліборобської верстви – опори Української Держави.

Гетьман і його оточення розуміли, що у тій боротьбі, яка розпочалась між більшовизмом і Україною, визначальну роль може відіграти лише та соціальна верства, яка є власником засобів виробництва і продуцентом водночас. Такою верствою могло стати відновлене у новітній час козацтво, яке, спираючись на традиції вільного володіння землею і зброєю, могло бути вкрай зацікавленим в існуванні інститутів приватної власності на землю і стабільної національної державності, яка захищала б ці інститути. Створення міцного організованого козацького стану мало сприяти врегулюванню розмірів землеволодіння, утвердженню приватної та спадкової власності на землю, утвердженню права володіння землею в залежності від участі у боротьбі із зовнішнім ворогом і забезпечення кордонів Української Держави.

Діяльність у сферах освіти, науки і культури у добу Павла Скоропадського спиралась на меценатську традицію українських гетьманів,

які підтримували загальнонаціональний напрямок розвитку української культури. Починаючи від П. Конашевича-Сагайдачного, який вписався з усім Військом Запорізьким у Київське Братство, підтримав створення Києво-Могилянського колегіуму, і закінчуючи К. Розумовським, який плекав ідею заснування університету в Батурині, усі українські гетьмани були ревними опікунами освіти й науки. За надто короткий період свого гетьманування П. Скоропадський створив два українські університети у Києві та Кам'янці-Подільському і Українську Академію наук.

Не випадково на відкритті українського університету у Києві П. Скоропадський покликався на “імена гетьманів Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Виговського, Дорошенка, а особливо Мазепи, як поборників і заступників народної освіти на Україні”, які за його словами, “повинні завжди лишитись на сторінках історії українського національного самопізнання”.

Гетьман не мав наміру обмежитись відкриттям двох українських університетів. Готувалось створення українських університетів в Одесі та Харкові шляхом реорганізації існуючих там російських університетів, а також – у Катеринодарі на Кубані та у Сімферополі в Криму. Особливо слід відзначити, що на державний кошт були прийняті усі українські середні школи, створені українською громадськістю за доби Центральної ради, і водночас була створена ціла низка нових українських початкових шкіл та гімназій, які фінансувались державою.

Таким чином, напрашується висновок – українським соціалістам не було жодної потреби руйнувати Українську Державу. Прагнення класового миру, примирення інтересів селян і великих землевласників, підприємців і робітників, здебільшого за рахунок заможних верств, яке демонстрував Гетьман Павло Скоропадський і його уряд, утверджували реальне соціальне партнерство, сприяли національній консолідації усіх верств українського народу і могли забезпечити стабільність української державності. Поєднання національно-консервативних і ліберально-реформаторських засад державотворення Гетьманату Павла Скоропадського цілком відповідало тогочасним тенденціям суспільного розвитку цивілізованих європейських країн.

На тлі руйнації більшовиками національних і соціальних вартостей Україна демонструвала своєрідний прорив у майбутнє, утверджувала незаперечні державно-правові і національно-культурні цінності. Короткотривалий досвід Української Держави Павла Скоропадського є незаперечним доказом реальних творчих здобутків українського консерватизму, адаптацією якого до сьогоденного буття України важко переоцінити.

*В. І. Сергійчук,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії світового українства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

З ЛЮБОВ'Ю ДО УКРАЇНИ*
(до 60-річчя від дня народження Богдана Андрусина)

У цього випускника історичного факультету Київського педінституту було все, аби продовжувати наукові пошуки в найповажнішій академічній установі: активна участь у студентських конференціях, диплом з відзнакою... Та батьки були звичайними сільськими інтелігентами, а не тими можновладцями, які могли використати тоді звичне телефонне право. Немає сумніву, що й пильні кадровики, які переглядали справи вступників до аспірантури, звернули увагу і на територіальне походження цього претендента – Тернопільщина...

Тож довелося Богдану Андрусину йти вчителювати в школи Білої Церкви та Києва, відслужити в армії, а вже потім повернутися до омріяного наукового пошуку. І не зупинився на кандидатській дисертації, а й захистив докторську на тему “Робітнича політика українських урядів 1917–1920 рр.”.

А паралельно пройшов усі сходинки фахового зростання як викладач і організатор – до професора кафедри історії України історичного факультету, заступника декана, завідувача кафедри теорії та історії держави і права, декана соціально-гуманітарного факультету Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова, де був одночасно і проректором, а з 2007 року й донині – декан факультету політології та права цього відомого вишу.

Є в Богдана Андрусина і велика кількість громадських доручень як у рідному університеті, так і в різних загальнодержавних організаціях. Крім того, він – член правління Міжнародного культурного центру “Сяйво”.

Та найважливе все ж таки читання лекцій для студентів – з історії України, історії держави і права України, канонічного права. У центрі його наукових інтересів – проблеми становлення Української держави, її державно-правовий статус, визнання на міжнародному рівні.

Значна увага в працях професора Андрусина приділена питанням становлення державності у добу Української революції (1917–1921 рр.), зокрема, формування державно-правових інститутів для регулювання соціально-трудової сфери, здійснення соціальної політики, підготовки трудового права та права соціального забезпечення, вирішення соціальних

* Матеріали опубліковано в: Сергійчук В. Соборна пам'ять України. Календар-альманах. 2019. – В. : ПП Сергійчук М. І., 2018 – 288 с.

конфліктів, правового регулювання страйків, безробіття, охорони праці, правового становища профспілок, тобто традиційного об'єкта вітчизняних історико-юридичних досліджень.

Вивчивши державно-політичні моделі, які реалізовувалися в Україні у ХХ ст., професор Андрусишин, посилаючись на міжнародний досвід державотворення, наголошує, що наша національна еліта, займаючись відновленням української державності, не усвідомила важливості паралельного розв'язання соціальних питань, відтак не зуміла досягти консенсусу між соціальним і національним в Українській революції і не змогла сконсолідувати суспільство на вирішення цієї головної загальнонаціональної проблеми.

Виступи Богдана Івановича на цю тему в спеціальному лекторії Міжнародного культурного центру “Сяйво”, до речі, приходили слухати народні депутати, колишні міністри, дипломати.

Значним є доробок вченого у висвітленні проблем історії церкви в Україні, її правового статусу, державно-церковних відносин, їхнього сучасного стану та перспектив розвитку в Україні з урахуванням світового досвіду.

Є в дійсного члена Української академії історичних наук, Академії наук вищої школи України, Заслуженого діяча науки і техніки України Богдана Андрусишина ще один почесний титул, про який знають далеко не всі – він ось уже понад десять років чемпіон світу з футболу серед команд вищих навчальних закладів “Наукова еліта планети”. Такий чемпіонат на громадських засадах справді проводився за ініціативою керівництва його вишу. Але оскільки більше подібного турніру ніхто не організував, то Богдан Андрусишин зі своїми колегами може залишитися довічним чемпіоном світу...

Як і патріотом України, яким він завжди себе позиціонував.

*І. Й. Бойко,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії держави,
права та політико-правових учень юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК КИЇВСЬКОЇ РУСІ*

У багатомітній історії українського державотворення важливе місце займає Київська Русь. У історичних джерелах сучасники – арабські й візантійські автори – називали ранню українську державу Руссю або Руською землею, а народ, що населяв її, – русами. У зв'язку з тим, що столицею цієї української держави упродовж трьох століть був Київ, в історичній літературі вона дістала назву Київської Русі. Ця середньовічна українська держава зі столицею в Києві існувала з першої половини IX – до середини XII ст. і була тим фундаментом, з якого і розпочалася історія Української держави.

Засвідчені історичні джерела свідчать про те, що упродовж тисячоліть на території сучасної України відбувалися тривалі та складні процеси державотворення. Зародження ранньої української державності почалося у IV – на початку VII ст. У той час на території України у межиріччі Дністра і Дніпра сформувалася Антська держава, яку ще називали “Антським царством” (Regnum Antorum) або “Антською землею”. Власне антів-слов'ян дослідники вважають першими достовірними предками українців. Так, відомий етнолог і археолог професор зі світовим авторитетом Українського вільного університету В. Щербаківський (1856–1957) вважав, що іменем “анти” називали групу українських племен, а М. Грушевський (1866–1934) прямо називав антів українцями [1, с. 176-177]. Візантійські хроністи Прокопій Кесарійський і Менандр та готський Йордан характеризували Антську державу як міцне політичне об'єднання, міжплементний військово-політичний слов'янський союз із демократичним ладом. Під ударами аварів держава Антів у 602 р. припинила своє існування. Анти, на думку М. Грушевського (вихідці з трипільських племен), були предками українців.

* Частково опубліковано в:
Бойко І. Й. Встановлення дати заснування Української держави: історико-правові аспекти // Journal “Science Riese: Juvidical Science. – 2017 № 1 (1). – С. 19-31.
Бойко І. Час заснування Української держави / Участь в обговоренні актуальної теми “Українській державності 1180 років” // Голос України. Газета Верховної Ради України. № 24 (6779). – 6 лютого 2018. – С. 5.

Значну роль у зародженні ранньої української державності відіграли слов'янські князі Кий, Щек та Хорив, що започаткували династію перших її правителів – Києвичів.

Найактивніші державотворчі процеси на українських землях в період раннього середньовіччя відбувалися у VIII – IX ст. Становлення ранньої державності на українських землях історичні джерела пов'язують зі заснуванням у Середньовічному Подніпров'ї союзу слов'янського племені полян. Навколо Києва поступово формувалися, зміцнювалися і ставали більшими та міцнішими міжплеменні слов'янські об'єднання за керівництва місцевої князівської династії від Кия до Аскольда. Консолідація слов'янських племен на межі VIII–IX ст. спричинила утворення великої ранньої української держави – України-Руси з центром у м. Києві, яка була створена давніми українцями, автохтонами, які з давніх часів проживали на цій території [1, с. 182-192].

У “Повісті минулих літ” зазначено, що сучасники називали свою державу “Руською землею” або “Руссю”, а з XII ст. – “Україною”, “Вкраїною”. На думку українських істориків (М. Грушевський, І. Крип'якевич, О. Щодра та ін.) до кінця XII ст. під “Руською землею”, “Руссю” розуміли лише територію Середнього Подніпров'я, визначену містами Київ – Чернігів – Переяслав (землі полян, деревлян, сіверян). Тільки до цих земель і міст вживали термін “Русь”. Ні Новгородська земля, ні Суздальська (як і решта приєднаних до Києва земель) у розумінні сучасників Руссю не були. Це переконливо засвідчують повідомлення літописів. Так, перший Новгородський літопис часто повідомляє про поїздки новгородців “у Русь” (тобто в Київ, Чернігів або Переяслав). Так само “в Русь” їздили зі Суздальської землі. Назву “Київська Русь”, загальноживану в історичній та історико-правовій літературі, ввели науковці-історики. У період існування Київської Русі слово “український” уперше простежується у XI ст., а назва “Україна” вперше згадується в Київському літописі 1187 р. стосовно Переяславської землі. Ця територія була основою Київської держави – Руської землі у IX–XII ст. [2, с. 54-56].

З IX по 30-ті роки XIII ст. за територією і населенням Київська держава належала до найбільших країн Європи. Протяжність її кордонів по периметру сягав 7 тис. км. Русь простягалася від басейну Вісли – на заході до Ками і Печори – на сході, від Чорного моря – на півдні до Білого моря і Льодовитого океану – на півночі. Кордони Руської держави не були постійними, – вони змінювалися упродовж усього періоду її існування. Особливо це стосується її південно-східних рубежів, які межували зі степом: саме вони зазнавали найбільших змін [3, с. 126]. На початку XI ст. територія Київської держави становила 1,1 млн. км² з населенням близько 4,5 млн.

Київська Русь мала розвинуту систему органів державної влади. За формою державного правління вона вважалася ранньосередньовічною монархією. Очолював державу Великий князь. Йому належала верховна законодавча влада. Великий князь зосереджував і виконавчу владу, будучи главою адміністрації, він виконував також функції воєначальника і особисто водив рать у бій. Мали князі й судову владу. Діяльність князя скеровувалася радою бояр. У Київській Русі сформувалися і утвердилися захисні механізми від тиранії та потяг до демократизму, найвиразнішими проявами якого були вічові традиції Русі, які не давали абсолютизуватися владі князя. Правлячий князь у разі необхідності скликав народні збори населення – віча, які були важливим органом влади та інститутом українського звичаєвого права і були відомі вже в добу племінного ладу. Віче виникло з племінних зборів у стародавніх слов'ян і характеризувалося як вияв волі народу, народної влади або народовладдя.

Характеристика державного ладу Київської Русі дає підстави стверджувати, що це була близька до федеративної ранньосередньовічна династична монархія, де своєрідно поєднувались аристократичні та демократичні тенденції управління. Ця своєрідність, особливість політичного устрою полягала у тому, що зберігалися окремі удільні князівства, пов'язані між собою спільними династичними стосунками, єдиною церковною організацією, єдиним правом. Відносини сюзеренітету – васалітету, характерні для тогочасної Європи, особливо Західної, тут набули завершених форм, оскільки влада Великого князя над удільними князями, а їх – над боярством була мінімальною. Аристократичний аспект державного ладу репрезентувала боярська знать, яка у багатьох князівствах мала велику силу: об'єднувалася у князівську чи боярську раду, з якою як Великий князь, так і удільні князі мусили рахуватися. Демократичний аспект державного ладу репрезентувало віче (збори городян чи всього народу), яке не мало права приймати закони чи якісь доленосні рішення, але суттєво впливало на князя і боярську раду при вирішенні важливих державних і місцевих справ. Повноваження Великого князя, боярської ради, віча часто переплітались, оскільки не набули офіційного юридичного оформлення. Паралельно з державною владою існувала ще влада церкви і влада громади. Підпорядкованими повністю державній владі вони, на відміну, скажімо, від Франції чи Англії, не були. У Київській державі існувала двірцево-вотчинна система державного управління, для якої характерним було поєднання владними структурами публічного і приватного інтересів [2, с. 104].

У Київській Русі сформувалося право як важливий регулятор суспільних відносин, найважливішими джерелами права якого були: спочатку звичаєве право, князівські статuti і уроки, а згодом Руська Правда

та ін. Чинні джерела та основні галузі та інститути права у Київській Русі свідчать про доволі високий, як для того часу, рівень розвитку, прогресивність і гуманність у порівнянні з західноєвропейським правом, що, серед іншого, виявилось у відсутності мученицьких чи калічницьких мір покарання, скасуванні смертної кари (як виключної міри покарання), ставленні до жінки та ін.

Київська Русь мала високий міжнародний авторитет, про що засвідчують, зокрема, династичні зв'язки київського князя Ярослава Мудрого з багатьма західноєвропейськими дворами. Зростала її військова могутність, внаслідок якої Київська держава стала заслоном для Центральної Європи та Візантії від нападу половецьких кочівників.

Отже, Київська Русь відіграла видатну роль в історії Української держави і права. Вона була тим фундаментом, з якого і розпочалося створення Української держави і права. Київська Русь справила значний вплив на культурні, політичні та державотворчі процеси у Східній Європі. Ця середньовічна українська держава досягла значного політичного розвитку і за рівнем економіки та культури увійшла до числа найпередовіших країн тогочасної Європи.

Л і т е р а т у р а :

1. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси [Текст] : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – Київ : Наук. думка, 1993. – Т. 1. – С. 176-192.
2. *Тищик Б. Й.* Історія держави і права України [Текст] : акад. курс : підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко. – Київ : Ін Юре, 2015. – 808 с.
3. *Щодра О.* Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття. [Текст] / Ольга Щодра. – Львів, 2016. – 296 с.

*А. Є. Шевченко,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії, історії права і держави
та конституційного права
Національного університету
державної фіскальної служби України,
Заслужений юрист України*

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ – ОСНОВА СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ*

Сучасний етап розбудови українського суспільства характеризується динамічними процесами державотворення і розвитком продуктивних правовідносин. При цьому найвищою соціальною цінністю держави завжди залишається людина – її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Саме людина її права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1]. Ключове місце в цієї діяльності належить формуванню правової системи, в якій одним з основних елементів є гарантії, спрямовані на забезпечення умов для реалізації конституційно-правового статусу людини і громадянина.

Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загально-правових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому і наявності високоефективного органу конституційного контролю.

Водночас в наслідок перехідного, реформаційного етапу політичної системи менш захищеною виявляється сфера прав та свобод людини і громадянина. Не дивлячись на те, що Конституція України гарантує неможливість звуження змісту та обсягу існуючим прав та свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних [1, ст. 22], практика показує, що найбільше порушуються права людини в галузі охорони життя та здоров'я, житлові права, право власності, звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, права на свободу та особисту недоторканність; право на справедливий суд; право на свободу думки і слова;

* Частково опубліковано в:
Шевченко А. Є., Гапоненко Л. В. Публічне право : науково-практичний юридичний журнал. – № 3(23). – Київ, 2016. – 311 с. – С. 77-84.
Шевченко А. Є., Старостюк А. В. До питання функціонування громадянського суспільства та розбудови правової держави в Україні / А. Є. Шевченко, А. В. Старостюк // Юридичний вісник. – 4 (33). – 2014. С. 41-46.
Шевченко А. Є., Старостюк А. В. Теорія держави і права : навчальний посібник / А. Є. Шевченко, А. В. Старостюк. – Вінниця : ТОВ “Ніланд-ЛТД”, 2017. – 270 с.

на свободу мирних зібрань і об'єднань; права на соціальний захист; права на освіту; забезпечення прав учасників ООС (операції об'єднаних сил); захист прав осіб, які проживають на тимчасово окупованій території тощо.

Саме тому реалії сьогодення змушують нас звертатися до питання ефективного використання конституційних засад прав і свобод людини в Україні, гарантій правового статусу особистості.

Вказана проблема знайшла відображення в працях В. Авер'янова, Ю. Бауліна, Р. Калюжного, А. Колодія, В. Копейчикова, М. Козюбри, С. Лисенкова, А. Олійника, В. Опришка, В. Тація, Ю. Тодики, М. Цвіка, В. Шаповала, А. Шевченка, Ю. Шемшученка та інших. Проте, вони не містять комплексного наукового підходу до висвітлення гарантій прав і свобод в умовах реформаційних процесів в Україні. Тому дана стаття органічно їх доповнює, а належність вказаних робіт не лишає її актуальності.

Оскільки застосування конституційних засад правового статусу людини і громадянина на практиці не завжди відповідає сучасним умовам повсякденного життя, метою статті є дослідження проблем та наукове розроблення пропозицій щодо удосконалення механізму гарантування прав та свобод людини і громадянина з урахуванням їх динамічного характеру, глобалізаційних процесів в державі та наукових поглядів та позицій щодо потреби нормативного регулювання даного кола суспільних відносин.

Сьогодні залишаються досить актуальними питання ефективного використання норм Конституції України, серед яких найважливішою проблемою є гарантування прав та свобод людини і громадянина на сучасному етапі державного будівництва, що набуває особливого значення в умовах національної конституційної реформи та міжнародних відносин, що вимагає налагодження соціально-правового механізму гарантування – як системи засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини і громадянина. Саме тому під поняттям “гарантії прав і свобод людини та громадянина” вбачають “систему норм, принципів та вимог, які забезпечують процес дотримання прав та законних інтересів людини. Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Таким чином, гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених конституцією можливостей до реальної дійсності” [2].

Особливістю конституційно-правових норм демократичних країн, що визначають гарантії правового статусу людини та громадянина, є певна міра їх декларативності, установчий характер, що призводить до протилежного ставлення законодавця, конституціоналістів та самих громадян до практичної можливості реалізації таких положень. Виникає запитання: в такому випадку ми маємо говорити про декларативність чи фіктивність конституційно-правових норм? Як правило декларативні норми формують певні ідеали

державотворчого процесу, суспільних цінностей тощо. Але в той же час норми конституцій в більшості є нормами прямої дії, а можливість використання декларативної норми значно знижується, однозначно зменшуючи і рівень довіри громадськості до юридичних (конституційно-правових) гарантії їх реалізації. Ми вважаємо, що за даних умов має враховуватись реальна правова можливість його реалізації, відповідність соціальній дійсності та тенденціям розвитку країни.

Серед основних конституційних гарантій прав і свобод людини та громадянина розрізняють: право на правову допомогу; судовий захист прав і свобод людини і громадянина; відшкодування моральної та матеріальної шкоди завданої незаконними діями, рішеннями органів державної влади; презумпція невинуватості; право знати свої права та обов'язки та інші.

Проте за результатами статистики головною проблемою гарантій прав та свобод людини і громадянина є низький рівень правової культури та правової свідомості самих громадян. Особливо проблемним дане питання є в контексті низького рівня правової культури державних службовців та посадових осіб органів державної влади, що може виявлятися і в низькому рівні правореалізаційних актів; відсутності дотримання законності у житті суспільства і держави.

Недосконалість функціонування органів державної влади, відсутність політичної волі породжує не можливість та/або не бажання гарантувати, а тим більше реалізовувати гарантії прав і свобод, що призводить до недовіри громадян до державних інституцій та вимагає громадського контролю за діяльністю органів державної влади; подолання корупції на всіх рівнях і щаблях державного і суспільного життя.

Досвід країн розвинутої правової демократії підтверджує, що теорія конституційного права повинна дати відповідь на питання, як слід будувати баланс довіри суспільства до державних інститутів, коли інтереси громадян, життєвий рівень населення стають другорядними для владних структур, що призводить до суспільної непокори, страйків та інших форм відкритих конфліктів. Саме норми конституційного права мають відігравати ключову роль у системі соціальних інститутів, загальнодержавної політики і законодавства (сьогодні відсутній єдиний нормативний інститут загально діючої конституційної відповідальності) [3, с. 21].

В Конституції України визначено взаємну відповідальність особи перед державою та держави перед особою. На нашу думку, необхідно на законодавчому рівні визначити гарантії відповідальності держави перед особою, оскільки зараз ми маємо дещо абстрактне уявлення про форми такої відповідальності. Це необхідно для повної реалізації прав та свобод громадян, адже більшість їх пов'язана з діяльністю органів державної влади

та місцевого самоврядування, які повинні нести політичну та юридичну відповідальність за процес і результати своєї діяльності.

Разом з тим, правова держава не допускає ситуації вирішення існуючих конфліктів недемократичним шляхом, що знаходить своє відображення в цивілізованих способах та методах здійснення державної влади і наданні громадянам можливості активної участі в усіх сферах життя суспільства [4]. У країнах із демократичним режимом є демократичний принцип організації та діяльності всіх суб'єктів політичної системи суспільства (органи держави, державні організації, громадські об'єднання, трудові колективи), котрі одночасно є й суб'єктами демократії. Зрозуміло, що суб'єктами демократії є насамперед громадянин і народ [5, с. 73].

Згідно Національної стратегії у сфері прав людини під час визначення державної політики, прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування визначальним чинником є забезпечення пріоритетності прав і свобод людини. Результатом цього стане запровадження системного підходу до виконання завдань та забезпечення узгодженості дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері прав і свобод людини, створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини [6].

Аналіз позиції щодо визначення держави, як головної умови та сфери існування прав і свобод людини та громадянина, дають підстави розглядати державу як їх гаранта. Висвітлення суспільства як своєрідного громадсько-політичного утворення дозволяє зробити висновки щодо наявності певних ознак з його сторони стосовно гарантування прав і свобод людини та громадянина. Серед них слід відзначити: усвідомлення суспільством природності прав та свобод людини; здатність суспільства створити умови для самовизначення, самореалізації особи; забезпечення її автономії та незалежності від будь-якого неправомірного втручання; спроможність суспільства приймати участь у формуванні державних органів влади та управління. Отже можна стверджувати, що і громадянське суспільство є складовим елементом гарантування прав і свобод людини та громадянина. Оскільки, економіка, політика, соціальна стабільність, право є основними сферами життя суспільства, тому особливу увагу слід приділити саме політичним, економічним, соціальним та юридичним гарантіям прав і свобод людини та громадянина [7].

Декларація прав без гарантії їх забезпечення веде до негативних соціально-політичних наслідків, зниження авторитету влади, до зростання недовіри до політики держави, породжуючи правовий нігілізм та різні форми девіантної поведінки. Реалізація конституційних норм – ознака реалізації всієї системи законодавства, адже юридичними властивостями Конституції України такими є верховенство, пряма дія норм, стабільність. Конституція

України є базою чинного законодавства, що сприяє утвердженню, забезпеченню та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина як основоположної ідеї формування правової системи та законодавства України.

На нашу думку, для подальшої демократизації, гуманізації та розвитку інституту гарантій прав людини на європейському просторі, в тому числі в країнах романо-германської правової системи, до якої належить і Україна, доцільно було б здійснювати кроки в напрямках: по-перше, закріпити конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина на рівні національних стандартів в контексті реформ в Україні (Національна стратегія у сфері прав людини, проект змін до Конституції України в частині правосуддя, проект змін до Конституції України (щодо децентралізації влади тощо) та вимог міжнародних актів про права людини (Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська конвенція з прав людини); по-друге, на конституційному рівні закріпити гарантію політичної та юридичної відповідальності органів державної влади та їх посадових, адже реалізація конституційних прав і свобод людини й громадянина неможлива без ефективної організаційно-виконавчої діяльності державних органів; по-третє, можливість доступу громадян до системи правових інституцій уповноважених правом на використання юридичних засобів захисту та відновлення прав та свобод людини і громадянина (Уповноважений ВРУ з прав людини, КСУ, Європейський суд з прав людини, тощо); по-четверте, формування у самих громадян правових навичок, підвищення рівня правосвідомості і, як наслідок, рівня власної гідності та правової свободи для реалізації принципу “дозволено все, що не заборонено законом”; по-п’яте, новелізація законодавства відповідно до реального стану суспільних відносин, які набувають тенденції розвитку та вдосконалення в контексті реформаційних, євроінтеграційних процесів в Україні. Демократичний характер змін до Конституції України має укріпити її авторитет та розкрити нові можливості України як суб’єкта міжнародної правосуб’єктності, в контексті реалізації правового статусу людини і громадянина надати права та обов’язки, закріпити механізм їх реалізації, що надасть можливість участі в міжнародних договорах на рівних правах з іншими державами [8].

Вдосконалення гарантій прав та свобод людини і громадянина в умовах реформаційних процесів в Україні мають особливу значимість. Це сприятиме консолідації суспільства не лише в межах нації, а й консолідації європейських цінностей з метою реалізації політичних, соціальних, економічних, міжнародних відносин, що є визначальними в реалізації особистості в суспільстві. На сучасному етапі розвитку Української держави і суспільства проблема гарантування прав і свобод людини і громадянина

набуває особливого значення. Адже, не можливо розвивати міжнародні відносини, проводити конституційну реформу та підвищувати рівень довіри громадян до українського політикуму без забезпечення основоположних конституційних засад правового статусу людини і громадянина. Підтвердженням цього є прийняття 27 червня 2014 року Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, де головним чинником є активізація співробітництва у сфері юстиції та безпеки кожної країни, а також забезпечення верховенства права та поваги до людини та її основоположних свобод [9].

Отже, конституційно-правові гарантії прав і свобод особистості є одним з основних елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. Поряд з правосуб'єктністю, конституційними принципами і громадянством вони є пріоритетним інститутом права. Без існування гарантій проголошені права і свободи втрачають сенс. Хоч існують деякі складнощі у гарантуванні прав та свобод, закріплених Конституцією України, але при підході комплексного і системного втілення в життя основних положень правової, демократичної держави з одночасним сприянням розвитку інститутів громадянського суспільства зможемо дійти до реального розв'язання проблеми гарантій прав і свобод особи в Україні.

Література :

1. Конституція України: прийнята на 5 сесії Верховної ради України 28 червня 1996 р. – Київ : Просвіта, 1996. – 80 с.
2. *Зайчук О. В., Оніщенко Н. М.* Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006.
3. *Селіванов А. О.* Конституційні проблеми в сучасній теорії права. Доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті її модернізації та ефективного конституційного правосудді. – Київ : Логос, 2012. – 152 с.
4. *Шевченко А. Є., Старостюк А. В.* До питання функціонування громадянського суспільства та розбудови правової держави в Україні / А. Є. Шевченко, А. В. Старостюк // Юридичний вісник. – 4 (33). – 2014. – С. 41-46.
5. *Шевченко А. Є., Старостюк А. В.* Теорія держави і права : навчальний посібник. / А. Є. Шевченко, А. В. Старостюк. – Вінниця : ТОВ “Ніланд-ЛТД”, 2017. – 270 с.
6. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини. Указ Президента України від 25 серпня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. *Магновський І. Й.* Гарантії прав і свобод людини і громадянина (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... к.ю.н. 12.00.01. / І. Й. Магновський. – Київ, 2003.
8. *Гапоненко Л. В.* Правовая природа Конституции / Л. В. Гапоненко // Закон и жизнь : международный научно-практический правовой журнал. – 2013. – С. 65-69.
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

*Р. С. Огірко,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИТОКУ КОНЦЕПЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

М. С. Грушевський займає особливе місце в історіографії України і є її патріархом. На початку ХХ ст., спираючись на своїх попередників М. Костомарова й В. Антоновича та інших, він на високому науковому рівні розв'язав принципову екзистенційну проблему буття українського народу, час якої настав: проблеми народного самоусвідомлення і самоідентифікації, як цілком окремого самодостатнього автохтону на своїй землі, що своїми коріннями сягає тисячоліть.

І коли прийшла пора практичного здійснення завдань політичного самовизначення народу, М. Грушевський заслужено зайняв місце загальноновизнаного лідера цього процесу під час української національної революції в 1917–1918 рр., очолюючи Українську Центральну Раду.

Конституціоналізм і особливо практична участь в українському державотворенні Михайла Грушевського у всій своїй багатоаспектності, а інколи навіть і гострій дискусійності, досліджувалися і досліджуються багатьма вітчизняними і зарубіжними авторами. Тому в цій доповіді доцільно буде торкнутися лише окремих питань заявленої теми, а саме: питань автономії і федерації України, як основного стрижня концепції конституційного статусу України М. Грушевського; методів і способів досягнення ним політичних цілей і їх легальності; конституційно-правового статусу національних меншин в Українській державі.

Звичайно, головним питанням теми є конечність автономії і федерації, як принципів концепції М. Грушевського конституційно-правового устрою України. Але почати, на нашу думку, слід із методів і шляхів здійснення цієї концепції, оскільки саме тут найбільш випукло проявляються її витoki та мотиви.

Вчений безперечно розумів усю складність і вразливість проблеми реалізації окремішності української нації та її права на самостійне автономне існування навіть у найтіснішому зв'язку із російською державою. Всі найбільш демократично налаштовані російські ліберальні політики, допускаючи можливість незалежного державно-правового статусу Фінляндії і Польщі ще в передреволюційні часи, і навіть після знесення самодержавства в Російській імперії й чути нічого не хотіли про будь-яку окремішність

української нації. А про більш-менш позитивне відношення Тимчасового уряду й інших офіційних органів влади в цьому плані й мови не могло бути.

Одразу слід підкреслити, що від початку своєї самовідданої й жертвовної праці (робота виконувалася ним виключно на безоплатній основі) в Українській Центральній Раді й до останнього дня її існування, як її Голова, Михайло Грушевський дотримувався принципів легальності і легітимності та мирного і компромісного рішення політичних, правових, національних та всіх інших проблем. У своїх “Споминах” він пише: “У перших стадіях революції я був максималістом... але не думаючи ні про яку іншу розв’язку, крім мирної” [1]. На практиці це виливалося у цілком лояльну політику щодо Тимчасового уряду.

Обережність М. Грушевського зрозуміла. Він добре усвідомлював (і про це прямо пише у своїх “Споминах”), що численні вороги української справи в Україні й поза нею обов’язково скористуються будь-якою помилкою українства, щоб потопити українських рух в крові.

І це були цілком реальні загрози, що зумовлювалися перш за все тим, що новопробуджений український народ, його партійні організації і громадські об’єднання мали проти себе потужних і організованих різноманітних ворогів справа і зліва, а також неприхильну, хоча й відносно демократичну російську державу, до того, – ще й російську шовіністичну суспільність (майже без винятків) і певну частину національних меншин. Протиставити цьому можна було лише національну єдність й масову суспільну підтримку вимоги національно-територіальної автономії. На щастя, така підтримка зі сторони українського народу була.

В літературі висловлена думка, що М. Грушевський був поганим політиком, бо він програв (“кожен політик, якщо програв – є поганим політиком”) [7, 17]. На наш погляд, це досить спірна теза. Згадаймо хоча б ті вражаючі політичні наслідки його перших дій і рішень на посту голови Центральної Ради. Після прибуття з Москви до Києва, М. Грушевський побачив, що створена без нього Центральна Рада поступається проросійським політичним партіям і організаціям у впливі на українську суспільність і вирішив це змінити, запланувавши організувати велику публічну українську маніфестацію, яка за його задумом мала б закінчитися всенародним віче в підтримку резолюції Центральної Ради про автономію України [4].

Перша стотисячна українська маніфестація у Києві 19 березня 1917 року, за словами М. Г. Грушевського, “виявила наглядно й імпазантно, що українство се не фікція в головах гуртка романтиків чи маніяків-інтелігентів, а жива сила, яка має силу над масами, їх рушає і підіймає” [2]. Це є лапідарний і раціонально виважений висновок вченого й державного

діяча, а з точки зору звичайної людини-обивателя цього часу – це було справжнє диво, появи як би ні звідки патріотичної, морально-політичної єдності пробудженого народу: море жовто-блакитних знамен й співу “Ще не вмерла..” й “Заповіту” Тараса Шевченка. І це після століть тотальної й послідовної заборони не тільки самої ідеї окремоті України, а й вживання української мови, театру, пісні і т.д.

Пізніше був скликаний Всеукраїнський національний конгрес, який дообрав членів Центральної Ради і розширив її склад, легітимувавши таким чином її статус. Саме це, а також рішення першого і другого Військових з’їздів заклали основу для прийняття Першого Універсалу Центральної Ради, де вперше за 200 років абсолютної заборони, українці заявили про себе і про намір творити нове суспільство на засадах автономії в Російській державі.

У всякому революційному суспільно-владному протистоянні завжди є якийсь проміжок часу, коли можливим є мирний розвиток політичних колізій і антагонізмів. Наприклад, при розвалі СРСР ці мирні можливості існували до часу вироблення і укладення нового союзного договору і закінчилися зривом його підписання союзними республіками та спробою державного перевороту 19 серпня 1991 року.

В добу Української Центральної Ради початок цього мирного періоду було закладено, зокрема, рішенням Другого військового з’їзду, скликаного на вимогу українізованих військових частин проти волі Тимчасового уряду. А смислом цих зборів було легалізувати українізацію півтора мільйона або навіть більше військовослужбовців українського походження в російській армії з наступним підпорядкуванням їх Центральній Раді.

Ці положення стали основою Першого Універсалу Центральної Ради і змусили Тимчасовий уряд шукати компромісу з нею в справі української автономії. Зі свого боку, Центральна Рада від початків свого створення вела лояльну політику щодо Тимчасового уряду і саме це спонукало М. Грушевського до компромісу з ним. Результатом став Другий Універсал Центральної Ради, а уряд паралельно прийняв постанову “Про національно-політичне положення України”. Незважаючи на те, що за Другим Універсалом Центральна Рада зобов’язалась нічого не робити у справі автономізації України до Всеросійських установчих зборів і підпорядкувала українізовані військові частини Тимчасовому уряду, (що було дуже значною поступкою російській владі), це все-таки привело до урядової кризи в Росії (троє міністрів вийшли з уряду). Це свідчить наскільки великий був спротив російського суспільства і держави в спробі автономізації України.

Зрозуміло, що Другий Універсал став кроком назад у справі автономізації України. На думку багатьох дослідників, це стало катастрофою для планів формування української армії, оскільки вірні Центральній Раді

частини у Києві були відправлені на фронт, і при цьому, дев'ятнадцять осіб із полку імені Богдана Хмельницького були вбиті. А після провалу наступу на фронті невдовзі почався масовий неконтрольований розпад колишньої царської армії і можливість утворення боездатної армії УНР була під питанням. І це, на жаль, не випадково, оскільки М. Грушевський вважав армією в демократичній державі тимчасовим інститутом, який після забезпечення становлення незалежної держави замінюється народною міліцією.

Здавалось би, мирний розвиток революційних змін в Україні мав би продовжитись, але у Тимчасовому уряді прийшло до влади нове керівництво, яке повністю змінило досягнуті домовленості з Центральною Радою і зафіксувало ці зміни у документі під назвою "Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні", де навіть і згадки не було про українську автономію.

Після більшовицького перевороту і скинення Тимчасового уряду фактично була знята остання легальна перепона для утвердження державної незалежності України. Третій Військовий з'їзд, який відбувався в Києві з 2 по 12 листопада 1917 року, прийняв рішення "негайно проголосити повну незалежність України і приступити до створення української армії". В результаті був прийнятий Третій Універсал УЦР, в якому проголошувалося створення Української Народної Республіки. Але знову ж таки, тут присутнє незмінне – "не відділяючись від Російської Республіки і зберігаючи єдність її..., щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів". І, нарешті, Четвертий Універсал, який теж був прийнятий на вимогу військових вже в ході повномасштабної російсько-української війни, але не разом з її початком, а значно пізніше, – якраз через декілька днів після того, як більшовики відкрито і глумливо розігнали Всеросійські установчі збори. Четвертий універсал теж містить норму про можливість федеративного зв'язку з народними республіками колишньої Російської імперії.

Виникає питання, чим пояснити таку неухильно нав'язливу і послідовну ідею федеративного зв'язку України з Росією? Тут є декілька причин.

Зміст і можливість практичного втілення принципів автономізму й федералізму в конституюванні української автономії в М. Грушевського пройшли певну трансформацію, починаючи з 1905 року, коли вперше стало можливим, принаймні, вести публічну дискусію на цю тему. У своїй статі "Конституційне питання і українство в Росії" М. Грушевський висловлював ідею децентралізації імперії на підставі організації самоуправи на національній основі, завдяки якій можна згладити, нейтралізувати можливі

суперечки і боротьбу національностей. Тут надання територіально-національної автономії було важливим у двох аспектах: як спробу легально поставити українську проблему автономії. Тобто, тут вперше фіксуємо принципово новий, якісно вищий статус українського національного руху в Російській імперії не як культурно-народницького, а як політичного руху (поки що як теоретичного концепту). Навіть це, а ще більше, – також послідовна реалізація цього проекту в 1917 році, є непроминушою заслугою М. Грушевського. По-друге, – виокремити національну територію України, утвердивши її окремішність за моделями Фінляндії та Польщі.

М. Грушевський цілком підставно постійно підкреслює, що автономний статус України, як і інших націй в Росії неможливий без перебудови її устрою на федеративних засадах. При цьому, в його публікаціях проглядається принаймні три аргументи на користь федеративного принципу державного устрою.

По-перше, на розуміння М. Грушевським федералізму зробив великий вплив відомий йому як історик федералізм Древньої Русі, що, як відомо, мав своїм змістом і підставою морально-етичну, культурну та етнічну специфіку окремих князівств, ніж власне політико-правову суб'єктність цих територій як суб'єктів федерації в теорії федеративної держави. Ця федералістична традиція Стародавньої Русі була успадкована Українською козацькою державою Богдана Хмельницького й імплементована у Переяславську угоду між Україною та Росією. Це мало б визначати взаємовідносини рівноправних суб'єктів – Києва і Москви, але остання відкинула цю традицію. Ще М. Костомаров писав, що Україна зберегла федералізм, а Москва утвердила самодержавство.

Друга причина такої актуалізації теми федералізму в українському конституціоналізмі початку ХХ ст. полягає в різночитанні правового змісту цього поняття. “В українському національному середовищі федералізм не завжди сприймався як модель децентралізації. Існувало ідеалістичне сприйняття, сформоване під впливом німецької юриспруденції та соціалістичної думки. *Post factum* це було окреслення одного з варіантів ідеї самостійності” [7, с. 17].

Третій аргумент полягає в тому, що М. Грушевський вірив у можливість демократичних державно-правових перетворень в ході російської революції, вважаючи, що її масштаби трансформують суспільство і державу, вплинуть на політичні процеси перебудови всієї Європи, на її перетворення в Європейську соціалістичну федерацію. Він вважав за краще для України на перших порах мати широку автономію у складі Російської демократичної республіки, ніж вести тяжку боротьбу за самостійність. Із столітньої відстані бачимо утопічність, теоретичну необґрунтованість і практичну злиденність

цих соціалістичних утопій. Але одночасно бачимо, що автономізм і федералізм як концепти конституціоналізму М. Грушевського не є випадковістю, а обумовлені морально-психологічним, етичним і політичним змістом його світогляду як вченого і політика.

Вчений був дитям свого часу, віддавши тяжку данину матеріалізму, атеїзму та позитивістського способу мислення, що завадило йому побачити моральну природу національної держави, її об'єктивну необхідність і вирішальне значення для людини і народу.

Поширення ж еволюційного принципу на юридичну сферу веде до абсолютизації сили (державної влади) як єдиного джерела права. Тому, на наш погляд, вчений до кінця не усвідомлював значення природного права нації на самовизначення і утворення власної держави і бачив витoki її легітимності і легальні підстави суверенітету України у наступності її походження від вже існуючої Російської держави.

Звідси виключно послідовне, до останньої можливості бажання одержати автономію України зі згоди, сказати б, – з рук існуючої легальної влади Російської держави. Проте історія розпаду цієї імперії свідчить, що це стосовно України є принципово неможливим.

Але така позиція мала ще одну негативну сторону: вона виправдовувала небажання тяжко працювати на розбудову державного апарату, збройних сил, а особливо, - на об'єднання всіх державотворчих сил народу. Щодо останнього, то, наприклад, у “Споминах” не бачимо рефлексій на цю тему. Навпаки, – є дуже стримана, але послідовно негативна характеристика того ж М. Міхновського, його партнерів і співробітників. Крім того, на наш погляд, була упущена реальна можливість порозумітися з Н. Махном, симпатії якого ще у вересні-жовтні 1917 року були на боці Центральної Ради та її радикальних, соціалістичних та земельних “нововведень”. Про це свідчать знайдені резолюції загального сходу селян Гуляйполя від 15 жовтня 1917 року, на якому головував Н. Махно [6, с. 34].

І головне, що, на нашу думку, змушувало М. Грушевського до вибору автономії і федерації, як моделі конституційного ладу в Україні, це ті суспільні і національні ідеали, які бачилися вченим і були закладені ним в конституційні акти для майбутньої української автономії чи суб'єкта федерації. Це економічний успіх, успішна господарка, національна система врядування і самоврядування, національна українська школа з рідною мовою навчання, культурне відродження, стандартні загальнодемократичні права людини. Це дуже і дуже мало, коли поряд пишалося яскраве і привабливе (хоча фальшиве і отруйне – це інше питання), під личиною науковості комуністично-соціалістичне вчення про соціальну рівність, свободу, братерство і рай на землі. Що міг цьому протиставити М. Грушевський з його

матеріалістичним світоглядом та атеїзмом? А звідси вже цитовані рефлексії про федеративний союз рівних і вільних народів Росії і майбутню соціалістичну федерацію народів Європи.

На наш погляд, вже в кінці XIX століття стало неможливим вирішувати питання національного самовизначення лише на засадах звичайного буденного світогляду, здорового глузду і т. п. У зв'язку з цим, гострою була проблема опонування матеріалістичному, комуно-соціалістичному світоглядові, який по своїй природі був ворогом всіх націй і, перш за все, - своєї нації.

Чи не тому в Україні замість суверенної національної держави вперше в світі було побудовано анархістське суспільство і була утворена “власна вільна країна трудящих: Південноукраїнська Вільна Трудова федерація” Нестора Махна [6, 4] і також вперше в світі на рівні конституційного закону був закріплений інститут персонально-національної автономії.

Це вказує, що в цей час українська нація чутливо реагувала на актуальні питання народного життя, відчувала всі внутрішні і зовнішні загрози та вибудовувала адекватний захист, прагнучи реалізувати свої національні та соціальні смисли і цілі. Правильною є думка, що більшовики Росії військовою силою в ході декількох воєнних компаній окупували Україну, встановивши тут так званий радянський лад. Але фактом є і те, що значна частина українського люду (селян, робітників й інтелігенції) сприйняли облудні соціалістичні гасла як одкровення. І М. Грушевський та інші лідери УНР і Директорії не змогли протиставити їм суспільних і духовних ідеалів, які б відповідали менталітету і природі українців, а навпаки, – самі сприяли розповсюдженню “комуністичної отрути”.

Тема федералізму знайшла своє несподіване продовження у відомому рішенні гетьмана Павла Скоропадського про федеративний союз Української держави з білою Росією. А раніше М. С. Грушевський не прийняв пропозицію Гетьмана очолити Українську академію наук. Можливо, позитивна відповідь в даному випадку могла б вплинути на доленосне рішення майбутніх керівників Директорії ради збереження Української держави досягти компромісу з П. Скоропадським, зробивши свій вибір – чи партійна програма, чи Українська держава.

Нарешті означимо третій принциповий елемент концепції М. Грушевського конституційного устрою УНР – конституційно-правовий статус національних меншин в Україні. Із свого побуту, як українця, в царській Росії М. Г. Грушевський на собі відчув ганебну системну дискримінацію за національною ознакою і її спустошливі наслідки для всіх неросійських народів і тому вирішення цієї проблеми безпосередньо перебрав на себе. По-перше, за його ініціативою у вересні 1917 року був

проведений Перший з'їзд народів Росії, рішення якого при перемозі демократичного вектору розвитку постреволюційної Російської республіки мали би ключове значення, оскільки давали готову морально-політичну й ідейну основу для першочергової перебудови Росії як демократичної федеративної республіки. Але, як відомо, в Росії переміг протилежний вектор, де встановилися принципи крайнього централізму та тоталітаризму.

По-друге, М. Грушевський був ініціатором і організатором розробки концепції Закону УНР “Про персонально-національну автономію”, який пізніше повністю був включений в Конституцію УНР від 29 квітня 2018 р. і став її частиною. Якщо коротко, то суть правової розв'язки проблеми статусу національних меншин в УНР була така: три національні меншини: росіяни, євреї та поляки в Україні створять екстериторіальні національні союзи, які є суб'єктами публічної влади по певних питаннях. Інші національні меншини можуть теж утворити такі національні союзи, але при певних умовах (наприклад, необхідний мінімум 10 тис. членів союзу). Але головне в іншому: названа концепція закону була розроблена на основі ідей австрійських соціал-демократів О. Бауера та К.Реннера, які планували на цій правовій основі перетворити Австро-Угорську імперію на федерацію, тобто правовий союз всіх націй імперії [5, с. 130-141]. Звідси зрозуміло, що УНР як унітарна держава, не могла повністю імплементувати цей принцип, оскільки його реалізація перетворила б унітарну Україну у федерацію. М. Грушевський, на жаль, не відчув і не прорахував до кінця цієї невідповідності.

Осмилення і врахування досвіду М. Грушевського у формуванні і реалізації своєї концепції конституційно-правового устрою української державності, аналізу його помилок і успіхів безперечно було враховано нащадками М. С. Грушевського, його духовними онуками і правнуками під час успішного відновлення незалежності України в 1990–1991 рр. І сьогодні цей досвід є безцінним для досягнення перемоги в нинішньому останньому двобої з Російською імперією.

Л і т е р а т у р а :

1. *Грушевський М.* Спомини; авт. передмови Ф. Шевченко; публікація С. Білоконя. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shron2.chtyvo.org.ua/Hrushevskyi/Spomyny.pdf>;
2. Там же.
3. *Забзалюк О. В.* Ідея федералізму в українській політико-правовій думці середини ХІХ – початку ХХ століття [Текст] : монографія / Ольга Василівна Забзалюк ; Нац. ун-т “Львів. Політехніка”. – Львів : БОНА, 2018. – 189 с.
4. *Тагліна Ю. С.* Михайло Грушевський [Текст] / Юлія Тагліна. – Харків : Фоліо, 2018. – 120, [5] с. : іл. – (Знамениті українці).

-
5. *Корольов Г.* Національна автономія під берлом Романових (кінець XIX ст. – 1914 р.); польський, єврейський та український вимір. / Г. Корольов // Український історичний збірник : наук. пр. асп. та молодих вчених. – Київ, 2018. – Вип. 20.
 6. *Савченко В.* Проект “Україна” Махновська трудова федерація. 1917–1921 / В. Савченко. – Харків : Фоліо, 2018. – 388 ст.
 7. Цитата за вид. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. : зб. наук. ст. / відп. ред. В. Ф. Верстюк. Випуск 13. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2018.

В. І. Лозовий,
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділом гуманітарної безпеки
Національного інституту стратегічних досліджень

БОГДАН ІВАНОВИЧ АНДРУСИШИН – ВІДОМИЙ ІСТОРИК, АВТОРИТЕТНИЙ ПЕДАГОГ, ДОСВІДЧЕНИЙ КЕРІВНИК*

Ім'я Богдана Івановича Андрусишина – відомого українського вченого-історика, майстерного викладача, який збагатив історичну науку своїми добротними дослідженнями і розвідками, синтетичними працям – широко відомо вітчизняним науковцям-гуманітаріям.

Богдан Іванович – доктор історичних наук, професор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, дійсний член Української академії історичних наук та АН Вищої школи, член-кореспондент Української академії політичних наук, ерудований вчений, талановитий педагог, людина високої культури.

Відомий вчений створив свою авторитетну наукову школу, його вклад у підготовку майбутніх фахівців загальнонавчальних. Він організував на рівні сучасних вимог працю колективу щодо багатогранної науково-дослідної і навчально-методичної діяльності як одного з невідкладних завдань у реформуванні української системи вищої освіти та науки.

Природа щедро обдарувала його талантами – світлим розумом, працьовитістю, здатністю глибоко мислити, доступно та логічно викладати. Особливо імпонують такі риси ювіляра як порядність, доброзичливість, толерантність, почуття гумору.

Основні етапи та зміст його творчої біографії, пов'язані з формуванням наукового і суспільно-політичного світогляду, творенням своєї наукової

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусишин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Факультет політології та права; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 221 с., портрети. – (Серія: “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

ідентичності, послідовним сходженням на науково-педагогічні вершини і заслуженим визнанням як в трудовому колективі так і серед наукової спільноти.

Богдан Іванович народився 10 січня 1959 року в с. Хоростець, Бере-жанського (нині Козівського району) Тернопільської області, в сім'ї сільських інтелігентів Івана Петровича Андрусина та Ганни Василівни Андрусини. У 1974 році закінчив з похвальною грамотою Хористецьку восьмирічну школу. Навчався в Чортківському педагогічному училищі, яке закінчив з відзнакою. У 1978 році став студентом історичного факультету Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького. Тут він торував дорогу в історичну науку. Поряд з навчанням юнак активно займався громадською роботою. У 1982–1983 роках був стипендіатом імені Карла Маркса на історичному факультеті КДПІ імені О. М. Горького. У 1983 році закінчив навчання в інституті, отримавши диплом з відзнакою. Надалі вчителював (1983, 1985) у школах Білої Церкви та Києва. У 1983–1985 роках служив в армії (нині офіцер запасу Збройних Сил України).

1986–1997 роки – це етапи професійного зростання Богдана Івановича. Він стає аспірантом, а потім працює асистентом, старшим викладачем, доцентом, докторантом Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, НАН України, професором кафедри історії України історичного факультету, заступником декана дефектологічного (1990–1994) та соціально-гуманітарного факультетів (1997–1998), завідувачем кафедри правознавства (1997), з 1999 р. кафедри теорії та історії держави і права, деканом соціально-гуманітарного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова (1998–2006). У 2006–2007 рр. стає директором Інституту політології, соціології та права, з 2007 р. – директором Інституту політології та права. З 2011 року Б. І. Андрусин – проректор з навчально-методичної роботи гуманітарних інститутів НПУ ім. М. П. Драгоманова.

Кандидатську дисертацію: “Нарком праці України та його діяльність (листопад 1918 – серпень 1919 рр.)” (науковий керівник проф. М. Д. Березовчук), достроково представлено до захисту і успішно захищено у 1990 р. Написана на межі історії та правознавства, праця висвітлює історію становлення більшовицьких органів державної влади та управління, спроби реалізувати марксистську концепцію керівництва соціально-економічною сферою.

Надалі Богдан Іванович не припиняє наукової роботи, результатом якої стала докторська дисертація: “Робітнича політика українських урядів 1917–1920 рр.” (науковий консультант – чл.-кор. НАН України, проф. П. С. Сохань), (1997). Дана дисертація, згідно сучасних методологічних засад, висвітлює політику урядів Центральної Ради, Української Держави,

Директорії УНР та УСРР щодо окремих суспільних груп, формування соціальної політики державних утворень, розв'язання ними соціальних конфліктів, підготовку трудового права та права соціального забезпечення.

Водночас Богдан Іванович активно займається громадською та просвітньою діяльністю. Відповідно зростав авторитет Богдана Івановича як науковця та педагога. Визнанням його заслуг стало обрання членом спецради по захисту дисертацій зі спеціальностей “Політологія” та “Історія України”, членом експертної ради ВАК України з історії, головою секцій соціально-гуманітарної освіти та правознавства Науково-методичної ради МОН України, членом редколегій численних видань.

Наукову роботу Богдан Іванович успішно поєднує з педагогічною. Читає лекції з історії України, історії держави і права України, канонічного права. У центрі наукових інтересів Б. І. Андрусишина – соціально-економічна історія Української революції, історія держави і права України, методика викладання правознавства, історія церкви, профспілок, культурологічні питання етногенези українського народу, археографічна робота. Для вирішення конкретних історичних питань нерідко звертається до правових, економічних, релігійних джерел, етнопсихології, політології, філософії. Проблеми історії розглядає крізь призму політичних доктрин того часу, державно-правову діяльність урядових структур висвітлює у європейському та світовому контекстах. Вперше в новітній українській історіографії почав розглядати питання класової боротьби через призму соціальної конфліктології, проаналізувавши роль не лише соціально-економічного, а й національного, політологічного, морально-естетичного та релігійного факторів.

У творчому доробку вченого численні праці, які здебільшого мають новаторський характер, містять багатий фактичний матеріал, що в період СРСР знаходився у “закритих фондах” вітчизняних архівосховищ. Серед них – широко цитоване монографічне дослідження: “У пошуках соціальної рівноваги” (1995). Книга присвячена осмисленню соціально-економічного змісту Української революції 1917–1920 рр., порівнянню соціального і національного в ній, значна увага приділена пошуку компромісів між державою і профспілками, законотворчій діяльності урядів. Монографія “Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (Доба Директорії УНР)” (1997), присвячена дослідженню політики уряду Директорії УНР стосовно релігії та церкви, юридичним аспектам церковної політики, боротьбі прихильників Патріаршої (РПЦ) та Української (автокефальної) церкви. У співавторстві з В. Д. Свораком побачила світ ґрунтовна монографія “Державно-політичні структури Київської Русі.

Вчений взяв активну участь у написанні підручників і навчальних посібників, методичних розробок.

Перу Богдана Івановича належать розділи у колективних працях: “Нариси історії професійних спілок України” (Розділ III), (2002), “Церква в Українській Гетьманській Державі” в кн.: Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам’яті Павла Скоропадського. 1873–1945”. (1993) (у співавтор.), численні статті.

Б. І. Андрусишин взяв участь у підготовці видання “Робочої програми “Історії України” для студентів ВНЗ” (1990, 1992, 1994), методичного комплексу “Історія держави і права України” (у співавтор.), (1999), методичного посібника “Історія України”. “Матеріали до лекції та методичні поради для викладачів навчальних закладів системи підготовки молодших спеціалістів (частина II)”, (1992), “Історія України в художньо-літературних образах: посібник для 7-8 класів середньої школи” / упорядкування. – К., 2000 (у співавтор.), “Історія України в художньо-літературних образах: посібник для 6-8 класів загальноосвітніх шкіл. К., 2014 (у співавтор.), “Методика викладання правознавства у вищому навчальному закладі: навчальний посібник. – К., 2011, збірника навчальних матеріалів “Пам’ятки історії держави і права України: Київська Русь” (2003). Дослідник підготував і видав історичне джерело “Зошити” О. П. Олійника (1995), священника з Тернопільщини, у вступі і коментарях до якого зробив глибокий соціально-психологічний зріз галицького суспільства кінця XIX – середини XX ст., розкрив роль Української греко-католицької церкви в національно-визвольному русі.

Ряд праць науковця присвячено історії профспілок України, пошукові шляхів вирішення соціальних конфліктів, а також аналізу поглядів М. Грушевського, П. Скоропадського, С. Петлюри, М. Драгоманова на шляхи розвитку української державності тощо.

Б. І. Андрусишин як авторитетний науковець є членом редакційних колегій багатьох збірників наукових праць, часописів, журналів. За наукові здобутки та успішну навчально-виховну роботу Богдана Івановича нагороджено численними орденами, почесними грамотами та іншими відзнаками.

Все своє свідоме життя Богдан Іванович гідно служить українському народові, розвитку науки та освіти. Він збагатив науку важливими і цінними працями, став видатним вченим, авторитетним дослідником, активним громадським діячем, мудрим педагогом, патріотом рідної землі. Свій ювілей Богдан Іванович зустрічає у розквіті життєвих та творчих сил. Як історик, правознавець, педагог він сповнений енергії, творчих задумів та планів. Побажаємо ювіляру міцного здоров’я, реалізації життєвих проектів та творчого довголіття.

СЕКЦІЯ І.

ПРАВО

*В. І. Акуленко,
доктор юридичних наук,
професор, провідний науковий співробітник
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*

У ПОЛІТИЧНІЙ АУРІ ЧОЛОМКАННЯ ВОЖДІВ

Кажуть, що причиною розпаду Радянського Союзу були політично-ідеологічні, економічні і військові кризові проблеми. Проте, однозначної відповіді немає ні у вітчизняних, ні в зарубіжних аналітиків. У їх політичних опусах чомусь не звертається увага на емоційно-ідеологічні нестримні поривання душі до тіла вождів, які притаманні чоловіку і жінці, а то й в іншій одностатевій комбінації на всіх щаблях суспільного життя і владної ієрархії, де вершать людські долі і майбутнє держав.

А точніше, як сказав видатний поет Йоган-Фрідріх Шиллер (1759–1885): “світом правлять любов і голод”. Цей вираз – заключний рядок його вірша “Світова мудрість” (1795). Не менш переконливо стверджував і психолог Зигмунд Фрейд у ХХ століття: “В основі всіх наших вчинків лежать два мотиви: бажання стати великим і сексуальний потяг”.

На цьому осексуальненому шляху життя, як прелюдію любові, як омріяного і неосяжного пожадання закоханого, неможливо переоцінити політичний поцілунок, який буває доленосним для країни. Це не тільки в прояві дипломатичної приязні, а як вінець домовленості лідерів держав, їх сподівання на здійснення своїх тактичних і стратегічних устремлінь.

Коли Карл Маркс в анкеті для своєї дочки написав, що ніщо людське йому не чуже, безперечно, що сюди входив поцілунок – подружній і батьківський, а може й романтичний. Не все так просто і прозоро. Історія пам’ятає поцілунок Юди Іскаріота, що продав Христа, поцілунок Молотова і Рібентропа напередодні агресії німецької коричневої чуми. Але важко уявити офіційний поцілунок Наполеона Бонапарта, який затис в обіймах Олександра І, або Йосифа Вісаріоновича, який би чоломкався зі своїми політичними

союзниками Черчілем і Рузвельтом або з ідеологічним одновірцем Мао Дзедуном.

Довелося читати в пресі про ніби то неплатонічне більшовицьке чоломкання Леніна із Зинов'євим у шалаші в Розливі потайки від Тимчасового уряду Росії. Втім, сучасну термінологію пригальмуємо на цьому, бо нинішні ідеологічні нащадки вождя, щоб навечно зберегти його забальзамовану мумію в Мавзолеї, задумали прирівняти її до мощів святих. А мертві, як казали предки, *“сраму не имут”*.

* * * * *

Дивно, що сфера поцілунку на міжнародній арені не стала предметом осмислення філософів, політологів, навіть юристів. Яким же чином з корчагинського пуританські стриманого звертання або прощання – “з компривітом” або “тисну руку” – увертюра і фінал спілкування вождів у політико-ідеологічному просторі трансформувалися в рясне цілування? Схоже, що Рубікон було перейдено, коли в СРСР компартійна ідеологія набула в суспільстві статусу релігії, по суті, замінила її. Тоді радянські вожді підсвідомо перейняли обряд христосування – триразове цілування віруючих на Пасху, але наповнили його новим – класовим, інтернаціональним змістом.

За часів Леоніда Брежнєва на Олімпі влади цілувалися професійно – азартно і вельми смачно. Придивіться, коли натрапите на кінохроніку, як Леонід Ілліч з Миколою Підгорним і Еріхом Хоннекером пожадливо упивалися в екстазному присосуванні в уста. Позаздрять нинішні персонажі любовних мелодрам! За твердженням психологів тривалий поцілунок підтримує не тільки романтичний настрій, а заспокоює вегетативну дистонію, викликає активізацію діяльності цілого ряду гормонів, в тому числі політичних. За тривалістю поцілунку Леонід Брежнєв бив всі рекорди, даремно не занесли його досягнення до Книги рекордів Гіннеса.

Це вже був не індивідуальний емоційний вияв любові нашого вождя до вітчизняного чи зарубіжного брата по класу, а партійно-політична, державна акція, якою зміцнювались і пропагандистськи демонструвалась народів єдність і монолітність керівництва країни, всього соціалістичного табору – від Куби до В'єтнаму. Якщо лідер якоїсь братньої країни не удостоювався при кремлівському троні такого ритуалу, коли публічно його не брали в тривалий клінч, це було поганою ознакою, всі розуміли, що він каліф на годину.

Невідомо, чи існувала якась таємна інструкція, яка приписувала номенклатурним особам натренувати в своєму арсеналі кілька варіантів такого ритуалу, але вони завжди були в прекрасній формі і застосовували всі різновиди обцілювання при виконанні службових обов'язків “от Москвы до самых до окраин”.

Михайло Горбачов, розпочавши перебудову і нове мислення, легковажно недооцінив, що на вертикальному і горизонтальному чоломканні трималися всі політичні, військові і економічні зв'язки, як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Михайло Сергійович замінив теорію і практику цементуючого поцілунку на західний манер прісного рукостискання лідерів держав, у кращому випадку на тримання ліктя офіційного візаві або на легке поплескування його по плечу. Можливо, це там, за океаном, комусь імпонувало, але для нас мало тектонічні наслідки. Спочатку призвело до розпаду соціалістичної співдружності, Ради економічної взаємодопомоги, а потім і до руйнування Радянського Союзу.

Тепер у ринкових умовах налагодити порушені міждержавні поцілункові зв'язки значно важче, але життя вимагає експериментувати, особливо під час офіційних візитів керівників держав – на летовищах при зустрічі і прощанні та у палацах при підписанні угод. Нині поцілунок лідерів набув якісно нового змісту – без ідеологічних нашарувань і з суто національних інтересів виходить на новий виток спіралі міждержавної економічної інтеграції. Звичайно, вийти на канонічний брежньєвський рівень чоломкання, коли так обвальюно пройшли демонтаж державної власності і приватизація, не вдається.

* * * * *

Міждержавний поцілунок у сучасних умовах має модернізуватися і пережити ренесанс, як повертається мода на одяг, але в новому свіжому оперенні. Як повернулися через понад піввіку чоловічі штани-дудочки, мало не лосини. Спочатку перспектива вбачалася у появі на міжнародній орбіті серед лідерів великих і малих держав діячів протилежної, жіночої статі. Тоді офіційно-візитерські прояви поваги і ніжності стали б більш привабливими і з гендерним присмаком. Але історичний прецедент засвідчує, що поцілункові ритуали на міждержавному рівні традиційно були зорієнтовані на лідерів однієї статі – чоловічої.

Честі бути галантно обчоломканими під час офіційних візитів до СРСР не удостоювалися імпозантні жінки – прем'єр-міністри Індіра Ганді (Індія), Сірімаво Бандаранаїке (Шрі Ланка), Беназір Бхутто (Пакистан), Маргарет Тетчер (Великобританія), Голда Меєр (Ізраїль). Тим паче, не прикладалися до ручки державних діячок нижчого рангу – міністрів культури Людмили Живкової (Болгарія), Катерини Фурцевої (СРСР), секретаря ЦК КПУ Ольги Іващенко та багатьох інших.

Підлаштовуючись під сучасну термінологію, виходить, що вони не мали права на гендерну рівність у лобизально-політичній сфері. Важко відповісти, чому названих чарівних жінок тримали на пуританській дистанції. Зате за їх всіх Леонід Брежньєв щедре і приязно обцілював відому

актрису Фаїну Раневську при нагородженні її орденом Леніна у Кремлі. Ніби за всіх чоловіків, які не балували її за життя такою ніжно-ласкавою процедурою.

Щоб дипломатично скоригувати й обрати оптимальну модель міждержавного чоломкання, здається, наявних традицій замало. Настав час чіткої правової регламентації міждержавного чоломкання, зокрема, необхідно передбачити юридичну відповідальність державців за поспішне або нерозважливе чоломкання, або за його уникнення, що зашкодить національним інтересам країни, призведе до міжнародних ускладнень тощо.

Напрацьовуючи нормативну базу, у нас, як правило, прийнято переймати західноєвропейську або заокеанську модель. Що ж тут пропонує їх цивілізований демократичний світ? Нібито у вищих владних ешелонах публічно, якщо не виключають, то, як правило, дозують практику політико-поцілункових братань. Проте, прорив одностатевий і гендерний останнім часом, здається, вже зроблено. Так, президент США Дональд Трамп чоломкався з президентом Франції Еммануелем Макроном і канцлером Німеччини Ангелою Меркель. У президентів Франції Ніколя Саркозі, Франсуа Олланда і Еммануеля Макрона з канцлером Німеччини Ангелою Меркель це стало традиційним ритуалом при всіх зустрічах. Врешті й в Європейському Союзі все більше і триваліше прищокуються... Нехай поки що прісно, не по брежнєвськи, але, як казав великий комбінатор Остап Бендер: *“лѐд тронулся, господа присяжные заседатели!”*

Можливо, людство стане добрішим, милосерднішим і відійде від межі озлоблення і мстивості. І Всесвітній день поцілунків, як неофіційне свято, був затверджений ООН і відзначається щорічно 6 липня. Залишається сподіватися, що невдовзі повально запанує цей магнетичний загальнолюдський вияв такої пожаданної любові, віри і надії на мир. Поцілунок на будь-яких рівнях, тим паче, міждержавних, річ не другорядна і настільки серйозна, що ніхто не зможе заперечити, що за ним завжди щось стоїть. Коли б до нього приєдналися очільники нашого північного сусіда, які стали на тропу гібридної війни, щоб відновити “єдиную и неделимую” імперію Росію на території колишніх союзних республік, які тепер незалежні держави, може тоді поменшало б гарячих і заморожених збройних конфліктів.

*Т. І. Андрущенко,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри суспільних наук
Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*

ЕСТЕТИКА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

У Гайдегера є цікаве і глибоке оповідання “Про таємницю вежі з дзвонами”, де екзистенційні моменти буття багатьох поколінь асоціюється з різним звучанням дзвону на сільській дзвіниці. Протягом довгого часу у мешканців селища формувалась система суспільно значущих знань посередництвом морально-правової і чуттєво-духовної культури, що перетворювала церковний передзвін у внутрішню духовну екзистенцію і детерміновані правові дії.

“Таємничий лад, який єднав і сполучав у цілість ланцюжок церковних свят, вігільй, пір року, ранкових, денних і вечірніх годин кожного дня, так, що єдиний дзвін прошивав і пронизував юні серця, сни і мрії, молитви й ігри – він, цей лад, напевне, і приховує в собі одну із найчарівніших, найцілющих і найнесповідиміших таємниць вежі з дзвонами, він приховує в собі таємницю задля того, аби у безперестанній зміні і зі споконвічною неповторністю роздаровувати її аж до найостаннішого похоронного дзвону, який закликає в затишні надра Буття”.

Відомо, що взаємодія форм суспільної свідомості-це об’єктивний закон розвитку. Але естетична форма суспільної свідомості, як виразник чуттєвої культури особистості, має особливий формуючий вплив на всі інші. Не випадково Кант весь складний людський комплекс, завдяки якому в нас виникає естетичне почуття називає здоровим глуздом. *Sensus communis* (здоровий глузд) – це сприйняття або внутрішнє відображення того, що відбувається в нас – це взаємодія почуттів і розсудка, це – свого роду симпатія. Адже вона виражає злиття почуттів однієї людини з почуттями всіх. Кант наголошує, що чуттєвий досвід являє собою зміст знання, розсудок надає знанням форму, об’єднує їх у категорії або організуючі принципи. Відома засаднича теза Канта про те, що саме естетичне є містком над проваллям між сферою понять природи і сферою свободи. Але цей зв’язок є майже не уречевленим, він існує лише у сфері мислення. Свобода не повинна бути порожнім ідеалом, вона має бути фактом.

Звичайно, моральність повинна впливати на реальний світ, як система норм і правил що склалися історично і регулює поведінку людини її ставлення до інших людей до суспільства в цілому і яка підтримується силою суспільної димки традиції і виховання. Регулятивна функція моралі подібна до правової.

У той час як відносини у суспільстві немислимі без фіксації їх у законах, правосвідомість відображує ставлення людей до існуючого права. Правова свідомість у суспільстві зазвичай має суперечливий характер, оскільки закони часто відображають політичні інтереси різних суспільних груп. Тому так важлива побудова справедливого демократичного суспільства, мрія про яку фіксувалася у філософії, культурі, мистецтві, фіксувалася мораллю. Але якщо право спирається на державну владу державний примус то норми моралі контролюються громадською думкою та совістю людини, яка буває більш дієвою ніж закон. На подолання цієї суперечності спрямована естетична освіта і діяльність. Адже, естетична форма суспільної свідомості, мистецтво здійснюють великий вплив на розвиток суспільних і правових відносин через специфічні функції формування світогляду, пізнання, виховання, формування почуття прекрасного як регулятивного естетичного ідеалу між людьми, що виступає зразком “як має бути” тощо.

Універсальний характер естетичної діяльності проявляється в усіх професійних сферах. Організація життя людського суспільства за законами естетичного освоєння світу робить його гармонійним повним, з високою культурою людських взаєностосунків, де прекрасне сягає загальнолюдського масштабу. Чуттєво-ціннісна природа естетичного знання, його критеріальний характер у культурно-художніх пошуках суспільства, дають підставу відноситися до естетики як до специфічної аксіології культури, в тому числі і правової, як до її самосвідомості, що має пряме відношення до формування культурно-ціннісних еталонів і пріоритетів.

Будь-який фахівець із творчим відношенням до своєї діяльності навіть на інтуїтивному рівні використовує закони естетики.

Фахівцям, у тому числі й майбутнім правникам, надзвичайно важливим є вивчення естетики, адже вона формує естетичну свідомість юриста, розвиває його уяву, творчу фантазію, продукує креативні думки, допомагає у міжлюдському і професійному спілкуванні, формувати свій стиль поведінки, створювати професійний імідж тощо. Адже естетика надає людині знання, формує творчі якості, потребу сприймати красу і отримувати від неї насолоду, бажання відкрити серце мистецтву, учитися розуміти його.

Сучасні виклики вищої освіти вимагають від молодого фахівця професійності, компетенцій та сповідування цінностей громадянського суспільства. Саме гармонійне поєднання цих складових дозволяє зробити вищу освіту ефективною і сучасною. У формуванні системи цінностей особливе значення належить етико-естетичній науці і мистецтву. Нинішнє реформування вищої школи, спрямоване на поглиблене вивчення професійних спеціальних знань, передбачає скорочення дисциплін

гуманітарного характеру. Це є не завжди виправданим, особливо коли мова йде про підготовку правника, у якій важливим суспільним завданням є не лише навчити певним професійним знанням, але й формувати цілісну особистість, здатну до діяльного творчого життя.

Вузька професіональна спеціалізація навчання має переважно короткострокові переваги і може бути виправдана, скоріше, у галузі професійно-технічного навчання. Натомість університетська освіта повинна спрямовуватись на гуманістичне навчання і виховання у студента універсальних гуманістичних знань та цінностей спрямованих на творчий пошук та володіння філософсько-науковими методологічними та комунікативними компетенціями.

Ядро сучасної гуманістичної вищої освіти традиційно складають етика та естетика. Природа етики та естетики як теорій добра і прекрасного – основ людської сутності – робить їх, так би мовити, міждисциплінарним центром університетської освіти і обґрунтовує необхідність їх вивчення серед обов'язкових нормативних дисциплін навчального плану. Адже специфіка формування етичної та естетичної культури полягає в системному, цілеспрямованому характері та невідривності від інших навчально-виховних процесів. Саме етична компетентність фахівця репрезентує головні регуляції його дій, що закріплюються у звичках, традиціях, принципах життя і професійній діяльності. Не менш важливими є вимоги до формування високої чуттєвої культури майбутнього правника, який має діяти за законами гармонії і краси – духовного ядра естетичного виховання.

*Є. В. Білозьоров,
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора навчально-наукового
інституту № 2 НАВС*

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРАВ ДИТИНИ У НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ
ПРОФЕСОРА Б. І. АНДРУСИШИНА**

У системі гуманітарних цінностей права і свободи людини, як і сама людина, посідають центральне місце й превалюють над усіма іншими. Їх пріоритет і важливість є беззаперечними, а роль і призначення – очевидними. “Людиноцентризм” є провідним критерієм розвитку громадянського суспільства, точка відліку під час вирішення глобальних і поточних завдань, проведення політико-правових реформ, а також розробки загальнодержавних програм. Саме

із позицій забезпечення прав і свобод людини оцінюються сьогодні всі події та процеси, що відбуваються в сучасних державах [1, с. 31-32].

Події Революції гідності (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.) засвідчили незворотне прагнення Українського народу до побудови правової та демократичної держави, в якій забезпечуються права і свободи людини. В умовах тимчасової окупації частини території України та військової агресії Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей проблема захисту прав і свобод людини постає особливо гостро. Поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної кризи, реформування державного управління тощо забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях [2].

З огляду на вищезазначене, до фундаментальних проблем вітчизняної юридичної науки під кутом зору формування демократичної трансформації українського суспільства належить питання щодо розроблення науково-обґрунтованої концепції прав дитини в нашій державі. Забезпечення прав дитини є найважливішою проблемою “внутрішнього” та “зовнішнього” правового розвитку суспільства, певним “лакмусовим папірцем”, за допомогою якого оцінюється досягнутий рівень розвитку соціальних відносин у державі.

Україна на офіційному рівні визнає, що діти є особливо уразливою соціальною групою з огляду на їх вік, психічний і фізичний розвиток, життєву недосвідченість. Саме тому вони потребують спеціального постійного догляду та правового захисту з боку держави. Незважаючи на значні зрушення, що відбулися у сфері охорони дитинства протягом останніх років, стає очевидним, що існуюча в Україні система захисту прав дітей не в змозі повною мірою забезпечити їх правовий статус. Це зумовлює необхідність здійснення наукового пошуку та створення дієвих механізмів реалізації державної політики щодо підтримки дітей в Україні.

У цьому контексті актуальності набуває питання вивчення державно-правових поглядів професора Б. І. Андрусишина на процес забезпечення прав дитини, що й становить мету цієї статті. Для успішної реалізації означеної цілі необхідно осмислити наукові підходи професора Б. І. Андрусишина щодо сучасного стану прав дитини та визначити їх місце в системі забезпечення прав і свобод людини в Україні.

В освітньо-науковій сфері професора Б. І. Андрусишина знають як видатного ученого, педагога, талановитого організатора наукової діяльності, одного з провідних вітчизняних фахівців у галузях досліджень соціально-економічної історії Української революції, історії держави і права України,

історії церкви, профспілок, культурологічних питань етногенези українського народу. Професор Б. І. Андрусишин успішно працює над розв'язанням цілої низки державно-правових проблем [3-6], проте вагомий внесок здійснив у розроблення таких теоретико-правових питань як механізм забезпечення прав і свобод дитини, правовий статус дитини, правове виховання, правова соціалізація, критерії ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини. Науковий доробок ученого збагатив юридичну науку, здобувши широке визнання як в Україні, так і за її межами. Його праці характеризуються ґрунтовністю, новизною порушених проблем та оригінальністю їх розв'язання.

Наукові інтереси професора Б. І. Андрусишина нерозривно пов'язані з дослідженням проблем юридичної науки, зокрема окремих аспектів забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. У статті “Права і свободи людини в “умовах ризиків інформаційного суспільства” [7, с. 12-16] автором було проаналізовано поняття інформаційних прав і свобод людини та громадянина, а також акцентовано увагу на тому, що не слід ототожнювати поняття “інформаційні права” та “право на інформацію”.

Окреме питання в колі наукових інтересів професора Б. І. Андрусишина належить дослідженню поняття “свободи людини та громадянина”. Так, на основі аналізу джерел та публікацій українських і зарубіжних істориків через призму історико-цивілізаційного підходу дослідником розглядається проблема генезису та розвитку “вольностей” українського народу в історичному контексті трансформації державних інститутів Х–XVII століть. На переконання професора Б. І. Андрусишина, процес вивчення специфіки еволюції киеворуських “вольностей” дасть змогу історично реконструювати державотворчий процес українського народу та врахувати цей досвід для формування національної свідомості суспільства [8, с. 76].

Таким чином, виділення механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина як самостійного об'єкту вивчення у науковій творчості професора Б. І. Андрусишина, на нашу думку, пояснюється його важливістю для правової системи України в цілому, а особливо – для надання правам і свободам людини та громадянина реального змісту. Така підвищена увага ученого до цієї теми обумовлена в цілому незадовільним станом захищеності прав і свобод людини та громадянина в Україні, а також необхідністю вироблення наукових підходів до розв'язання проблем їх реалізації, охорони та захисту.

Значним є внесок дослідника в розроблення питань правового забезпечення прав та свобод дитини в Україні. На переконання ученого, для реалізації законодавчо закріплених прав і свобод дитини в Україні необхідно

запровадити механізм забезпечення прав і свобод дитини – систему загально-соціальних, юридичних факторів, засобів та заходів, що взаємодіючи між собою, створюють належні обставини для реалізації, охорони і захисту прав та свобод дитини. До складу цього механізму входять суб'єкти, об'єкти, нормативно-правова баз, форми, методи, гарантії, мета, правове виховання та правова соціалізація.

Науковець переконаний, що лише тісна взаємодія держави та громадянського суспільства здатні забезпечити повномасштабну реалізацію основних прав і свобод дитини в Україні. Провідне місце в цій системі забезпечення прав дитини дослідник відводить педагогічним закладам вищої освіти, які здійснюють підготовку не тільки педагогів, а й висококваліфікованих юристів, які б змогли не лише захищати права дітей, але й давати їм знання стосовно їхніх прав та свобод [9, с. 27-28].

Окрема сторінка наукового життя професора Б. І. Андрусишина присвячена комплексному теоретико-правовому дослідженню прав дітей з обмеженими можливостями. Так, у співавторстві із академіком В. М. Синьовим був підготовлений навчальний посібник “Соціально-правовий захист дітей з вадами розумового розвитку” (2007 р.), в якому розглядаються актуальні проблеми правової соціалізації дітей з інтелектуальною недостатністю. Окремий розділ цього видання присвячений теоретико-методологічній характеристиці основних міжнародних та національних документів, що регламентують правовий захист дітей, інвалідів та, зокрема, осіб з розумовою відсталістю [10].

Актуальним як у загальнотеоретичному, так і у прикладному плані є колективне дослідження соціально-правового захисту прав дітей в Україні під редакцією професора Б. І. Андрусишина [11]. Як видатний організатор у сфері наукових досліджень прав дитини, учений створив і налагодив роботу дослідницького колективу, ставши його керівником. У цьому виданні автори зробили спробу по-новому підійти до системи прав та свобод дитини, а також соціально-правової природи захисту дітей з обмеженими можливостями. Окрему роль та значення було приділено питанням взаємодії шкільної правової освіти із забезпеченням прав дитини, особливостям формування соціально нормативної поведінки у дітей з особливими потребами та встановлення психологічного контакту у вихованні неповнолітніх з девіантною поведінкою [11, с. 27-28]. Необхідно зазначити, що це видання стало першою спробою такого масштабного дослідження у сфері забезпечення прав дитини та послужило поштовхом для проведення аналогічних досліджень.

Таким чином, у науковому доробку професора Б. І. Андрусишина ключовими є питання забезпечення прав дитини в контексті

загальносвітового розвитку прав та свобод людини. Напрацювання ученого становлять теоретико-методологічну основу для подальшого ґрунтовного опрацювання питання забезпечення прав дитини в Україні з метою формування гуманістичних ідеалів цього інституту.

На підставі вищевикладеного можна дійти таких висновків:

1. Охоплення проблематики забезпечення прав дитини сферою наукового інтересу професора Б. І. Андрусишина зумовлено тематичною (категоріальною) близькістю цього поняття із основними напрямками наукових досліджень ученого, передусім історико-правовими дослідженнями окремих аспектів реалізації прав і свобод людини на різних етапах розвитку соціуму та держави, конституційного механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також безпосередньою участю ученого в державотворчих і правотворчих процесах після здобуття Україною незалежності.

2. Теоретико-правовий аналіз проблематики забезпечення прав дитини в Україні дає змогу констатувати про наявність практичних проблем у цій сфері, а також потребує розроблення доктринальних рекомендацій щодо удосконалення національного законодавства стосовно реалізації, охорони та захисту прав і свобод дитини. Можна стверджувати, що перспективними векторами осмислення природи правового забезпечення прав дитини в Україні є вивчення його суб'єктів, об'єктів, засобів, змісту, принципів, форм, мети, ефективності, ідеології, сутності тощо.

3. У науковій творчості професора Б. І. Андрусишина важливими є дослідження проблем правового забезпечення прав і свободи людини та громадянина в Україні. Ці напрацювання ученого формують якісно нове теоретико-методологічне підґрунтя для подальших наукових розвідок стосовно природи забезпечення прав і свобод людини та громадянина, що можна підтвердити науковими розробками учнів професора. Серед них варто назвати праці Т. В. Гавронської щодо правового забезпечення прав і свобод людини в правових системах світу [12], дослідження Н. С. Дубчак, присвячене осмисленню теоретичних і методологічних аспектів діяльності юридичних клінік в системі захисту прав і свобод людини та громадянина [13], а також наукова розвідка І. О. Сагайдак, яка направлена на комплексне науково-теоретичне вивчення прав дітей з обмеженими можливостями [14].

Л і т е р а т у р а :

1. *Пархоменко Н. М.* Людиноцентризм як сутність діяльності держави / Н. М. Пархоменко // Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади. Київ, 2017. Вип. 8. С. 31-35.

2. Указ Президента України “Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини” від 25 серпня 2015 р. № 501/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364> (дата звернення: 17.01.2019).
3. *Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д.* Державно-церковні правовідносини: історія, сучасний стан та перспективи : навч. посіб. / Б. І. Андрусишин, В. Д. Бондаренко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 387 с.
4. *Андрусишин Б. І.* Проблеми спадкоємності нашої державності / Б. І. Андрусишин // *Голос України*. – 2012. – № 168 (5418). 8 вересня. – С. 5.
5. *Андрусишин Б. І.* Юридичні та фактичні підстави незалежності української держави / Б. І. Андрусишин // *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2012. Вип. 4 (71). С. 114-122.
6. *Андрусишин Б. І.* Освітнє право як інтеграційний чинник українського суспільства. / Б. І. Андрусишин // *Альманах права. Ціннісно-правові засади сучасних інтеграційних процесів в Україні*. – Київ, 2015. – Вип. 6. – С. 41-47.
7. *Андрусишин Б. І.* Права і свободи людини в “умовах ризиків інформаційного суспільства” : матеріали Міжнародної наукової конференції (24-25 травня 2013 року, м. Київ). Київ, 2013. С. 12-16.
8. *Андрусишин Б. І., Сворац С. Д.* Трансформація поняття “свободи” у політико-правових традиціях середньовічної України / Б. І. Андрусишин, С. Д. Сворац // *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право*. Київ, 2010. Вип. 18. – С. 76-83.
9. *Андрусишин Б. І.* Проблеми забезпечення прав дитини в Україні та їх реалізація : матеріали / Б. І. Андрусишин // *Міжнародної наукової конференції (10-11 жовтня 2012 року, м. Київ)*. Київ, 2012. – С. 17-28.
10. *Андрусишин Б. І., Синьов В. М.* Соціально-правовий захист дітей з вадами розумового розвитку : навч. посіб. / Б. І. Андрусишин, В. М. Синьов. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 176 с.
11. Соціально-правовий захист дітей в Україні : кол. монографія / за ред. Б. І. Андрусишина. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – 264 с.
12. *Гавронська Т. В.* Правове забезпечення прав і свобод людини в правових системах світу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. В. Гавронська. – Київ, 2015. – 20 с.
13. *Дубчак Н. С.* Юридичні клініки в системі захисту прав і свобод людини та громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н.С. Дубчак. – Київ, 2014. – 20 с.
14. *Сагайдак І. О.* Права дітей з обмеженими можливостями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. О. Сагайдак. – Київ, 2014. – 20 с.

О. В. Бучма,
кандидат філософських наук, доцент, професор
кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М. П. Драгоманова

РЕЛІГІЯ І ПРАВО У ВИМІРАХ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Нинішні суспільно-політичні процеси у світі й Україні створили загрози й кинули черговий виклик молодій українській державі. І щоб виявити свою мобільність, маневреність, стійкість до різноманітних викликів

і загроз національній, державній, релігійній безпеці в умовах світоглядного протистояння та перемоги у жорстокій боротьбі з антиукраїнськими ідеологічними конструктами, що спрямовані на знищення української державності як ідеї й історичного та юридичного факту держава Україна має випрацювати дієвий правовий механізм забезпечення культурно-цивілізаційного поступу України на мікрорівні (розбудова соціально-правової держави, становлення національної свідомості, відродження ідеї національної духовності, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей в державному управлінні) і входженню до нової макроструктури в якості рівно- і повноправного члена світового співтовариства.

На перетині релігійного, державного і правового процесів є уможливлення становлення загальнолюдських ціннісних орієнтацій і духовних перспектив шляхом усунення протиріч у духовному житті і подолання морального і правового нігілізму.

Важливим чинником, що може функціонально вплинути на збалансування громадянського суспільства і держави є релігія (церква). Для здійснення цієї функції в Україні, практично в межах правового поля створені всі можливості: церква в суспільстві відокремлена від держави, а школа від церкви. З іншого боку, держава не може втручатися у внутрішньо-церковні справи, канонічну діяльність, самоуправління; не може здійснювати державно-правовий контроль, примус у сфері релігійних відносин. Однак, держава забезпечує охорону законної діяльності релігійних організацій та захист прав віруючих, здійснює правову регламентацію діяльності релігійних організацій та контролює дотримання ними встановлених державою законів. Правовий режим церкви в Україні визначений Конституцією України і деталізований в інших законодавчих актах української держави.

Власне, сам факт прийняття Конституції України 28 червня 1996 року є актом усвідомлення “відповідальності перед Богом” [1], що є підтвердженням значимості релігійного чинника не лише в історії українського державотворення та сучасного її стану, але й його ролі у поступі українського суспільства в майбутнє.

Звернемо увагу на те, що задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише в державно-правових відносинах. Про рівність релігій у суспільно-політичній сфері можна говорити з певною долею умовності. У суспільстві різні конфесії не завжди отримують однакове визнання серед громадян, адже історично його доля може бути зв’язана з певною конфесією. Так, історично Україна тісно пов’язана з православною церквою. Тому не випадково переважна частина населення України релігійно ідентифікують себе з православ’ям. Саме тому сусідня держава-агресор (Росія) активно використовує православний чинник у гібридній війні з Україною. Держави

СРСР не існує, але Російська Федерація як наступниця зниклої держави продовжує претендувати не лише на матеріальний простір, а й духовно-релігійний простір своєї держави-попередниці, яка так само ніякого права на ці простори не мала, бо аналогічно була нащадком зруйнованої у 1917 році Російської Імперії.

Імперія, яка століттями була тюрмою народів, націй, етносів, культур тощо, впала й розбилася на уламки. Але уламки тієї імперії – це ті народи (у тому числі й українці), які були колись поневолені і знедолені, та нарешті отримали шанс будувати нове своє вільне й щасливе самостійне майбуття.

У 1917 році все більшої гостроти набувають визвольні змагання українського народу. Серед політичних шукань державного будівництва молодій Україні чільне місце посіли пошуки самостійно впорядкованого духовно-релігійного облаштування нової держави, а саме – самостійної, повноцінної, Автокефальної Православної Церкви, що мала б стати духовним провідником народу через усі перешкоди до замріяного тисячолітнім поступом суспільного ідеалу.

Україна стала особливо багатою на досвід шляхів (трагічних і героїчних) боротьби за національне звільнення, будівництво держави і творення своєї Автокефальної Православної Церкви. Тут було випробувано: Центральна Рада, Гетьманат, Директорія, сподівання на допомогу зовнішніх сприянь. Але це завдання не було виконане в повній мірі. А міжпартійні та міжособистісні суперечності унеможливили в той час не лише створення Української Помісної Православної Церкви, а й відтягнули майже на століття становлення власної суверенної держави.

В подальшому, коли Україна перебувала у складі Радянського союзу ми маємо інші (негативні) історичні приклади. Це й проголошення воєнничого атеїзму, коли руйнували культові споруди, закривали церкви і перетворювали їх на складські приміщення, предмети культу, витвори церковного мистецтва конфіскували і продавали за кордон, священнослужителів відправляли до таборів, у заслання або позбавляли громадянства і висилали з країни.

Період сталінізму трагічно позначався на культурному і релігійному житті тих націй і народів, які входили до складу Радянського Союзу, і які забезпечували життєвий простір нововідродженої Російської імперії. А їй не потрібними і, навіть, ворожими були будь-які прояви національних релігійних і культурних ідентичностей, рис і самобутностей. Тому величезні зусилля і засоби були кинуті державою на боротьбу з ними. У цьому контексті трагічною була доля й українського народу, його культурно-історичного поступу. Друга світова війна ненадовго відтягнула час остаточної нівеляції національної самобутності і одвічних сподівань на

власну суверенну і незалежну державу. Чи не останнім інституційованим виразником цих ідей залишалася Українська Греко-Католицька Церква, бо українське православ'я докорінно винищене оросійшилося, або, краще сказати, стало радянським.

На основі партійних документів, які фактично виконували роль законів вибудовувалася відповідна система права, а церковні інституції фактично перетворювались на придаток державного механізму, а їх релігійна діяльність переслідувала далеко не релігійні цілі. Відомий релігійний діяч, правозахисник Гліб Якунін зазначав: “Московська патріархія ... що формально зберегла спадковість єпископату від історичного православ'я, використовуючи традиційні Богослужіння й образи ... фактично являлась підрозділом держбезпеки, головною функцією якої було обслуговування тоталітарного комуністичного режиму ... принципи її організації теж не могли бути соборними, тобто відкритими для віруючих, для всеоб'ємної участі всіх православних християн у справах церковних. Побудова Патріархії відбувалась по іншим канонам, унаслідок чого з'явилась і по цей день існує воєнізована структура: симбіоз КДБ (а нині ФСБ – О. Б.) й дореволюційного Святейшого Синода” [1, с. 1-2].

З проголошенням незалежності реалізувалося право українського народу на самовизначення, передбачене Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами. Відтак, Україна перейшла від формальної суверенності до реальної міжнародної правосуб'єктності та увійшла в складну систему світового політико-правового простору, окресленого глобалізаційним контуром.

Нині формується нова суспільна, правова, релігійна реальність в Україні. Ознакою якої є звільнення від ідеологічних міфів і догм та творення громадянського суспільства.

Відзначимо, що за роки незалежності Україна зробила певні кроки в бік підвищення якості впливу права на релігійний процес в Україні. Разом з позитивними змінами в правовому регулюванні суспільно-релігійних відносин в Україні існує низка організаційних, нормативних, процесуальних та інших питань, що потребують комплексного опрацювання. Зокрема це пов'язано з тим, що:

– нормотворча діяльність в релігійній сфері нерідко здійснюється за відсутності загальнодержавної системності, шляхом фрагментарного вирішення наявних проблем в окремих законах та інших правових актах;

– різні правові акти, що регулюють суспільно-релігійні відносини, приймалися впродовж 24 років без достатньої узгодженості понятійно-категоріального апарату і застосовують ряд термінів, які неоднозначно

сприймаються суб'єктами суспільних відносин (у тому числі правових і релігійних);

– відсутнє спеціальне законодавче регулювання суспільно-релігійної діяльності, що призводить до правопорушень та соціальних конфліктів у державно-церковних та міжконфесійних відносинах;

– норми законодавства, що стосуються релігійного сегменту суспільної реальності потребують подальшої гармонізації з положеннями відповідних стандартів країн Європейського Союзу, розробки і введення правових механізмів реалізації людиною релігійних прав;

– недостатньо врегульованими є проблеми забезпечення релігійної безпеки, протидії правопорушенням та юридичної відповідальності в релігійній сфері.

Відтак, за цих умов нагальними є:

- кодифікація законодавства України, що стосується регулювання суспільно-релігійних відносин;

- правове забезпечення проукраїнськості релігійного процесу, подальше сприяння утвердженню Українського Православ'я на шляху від Православної Церкви України до Української Автокефальної Православної Церкви;

- сприяння збереженню релігійної самобутності національних меншин і корінних народів України;

- вдосконалення юридичного механізму забезпечення духовної і релігійної безпеки держави й суспільств та безпеки людини в духовній і релігійній сферах.

Особливого звучання це набуває в контексті сучасної суспільної ситуації, що характеризується загостренням проблем національної, державної і духовної безпеки. Адже право і релігія – важливі підсистеми сучасного суспільства, що перебувають у функціональних взаємозв'язках між собою та з іншими суспільними підсистемами і суспільством у цілому. Обумовлення правовими нормами релігійних змін, трансформацій, їх концентроване виявлення у релігії, а з іншого боку зворотній вплив релігії на право (творення правових норм у відповідь на потреби релігійної сфери суспільного життя) засвідчує важливість і нагальність вирішення окреслених проблем.

Л і т е р а т у р а :

1. Конституція України : офіц. текст. – Київ : КМ, 2013. – 96 с.
2. Якунин Г. Подлинный лик Московской Патриархии: Самиздат

*К. О. Ващенко,
Голова Національного агентства
України з питань державної служби доктор політичних наук, професор.
С. П. Дмитренко,
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології
і публічного управління та адміністрування
НПУ імені М. П. Драгоманова*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Актуальність удосконалення інституту державної служби в умовах реалізації нового законодавства про державну службу пов'язана з низкою системних недоліків у цій сфері, що накопичувалися впродовж попередніх років. Головні проблеми державної служби в Україні були пов'язані з недотриманням принципів прийняття на державну службу на основі професійних здобутків, політичної нейтральності, відкритості та прозорості в роботі державних службовців, що супроводжувалось слабкою дисципліною та відповідальністю. До прийняття Закону “Про державну службу” не були визначені єдині стандарти вступу на державну службу, в тому числі процедури призначення на посади та просування по службі. Більшість центральних органів виконавчої влади не застосовували сучасні інструменти управління людськими ресурсами та навчання, а незбалансована система оплати праці призвела до нерівності у системі державного управління [2, с. 42]. У 2014 р. стало очевидним, що без системної перебудови державної служби на основі європейських принципів і стандартів належного врядування, Україні не вдасться досягти дієвого успіху в реформуванні усіх сфер суспільного життя. Тому протягом 2014–2015 рр. Національним агентством з питань державної служби (НАДС) у тісній співпраці з провідними вітчизняними та європейськими експертами, представниками фахових неурядових організацій, зацікавленими народними депутатами, а також за сприяння Представництва ЄС в Україні та програми SIGMA було розроблено новий Закон “Про державну службу”, схвалений Верховною Радою України 10 грудня 2015 р. за № 889-VIII [1].

Попри широку дискусію з приводу змісту на особливостей імплементації законодавства про державну службу у середовищі професійних експертів, управлінців, представників громадянського суспільства, маємо на меті звернути увагу на ті нормативно-правові аспекти регулювання державної служби в Україні, які до сьогодні викликають значний інтерес у всіх зацікавлених сторін.

На думку Д. Зайберлінга, новий Закон України “Про державну службу” є основою привабливості роботи в органах державної влади для нових кадрів та ефективності державного управління як такого [3, с. 5]. Фахівець підкреслює, що для успішного проведення управлінських реформ важливо підготувати висококваліфікованих і добре освічених службовців для органів державного управління та місцевого самоврядування. Вони мають стати опорою для реформування структур місцевого самоврядування, розбудови ефективного, зорієнтованого на потреби громадян державного управління та створення культури правової держави в країні. Закон передбачає низку новацій, які відрізняють чинний Закон України “Про державну службу” від попередніх аналогічних документів. Передусім, Закон визначає, що державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо: 1) аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів; 2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів; 3) забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг; 4) здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства; 5) управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням; 6) управління персоналом державних органів; 7) реалізації інших повноважень державного органу визначених законодавством [3, с. 10].

У Законі надано уточнене визначення державного службовця як “громадянина України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов’язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби”, що дозволило відокремити державних службовців від інших працівників державних органів. Особливого значення у цьому контексті набуває принцип професіоналізму, який у тексті Закону визначається як “компетентне, об’єктивне і неупереджене виконання посадових обов’язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин” [1].

Крім того, Законом України “Про державну службу” вперше на законодавчому рівні закріплено визначення професійної компетентності.

Важливість цього складника підготовки державного службовця пов'язана з тим, що дієвий розвиток творчої самореалізації особистості державного службовця можливий лише тоді, коли він забезпечується ґрунтовною правовою базою і здійснюється на відповідних наукових засадах. Цільова спрямованість нормативно-правового регулювання професійної підготовки державних службовців є визначальним чинником забезпечення можливостей саморозвитку та творчої самореалізації особистості [4]. У ст. 2 Закону професійна компетентність визначається як здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні й ділові якості для належного виконання встановлених завдань та обов'язків, навчання, професійного й особистісного розвитку.

Ст. 6 Закону передбачено, що посади державної служби в державних органах поділяються на категорії залежно від порядку призначення, характеру та обсягу повноважень і необхідних для їх виконання кваліфікації та професійної компетентності державних службовців, Категорія "А" (вищий корпус державної служби) охоплює посади: Державного секретаря Кабінету Міністрів та його заступників, державних секретарів міністерств; керівників центральних органів виконавчої влади, які не є членами Кабінету Міністрів, та їх заступників; керівників апаратів Конституційного Суду України, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів та їх заступників, керівників секретаріатів Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та їх заступників, Голови Державної судової адміністрації України та його заступників; голів місцевих державних адміністрацій; керівників державної служби в інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України. До категорії "Б" належать посади: керівників структурних підрозділів Секретаріату Кабінету Міністрів та їх заступників; керівників структурних підрозділів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та інших державних органів, їх заступників, керівників територіальних органів цих державних органів та їх структурних підрозділів, їх заступників; заступників голів місцевих державних адміністрацій; керівників апаратів апеляційних та місцевих судів, керівників структурних підрозділів апаратів судів, їх заступників; заступників керівників державної служби в інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України. Категорія "В" охоплює інші посади державної служби, не віднесені до категорій "А" і "Б" [1]. Як позитивну можемо характеризувати тенденцією законодавчого закріплення балансу управлінсько-керівного та професійно-виконавчого апарату в структурі державних органів, і відповідно до частини третьої ст. 6 Закону кількість посад державної служби категорій "А" і "Б" в державному органі повинна становити не більше третини його штатної чисельності.

До фундаментальних новацій Закону України “Про державну службу” варто віднести й розмежування політичних та адміністративних посад, зокрема – запровадження інституту державних секретарів міністерств, виведення за межі державної служби працівників патронатних служб, помічників депутатів. Законодавчою нормою тепер є те, що на всі посади держслужби, у тому числі – на вищі управлінські посади, встановлюється винятково конкурсна процедура призначення. Проведення конкурсу на зайняття вакантної посади державної служби здійснюється з урахуванням рівня професійної компетентності, особистих якостей і досягнень кандидатів на зайняття вакантної посади.

Так само важливими є й закладені в Законі механізми контролю діяльності державних службовців. Відповідно до частин першої-другої та частини одинадятої ст. 44 Закону результати службової діяльності державних службовців щороку підлягають оцінюванню для визначення якості виконання поставлених завдань, а також з метою прийняття рішення щодо преміювання, планування їхньої кар’єри, виявлення потреби у професійному навчанні.

Оцінюючи основні новації Закону можемо зробити висновок, що порівняно з попереднім законодавством ці зміни були побудовані на основних засадах якісної, результативної та ефективної державної служби та створюють базові можливості для досягнення стратегічних пріоритетів реформування держави. Приєднуємося до думки Ю. Кізілова про те, що в основу Закону України “Про державну службу” покладено ключові засади, визначені Концепцією адміністративної реформи в Україні: класифікація державних органів і державних посад; визначення сфери державної служби і статусу державних службовців; конкурсність, об’єктивність, прозорість і гласність у прийнятті на державну службу та просуванні щодо службової кар’єри; вдосконалення адміністративної культури державних службовців, посилення суспільної довіри до них; правова захищеність, політична нейтральність на державній службі; мотивація, стимулювання, заохочення державних службовців; професійна підготовка кадрів для державної служби; відданість, сумлінність, відповідальність державних службовців; оптимізація структури управління державною службою.

З огляду на це, основними цілями і завданнями для розширення нормативно-правової бази, на основі якої здійснюється процес підготовки державного службовця в Україні, залишатимуться сприяння незмінності конституційного ладу, створення умов для розвитку відкритого громадянського суспільства, захист прав та свобод людини і громадянина, забезпечення результативної, стабільної діяльності органів державної влади відповідно до їх завдань, повноважень, компетенції на конституційних засадах.

Література:

1. Закон України “Про державну службу” від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII // *Голос України*. – Офіц. вид. – 2015. – № 250. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
2. *Кізілов Ю. Ю.* Особливості проходження державної служби в умовах чинного Закону України “Про державну службу” / Ю. Ю. Кізілов // *Теорія та практика державної служби: матеріали наук.-практ. конф.*, 11 листоп. 2016 р. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2016. – С. 41-44.
3. *Реформа державної служби у питаннях та відповідях: практичний посіб. для керівників служб управління персоналом / за заг. ред. К. Ващенка.* – Київ: Ц-тр адапт. держ. сл. до стандартів ЄС, 2016. – 176 с.
4. *Науменко Р. А.* Професійна компетентність державних службовців у контексті реформ в Україні [Електронний ресурс] / Р. А. Науменко, В. І. Тимцуник. – Режим доступу: http://el-zbirn-du.at.ua/2015_2/7.pdf

*Т. В. Гавронська,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правознавства
НПУ імені М. П. Драгоманова*

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

Є люди – поява яких в історії ніби-то призвана вирішити нерозв’язану проблему, взяти приступом глухий кут, куди повний безсилля та інертності зайшов хід подій, розчистити шлях, навантажений безладом та анархією, проголошуючи і вже встановлюючи майбутнє.

І почати хотілося мені з Греції, тому що епоха грецьких міст-республік стала першим кроком людського духу до зрілості та важливій справі, як людям керувати людьми.

Лікурґ, Дракон, Солон започаткували певні системи державного устрою, які були прийняті з великою готовністю народу до цього, та опираючись на велику довіру самого народу, вони відріклись від вищої влади, а всі свої знання, знання людей і народів та всю свою працю присвятили державотворенню. Афіни і Спарта назавжди залишаться великими пам’ятками державного мистецтва, які практикувались в досягненні двох великих цілей – патріотизму, і просвіти. Ці принципи задали вектор розвитку людства.

У всі часи і всюди просвіта, моральність і діяльність громадян знаходилась у повній відповідальності з добробутом нації і багатство збільшувалось чи зменшувалось пропорційно цим рисам. Але ніколи праця і бережливість, дух творчості і підприємництва окремих осіб не створювали нічого великого нам, де вони не знаходили опори в громадянській свободі,

зкладах і законах, в державній адміністрації і зовнішній політиці, а головним чином в національній єдності і могутності.

Аналізуючи діяльність особистостей, бачимо що їх роль може коливатись від малозамітної до надзвичайно важливої особистості в залежності від різних умов та обставин, а також від умов конкретного місця, часу та особистих рис.

На протязі тисячоліть людської історії ми простежуємо роль видатних особистостей в процесі формування держав, створення релігій, цивілізацій, роль видатних осіб в культурі, науці, винаходах. Аналіз їх дій і творів дає нам можливість розширити нашу уяву про їх роль в різні періоди, в різних суспільствах і епохах.

В цій роботі хотілось би зосередитись на деяких особистостях, які підкреслюють внесок особистості в систему державотворення.

Одним із творців сучасної державної системи був кардинал Рішельє – князь Церкви Арман-Жан дю Плессі. Він народився в 1585 році в збіднілій дворянській сім'ї. У вересні 1594 року вступив до Наварського коледжу в Парижі і став готуватися до військової кар'єри, але сімейні обставини змусили його стати єпископом. В квітні 1607 року Арман-Жан приймавши ім'я Рішельє і сан єпископа Люсонського, згодом його прозвуть “Червоним кардиналом”. Сан єпископа дозволяв йому з'являтися при королівському дворі, де він скоро всіх зачарував своїм розумом, ерудицією та красномовством.

У 1616 році Рішельє увійшов до королівської Ради і зайняв посаду державного секретаря у військових справах і зовнішній політиці. В серпні 1624 року Рішельє стає першим міністром короля – фактично правителем Франції. Прагнучи укріплення суверенітету королівської влади у внутрішньої і зовнішньої політики і фінансів, Рішельє ініціював кодифікацію французьких законів в 1629 році, розширив і укріпив повноваження в провінціях інтендантів. Ці особи, не купували свої посади, а призначались королем, тому їх завжди можна було звільнити, якщо вони не справлялись зі своїми обов'язками. Це перетворювало їх на надійні знаряддя влади. Підтримка корони дозволяла інтендантам поступово підчинити собі весь апарат управління провінціями, укріпити владу центру і обмежити можливості аристократії. Боровся з привілеями знаті (заборона дуелей, знесення мурів дворянських замків), реорганізував поштову службу. Він активізував будівництво флоту – військовий флот на час призначення Рішельє знаходився в плачевному стані. В 1635 році завдячуючи зусиллям Рішельє, Франція мала три ескадри в Атлантиці і одну в Середземному морі. Розвивалась і морська торгівля, тут Рішельє налагоджував прямі

зовнішньоекономічні зв'язки. При Рішельє почалось активне освоєння Канади – Нової Франції.

Дуже важливим було вирішення релігійного питання. Рішельє пропагував ідею релігійної свободи. До 1630 року проблема релігійного напруження була знята, завдячуючи Рішельє, який висунув ідею єдності по національній та громадській ознаці. Релігійні конфлікти в країні завершилися. Він проголосив принцип “рівноваги сил” і втілював цю концепцію на практиці на благо своєї країни. Під його керівництвом принцип “рівноваги сил” замінив середньовікову концепцію універсальності моральних цінностей і став основою французької політики. Він залишив таку політичну спадщину, яка на протязі двох століть викликала у його наступників спокусу встановити французьке верховенство в Європі. Якщо оцінювати державного діяча, по його діям, в зіставленні з його задумами, то Рішельє залишиться в пам'яті, як одна з найбільш доленосно-щасливих постатей світової історії.

В спадок після себе він залишив світ докорінно відмінний від того в який прийшов сам, а також привів в дію політику, якій Франція слідувала на протязі трьох сторіч після нього. Дякуючи цьому Франція стала найбільш впливовою державою в Європі.

Прикладом ще одної видатної особистості можна вважати Конрада Аденауера. Він народився в 1876 році в католицькому Рейнланді, який увійшов до складу Пруссії після Віденського конгресу і історично завжди упереджено відносився до централізованої Німеччини, керованої з Берліну. Аденауер працював на посаді обербургомістра Кельна починаючи з 1917 року, поки не був зміщений нацистами в 1933 році за “злочини проти німецького народу.” В період правління Гітлера він відійшов від політики і проводив час у монастирі. Відновлений союзниками на посаді обербургомістра Кельна в березні 1945 року. Він був в кінці 1945 року знову звільнений новою британською окупаційною владою, за його манеру незалежної поведінки. Залишившись без конкретної справи, Аденауер розпочав партійне будівництво. Він увійшов в число засновників Християнсько-Демократичного Союзу – ХДС. Ціллю якого стало відновлення Німеччини в дусі християнства. По задуму Аденауера нова партія повинна була бути не класовою а народною, представленою всіма верствами населення.

В березні 1946 році на першому публічному виступі керівника ХДС, Аденауер сформулював цілі Німеччини в Європі так як він їх собі уявляв. Серед них – відмова держави від панування над особистістю, надання можливостей для прояву ініціативи кожному влюбі сфері життя і християнська етика, як основа суспільного устрою.

Аденауерське почуття внутрішньої впевненості в собі витікало скоріше з віри ніж аналізу. Він провів час відходу від справ в роздумах: ніби заново пройшов весь шлях суспільних потрясінь пережитих його країною і набув виключну інтуїцію у відношенні тенденції свого часу.

Аденауер намагався подолати необуздані пристрасті властиві Німеччині, і створити своїй країні репутацію надійності. Аденауерська відповідь на хаос виниклий після закінчення війни заключалась в тому, що розділена окупована країна відірвана від сторичного коріння, потребує постійного і твердого політичного курсу, якщо вона хоче відновити контроль над своїм майбутнім. Аденауер відмовлявся зійти з цього шляху заради ностальгії по минулому, чи заради традиційної німецької любові до Росії. Він беззастережно вибрав Захід навіть ціною відстрочки об'єднання Німеччини. Аденауер вибрав рівнопартнерство та інтеграцію з Заходом і процвітання своєї країни.

З 1949 по 1963 роки Конрад Аденауер займав посаду федерального канцлера ФРН. Він керував країною чотирнадцять років. Під його керівництвом Західна Німеччина з безнадійно розбитої та пригніченої, деморалізованої та потерпілої крах країни перетворилась на процвітаючу державу. Своєю популярністю у громадян ФРН Конрад Аденауер зобов'язаний в першу чергу західнонімецькому “економічному диву.” До 1957 року промисловість країни подвоїла виробництво в порівнянні з 1936 роком, поставивши Німеччину в один ряд з провідними промисловими державами світу.

Тим не менше, основним своїм завданням, Аденауер бачив повноцінне повернення Німеччини не тільки в економічне, а і в політичне життя Заходу.

В 1955 році Німеччина на рівних правах увійшла до складу Північноатлантичного союзу – НАТО. Це був особистий тріумф політики Аденауера. Мрією величі Конрада Аденауера являється та Федеративна Республіка, яку він створив, що було майже неймовірно уявити до 1949 року.

Історія, людська пам'ять – суворий та принциповий суддя великих людей і часто такий “судовий процес” розтягується на століття. Але переосмислення переоцінки окремих персон тільки підкреслює їхню неординарність, здатність впливати на людське співтовариство і через багато років після своєї смерті. Саме особистість, яка має яскраво виражену індивідуальність, володіє здатністю мислення, самопізнання, тісно пов'язана з певним соціальним середовищем, походженням та участю в суспільній діяльності і є об'єктом нашої уваги.

Історія України знає чимало таких прикладів. Це когорта політичних та військових діячів, починаючи від Віщого Олега, Ігоря, Ольги, Володимира Хрестителя, Ярослава Мудрого до славних гетьманів і кошових Війська

Запорозького – П. Коношевича-Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Сірка, І. Мазепи та борців за національну ідею – М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського.

На шляху до національного відродження Київська Русь встигла побувати під гнітом монголо-татар, ослаблені золотоординським ігом українські землі були захоплені європейськими державами: до складу Угорщини увійшло Закарпаття. Литва приєднала більшу частину українських земель і утримувала їх до 1569 року. Польща захопила Галичину, а з 1569 року до неї перейшли всі Літовські володіння. Молдавія з Буковиною потрапили під володіння Туреччини.

Порушення прав і свобод українців з боку Польщі викликало величезний спротив, ініціатива в національному житті перейшла до козацтва. Згодом саме вони стали провідною силою національно-визвольної боротьби українського народу. Апофіозом цієї боротьби став договір між Москвою і Україною, підписаний в січні 1654 року в Переяславі. Цей акт визначив становище української козацької держави під протекторатом Московії. Смерть Б. Хмельницького в 1657 році поклала початок періоду глибокої кризи української державності, фактичної громадянської війни – період Руїни.

Початок ХХ століття відкрив нову сторінку історії України – створення Української Центральної Ради (УЦР), яка очолила національно визвольний рух і 9 січня 1918 року проголосила незалежність України, але ще більше 70-ти років довелося чекати Дня – 24 серпня 1991 року, коли Верховна Рада України прийняла історичний документ – Акт проголошення незалежності України. В зв'язку з цим з'явилася нова незалежна держава – Україна.

Та жаль можливо констатувати, що лідера здатного поставити на перше місце ми так і не побачили. Якщо казати по Гоголю, то у кожного було щось особливе, але стати постаттю, якою можна було б пишатись і яка б змогла підняти рівень держави ніхто не зміг, на жаль. Нам залишається вірити і працювати.

Л і т е р а т у р а :

1. *Гринин Л. Е.* Роль личности в истории: история и теория вопроса : [лекция] / Л. Е. Гринин // *Философия и общество.* – 2011. – № 4.
2. *Історія України: біографічний довідник / В. І. Ніколаєнко, С. І. Мешковая, С. С. Ткаченко ; М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т “Харків. політехн. ін-т”.* – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – 158 с. : іл.
3. *Сербіна Н. Ф.* Ришелье Арман Емманюель дю Плессі / Н. Ф. Сербіна // *Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін.* – Київ : Знання України, 2004.
4. *Осінська Д.* Портрет: Конрад Аденауэр / Д. Осінська. – 2003.
5. *Черкасов П. П.* Кардинал Ришелье. Портрет государственного деятеля / П. П. Черкасов. – Москва : Олма-пресс, 2002. – 416 с.

-
6. *Андре Боннар*. Греческая цивилизация / Андре Боннар. – Москва : Искусство, 1995.
 7. *Гердер Иоганн Готфрид*. Идеи к философии истории человечества / Гердер Иоганн Готфрид. – Москва : Наука, 1977. – 703 с.

*Н. О. Деркачова,
старший викладач кафедри теорії та
історії держави і права НПУ імені М. П. Драгоманова*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ В ПРАЦЯХ М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА

Якщо вірити тому, що шлюби укладаються на небесах, то, вочевидь,десь поруч плануються й програмуються земні зустрічі і знайомства людей, які за інших обставин могли б пройти паралельними курсами і ніколи не перетнутися. Отже, все відбувається з волі Божої та за сприяння Всевишнього.

Так, видатний історик та юрист, доктор російської історії, статський радник – Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов – досліджував питання юриспруденції, які є важливими і зараз. Саме ім'я цього відомого правознавця, нерозривно пов'язане із становленням історико-юридичної школи українського права.

Мета статті полягає в з'ясуванні важливої ролі Михайла Флегонтовича Владимирського-Буданова в дослідженні актуальних питань українського права та визначенні таких понять як право і закон, історія права, народ.

Перші його праці відразу ж привернули увагу. Вагомий внесок у дослідження розвитку історії права, історії держави, порівняння історичних систем розвитку держави та права стала поява таких праць у галузі історії українського права, як всесвітньо відомих вчених юристів та істориків, а саме: М. Д. Іванішева, О. Ф. Кістяківського, Г. М. Даниловича, К. О. Неволіна. Саме до таких вчених-правників належить і Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов.

Вчений широко застосовував історико-порівняльний метод при дослідженні питань виникнення держави і права, зосереджуючи свою увагу і на слов'янському законодавстві і на юриспруденції зарубіжних держав. Характерним для його досліджень було те, що вчений у своїх розробках особливу увагу приділяв ще не дослідженим питанням в юридичній науці. При цьому Владимирський-Буданов досліджував і вивчав право саме методологічними принципами дослідження.

Тому дослідження сучасних вчень передусім вивчають діяльність вченого як в загальній оцінці наукової спадщини істориків та юристів західноруського права, так і вивчаючи та досліджуючи діяльність

юридичного факультету Київського університету [1, с. 17]. Саме цій темі і присвячена стаття Т. І. Бондарук, відомої у всьому світі дослідниці концепції західноруського права, “Основоположники київської історико-юридичної школи М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович” [2, с. 5].

Велику увагу науковець приділяв вивченню окремих та важливих питань того часу, які викликали дискусію стосовно соціальних інституцій народів, переваг географічного фактору у процесі формування державних організмів, історії виникнення права та держави тощо. Особливістю поглядів М. Ф. Владимирський-Буданов на походження й сутність права і держави є дослідження цих питань у національно-історичній площині. Багато історико-правових проблем досліджувалось ним вперше, а згодом результати досліджень ставали надбанням науки. Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова зацікавив сам факт, щодо виникнення й розвитку державних і правових інститутів певних націй, саме тому він досліджував російську, французьку, німецьку державу й право. Все життя він присвятив вивченню права, розглядаючи його як самостійний феномен, напряду не пов’язаний з державою. Але аналізуючи праці М. Ф. Владимирський-Буданов, можна зробити висновок, що він висунув свою власну теорію походження держави у вигляді “земської теорії”. Він наполягає на доісторичному походженні руської держави, яка є – земською державою, і в якій органічно поєднані три елемента державної влади – монархічної, аристократичної та демократичної [3, с. 27]. Так, науковець приділяв велику увагу питанням, які пов’язані з визначення характеру давньоруської держави. Михайло Флегантович вважав її союзом окремих земель – общин, які знаходилися під формальною владою київського князя, висловив низку важливих міркувань що до її владних структур.

Що стосується права, то Владимирський-Буданов вважав, що слов’янське право є єдиним та цілим. На підтвердження своєї концепції слов’янського права М. Ф. Владимирський-Буданов надає приклад “Зводу законів слов’янських”, який був виданий Герменом Іречеком у 1880 році, у передмові до якого зазначено: “Велике привабливе завдання вказати в законах слов’янських, що в них своє, що чуже, побачити – у чому юридичний погляд слов’янських народів однаковий і в чому різний; нарешті, досліджувати, які юридичні установи слов’янські схожі з юридичними установами інших народів і які різні” [4, с. 27]. До основних рис цієї концепції М. Ф. Владимирський-Буданов відносить “народоправство”, договірне начало в сімейному праві, перевагу особистих якостей над походженням, общинну власність на землю, двоїстий характер батьківської влади, оцінку злочину за “обсягом злої волі”, а не за “походження” та ін. [5, с. 321].

І сьогодні, сформульована М. Ф. Владимирським-Будановим теорія викликає значний інтерес і є досить актуальною.

Так, в ній поєднуються своєрідний морально-психологічний підхід до права як до системи понять про загальнообов'язкові норми (права, обов'язки, заборони, умови їх виникнення і реалізації), що містяться в народній свідомості, з нормативними елементами (коли право удосконалюється і розвивається через законотворчу діяльність) та соціологічними чинниками (намагання пов'язати право з суспільними умовами життя).

Усе це спричинилося до того, що Михайло Флегантович Владимирський-Буданов зосередив свою увагу на дослідженні соціальних інституцій народів, а не фактичної історії, що зрештою і стало підґрунтям для підготовки фундаментальної праці “Обзор истории русского права”. Саме в цій праці викладена і своєрідна теорія правотворення, яка чітко розрізняє поняття права і закона, співставляючи їх як ціле і частину. Так автор вважає, що основа права – це народна правосвідомість, а право – це сукупність обов'язкових норм які визначають державні та приватні відносини. М. Ф. Владимирський-Буданов звертав увагу науковців на необхідність вивчати та досліджувати право кожного народу та нації саме там, де він виявив його найповніше – у його власному історичному бутті [6, с. 21].

Вчений стверджував те, що не можна “право” ототожнювати з поняттям “закон” і це є досить доречним. Закон може бути вираженням правосвідомості певного народу, але може ним і не бути, коли воно накладено владою правителя, що походить від інших націй. Поки він існує – він обов'язковий для виконання, але не є вираженням права підлеглого народу [7, с. 95].

Все життя вчений присвятив вивченню права, розглядаючи його як самостійний феномен напряду не пов'язаний з державою. Михайло Флегантович був впевнений, що прогресивний розвиток норм права підпорядкований певним загальним правилам-принципам, а саме:

– принципу послідовності історичних явищ, які знаходяться в генетичному зв'язку між собою і в відповідній послідовності змінюють один одного. Наприклад, він стверджував, що генетичний зв'язок існує між боярською думою давнього періоду, з одного боку, та литовсько-руською радою і московською боярською думою, з іншого боку, між формами речового права на родові майно тощо [8, с. 549];

– принципу поступовості історичних явищ, які відбуваються поступово та неквапливо. В зв'язку з цим, в кожному історичному періоді можна знайти риси, які його характеризують, а поряд з ними – пережитки минулого і зародки елементів майбутнього;

– принципу солідарності (взаємодії явищ). Стосовно явищ суспільного життя можна стверджувати, що завжди зміни в одній галузі мають відбиток і на інших галузях. На що і вказував М. Ф. Владимирський-Буданов, зазначаючи, як змінювалося право під впливом релігійних вчень, взаємовідносин з іншими народами тощо. Наприклад, прийняття християнства, яке мало відбиток на всі правові сфери життя, успіхи просвіти, які сприяють прогресу в сфері права тощо.

Видатний вчений довів, що право знаходиться в залежності не лише від умов суспільного життя, але й від географічних умов, про що не раз зазначав в своїх працях.

Михайло Флегантович Владимирський-Буданов був одним із основних засновників школи західноруського права. Особливістю поглядів вченого на походження, виникнення та сутність державних та правових інститутів є розгляд таких важливих питань у національно-історичній площині, які є на сьогодні досить важливими, актуальними і цікавими. Багато історико-правових проблем досліджувалось ним вперше, а згодом результати досліджень стали надбанням науки. Серед особливостей цієї наукової правової школи можна відзначити підвищену увагу до історії народу та певних націй, використання історико-порівняльного методу, общини, широкого кола джерел права. В подальшому ідеї цього вченого мали великий вплив на українських правників та істориків, щодо дослідження самотутньої української історії права.

Л і т е р а т у р а :

1. *Бондарук Т. І.* Наукова концепція західноруського права у працях учених Київського університету / Т. І. Бондарук // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченко. Серія Юридичні науки. – Вип. 39. – 2000. – С. 17-23.
2. *Бондарук Т. І.* Основоположники кийвської історико-юридичної школи М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович / Т. І. Бондарук. – Київ, 1993. – 25 с.
3. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Хрестоматия по истории руського права / М. Ф. Владимирський-Буданов. – Київ : Тип. Оглоблина, 1915. – Вып. 2. – 587 с.
4. *Богишич В. В.* Сборник нынешних правовых обычаев у Южных словян / В. В. Богишич // Знание. – 1875. – № 3. – С. 21-31.
5. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Обзор истории руського права / М. Ф. Владимирський-Буданов. – Ростов-на-Дону : Изд-во “Феникс”, 1995. – 640 с.
6. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Неизданные законы юго-западных словян / М. Ф. Владимирський-Буданов // ЖМНП. – 1882. – № 3. – 103 с.
7. *Владимирський-Буданов М. Ф.* История императорского университета св. Владимира / М. Ф. Владимирський-Буданов. – Київ, 1884. – 467 с.
8. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Обзор истории руського права / М. Ф. Владимирський-Буданов. – Київ : Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1908. – 695 с.

ЧИННИКИ ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Одним із напрямків судової реформи – подолання будь-яких негативних впливів (в тому числі й політичних) на діяльність органів судової влади. Представники органів судових органів України повинні бути максимально захищеними від впливу з боку законодавчих та виконавчих органів влади, а також представників політичних сил. Незалежність суддів та судових органів є гарантією неупередженого судового розгляду та прийняття справедливого судового рішення. Разом з тим, у кризові для держави періоди судова влада має брати на себе відповідальність, приймаючи виважені, справедливі рішення з метою підтримання правопорядку в суспільстві та державі.

Принципова та виважена правова політика дозволить подолати негативні прояви політичного впливу на вітчизняне судочинство. Варто погодитися з думкою М. Недюхи, який зазначив, що основою формування та реалізації правової політики є низка принципів як відправних положень правової дії, а саме: верховенство права; законність; демократизм; орієнтація на гуманістичні та моральні цінності; соціально-політична обумовленість; узгодженість інтересів людини, суспільства та держави; врахування національних інтересів щодо вирішення питань імплементації міжнародних стандартів правового регулювання; наукова обґрунтованість; цілеспрямованість та чітке визначення пріоритетів; еволюційний характер формування правової політики; орієнтація на досягнення кінцевих результатів; поєднання механізмів управління та самоорганізації, державного регулювання та самоврядування; планомірність та поетапність, сталість та прогнозованість; відкритість процесу формування та реалізації [2, с. 38].

Розробники Концепції вітчизняної судової реформи констатують, що для ефективного вітчизняного судочинства необхідно передбачити внесення змін до Конституції України з метою реалізації завдань у процесі реформування правосуддя, як функції держави. Мова йде про:

– створення єдиного органу, на який покладатиметься функція захисту незалежності суддів та підготовки суддівського корпусу з дотриманням принципу поділу влади. Визначаються основи юридичного статусу, порядок формування та діяльності, повноваження Вищої ради правосуддя, яка є незалежним від політичного впливу конституційним органом у вітчизняній судовій системі, що відповідає за суддівську кар'єру, вживає заходів щодо

забезпечення незалежності суддів тощо. Більшість складу Вищої ради правосуддя повинні складати судді, яких обирає сам суддівський корпус.

Призначення на посаду судді здійснюватиметься Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя. Така процедура забезпечить виключно офіційну урочисту роль глави держави у цьому процесі призначення судді на посаду. Повноваження щодо звільнення суддів та їх переведення з одного суду до іншого передаються виключно Вищій раді правосуддя;

– підвищення формальних вимог до кандидатів на посаду судді. Пропонуються зміни щодо основ конституційно-правового статусу судді, зокрема: підвищено вікові та професійні цензи до кандидатів на посаду судді, запроваджено конкурсний принцип призначення судді на посаду, уточнено і посилено гарантії незалежності та недоторканності суддів;

– оптимізація ієрархії судів загальної юрисдикції в Україні передбачає, що суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом. Зміни до Конституції визначають, що найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд. Така оптимізація в перспективі дає підстави для поступового переходу до триланкової судової системи. Обов'язковою умовою такого переходу є суттєве підвищення якості судочинства в судах першої та апеляційної інстанцій та відповідне зменшення кількості касаційних скарг (без механічного обмеження права особи на касаційне оскарження судового рішення), що дозволить уникнути зупинення або перешкод у функціонуванні касаційної інстанції через перенавантаження.

Без змін залишається правова норма, яка визначає функцію адміністративних судів у сфері публічно-правових відносин здійснювати захист прав, свобод та інтересів особи у разі порушення таких прав, свобод чи інтересів органами, що виконують публічні функції [5, с. 69-70].

На наш погляд зазначені зміни будуть тими чинниками, які позбавлять від негативного впливу політики на суддів, посилять їх незалежність від інших гілок влади та підвищать ефективність судочинства.

Можна констатувати, що на сучасному етапі розбудови правової держави в Україні реформування судової системи стає наріжним каменем, успіх якої буде мати позитивний ефект у різних сферах суспільного життя.

Л і т е р а т у р а :

1. Кулик С. В. Конституційна реформа в сфері правосуддя: сучасний стан та перспективи / С. В. Кулик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2016. – Вип. 37 (1). – С. 68-71.
2. Недюха М. Правова політика України: новітні виміри / М. Недюха // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 4(16). – С. 38-45.

3. *Прилуцький С. В.* Політика судової влади та судова політика: теоретико-правові проблеми співвідношення / С. В. Прилуцький // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12, № 2. – С. 17-25.
4. *Чудик Н.* Реформування судової влади в Україні / Н. Чудик // Актуальні проблеми правознавства. – 2016. – Вип. 4. – С. 97-100.
5. *Шевчук С. В.* Стаття 8 Конституції України / С. В. Шевчук // Наукові записки НаУКМА. – 2011. – Т. 116: Юридичні науки. – С. 15-18.

*Л. С. Дубчак,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри галузевих юридичних дисциплін
НПУ імені М. П. Драгоманова,
керуючий партнер Адвокатського бюро “Лесі Дубчак”*

ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАКОНОПРОЕКТУ № 9055

Порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності за останні роки набуло разючих масштабів. Так у період з 2013 по 2018 рр. було вбито 8 адвокатів; в цілому тільки у провадженні Генеральної прокуратури з 2016 року було відкрито близько 600 кримінальних проваджень стосовно прав адвокатів, проте, до суду було передано менше 1% цих кримінальних справ. Порушення відбуваються кожного дня, наприклад, 29 серпня 2018 року у Києві було 12 обшуків адвокатів, 7 – у Дніпрі.

Об вересня 2018 року у Верховній Раді України було зареєстровано проект закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”, поданий Президентом України та визначений як невідкладний. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя схвалив цей законопроект та рекомендував парламенту ухвалити його в першому читанні.

Спецпредставник генерального секретаря Ради Європи в Україні Режі Брійя 14 грудня 2018 року заявив, що президентський законопроект “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” (№ 9055) відповідає вимогам Європейського Союзу.

Даний проект закону було внесено на розгляд Верховної Ради України в рамках судової реформи, яка почалася в 2016 році після ухвалення Закону України від 02.06.2016 № 1401-VIII “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” і ввела так зване поняття “адвокатська монополія”, яка передбачає, що виключно адвокат здійснюватиме представництво осіб в суді, а також здійснюватиме захист від кримінальних обвинувачень. Після змін у законодавстві України стосовно правосуддя, постало актуальне питання про зміни законодавства, яке регулює діяльність

адвокатури, адже за 6 років функціонування Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” було виявлено низку неефективних, непрацюючих механізмів, які потребують оперативної, а подекуди, докорінної зміни.

Згаданий вище Законопроект № 9055 має на меті розширення професійних прав адвокатів та закріплення додаткових гарантій адвокатської діяльності, про що й буде йти мова в даній статті.

Серед новел Законопроекту № 9055 в частині гарантій адвокатської діяльності варто звернути увагу на наступні:

1. Закріплення додаткових гарантій адвокатської діяльності при проведенні щодо адвоката слідчих (розшукових) дій, в тому числі негласних, та оперативно-розшукових заходів.

Чинний Закон України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” передбачає проведення стосовно адвоката оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій виключно з дозволу суду та на підставі судового рішення.

Проект Закону України № 9055 передбачає, що будь-які заходи забезпечення кримінального провадження, оперативно-розшукові заходи та слідчі (розшукові) дії, в тому числі негласні, стосовно адвоката, застосування до нього запобіжного заходу, затримання або будь-яке обмеження свободи пересування адвоката здійснюються лише на підставі ухвали слідчого судді апеляційного суду за клопотанням Генерального прокурора, його заступника, прокурора Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя і виключно у зв’язку із кримінальними правопорушеннями, у вчиненні яких підозрюється адвокат.

Адвокат, права якого були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій має бути письмово повідомлений прокурором про таке обмеження прав.

Відповідне повідомлення адвоката має здійснюватися прокурором, за клопотанням якого апеляційний суд ухвалив рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Повідомлення адвоката про факт і результати негласної слідчої (розшукової) дії повинне бути здійснене протягом дванадцяти місяців з дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом.

У випадку неповідомлення адвоката про тимчасове обмеження його прав, результати негласних слідчих (розшукових) дій не можуть бути використані для доведення вини адвоката

2. Заборона збору інформації про спілкування між адвокатом (помічником адвоката) і клієнтом, адвокатом і помічником адвоката.

Законопроектом забороняється збирання інформації в будь-якій формі та у будь-який спосіб щодо спілкування, листування, інших комунікацій (у

тому числі з використанням засобів зв'язку) адвоката, помічника адвоката з клієнтом або особою, яка звернулася за правничою допомогою, адвоката з помічником адвоката, а також втручання у такі комунікації. У випадку, якщо таке спілкування було зафіксовано, відповідні записи та інші форми фіксації такого спілкування повинні бути негайно знищені, а будь-яке їх використання є незаконним.

Варто зауважити, що аналогічний пункт взагалі відсутній у чинному Законі України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”, а інформація, отримана з листування, засобів зв'язку адвоката, його помічника, незважаючи на порушення адвокатської таємниці, нерідко використовується як ключовий доказ у справі.

3. Заборона огляду та обшуку у зв'язку із здійсненням адвокатської діяльності.

Забороняється проникнення в житло або інше володіння адвоката, приміщення, в якому знаходиться робоче місце адвоката, проведення в них огляду, обшуку чи інших слідчих (розшукових) дій, а також проведення особистого обшуку адвоката, огляду, витребування чи вилучення речей та документів адвоката, крім випадків, коли такі дії здійснюються у межах кримінального провадження, в якому адвокату вручена підозра у вчиненні злочину.

Подібною новелою обмежується свавілля, яке має місце в останні роки щодо масових обшуків в помешканнях та офісах адвокатів. Подібні обшуки та огляди стають можливими лише після вручення адвокату підозри у вчиненні злочину.

У разі проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката слідчий суддя, суд у своєму рішенні в обов'язковому порядку повинен вказати вичерпний конкретизований перелік речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення слідчої дії чи застосування заходу забезпечення кримінального провадження.

4. Адвокату гарантується забезпечення безпеки під час здійснення адвокатської діяльності.

Адвокату гарантується право на забезпечення безпеки під час здійснення адвокатської діяльності в порядку, встановленому законом.

В чинній редакції Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” передбачено, що адвокату гарантується право на забезпечення безпеки під час участі у кримінальному судочинстві в порядку, встановленому законом. Отже, чинний Закон передбачає забезпечення безпеки адвоката виключно під час участі у кримінальному судочинстві.

Натомість Проектом Закону № 9055 передбачені ширші гарантії реалізації адвокатської діяльності у сфері забезпечення безпеки адвоката, адже “адвокатська діяльність”, крім захисту та представництва прав та інтересів клієнта в кримінальному судочинстві, передбачає й інші види правової допомоги, представництво в цивільному, господарському, адміністративному процесах тощо.

5. Скорочуються строки для надання відповіді на адвокатський запит.

За допомогою адвокатських запитів адвокати збирають значний масив доказів у справі. Зважаючи на зміни в процесуальному законодавстві, такі докази мають бути подані разом з заявою по суті справи. Наприклад, відповідачу, зазвичай, дається 15 календарних днів з моменту отримання позовної заяви для підготовки відзиву на неї разом з доказами, які підтверджують його позицію й спростовують чи ставлять під сумнів позицію опонента.

Тому у Законопроекті № 9055, на відміну від чинного Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”, скорочено вдвічі строк, на який може бути продовжено строк підготовки відповіді на адвокатський запит. Наразі такий строк продовжується до 20 робочих днів, навіть у випадках, коли в цьому немає об’єктивної потреби, а відтак можливість подачі певних доказів або ж втрачається, або ставиться під сумнів.

Так в Законопроекті передбачено, що у разі, якщо адвокатський запит стосується надання значного обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, строк розгляду адвокатського запиту може бути продовжено до десяти робочих днів з обґрунтуванням причин такого продовження, про що адвокату письмово повідомляється не пізніше п’яти робочих днів з дня отримання адвокатського запиту.

Недотримання гарантій професійної діяльності адвоката порушує право особи на захист, яке закріплено як Конституцією України, так і загальновизнаними принципами міжнародного права. Це ставить під сумнів існування інституту адвокатури України загалом, його незалежність та можливість виконання адвокатами важливої конституційної функції по захисту та представництву прав особи в суді.

Прийняття Законопроекту № 9055 є нагальною потребою не тільки для адвокатів, але й для усього суспільства, адже дасть адвокатам реальні ефективні інструменти для забезпечення власної незалежності та ефективності під час надання правової допомоги клієнтам.

Література:

1. Проект Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” № 9055 від 06.09.2018 р. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557.

*Ю. М. Жмур,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Правовий статус дитини регулюється різними міжнародними актами, а саме: Загальна декларація прав людини (1948), Декларація прав дитини (1959), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966), Конвенція про права дитини (1989), Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (1975).

Діти-це наше майбутнє, яке потрібно всіляко захищати. Це безцінний скарб. До дітей варто відноситися, як до найціннішого. Народжуючись і зростаючи, діти, як повноправні члени нашого суспільства, повинні засвоювати найважливіші моральні норми, такі як: не вбий, не вкради, не ображай. Діти, як губки вбирають те середовище в якому живуть, навчаються, існують, а їх поведінка – це певна модель, яку вони переймають від своїх батьків, опікунів, друзів, товаришів. Не всі діти здатні засвоїти певні правила поведінки, які встановлює соціум і держава, що часто призводить до протистоянь між неповнолітніми та суспільством. Але ще страшнішим є те, що багато дітей навіть розуміючи, наприклад, що красти це погано, не можуть зупинитися перед спокусою, адже не розуміють які наслідки, їх чекають в майбутньому. Досить часто дитина вчиняє злочин, наприклад крадіжку, через різні причини. Одна дитина банально бажає вести маргінальний спосіб життя, аби отримати все і одразу: бажання мати дорогий телефон, одяг, гарне взуття, але при цьому не має бажання навчатися, або працювати. Адже під час зростання перед очима такої дитини були батьки чи друзі, які показували не вірний приклад. А інший підліток краде, бо це єдиний спосіб не вмерти з голоду, адже проживає він з батьками-п’яницями чи наркоманами. Тому в кожному конкретному випадку, при призначенні покарання, потрібно розбиратися досить детально, аби не зіпсувати дитині все її майбутнє життя.

На сьогодні проблема злочинності неповнолітніх постійно привертає особливу увагу вчених, юристів, правоохоронців та практиків. Це пов'язано з тим, що неповнолітні завжди визнавалися злочинцями певної категорії, можна сказати привілейованої, проте в наш час неповнолітні – це й одна з найбільш кримінально уражених верств населення в умовах соціальних перетворень та в умовах гібридної війни. Тобто – з однієї сторони неповнолітній може вчинити злочин і при цьому відповідно до Ч. 2 п. 3 Ст. 66 КК України – це буде обставиною, що пом'якшує покарання, проте вже завтра неповнолітній сам може перетворитися на потерпілого від злочину і такі дії, вчинені щодо малолітнього будуть вважатися обставиною, що обтяжують покарання відповідно до Ч. 2 п. 6 Ст. 67 КК України [1, с. 30].

Раніше діапазон злочинів, вчинених неповнолітніми – це в основному дрібні крадіжки, хуліганські дії, а тепер неповнолітні беруть участь у складі злочинних організацій, згвалтуваннях, грабежах, у розповсюдженні наркотиків та в незаконному користуванні зброєю і боєприпасами тощо. Варто додати, що серед неповнолітніх, які вчиняють злочини не абияке місце займають дівчата.

До числа важливих спеціальних заходів з попередження злочинності неповнолітніх відноситься кримінальна відповідальність, яка є одним із способів реакції суспільства на протиправну поведінку неповнолітніх.

Кримінальна відповідальність, як і кожен вид юридичної відповідальності ґрунтується на конституційному принципі законності. Таким чином, кримінальній відповідальності і покаранню підлягають лише особи, визнані винні у вчиненні злочину. Ніхто не може бути визнаним винним у вчиненні злочину, а також підданий покаранню, окрім, як за вироком суду і відповідно за законом Ч. 2, Ст. 2 КК України. [2, с. 6].

Аналізуючи Кримінальний кодекс України, зустрічаємось із поняттям “неповнолітній” (в законі виділено окремих 15 розділ “Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх”). Ці норми, поряд із положеннями окремих статей, створюють законодавчу базу кримінально-правового захисту та відповідальності неповнолітніх. Кримінальний закон не відмовився від використання в своїх нормах ще одного терміну – “малолітній”. Наприклад, “вчинення злочину щодо малолітнього” – є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 6 Ст. 67 КК). Згідно з Ч. 2 Ст. 136, кримінальному покаранню підлягають особи, котрі “не надали допомоги малолітньому, який за відомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам”. Ще в низці інших статей використовується це поняття, однак чіткого визначення, кого розуміють під поняттями “малолітній” та “неповнолітній”, закон не містить.

Також у Кримінальному законі поняття “малолітній та неповнолітній” зустрічаються у багатьох значеннях: малолітній, малолітня особа, неповнолітній, неповнолітні ... тощо [3].

Як уже зазначали, поряд із загальними положеннями, Кримінальний Закон передбачає певні особливості кримінальної відповідальності для неповнолітніх. Це стосується: звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності або покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, видів покарань, які застосовуються до неповнолітніх, а також звільнення неповнолітніх від відбування покарань. Встановлюючи такі особливості, законодавець перш за все звертає увагу на психологічний стан дітей у такому віці. Адже неповнолітні ще не мають життєвого досвіду, знань, умінь пристосовуватись до життя, колективів, їх психіка ще досить хитка і залежить від різних чинників впливу. В такому віці неповнолітній не здатен адекватно оцінювати взагалі свої вчинки. Варто додати, що до неповнолітніх можуть застосовувати лише ті покарання, які передбачені в Ст. 98 КК України. Якщо ж санкція Особливої частини певної статті передбачає інше покарання, яке не може бути призначене неповнолітньому – суд зобов'язаний вибрати для неповнолітнього покарання, яке передбачено Ст. 98 КК. Отже Ст. 98 КК передбачає для неповнолітнього такі види покарань: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк, також до неповнолітніх можуть застосовуватись й додаткові види покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [4, с. 57].

Так, як кримінальне покарання має особистий характер, то і штраф призначається неповнолітньому лише у випадках, коли він має власний дохід, чи майно і може самостійно його сплатити. Ні батьки, ні опікуни, ні хтось інший не може сплатити штраф за неповнолітнього. Штраф може застосовуватись, як і основне, так і додаткове покарання. Розмір штрафу встановлюється судом, в залежності від тяжкості вчиненого злочину. Проте максимальний розмір штрафу для неповнолітнього не може перевищувати 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Якщо ж неповнолітній не може сплатити штраф, або сплатив лише половину, а решту не може заплатити, то за таких умов суд може призначити громадські роботи. Ст. 100 КК передбачає громадські та виправні роботи, як вид покарання для неповнолітніх. Проте навіть у цьому виді покарання існують певні обмеження. Ч. 1 Ст. 100 КК зазначає, що громадські роботи можуть призначатися лише особі, яка на момент вчинення злочину досягла 16 річного віку. Ч. 2 Ст. 100 КК так само вказує, що виправні роботи також можуть призначатися неповнолітньому, який досяг 16 річного віку. Такі покарання у порівнянні з покараннями для дорослих осіб є менш суворими.

Ще одним видом покарання є арешт Ст. 101 КК це одне з покарань, яке пов'язане із ізоляцією неповнолітнього від суспільства. Арешт призначається особам, які досягли 16 річного віку і строк його не повинен перевищувати 45 діб. Звісно ж такі неповнолітні відбувають дане покарання окремо від дорослих, з покращеними умовами перебування в спеціальних установах. Цікавим видається і той факт, що настання 18 років в період відбування арешту – не є приводом для зміни тривалості арешту, порівняно з тим, що передбачений у Ст. 101 КК України. І нарешті одне з найсуворіших покарань для неповнолітніх за КК України – це Ст. 102 позбавлення волі на певний строк. Таке покарання призначається в самому крайньому випадку і то за умов, якщо інші більш м'які покарання не будуть ефективними і не принесуть потрібного ефекту виправлення та ресоціалізації неповнолітнього злочинця. Мінімальний строк позбавлення волі – становить один рік. Максимальний строк такого покарання призначається в залежності від ступеню вчинення злочину, проте не може перевищувати строки, передбачені у Ч. 3 Ст. 102 КК України. Даний вид покарання призначається особам, які не досягли 18 річного віку. Проте, варто додати, що всі ці покарання призначаються неповнолітнім лише у крайніх випадках. Як ми зазначали, неповнолітні є привілейованою категорією і злочин, вчинений неповнолітніми є обставиною, що пом'якшує покарання.

Література:

1. Кримінальний кодекс України. Видавець Паливода А. В. Офіційний текст. – Київ, 2018. – С. 264.
2. Кримінальний кодекс України. Видавець Паливода А. В. Офіційний текст. – Київ, 2018. С. 264.
3. Кримінальний кодекс України. Видавець Паливода А. В. Офіційний текст. – Київ, 2018. С. 264.
4. Кримінальний кодекс України. Видавець Паливода А. В. Офіційний текст. – Київ, 2018. С. 264.

*О. Я. Кархут,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ОСВІТНЄ ПРАВО УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ

Проблематика системи права завжди викликала зацікавленість у науковців, а останнім часом виникла потреба в аналізі багатьох проблемних питань цього явища, необхідних як теоретикам, так і практикакам.

З розвитком суспільних відносин, науково-технічного прогресу відбувається удосконалення державно-правових і міжнародних інститутів, збільшується кількість нормативно-правових актів і договорів, правових прецедентів та інших форм права. Необхідність галузевої диференціації норм права обумовлена широтою й різноманіттям суспільних відносин, що регулюються нормами права.

В умовах ринкових відносин у юридичній науці сформувалися нові галузі права: транспортне, підприємницьке, медичне, екологічне, військове, торговельне, космічне право тощо. Виділились комплексні галузі права – аграрне, зобов'язальне.

Останнім часом в Україні почало розвиватися і освітнє право. Прийнято низку законодавчих актів з питань систематизації освіти, новітніх технологій освітнього процесу. Освітні відносини постають як самостійний вид правовідносин і за своїм змістом та складом істотно відрізняються від цивільних, адміністративних й інших правовідносин. Створюються комплексні інститути освітнього права, запроваджується класифікація законодавства в цій галузі.

Тому у світлі реформації поглядів на визначення системи права, перегляду критеріїв розмежування галузей права і важливості освіти для виконання державних завдань актуальним є аналіз місця правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти в сучасній системі права України.

Освіта виступає в якості специфічного об'єкта правового впливу, а відносини, що складаються в цій сфері – предметом спеціального правового регулювання [1, с. 5].

Дана проблематика має значення як для теорії держави і права, методології правового регулювання сфер діяльності, які об'єднують різноманітні за своєю природою відносини, так і для роботи органів державної влади при вирішенні завдань модернізації системи освіти.

Окремі аспекти правового регулювання освіти та освітнього права протягом останніх років у своїх працях висвітлювали українські науковці – В. Андрущенко, Б. Андрусишин, В. Астахов, Р. Валєєв, В. Зайчук, В. Кремень, Є. Красняков, М. Курко, О. Мельничук, С. Ніколаєнко та ін. Незважаючи на зростання в останні роки інтересу науковців до проблем освіти, на жаль, ґрунтовного наукового опрацювання вищенаведена тема у вітчизняних джерелах ще не отримала. Слушно зауважує Б. Андрусишин, що освітнім правом займається дуже вузьке коло осіб, тому нарощування наукових знань у галузі, їх систематизація значно відстає від потреб суспільства у сфері освіти [2, с. 6]. Становленням в Україні освітнього права, обговоренням його необхідності, доречності, механізмів дії займаються

громадські утворення. З ініціативи Міжнародного фонду “Відродження” було оголошено конкурс “Розробка навчальних курсів з освітнього права” [3].

Проблема місця освітнього права в системі права України, його змісту та структури вирішується в юридичній науці неоднозначно. Для розгляду цього питання доречно звернутися до окремих концептуальних понять загальної теорії права.

Українська правова система і система права України – взаємозалежні, але не ідентичні поняття. Правова система – більш широке, узагальнююче поняття, що включає в себе як систему права, так і інші компоненти, зокрема, правову ідеологію, мислення, свідомість, культуру і юридичну практику – правозастосовну і юрисдикційну. Система права України – один із головних компонентів правової системи, її нормативна основа.

Система права – це об’єктивно зумовлений системою суспільних відносин комплекс взаємопов’язаних і взаємодіючих чинних норм певної держави, логічно розподілених на відносно самостійні частини (галузі, підгалузі, інститути права), що характеризуються єдністю та узгодженістю [4, с. 294]. Галузі права є найбільшими складовими частинами системи права. Вони являють собою сукупність відносно відособлених, автономних юридичних норм, що регулюють певну сферу суспільних відносин [5, с. 563].

У теорії держави та права і дотепер вважається, що в основі розподілу права на галузі та інститути є два критерії: предмет і метод правового регулювання. Наявність різних видів суспільних відносин ще не створює системи права та не породжує його галузей, але об’єктивно або суб’єктивно може привести до необхідності регулювання даних відносин правом.

До двох названих критеріїв виділення галузей додають і інші, зокрема, функції, які виконує та або інша галузь права в загальній системі права, тобто основні напрямки й характер правового впливу на суспільні відносини. Варто підкреслити, що дискусія про об’єктивні критерії виокремлення галузей права триває по сьогодні.

Отже, галузі права, що виділені за предметом і методом правового регулювання, становлять головний елемент української правової системи та поділяються на три основні групи: базові (фундаментальні) – охоплюють головні правові режими (конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне право та відповідні їм процесуальні галузі); профілюючі (спеціальні) – де правові режими модифіковані, пристосовані до особливих сфер життя суспільства (трудова, земельна, право соціального забезпечення, сімейне право); комплексні – для яких характерне поєднання різнорідних інститутів профілюючих і спеціальних галузей: господарське, аграрне, екологічне, торговельне право, морське право [4, с. 299].

У сучасній класифікації галузей права, що представлена в науковій і навчальній юридичній літературі, освітньому праву як галузі самостійного місця практично не відводиться. Таке положення обумовлено досить гострими дискусіями серед учених-юристів щодо того, чи вважати освітнє право правовою галуззю, чи ні.

Основним аргументом противників є те, що в освітньому праві відсутні власні предмет і метод правового регулювання суспільних відносин – головні критерії галузевої диференціації. Прихильники можливості, більш того, необхідності виділення освітнього права як галузі права доводять, що вже сама природа й специфіка відносин, що складаються в сфері освіти, дають всі необхідні й достатні підстави для виділення освітнього права як цілком сформованої правової галузі, що має комплексний характер [6, с. 197].

Існує також точка зору про те, щоб лише відокремити відповідний законодавчий масив та виділити відповідну навчальну дисципліну, присвячену вивченню правового регулювання освітньої діяльності.

З розвитком суспільства і правової системи можлива поява нових критеріїв виділення галузей у системі права. Такі універсальні критерії розподілу норм права на галузі та інститути, як предмет та метод правового регулювання, не витримують випробування часом. Вони є формалізованими й заважають розвитку науки про галузі права.

Можна погодитися з думкою, що за критерій класифікації норм права на галузі та інститути необхідно брати об'єкт (усі суспільні відносини, що регулюються правом) і предмет правового регулювання (частина суспільних відносин, що належать до об'єкта та регулюються даними нормами). При цьому не можна заперечувати наявність особливих суб'єктів права (учасників суспільних відносин), методів правового регулювання, принципів, санкцій і функцій окремих галузей права, джерела права.

Отже, освітня діяльність має достатні підстави для самостійного галузевого регулювання. Розмежування галузей права та обґрунтування їхньої самостійності – вагоме питання для правової науки. Але це проблема більше внутрішньоправова і важлива для самих учених-юристів. Для суспільства в цілому пріоритетними є повнота, всебічність та ефективність правового регулювання суспільних відносин, у тому числі в галузі освіти.

Література:

1. *Кархут О. Я.* Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: теоретико-правовий аспект: монографія / О. Я. Кархут. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – 225 с.
2. *Андрусишин Б. І.* Освітнє право України: шлях та перспективи розвитку / Б. І. Андрусишин // Освіта: всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. – 2010. – № 50. – С. 6-7.

-
3. Міжнародний фонд “Відродження” [офіційний сайт] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.irf.ua>.
 4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. – 2-ге видання / О. Ф. Скакун. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
 5. Марченко М. Н. Теория государства и права : учебник / М. Н. Марченко. – 2-е изд. – Москва : Проспект, 2009. – 565 с.
 6. Ягофаров Д. А. Образовательное право: термин и понятия / Д. А. Ягофаров // Власть и властные отношения в современном мире : материалы IX научно-практической конференции, приуроченной к 15-летию Гуманитарного университета (г. Екатеринбург) 30-31 марта 2006 г. : доклады / редкол. : Л. А. Закс и др. : в 2 т. – Екатеринбург : Гуманитарный ун-т, 2006. – Т. 2. – С. 195-205.

*М. С. Корець,
доктор педагогічних наук,
кандидат фізико-математичних наук, професор,
академік АНВО України, заслужений працівник освіти України,
проректор з науково-педагогічної та
адміністративно-господарської роботи
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Основним нормативним документом в Україні, який регулює запровадження енергозберігаючих технологій є Закон України “Про енергозбереження” (№ 75/94 – від 01.07.1994, з поправками від 08.06.2017). Згідно даного закону метою законодавства про енергозбереження є регулювання відносин між господарськими суб’єктами, а також між державою і юридичними та фізичними особами у сфері енергозбереження, пов’язаної з видобуванням, переробкою, транспортуванням, зберіганням, виробленням та використанням паливно-енергетичних ресурсів, забезпечення заінтересованості підприємств, організацій та громадян в енергозбереженні, впровадженні енергозберігаючих технологій, розробці і виробництві менш енергоємних машин та технологічного обладнання, закріплення відповідальності юридичних і фізичних осіб у сфері енергозбереження [1].

Україна відноситься до енергодефіцитних країн, яка задовольняє свої потреби в паливно-енергетичних ресурсах за рахунок власного їх видобутку менш, ніж на 50%. Водночас ефективність використання їх в економіці України та соціальній сфері дуже низька. Енергоємність валового внутрішнього продукту в Україні на сьогодні більш, ніж вдвічі вища за енергоємність промислово розвинутих країн Західної Європи і продовжує

зростати. Населення України – 1% світового, при цьому країна споживає більше 2% енергоресурсів від усього споживання на Землі. За останні роки Україна вийшла на перше місце в Європі по енергозатратності. Потенціал енергозбереження в Україні становив у докризовий період 40-45% від енергоспоживання, а за часи кризи він ще виріс. Тому в умовах України підвищення енергоефективності та енергозбереження стає стратегічною лінією розвитку економіки та соціальної сфери на найближчу та подальшу перспективу. Але стримуючим фактором у реалізації цього проекту є відсутність єдиного підходу до нормативно-правової бази його імплементації.

Для підвищення енергоефективності створена така законодавча та нормативна база вимог до енергоспоживаючих технологій, машин та устаткування, яка робить не вигідною експлуатацію в країні енергетично неефективних технологій, машин та устаткування, що не відповідають світовому рівню. В подальшій перспективі планується створити умови, при яких використання застарілих, енерговитратних технологій стає неможливим за рахунок економічних санкцій та законодавчо визначених обмежень. Важливим фактором підвищення енергоефективності є забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки всіх суб'єктів економічної діяльності при вирішенні питань енергоспоживання та енергозбереження.

Об'єктами правового регулювання законодавства про енергозбереження є відносини у сфері функціонування енергетичного господарства України, проектування, створення та впровадження наукових та конструкторських розробок, пов'язаних з підвищенням ефективності використання палива та енергії, інформаційного забезпечення народного господарства та населення з проблем енергозбереження, а також у сфері управління та контролю за використанням паливно-енергетичних ресурсів.

Суб'єктами правового регулювання відносин у сфері енергозбереження є юридичні та фізичні особи, в результаті діяльності яких здійснюються:

- проведення енергозберігаючої політики та заходів щодо енергозбереження в усіх галузях економіки і у структурних підрозділах закладів вищої освіти зокрема;

- проведення енергетичного аудиту, а саме визначення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів та розроблення рекомендацій щодо її поліпшення;

- науково-дослідні, проектно-конструкторські, експертні, спеціалізовані, монтажні, налагоджувальні, ремонтні та інші види робіт, пов'язані з підвищенням ефективності використання та економії паливно-енергетичних ресурсів;

• роботи, пов'язані з розвитком і використанням нетрадиційних поновлюваних джерел енергії, вторинних енергетичних ресурсів, процесів заміщення дефіцитних видів палива;

• визначення пріоритетних напрямів екологічно чистої енергетики і створення нових джерел енергії та видів палива;

• створення ефективних систем управління енергозбереженням.

Основними шляхами енергозбереження є такі: впровадження нових енергозберігаючих технологій; впровадження нового енергоекономічного обладнання; удосконалення існуючих технологій, удосконалення енерговикористовуючого обладнання, удосконалення сировини та матеріалів і, як наслідок цього – підвищення якості продукції; заміщення і вибір найбільш ефективних енергоносіїв; зменшення витрат сировини та матеріалів; скорочення витрат енергоресурсів; економічні, правові та інші фактори зниження рівнів енергоспоживання.

Тому кожен заклад вищої освіти розробляє свою енергетичну політику, яка містить конкретні цілі та завдання з енергоефективності, які розраховують досягти у короткострокових, середньострокових і довгострокових планах. В основу покладено зелені стратегії, переваги будівель яких включають наступне:

- підвищення ефективності використання ресурсів;
- зменшення шкідливого впливу на навколишнє середовище;
- підвищення комфорту людей;
- дотримання екологічної чистоти;
- пропаганда і формування екологічної свідомості.

Сталий розвиток у кожному закладі вищої освіти слід розглядати з кількох сторін, беручи до уваги: життєздатність екосистеми; фінансова життєздатність; добробут людини. Це все інтегровано можна здійснювати шляхом запровадження енергозберігаючих технологій.

Для розробки енергетичної програми стартовим має бути моніторинг використання енергоресурсів і енергоаудит, який повинен враховувати вимоги українського законодавства, нормативні індикатори енергоефективності в будівлях закладів вищої освіти. При цьому визначається базова лінія, яка включає базову енергопотребу проти вимірюваного енергоспоживання і далі визначається показник енергоефективності відповідно до норм ЄС.

Таким чином, на підставі аналізу існуючих в адміністративно-правовій науці підходів можна запропонувати визначення методів державного управління електроенергетикою як юридично значущих прийомів та способів, за допомогою яких органи державного управління здійснюють цілеспрямований вплив на електроенергетичну галузь як об'єкт управління з метою реалізації відповідних завдань та функцій.

Література:

1. Методичні вказівки “Підвищення енергетичної ефективності громадських будівель” 2018 р.
2. Про енергозбереження: Закон України від 01.07.1994 № 74/94ВР, редакція від 01.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80>

*О. О. Кульчицький,
здобувач НПУ імені М.П. Драгоманова*

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ БАНКОМ ОСІБ В УКРАЇНІ

З урахуванням численних випадків виведення з ринку банків за роки незалежності України, у суспільстві все більше посилюється увага до проблематики достовірності фінансових показників банку та виявлення реальної ситуації щодо результатів господарської діяльності банку та його фінансового стану. Це, у свою чергу, потребує розкриття відповідної інформації, в тому числі відомостей щодо відносин із пов'язаними особами відповідно до звітності банку.

Поглиблений аналіз даної проблематики в Україні та здійснення подальших кроків для її ефективного вирішення, на наше переконання, вимагають дослідження історії становлення та розвитку в Україні інституту пов'язаних із банком осіб, у рамках якого здійснюється правове регулювання відносин банку з пов'язаними особами та розкриття банком відповідної інформації у звітності. Необхідність у такому дослідженні також зумовлена відсутністю в Україні актуальних відповідних наукових праць, які б не були лише певними складовими наукових досліджень в галузі банківського права.

Слушно зазначає Т. О. Муренко, що один з головних міжнародних процесів, які відбуваються сьогодні у світі є узгодження національних систем обліку та фінансової звітності різних країн. [1, с. 5]. У свою чергу, О. С. Яцунська вказує, що збільшення рівня економічної глобалізації та інтеграції ринків капіталу обумовили об'єктивну необхідність гармонізації облікових стандартів та фінансової звітності країн світу та, як наслідок, розробку та впровадження єдиного інтернаціонального набору облікових стандартів [2].

Таким чином, метою даного дослідження є з'ясування і аналіз підходів законодавства України та сучасних уніфікованих підходів, передбачених у міжнародних стандартах фінансової звітності, щодо пов'язаних з банком осіб.

Побудова у призмі банківського законодавства відповідного правового інституту бере свій початок з введення в дію 01.01.1997 Інструкції № 10 “Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків”, що затверджена постановою Правління Національного банку України від 30.12.1996 № 343, якою було здійснено правове регулювання відносин банків з інсайдерами, що визначались як споріднена щодо комерційного банку особа (фізична або юридична) [3]. Цією Інструкцією було здійснено класифікацію інсайдерів, чим було фактично вперше в Україні визначено поняття пов’язаних з банком осіб.

Наступні нормативні кроки щодо інсайдерів були передбачені змінами до вищевказаної Інструкції, з метою її приведення у відповідність до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і звітності та іншими нормативними актами Національного банку України щодо регулювання банківської діяльності, виданими пізніше, у першу чергу Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні, що затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368, якою фактично були ототожені поняття інсайдерів та пов’язаних осіб. У редакціях цієї Інструкції, що діяли до 14.06.2015, було вказано, що надання кредитів інсайдерам/пов’язаним особам, які здатні здійснювати прямий або непрямий вплив на діяльність банку, може призвести до значних проблем, оскільки в цих випадках визначення платоспроможності контрагента не завжди здійснюється об’єктивно [4]. Це вказує на те, що в Україні сформувався підхід до пов’язаності з банком, за якого достатньо, щоб у особи була потенційна здатність впливати на його діяльність.

Вирішальним кроком у напрямку формування інституту пов’язаних з банком осіб, на нашу думку, є прийняття Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000. Статтею 52 зазначеного Закону використано термін “пов’язана з банком особа”, а також надано вичерпний перелік пов’язаних з банком осіб, який базувався на приналежності особи до керівників, власників істотної участі в банку чи афілійованих осіб банку та наявності в особи родинних стосунків з вищевказаними особами [5]. Тим самим, вперше на рівні закону було сформульовано поняття пов’язаної з банком особи. До цього правове регулювання вищезазначених осіб обмежувались лише підзаконними актами.

Однак, слід зазначити, що вищевказані акти не містили чіткого механізму контролю за повнотою розкриття банками відповідної інформації, а саме процедури визначення осіб пов’язаними з банком та повноважень Національного банку України щодо прийняття рішень про пов’язаність осіб з банком, а також залишали поза увагою відповідальність цих осіб, що залишало чималий простір для порушення прав вкладників та інших

кредиторів банку через втрати банку, у тому числі внаслідок здійснення банком операцій із пов'язаними особами.

Відповідні зміни щодо усунення вищезазначеної проблематики слід пов'язувати із прийняттям Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб” від 2 березня 2015 року № 218-VIII, яким, зокрема, було внесено зміни до Закону України “Про банки і банківську діяльність”, у тому числі розширено коло пов'язаних із банком осіб та налаштовано механізм контролю Національним банком України за операціями банків з пов'язаними особами, а також значно посилено відповідальність пов'язаних з банком осіб [6]. Саме на основі вищевказаних змін, на нашу думку, інститут пов'язаних з банком осіб отримав подальший розвиток та набув остаточного формування з урахуванням міжнародної практики та стандартів нагляду у фінансовому секторі.

Подальше закріплення вищевказані зміни також отримали з набуттям чинності Положення про визначення пов'язаних із банком осіб, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 12.05.2015 № 315, яким зокрема було визначено ознаки визначення осіб такими, що є пов'язаними з банком особами, що класифікуються за характером відносин та операцій [7]. Аналіз вимог цього Положення та Закону України “Про банки і банківську діяльність” дає підстави стверджувати, що ці ознаки не несуть самостійних правових наслідків для особи, однак повинні ураховуватися при визначенні пов'язаних із банком осіб, передбачених частиною 1 статті 52 вказаного Закону.

Крім того, звертає увагу висновок Н. Г. Кравченко про міжгалузевий характер поняття “пов'язані особи”, яке містяться також у нормах інших галузей права [8]. Зазначений висновок на даний час не втратив своєї актуальності, оскільки, з урахуванням наведених автором прикладів та чинного законодавства України, дане поняття на даний час передбачено в законодавчих актах України різних галузей права, у тому числі у Податковому кодексі України (п.п. 14.1.159) та законах України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” (п. 28 ч. 1 ст. 1), “Про інститути спільного інвестування” (п. 9 ч. 1 ст. 1). Однак слід зауважити, що з огляду на положення Закону України “Про банки і банківську діяльність”, у якому відсутній термін “пов'язані особи”, на нашу думку, це поняття не є тотожним поняттю “пов'язані з банком особи”, для якого характерна обов'язкова наявність спеціального суб'єкта зі статусом банку та окремі критерії пов'язаності, визначені статтею 52 даного Закону.

Необхідно також ураховувати, що вищезазначені процеси розвитку законодавства у сфері пов'язаних з банком осіб супроводжувались

поступовою імплементацією в законодавство України міжнародних стандартів, що прискорило розвиток та становлення інституту пов'язаних з банком осіб.

Початок імплементації міжнародних стандартів щодо пов'язаних з банком осіб в законодавство України відбувся з моменту затвердження постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.1998 № 1706 Програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів, що передбачає запровадження міжнародних стандартів шляхом їх адаптації до економіко-правового середовища і ринкових відносин в Україні [9], та впровадження Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, згідно з якою банківське право та бухгалтерський облік та звітність визначені одними з пріоритетних сфер, в яких здійснюється адаптація законодавства України до законодавства ЄС [10].

На законодавчому рівні запровадження міжнародних стандарти фінансової звітності (МСФЗ) в Україні відбулось 01.01.2012, після внесення змін до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність”. А саме, даний Закон доповнено статтею 12-1, якою передбачено, що для складання фінансової звітності, застосовуються міжнародні стандарти [11]. З цього моменту, зокрема для банків, що підпадають під вимоги вищевказаної статті, є обов'язковим при складанні фінансової звітності застосування МСФЗ, включаючи Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 24 “Розкриття інформації про зв'язані сторони” (МСБО 24) [12], що на нашу думку є вагомим кроком для подальшого розвитку правового регулювання в Україні пов'язаних осіб. Однак, варто зауважити, що МСБО 24 враховується у діяльності не лише банків, але й інших суб'єктів господарювання, а тому його норми мають більш широке правове поле застосування, ніж норми, притаманні виключно сфері пов'язаних з банком осіб.

Разом з тим, щодо значення МСБО 24 для розвитку інституту пов'язаних з банком осіб, варта уваги позиція Н. М. Ткаченко, яка зокрема вказує, що практика свідчить, що прийняття та використання МСБО забезпечує зменшення ризику для кредиторів та інвесторів та зростання довіри до її показників у світі [13].

Таким чином, можна дійти висновку, що у процесі становлення законодавства України, що регулює пов'язаних з банком осіб, сформувалось два напрями регулювання відносин банків з такими особами, які слід розрізняти, зокрема, за метою правового регулювання та за колом осіб, а саме:

– регулювання питання пов’язаних осіб стосовно банків, відповідно до МСФЗ, з метою складання банками фінансової звітності згідно з вимогами Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність”;

– виконання банками, як об’єктами банківського нагляду, вимог щодо пов’язаних з банком осіб відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” і нормативно-правових актів Національного банку України та подання банками відповідної статистичної звітності.

На нашу думку, такий підхід, з урахуванням виявлених Національним банком України в останні роки понадлімітних обсягів операцій пов’язаних осіб, що зокрема підтверджується Національним банком України [14], на даний час є виправданим, так як метою МСФЗ є розкриття інформації про фінансові показники заінтересованим сторонам, зокрема інвесторам, а метою банківського нагляду щодо пов’язаних з банком осіб є дотримання банками законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку. Саме тому особи, визначені пов’язаними відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” є пов’язаними виключно в цілях даного Закону, що закріплено у статті 52 цього Закону, та не обов’язково є пов’язаними з банком особами відповідно до МСБО 24 і навпаки. Критерії визначення пов’язаних з банком осіб, передбачені у вищевказаній статті Закону, не є тотожними критеріям визначення зв’язаних сторін, установлених МСБО 24.

Література:

1. *Муренко Т. О.* Організація контролю фінансової звітності (на прикладі підприємств залізничного транспорту України): дис. канд. екон. наук: 08.00.09 [Електронний ресурс]. / Т. О. Муренко. – Одеса, 2012. – 210 с. – URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2536>.
2. *Яцунська О. С.* Імплементация МСФЗ в Україні як чинник підвищення інвестиційної привабливості регіонів / О. С. Яцунська // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 8. – С. 63-69. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_8_15.
3. Про введення в дію Інструкції № 10 “Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків”: постанова Правління Національного банку України від 31.12.1996 № 343 // База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010500-96/ed19961230>.
4. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368 // База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01/print>.
5. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // База даних “Законодавство України”/ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов’язаних із банком осіб: Закон України від 02.03.2015 № 218-VIII // База даних “Законодавство України”/ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/218-19>.

7. Положення про визначення пов'язаних із банком осіб: постанова Правління Національного банку України від 12.05.2015 № 315 // База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0315500-15/print1509540346927259>.
8. Щодо окремих аспектів правового регулювання операцій банків з інсайдерами (пов'язаними особами) [Електронний ресурс] / Н. Г. Кравченко // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2012. – Т. 129. – С. 126-130. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2012_129_31.
9. Програма реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.1998 №1706 // База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-98-%D0%BF8>.
10. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV-III // База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.
11. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV // База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
12. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 24 (МСБО 24). Розкриття інформації про зв'язані сторони : IASB ; Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012 // База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_043.
13. *Ткаченко Н. М.* Реформування системи бухгалтерського обліку в Україні з використанням міжнародних стандартів [Електронний ресурс] / Н. М. Ткаченко // Підприємство, господарство і право. – 2001. – № 11. – С. 86-88. // URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9549/1/9.pdf>.
14. Прес-реліз від 23.01.2018 [Електронний ресурс]. – URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=62840349.

L. F. Kupina
National Pedagogical University
named after M.P. Dragomanov
Professor of the department
of branch legal disciplines
Faculty of Political Science and Law,
Candidate of Law, Associate Professor

METHODS OF DETERMINING THE EFFICIENCY OF NORMS OF LABOR LAW

The long-term interest of scientists to the problem of assessing the effectiveness of legal norms has contributed to the searching of optimal methods and the justification of criteria for determining the effectiveness of the law since it is the practical definition of the effectiveness of this or that rule of law that makes it possible in the future to adequately respond to the state of legal relations in one sphere or another

The effectiveness of labor law, as well as, any other field of law is not only the theoretical but also the practical problem since it is the practical definition of the effectiveness of one or another rule of law which gives the opportunity to adequately respond to the state of legal relationships in one or another area through the regulation of such legal relations and their improvement.

Nowadays, the solution of the issue of assessing the effectiveness of labor law standards is rather problematic, as in the presence of separate, disparate methods for assessing the effectiveness, there is no clear universal method that would allow to predict the effectiveness of a particular labor law at the stage of its development and adoption, assess the real effectiveness of the norm and determine what steps are needed to improve the legal regulation of certain legal labor relations regulating by the norm, which effectiveness is being investigated. It should be noted, at the same time, that this problem is relevant not only for Ukraine, but also for other CIS countries and Europe, which are only entering the path of development of legal monitoring.

Defining the assessing methods for the effectiveness of legal norms, branches of law and law in general, one shouldn't forget that not all methods are universal and can be applied in determining the effectiveness of any of the elements of the legal state system whether it is a separate rule of law or institution of law.

This is emphasized by V. M. Kudryavtsev, V. I. Nikitinsky, I. S. Samoschenko, V. V. Glasirin. They consider that the effectiveness of large systems of legal guidelines, and even more the effectiveness of law as a whole, in contrast to the effectiveness of legal norms and their low-level systems can't be determined by simple empirical methods. Their effectiveness manifesting as a general tendency in the mass of individual deviations, is determined only qualitatively on the basis of the analysis of socio-historical practice. In this case, the ineffectiveness of individual legal norms and their groups is not significantly reflected in the effectiveness of the entire legal system of the state [2, p. 35].

M. M. Chernogor [1, p. 131-132] highlights the following methods of sociological research to assess the effectiveness of the law in general, which, in our opinion, can also be applied to the definition of the effectiveness of labor law:

– public opinion polling – includes interviews, questionnaires of respondents selected from the general body of legal regulation (for example, surveys of workers, representatives of trade unions, employers' representatives, unemployed or other categories of persons whose rights and interests are regulated by the norms, the effectiveness of which is being investigated) based on the method of probable or quota selection; analysis and generalization of the received data;

– expert interviews – includes selection and interviewing of specialists who can express a competent, professional opinion on issues of interest to researchers;

definition of criteria of expert competence and ranking of their responses depending on the level of competence; elaboration of a generalized opinion of experts (this method, in our opinion, can be applied at the practical level – by interviewing expert practitioners during conferences, round tables devoted to various problems, implementation of specific norms, and at the level of science, when the effectiveness forecast or analysis of the ineffectiveness of the labor law norm may be formed by the relevant expert, based on the positions of science, legislative technique and other purely theoretical foundations);

– focus group – includes the preparation of a scenario for discussing the problem in a small but rather representative group of people who are ordinary members of regulated social relations; selection of focus groups; discussion of the issues under investigation and the development of a coherent position in the process of such a discussion (for example, a discussion of the problem at the level of the collective of the enterprise in determining the effectiveness of the local rule of law, which regulates certain issues of labor relations specifically at this enterprise);

– the monitoring of the implementation of the legal norm is included - a special type of observation as a method of collecting primary sociological information, when the researcher becomes a participant of the circle of relationships which he is studying (for example, the acceptance of a researcher for work at an enterprise, the work of which falls under the regulation of the norm, the effectiveness of which is being investigated);

– experimental analysis (for example, in the form of a retrospective natural experiment – an interpretation of a situation that has naturally developed in the past as an experimental situation). In this case, the event of the past (the adoption of a legal norm) is interpreted as the introduction of an experimental factor. In studies of the effectiveness of the rule of law, such an experiment can be applied in those cases where in practice the various methods of legislative regulation of the same (or similar in nature) social relations have developed and functioned for a certain period of time. Such situations arise under the following conditions:

1) when the legislative regulation has changed, but the object of regulation has not undergone significant changes;

2) when such social relations are regulated by different norms, and the differences in the legal regulation existing in practice are not due to the difference in the objects of regulation (for example, the study of the effectiveness of local norms governing the payment of a premium on the effects of the enterprise in a year – the effectiveness of norms is determined by determining the turnover of personnel before and after the introduction of the norm, which provides for bonus, since the turnover of staff in this case is an indicator of the effectiveness of the introduction of the rule of law).

The method of parallel experiment is considered to be used when comparing the effectiveness of legal regulation of one or another sphere of social relations, in particular labor, in different administrative units of one state or in different states about one level of development of the studied social relations. The use of this method allows us to determine the optimal version of the legal regulation of social relations, based on the experience of various administrative-territorial entities.

In addition to the methods of sociological research, it is worth noting also the following methods for investigating the effectiveness of the law:

– statistical methods of research – can be fruitfully used in determining the effectiveness of labor law. They should be used in the process of gathering information about the actions of the legal rules being studied (typology, target generalization of materials of practice of law enforcement agencies), when discussing the information received (grouping, ranking, correlation and continental analysis, etc.) [3, p. 158].

Using of statistical (and mathematical) research methods is thought to be appropriate in determining of the effectiveness of labor law. The effectiveness of labor law standards can be expressed in digital equivalents (for example, in numeric, percentage the form can be expressed in terms of exemptions, increase in production, the number of injuries in the industry, etc., which are the result of the introduction of this or another labor law).

It is noteworthy that according to statistics, the statistics are of great significance not only and not so much by the digital data themselves, but by a special method that allows us to find a pattern where, at first glance, we see an accident [3, p. 158].

– cybernetic methods – when studying the effectiveness of labor law, technical means of cybernetics can be used to collect and process information about the conditions and criteria for the effectiveness of legal norms.

Thus, the theory of systems, the theory of information, the theory of optimization of management, etc. can be applied to analyze the level of law enforcement activity. Cybernetic systems can be used for counting, storing information, etc. There is evidence in the literature that only 3% of the total number of legal rules pertaining to a particular issue was found. Searching for these norms, the expert did not detect 53% of the rules. When searching for “manually” passes was approximately 13 times more than in the machine search [4, p. 123-124].

Cybernetic methods can be also applied in determining the effectiveness of labor law because, in the transmission of the evaluation process at the discretion of computers decreased availability of human factors, distraction and physical impossibility person with accuracy to calculate certain indicators in the vast array of information that must be processed.

– mathematical methods of measurement and comparison. The study of the effectiveness of the norms of labor law is impossible without measuring those parameters that characterize their effectiveness and coexistence. The measurement method consists of expressing the parameters of the effectiveness of legal norms (conditions and criteria of their effectiveness) in the form of quantitative values for comparison.

It should be also noted that in assessing the effectiveness of the rules of labor law and regulations as any other industry, it is necessary to identify objective factors that positively or negatively affect the outcomes of law enforcement. These include the reversal of public administration in various fields, the restructuring of the system, man-made and natural disasters, financial and economic “failure”, socio-political conflicts and others.

Literature:

1. Legal monitoring: actual problems of theory and practice / Ed. N. N. Montenegro. – Moscow : International Law Institute, 2010. – 232 p.
2. Efficiency of legal norms / VK Kudryavtsev, VI Nikitinsky, IS Samoschenko, VV Glazyrin. – Москва : Yurid. Lit., 1980. - 280 p.
3. Chugunov VE, Chuvilev AA On some areas of application of sociological methods in Soviet procedural science // Problems of sociology of law. – Vilnius, 1970. – Izp. 1
4. Kerimov D. A., Pokrovsky I. F. Experience of using cybernetic tools for automation of information service of law // Vestnik Leningrad. un-that Sir philosophy, economics, law. –L., 1964. – Issue 1.

О. В. Макарова,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М. П. Драгоманова

ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

Проголошення України суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, безсумнівно, вимагає високого рівня правосвідомості та правової культури, які формуються за допомогою правового виховання та правової освіти.

Серед основоположних чинників, які сприяють становленню демократичних засад суспільства та підтримують правопорядок є правова свідомість та правова культура. Як зазначається в проекті “Право і життя”, останнім часом “проблема правового виховання, формування правосвідомості та правової культури в сучасній Україні істотно актуалізується, набуває характеру невідкладної, вимагає вжиття

кардинальних заходів, від успішної реалізації яких багато в чому залежить успіх державного будівництва в країні [1]”.

Правова освіта нині залишається питанням державного значення [2]. Про це свідчить прийняття значної кількості нормативно-правових актів, які діють в Україні. Крім Конституції на сьогоднішній день визначення правових, організаційних та фінансових засад функціонування і розвитку системи освіти, в тому числі правової, здійснюють Закони України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про професійну (професійно-технічну) освіту”, “Про позашкільну освіту”, Національна доктрина розвитку освіти, Конвенція про права дитини, Програма розвитку юридичної освіти, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”) тощо.

На наш погляд, правове виховання та правова освіта нерозривно пов’язані між собою. Адже будь-яка освіта, в тому числі правова, несе в собі виховний потенціал, а, реалізуючи виховні завдання, неможливо обійтися без навчання. Саме тому, вважаємо, що саме правова освіта є необхідною умовою формування належного рівня правової свідомості та правової культури громадян.

Питання функціонування і розвитку правової освіти на сьогоднішній день регулює Національна програма правової освіти населення, у загальних положеннях до якої зазначається, що Програма “передбачає створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації. Метою Програми є підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування у них поваги до права” [3].

Серед основних завдань, які визначені Програмою правової освіти населення визначено наступні:

- “підвищення рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді, громадян, які перебувають на державній службі, обрані народними депутатами України, депутатами місцевих рад, викладачів правових дисциплін та журналістів, які висвітлюють правову тематику;

- створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи і обов’язки;

- широке інформування населення про правову політику держави та законодавство;

– забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації;

– вдосконалення системи правової освіти населення, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері” [3].

Найбільш ефективною і результативною формою правового виховання є права освіта, тобто цілеспрямована, систематична діяльність навчально-виховних і культурно-освітніх закладів, спрямована на засвоєння необхідного рівня знань про державу і право, формування та підвищення рівня правосвідомості та правової культури, виховання учасників правових процесів в дусі поваги до закону та прав людини [4, с. 13].

Погоджуємося з думкою колективу авторів, які у монографії “Правове виховання в сучасній Україні”, вказують, що у сфері правового виховання для України в даний час актуальними є такі завдання: “створення обґрунтованої державної правової політики, а на її основі – концепції правового виховання населення; створення багатоступеневої системи правового виховання і освіти; підвищення загального рівня моральності громадян; популяризація правових знань (зокрема, через засоби масової інформації); пробудження інтересу в населення до правових знань і підвищення їх доступності; застосування методів реклами і “public relations”; розвиток сімейного правового виховання тощо” [5, с. 382].

Чинне законодавство України передбачає безперервність і наступність правової освіти, починаючи з дошкільних навчальних закладів з наступним продовженням у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих та інших навчальних закладах [6, с. 204].

Розглядаючи перспективи правового виховання в Україні, слід виділити такі завдання щодо його оптимізації:

- підвищення загальної культури громадян;
- забезпечення безперервності й наступності правового навчання;
- диференційована система правового навчання в залежності від вікової категорії;
- популяризація правових знань;
- доступність правової інформації;
- сприяння сімейного правового виховання.

Значення правового виховання в сучасній Україні неможливо переоцінити. Визначені в Основному Законі держави завдання щодо створення демократичної, соціальної, правової держави не можуть бути вирішені без високого рівня правового виховання. Адже громадяни є основним чинником, здатним утворювати державу та правопорядок, приводячи в дію норми Конституції. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох чинників, але більшою мірою – від рівня організації правової освіти та виховання населення держави.

Література:

1. Правове виховання в сучасній Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.biblioteka-pysareva.edu.kh.ua/resursi_ta_poslugi/proekt_pravo_i_zhittya/pravove_vihovannya_v_suchasnij_ukraini/.
2. Гуз А. М. Наукові засади підготовки педагогічних юридичних кадрів для загальноосвітніх закладів України в 1991–2007 роках [Електронний ресурс] / А. М. Гуз. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2009-5/09_Guz.pdf.
3. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – Ст. 1921.
4. Макарова О. В. Правовий нігілізм: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. В. Макарова. – Київ, 2010. – 186 с.
5. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2013. – 440 с.
6. Макарова О. В. Правова освіта дітей дошкільного віку / О. В. Макарова // Одинадцяті юридичні читання: Матеріали міжнародної наукової конференції “Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи”. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – С. 202-204.

О. О. Морозова,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
НПУ імені М.П. Драгоманова
В. О. Морозова
аспірантка кафедри галузевих юридичних дисциплін
НПУ імені М. П. Драгоманова

ВИДИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Проаналізувавши доктринальні дефініції інформації, як об'єкта цивільних правовідносин, з'ясувавши зміст цивільних суб'єктивних інформаційних прав та виходячи із запропонованої класифікації інформаційних прав у сфері охорони здоров'я, вважаємо за доцільне поділити усі інформаційні права у сфері охорони здоров'я на два принципово різні види відповідно до їх функціонального призначення.

До першого виду віднесемо інформаційні права у сфері охорони здоров'я, які закріплюють свободу поведінки фізичної особи в інформаційних стосунках сфери охорони здоров'я, зокрема, право на інформацію про стан свого здоров'я, право на ознайомлення з особистими паперами (у тому числі переданими до відповідних організацій та фондів), право на отримання своєчасної інформації про фактори, що сприяють

збереженню здоров'я або здійснюють на нього шкідливий вплив, включаючи інформацію про санітарно-епідеміологічне благополуччя району проживання, раціональні норми харчування, про продукцію, роботи, послуги, їх відповідність санітарним нормам, про інші фактори, а також про можливості та умови отримання медико-санітарної допомоги, право вільного доступу до інформації про стан довкілля (далі – інформаційні права першого виду).

До другого виду віднесемо інформаційні права у сфері охорони здоров'я, які спрямовані на встановлення меж інформаційної свободи фізичної особи у сфері охорони здоров'я, зокрема, право на таємницю про стан здоров'я, що безпосередньо пов'язано з правом на таємницю особистого життя та правом на повагу і гідність (далі – інформаційні права другого виду).

Об'єктом інформаційних правовідносин, що виникають під час реалізації зазначених видів прав є інформація. Інформація, в контексті зазначених інформаційних прав, актуалізується в наступних аспектах:

1) як інформація, яку відповідні суб'єкти (медичні працівники, медичні установи, державні установи), зобов'язані надати на вимогу фізичної особи або законних її представників (інформаційні права першого виду);

2) як інформація, яку відповідні суб'єкти (державні установи, медичні установи, медичні працівники тощо) не мають права розголошувати, крім передбачених законодавчими актами випадків (інформаційні права другого виду).

Дослідимо інформаційні права першого виду. На наш погляд, найкраще це зробити можна на прикладі права фізичної особи на інформацію про стан свого здоров'я, яку медичний працівник (лікар, медичний заклад) зобов'язаний надати на вимогу фізичної особи (пацієнта) або його законних представників. Така інформація передбачає відомості про стан здоров'я фізичної особи, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень та лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання тощо. Право фізичної особи на інформацію про стан свого здоров'я закріплене у Цивільному Кодексі України [1], в Основах законодавства України про охорону здоров'я [2] та інших нормативно-правових актах. Таке право знаходиться у тісному взаємозв'язку поряд з іншими не майновими правами, що забезпечують, природне існування фізичної особи як учасника цивільних відносин. Відповідно до ст. 285 ЦК України, повнолітня фізична особа має право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я. Цим правом наділені також батьки (усиновлювачі), опікун та піклувальник щодо інформації про стан здоров'я дитини або

підопічного. Відповідно до ст. 39 Основ медичний працівник зобов'язаний надати пацієнтові (фізичній особі) в доступній формі інформацію про стан його здоров'я, мету проведення запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, у тому числі наявність ризику для життя і здоров'я.

Хоча в законодавстві чітко передбачено право особи на повну та достовірну інформацію про стан свого здоров'я, серед науковців точиться дискусія щодо того, як це розуміти та яку інформацію лікар все ж повинен надати пацієнту про стан його здоров'я. Законодавець ускладнює здійснення цього права обмеженнями, пов'язаними з відповідними правами медичних працівників. У ч. 3 ст. 285 ЦК України запропоновано наступне: якщо інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан її здоров'я або стан здоров'я батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника, зашкодити процесові лікування, медичні працівники мають право дати неповну інформацію про стан здоров'я фізичної особи, обмежити можливість їх ознайомлення з окремими медичними документами. Відповідно до ст. 39 Основ, в особливих випадках, коли повна інформація може завдати шкоду здоров'ю пацієнта, медичні працівники можуть її обмежити. В цьому разі він інформує членів сім'ї або законного представника пацієнта, враховуючи особисті інтереси хворого. Така медична інформація за своїм правовим режимом належить до конфіденційної, тобто, інформації з обмеженим доступом. Лікар зобов'язаний на вимогу пацієнта, членів його сім'ї або законних представників надати їм таку інформацію повністю і в доступній формі. Визначення, який саме об'єм інформації про стан здоров'я фізичної особи може бути таким, що зашкодить здоров'ю чи процесові лікування, має оціночний характер. Кожен лікуючий лікар з огляду на свій професійний досвід, знання про хворобу, ризики, пов'язані з нею та інші чинники, може по-різному визначити, яка саме інформація про здоров'я особи може бути несприятливою для неї та її рідних. При цьому він керується і суб'єктивним уявленням, яке у нього склалося про пацієнта.

Таким чином, праву пацієнта на повну інформацію про його хворобу кореспондує відповідний обов'язок лікувального закладу. При цьому слід наголосити не на обов'язку лікаря, а на праві пацієнта. Поряд з правом пацієнта на інформацію про стан свого здоров'я існує також право на інформацію про чинники, які можуть бути небезпечними для здоров'я фізичної особи. Треба відмітити, що у разі смерті фізичної особи члени її сім'ї або інші фізичні особи, уповноважені ними, мають право бути присутніми при дослідженні причин смерті та ознайомитись з висновками щодо причин смерті, а також мають право на оскарження цих висновків до суду. Вказане право закріплене у ч. 4 ст. 285 ЦК і належить до складу права

на інформацію про стан здоров'я переважно через те, що дослідження причин смерті дає відповідь на питання про причини смерті, правильність лікувальних заходів, які застосовувались за життя померлого.

Вказані нормативні положення порушують низку проблем, що вимагають свого вирішення. У чинному законодавстві назріла об'єктивна потреба конкретизувати умови здійснення та обмеження права медичних працівників на надання фізичним особам неповної інформації про стан здоров'я, обмеження права їхнього доступу до окремих медичних документів, коли інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан здоров'я та зашкодити процесові лікування.

Можна запропонувати декілька шляхів розв'язання зазначеної проблеми, наприклад, законодавчо закріпити вичерпний перелік випадків надання такого права медичним працівникам або законодавчо закріпити й визначити конкретні критерії та умови, за яких допускається надання медичними працівниками не повної інформації про стан здоров'я фізичної особи або обмеження права такої фізичної особи на ознайомлення з медичними документами.

Проте реалізація перелічених шляхів породжує серйозні сумніви, тому що визначити та перелічити усі випадки надання такого права медичним працівникам та конкретні критерії і умови їх реалізації практично неможливо. Вони завжди будуть мати оціночний характер, медичний працівник визначає їх на свій власний розсуд, у кожного свій власний підхід до визначення цих критеріїв та умов, що можуть стати підставою для реалізації права на надання неповної інформації про стан здоров'я фізичної особи. Також, не будемо забувати, що будь-яке обмеження права фізичної особи на інформацію, тим паче про стан її здоров'я є порушенням її конституційного права (ст. 32, 34 Конституції України). Надаючи фізичній особі неповну інформацію про стан її здоров'я, медичний працівник обмежує її можливості на здійснення інших прав: обстеження в іншого спеціаліста або взагалі в іншому медичному закладі, вибір інших засобів та шляхів лікування тощо.

Варто зазначити, що право медичних працівників надавати пацієнту, у певних випадках, обмежену інформацію про стан його здоров'я, в окремих випадках може сприяти вчиненню зловживань. Так, у разі не надання медичними працівниками повної інформації щодо стану фізичної особи у ході її лікування виникає можливість приховання помилок при лікуванні, що можуть бути вчинені тими ж медичними працівниками.

Тому ми згодні з В.В. Резніковою, яка запропонувала виключити ч. 3 ст. 285 ЦК України та ч. 4 ст. 39 Основ, скасувавши тим самим у чинному законодавстві України право медичних працівників на надання неповної

інформації про стан здоров'я фізичної особи та на обмеження можливості ознайомлення з окремими медичними документами, якщо така інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан її здоров'я або погіршити стан здоров'я батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників такої фізичної особи, зашкодити процесу лікування [3, с. 21; 4, с. 32].

Вважаємо, що фізична особа повинна самостійно розпоряджатися своїм здоров'ям та життям. Але це вона може зробити належним чином (давати згоду на медичне втручання або відмовлятися від нього) тільки тоді, коли у неї достатньо інформації для того, щоб прийняти певне рішення та вчинити необхідні дії. Тому медичний працівник має надати фізичній особі інформацію без будь-яких обмежень. Єдиним винятком, на наш погляд, коли фізичній особі може надаватися не повна інформація щодо стану її здоров'я, може бути лише її власна відмова від отримання такої інформації.

Отже, інформаційні права фізичної особи у сфері охорони здоров'я першого та другого виду нормативно закріплені та гарантуються законодавством нашої держави. Це надає право особі на повну обізнаність в сфері охорони здоров'я, про наявність в неї певної хвороби, про можливі засоби її лікування та ін. Така інформація має повідомлятися лише тій особі, якої це стосується, а лікуючий лікар чи особа, якій про це стало відомо у зв'язку з виконанням своїх професійних чи службових обов'язків, мають забезпечити таємницю такої інформації, крім випадків передбачених законом.

Література:

1. Цивільний Кодекс України: закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
3. *Резнікова В. В.* Здійснення права фізичної особи на інформацію про стан здоров'я у цивільному та сімейному законодавстві України / В. В. Резнікова // Економіка. Фінанси. Право. – 2004 р. – № 7. – С. 19-23.
4. *Резнікова В. В.* Проблема обмеження права фізичної особи на інформацію про стан здоров'я / В. В. Резнікова // Економіка. Фінанси. Право. – 2004 р. – № 4 – С. 31-34.

*Н. О. Мудролюбова,
старший викладач кафедри теорії
та історії держави і права
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА ПРИКЛАДІ КОРОЛІВСТВА ШВЕЦІЇ

Найвищим досягненням соціальної держави є стабільність, тобто створення державно-правової, організаційно-управлінської, законодавчої інфраструктури суспільства і державних механізмів соціальної спрямованості, які б гарантували незворотний характер досягнень у соціальній сфері, не залежали від змін політичного і економічного курсу уряду і забезпечували б вплив громадянського суспільства на сам вибір цього курсу.

Скандинавська модель соціальної держави – держава загального добробуту (англ. – Welfare State, французький варіант – Etat Providence) – у своїй основі поєднує капіталістичний спосіб господарювання з ринковою економікою, головна мета якої прибуток, і соціальну солідарність, яка в якості основного принципу проголошує соціальну злагоду у громадянському суспільстві, а на практиці реалізується законодавчою і виконавчою владою.

Соціальні гарантії є водночас гарантіями юридичними. Обов'язком правової соціальної держави є забезпечення кожному членові суспільства права на гідне людське існування. На відміну від людської гідності як категорії невід'ємних індивідуальних прав і свобод, які належать людині від народження, гідне людське існування є категорією соціальною, що визначає зміст правового статусу людини і громадянина.

Сутність обов'язку держави по забезпеченню гідного існування своїм громадянам ґрунтується на положенні: кожна людина має право розраховувати на такий життєвий рівень, який дозволяв би їй не тільки існувати, але й формувати та проявляти себе як особистість, бути активним членом суспільства, приймати безпосередню участь у виробництві та споживанні матеріальних і духовних благ.

Вихідними міжнародними актами у питанні встановлення змісту права людини на гідне існування є Загальна декларація прав людини [2], Конвенція Міжнародної організації праці “Про основні цілі і норми соціальної політики” № 117 [3], міжнародні пакти про права людини 1966 року [4] та інші.

Як зазначено у п. 1 та 3 ст. 23 Загальної декларації прав людини: “Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття; Кожний працюючий має

право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людині існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення”, – та п. 1 ст. 25: “Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставин” [2].

До основних видів засобів існування та потреб людини належать харчування, житло, медична допомога, одяг і взуття, освіта й інші духовні блага [5, с. 46].

Особливістю законотворчої і законодавчої системи держави добробуту Королівства Швеція є послідовність, стабільність, схвалення народом. Усі важливі закони в Швеції обов'язково враховують думку усієї країни і приймаються через всенародний референдум. За Конституцією Швеції референдум є обов'язковим, якщо до Конституції за поданням не менше третини парламентарів вносяться зміни або доповнення. Референдум призначається Риксдагом, проводиться одночасно з наступними виборами до Риксдагу, а затверджується при позитивному результаті голосування наступним складом Риксдагу, який має право як схвалити цей законопроект, так і не схвалити, бо за законом результати голосування на референдумі є консультативними. У разі негативного голосування законопроект не розглядається. Механізм схвалення змін і доповнень до Конституції двома послідовними скликаннями Риксдагу через референдум забезпечує стабільність законодавчої системи Королівства Швеція. Вагомим надбанням Швеції у соціальній сфері є виважені, детально розроблені і прописані норми соціального законодавства, які регламентують відносини на всіх стадіях життєдіяльності людини так, що людина відчуває себе захищеною протягом усього свого життя.

Література :

1. Sweriges Riksdagen [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу : <https://www.riksdagen.se/>.
2. Universal Declaration of Human Rights: proclaimed by the United Nations General Assembly. – Paris, on 10 December 1948.
3. Конвенція “Про основні цілі і норми соціальної політики” № 117 // Міжнародна організація праці. – 1962 р.;
4. *Мельникова І. М.* Міжнародні пакти про права людини // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – Київ : Наукова думка, 2009. – Т. 6: Ла – Мі. – С. 728.
5. *Скуратівський В. А.* Основи соціальної політики : навч. посіб / В.А. Скуратівський, О. М. Палій. – Київ : МАУП, 2002. – 200 с.

*Н. М. Опольська,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ОБМЕЖЕННЯ ОБСЯГУ ПРАВА НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТАХ

Можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачено фактично у всіх міжнародно-правових актах, що регламентують права людини й основоположні свободи. Кожен договір визначає межі можливих обмежень та вичерпний перелік підстав для них. Визнаючи права та свободи людини як найвищу соціальну цінність, міжнародна спільнота не зводить їх до абсолюту, встановлюючи обмеження з метою досягнення балансу між правами індивіда та інтересами суспільства в цілому. Питання правомірного обмеження прав і свобод людини з боку інститутів державної влади набуло особливої значущості в контексті концепції правової держави. Предметом постійного занепокоєння міжнародної спільноти є встановлення правомірного обмеження права на свободу творчості та єдиних критеріїв такого обмеження.

Конвенція про захист прав людини передбачає свободу художнього вираження в рамках свободи отримувати і поширювати ідеї. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Однак, ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. Тобто, реалізація права на свободу творчості однією особою не повинно порушувати права інших людей. “Свобода вираження не дає вам абсолютне право на проведення виступів у моїй кімнаті, але не тому, що ви висловлюєтесь, а тому, що це моя кімната. Відповідальність та зобов’язання осіб, які користуються свободою вираження поглядів, мають залежати від ситуації та засобів, що застосовуються для висловлювання думок, ідей та інформації” [1, с. 74].

У зв’язку з цим, на міждержавному рівні сформовано загальні керівні принципи і умови допустимості обмежень основних прав і свобод людини. Держави можуть деталізувати вказані обмеження у національному законодавстві, однак їх розширення, закріплення у більшому обсязі є недопустимим.

Право на свободу творчості обмежено частиною 2 статті 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка визначає, що свобода вираження поглядів може підлягати таким формальностям, умовам,

обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [2, ст. 10].

Доцільність обмеження права на свободу творчості передбачено в ст. 2 Конвенції про захист прав і гідності людини, яка передбачає, що інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над виключними інтересами усього суспільства або науки [3]. Тобто, співрозмірність та відповідність меті обмеження полягає у тому, що пріоритет та інтереси окремої людини, її благополуччя є достатньою підставою для обмеження права на свободу творчості. Стаття 18 Конвенції вказує на те, що “обмеження прав і свобод не застосовуються для інших цілей, ніж ті, для яких вони встановлені” [4, с. 7].

Відповідне положення містить ст. 10 Загальної декларація про геном людини “Ніякі дослідження, що стосуються генома людини, так само як і ніякі прикладні дослідження в цій галузі, особливо в сферах біології, генетики та медицини, не повинні превалювати над повагою прав людини, основних свобод і людської гідності окремих людей або, у відповідних випадках, груп людей. Стаття 12 Декларації зобов'язує забезпечувати загальний доступ до досягнень науки в області біології, генетики та медицини, що стосуються генома людини, при належній повазі гідності і прав кожної людини. Свобода проведення наукових досліджень, яка необхідна для розвитку знань, є складовою частиною свободи думки та слова. Мета прикладного використання результатів наукових досліджень, що стосуються генома людини полягає в зменшенні страждань людей і в поліпшенні стану здоров'я кожної людини і всього людства [5, ст. 12].

Отже, міжнародне законодавство встановлює обмеження права на свободу творчості коли виникає необхідність узгодження суперечливих інтересів суспільства, держави, особи. Це відбувається шляхом зменшення обсягу (меж) права при збереженні його змісту. Встановлені міжнародним правом обмеження як правовий засіб спрямовані на впорядкування суспільних відносин через утримання суб'єкта права на свободу творчості від окремих дій у визначених межах. Такі обмеження є елементом механізму міжнародно-правового регулювання, що звужують обсяг можливостей суб'єкта у сфері творчості.

Л і т е р а т у р а :

1. Заметки о правах человека и мониторинге прав человека. – Варшава : Хельсинский фонд по правам человека, 1997. – 184 с.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року // Урядовий кур'єр. – 2010. - №215.
3. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo, 4.IV.1997), No. 164 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Голос України. – 2001. – 10 січня. – № 3. – С. 6-8.
5. Загальна Декларація про геном людини та права людини [Електронний ресурс] // ЮНЕСКО. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575.

*Б. В. Островська (Совенко),
кандидат юридичних наук,
докторантка відділу міжнародного права
та порівняльного правознавства
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*

ЗАХИСТ ЖИТТЯ ТА ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ В КОНТЕКСТІ ВИРШЕННЯ АКТУАЛЬНИХ БІОЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ

Науково-технічний прогрес у біомедицині та генній інженерії кін. ХХ – поч. ХХІ ст. відкрив нові великі можливості для контролю за біологічним процесом життя людини від моменту його зародження і до біологічної смерті. Водночас деякі його наслідки підняли питання етичності їх застосування до людини, оскільки вони могли бути спрямовані не лише на її благо, але й на шкоду. Це зумовило необхідність захисту прав та гідності людини протягом усього періоду її життя.

Сучасні проблеми прав людини в контексті біоетики відносяться до сфери штучної репродукції людини (допоміжних репродуктивних технологій, клонування, створення “людини-ГМО”), штучного переривання життя людини на різних стадіях її розвитку (аборти, евтаназія), запобігання незаконного вилучення анатомічних матеріалів людини (її органів, тканин, клітин та крові) для трансплантації, а також їх використання для науково-дослідних цілей як за її життя, так і після її смерті.

Особливо гостро питання захисту життя та гідності людини стосується періодів, коли людина за стадією свого розвитку чи станом здоров'я не здатна приймати рішення та виражати власну волю.

Усі ці та інші подібні питання, які трансформуються у біоетичні проблеми, викликали міжнародне занепокоєння можливими наслідками та

спонукали до вирішення їх на основі міжнародного права. Водночас, враховуючи відмінності національно-правового регулювання зазначених питань, громадяни з метою отримання біомедичних послуг, заборонених у відповідності до національного законодавства, отримували їх закордоном, у тих країнах, де ці послуги легалізовано. Це призвело до загострення існуючих проблем і такий процес став відомий як біомедичний “туризм”.

Діяльність міжнародного співтовариства спрямовується на прийняття універсальних принципів та норм з метою створення єдиних загальних стандартів для запобігання порушень і захисту прав людини щодо біоетичних питань та з огляду на відсутність єдиного міжнародно-правового акту зобов'язального характеру.

Зростання транскордонного співробітництва держав у сфері інноваційних біомедичних технологій зумовило необхідність вирішення існуючих проблем в площині міжнародного права, що прискорить питання уніфікації законодавства.

Наразі залишаються відкритими питання ратифікації державами Конвенції про права людини та біомедицину 1997 р. Ради Європи і Додаткових протоколів до неї. Крім того, на часі важливим є прийняття нового Додаткового протоколу про захист ембріону та плоду людини до цієї Конвенції, а також Конвенції про клонування людини ГА ООН.

На основі дослідження міжнародно-правових актів, які стосуються біоетичних проблем, пропонуються наступні висновки та пропозиції, зокрема, наголошується на важливості:

- захисту життя людини від моменту його зародження (зачаття), а також закріплення міжнародно-правового статусу ембріону людини (*in vivo*, *in vitro*). Важливість питання обумовлена необхідністю захисту права на життя протягом усього періоду пренатального розвитку людини, а не лише з моменту її народження, у зв'язку із загрозами проведення біомедичних експериментів, небезпечних генетичних модифікацій тощо;

- заборони усіх форм евтаназії (як асистованого суїциду, так і “вбивства з милосердя”), особливо з огляду на легалізацію дитячої евтаназії у деяких європейських країнах (Нідерландах, Люксембурзі, Бельгії);

- розвитку паліативної допомоги як альтернативи евтаназії;

- заборони як репродуктивного, так і терапевтичного клонування людини;

- розвитку терапії за допомогою альтернативних джерел стовбурових клітин (власних стовбурових клітин дорослого організму, а також стовбурових клітин пуповинної крові та плаценти);

- уніфікації правового регулювання донорства та трансплантації, а також створення міжнародних реєстрів донорів;

– заборони проведення маніпуляцій з генами на пренатальній стадії розвитку людини, які призводять до зміни генокоду людини в результаті поєднання генетично різнорідних клітин в одному організмі та загрожують майбутнім поколінням людства – створення химер з використанням людських генів в результаті міжвидового клонування (наприклад, ембріону людини і свині), а також заборони створення міжвидових гідридів та здійснення штучних небезпечних генних мутацій;

– заборони “біотехнологічного покращення людини” як генетичної модифікації людини з метою покращення її фізичних чи інтелектуальних якостей, що межує з евгенікою.

Отже, окремі біоетичні проблеми, які виникають внаслідок реалізації сучасних біотехнологічних можливостей, становлять загрозу для ідентичності людини як представника *homo sapiens*. Тому усі досягнення людства, виникнення яких спонукає науково-технічний прогрес, мають бути направлені на збереження життя, здоров'я та повагу до гідності кожної людини.

*О. В. Середа,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
історії держави і права України та зарубіжних країн
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

НАРИСИ З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

“Хрещення Київської Русі і становлення Київської Церкви стало важливою віхою у становленні світового християнства і формуванні єдиної європейської християнської культури”

Папа Іоан Павло II [1, с.86]

“Революція Гідності” визначила вектор розвитку суспільства і держави в цілому. Розпочався час “пробудження” національної свідомості, переосмислення місця українського народу у світовій історії та на міжнародній арені. На разі процеси державотворення скеровані до пошуку ефективних стратегій утвердження миру, верховенства права, справедливості, захисту прав і свобод людини та громадянина. Орієнтирами на цьому шляху є принцип людиноцентризму та ціннісний підхід. Вони виводять реформи поза формальний зміст, скеровують до переміни суспільства, його об'єднання довкола ідеї загального блага та служіння людям.

Після отримання Томосу Православною Церквою України, проголошення її "...віднині канонічно автокефальною, незалежною та самоврядованою..." [3] важливим є налагодження державно-церковного та міжконфесійного діалогу через подолання стереотипів і незнання в історії та релігії. Це шлях до єднання суспільства та щит проти агресивних інформаційних спекуляцій. За таких умов необхідне "Відродження" духовної традиції Київського християнства. Саме в її ціннісному змісті закладено ефективну модель державно-церковних відносин, а також шлях до розв'язання міжконфесійних спорів.

Такий підхід підтримують держава, світські та духовні наукові установи. Фундаментальні дослідження проводяться в рамках проекту Українського католицького Університету "Соборна Україна та Київська традиція". Він має на меті інтегрувати ідею Київської Церкви в міжнародний академічний дискурс; показати християнську традицію як фактор формування української культури, єднання народу у межах різних державних організацій [4]. Київське християнство стало предметом дослідження істориків (Б. І. Андрусишин, М. Ю. Брайчевський, М. Д. Чубатий та ін.) релігієзнавців (В. Д. Бондаренко, В. С. Балух, О. Н. Саган, Г. Лужницький, І. Ісіченко, Ю. Федорів, Є. А. Харьковщенко, П. Л. Яроцький та ін.), а також правників (Д. О. Вовк, Б. В. Сovenko та ін.).

Київське християнство як духовне та церковне явище сформувалося на засадах універсальних християнських традицій Візантії, латинського Заходу та східних православних спільнот, а також рецепції в слов'янських землях унійної ідеї. Його зовнішню форму склали слов'янсько-візантійський обряд, оригінальна богословська думка й помісне церковне право, єдина канонічна територія, особлива духовність, спільні соціокультурні й релігійні практики, кодифікована церковнослов'янська мова та усталена пам'ять про минуле [4]. Релігієзнавець, філософ Є. А. Харьковщенко доповнює перелік особливостей Київського християнства, серед яких завдяки синтезу західних та східних підходів чітко окреслилися антимесіанство і антицезарепапізм, ранньохристиянська орієнтація, паулінізм, євангелізм, патріотизм. Професор наголошує на тому, що Київська духовна традиція розвивалася поза специфічних форм візантійської обрядовості, показової релігійності та цезарепапізму [5, с. 6].

Виразником даної традиції була Київська митрополія. Інституційно вона сформувалася за князя Ярослава Мудрого на засадах самоуправності та помісності в умовах суперництва між Київською Руссю та Візантією. Остання використовувала факт підлеглих руської церкви константинопольській патріархії як засіб ідеологічного і політичного впливу на Русь. Тому Ярослав Мудрий прийняв стратегічне рішення про розірвання

порядку призначення київських митрополитів з Константинополя і постановив собору руських єпископів 1051 р. обрати русина Іларіона главою Церкви – митрополитом Київським. Підготовкою до цього кроку слугувало закладення 1017 р. та освячення 1036–1037 рр. Софіївського Собору. Він став виразником духовної волі попередніх православних правителів – Ольги та Володимира [2, с. 216-217]. Однак у зовнішній формі за свідченнями професор М. Брайчевського зберігався паралелізм Константинополь – Київ : Софія Київська протистояла Софії Константинопольській, аналогічно візантійський зразок був відтворений у Золотих воротах в Києві, київському іподромі та ін. [2, с. 219].

Самостійність власної Церкви активно продовжили син Ярослава Мудрого Ізяслав, онук Святополк II та Ізяслав II. У 1147 р. відбулося обрання собором єпископів митрополії поза волею Константинопольського патріарха митрополитом Київським Кліма Смолятича. Іпатієвський та Новгородський літописи фіксують принцип автокефальності Києво-Руської Церкви – право наставляти собі митрополитів без санкції Візантії [6, с. 85].

Однак цей крок засвідчив лише початок тривалого шляху до самостійного інституційного оформлення Київської Церкви. Він проходив в умовах політичної роздробленості держави та тиску монголо-татарського іга. Цей фактор обумовив переїзд після 1240 р. Київського митрополита Максима з Києва до Володимира-на-Клязьмі та створення 1303 р. Галицької митрополії. Від так на зламі XIII–XIV ст. перервався процес творення Київської Церкви довкола одного центру. На думку П. Яроцького, це був початок падіння Київської митрополії, який завершився у 1686 р. її підпорядкуванням Московському Патріархату з позбавленням усіх прав і привілеїв [6, с. 87].

Література:

1. Апостольське послання “Великий дар Хрещення” до українців католиків з нагоди Тисячоліття Хрещення Київської Русі // Слово Святійшого Отця Івана Павла II до України. – Львів, 2001. – С. 86.
2. *Брайчевський М. Ю.* Вибране. – Том 1. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі / М. Ю. Брайчевський. – Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2009. – 720 с.
3. Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою православної Церкві України [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу : <http://patriarchia.org.ua/patriarshiy-i-sinodalniy-tomos-nadan/>.
4. Презентація в УКУ наукових видань програми “Київське християнство” : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://theological.ucu.edu.ua/podiyi/my-hochemo-vizualizuvaty-nashe-mynule-i-predstavtyu-jogo-ukrayinskomu-suspilstvi-v-suchasnyh-kategoriyah-i-v-mizhnarodnomu-konteksti-prezentatsiya-v-uku-naukovyh-vydan-programy-kyuivske-hrystyyanstvo/>;

-
5. *Харьковщенко С. А.* Київське християнство – поняття, суть, історичне значення / С. А. Харьковщенко // Гілея : науковий вісник. – 2013. – № 72. – С. 583-587. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_113.
 6. *Яроцький П.* Київське християнство: витоки українського православ'я і його сучасні проблеми / П. Яроцький // Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій : зб. наук. пр. – Тернопіль, 2014. – С. 84-91.

*В. Ю. Стеценко,
завідувач кафедри галузевих юридичних дисциплін
НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор юридичних наук, професор;*

СУЧАСНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В науці теорії держави і права прийнято виділяти наступні основні ознаки держави: територія, наявність публічної влади, суверенітет та населення. Зупинимося на останній. Населення, з правової точки зору, це сукупність людей, які можуть належити як до однієї, так і до різних націй та народностей. При цьому, більшість населення пов'язана з державою стійким правовим зв'язком – громадянством (підданством).

Таким чином, населення є однією з необхідних передумов виникнення та існування держави. Держави просто не може бути без населення. Однак сучасна Україна стикається з цілком реальною загрозою стрімкої втрати населення. Так, якщо на момент розпаду Радянського Союзу, у 1991 році чисельність населення становила близько 52 млн. осіб, то на 1 грудня 2018 року, за офіційними статистичними даними вона складає 42 млн. 72 тис. осіб [1]. Тобто, за 27 років втрата населення становить близько 10 млн. чоловік. Це приблизно 347000 осіб щороку. Ситуація є більш ніж загрозовою.

Крім того, не слід забувати, що Державна служба статистики України враховує громадян країни, які виїхали на заробітки за кордон, які фактично не проживають на території України і цілком ймовірно згодом залишаться в інших країнах на постійне проживання, як наявне населення.

Як бачимо, загроза стрімкої втрати населення не віртуальна, а цілком реальна і вимагає зосередження зусиль для якнайшвидшого її подолання.

Чим же зумовлене таке колосальне скорочення кількості населення?

По-перше, це природний спад населення в зв'язку з низькою народжуваністю. Кількість померлого населення протягом практично всього періоду незалежності країни перевищує кількість народжених. Тобто, народжуваність не забезпечує простого відтворення населення. Крім складної соціально-політичної та економічної ситуації в країні, яка впливає на низьку

народжуваність, на такий стан справ безпосередній вплив має і низький рівень медичного забезпечення населення.

Реалії сьогодення свідчать про значну кількість проблем, які мають місце в організаційно-правовому забезпеченні медичної галузі України. Видається, що ключовими з них можуть вважатись:

- відсутність чітко окресленої державної стратегії збереження та покращення здоров'я громадян України;

- невирішеність проблем правового характеру, що проявляються у відсутності необхідних законодавчих актів, положення яких регулюють суспільні відносини у певних напрямках медичної діяльності;

- залишковий принцип фінансування медичної галузі;

- відсутність страхових принципів організації надання медичної допомоги та її фінансового забезпечення.

По-друге, це міграційний рух. У зв'язку зі євроінтеграційними процесами, які набирають все більшу силу, цей фактор став мати переважаюче значення. Взагалі термін “міграція” походить від латинського слова “migratio”, що означає переміщення, переселення. Юридична енциклопедія дає наступне визначення: “Міграція населення – переміщення населення через кордони тих чи інших територій у межах однієї країни або з однієї країни в іншу зі зміною назавжди чи на тривалий час місця постійного проживання або з регулярним поверненням до нього” [2, с. 641]. В той час, як міграційні рухи визначають частіше як сукупність всіх територіальних переміщень населення, які, в кінцевому рахунку, визначають характер розселення, густоту, сезонну і маятникову рухливість населення.

Обсяги міграційних потоків у світі сьогодні набули глобального характеру, в цьому процесі бере участь переважна більшість країн, в нього включилися практично всі соціальні верстви населення. Чисельність зовнішніх мігрантів в даний час оцінюється приблизно в 175 млн. чоловік (3% загальної чисельності населення планети), а внутрішня міграція ще масштабніше – близько 1 млрд. чоловік (16% від загальної чисельності) [3]. І не останню роль тут грає Україна.

Одним з найбільш поширених є виділення видів міграції залежно від територіальних меж і спрямованості руху переселенців. На основі даного критерію виділяється зовнішня і внутрішня міграція населення.

Зовнішня міграція включає еміграцію та імміграцію. Еміграція (від лат. *emigro* - виселяюсь, переселяюсь) є переселення в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий термін) проживання, в більшості випадків супроводжується зміною громадянства. Імміграція (від лат. *immigro* - вселяюся) – це в'їзд (вселення) в країну на постійне або тимчасове (як

правило, тривале) проживання громадян іншої країни, здебільшого з отриманням нового громадянства.

До внутрішньої міграції населення відносяться переміщення в межах однієї країни між адміністративними, економічними або географічними районами, населеними пунктами і т.п.

Безумовно, для держаних інтересів найважливіше значення має саме зовнішня міграція (міжнародна міграція).

Отже безумовно, явище міжнародної міграції, враховуючи реалії сьогодення, не могла обійти стороною і Україну. А складна політична, соціально-економічна обстановка, євроінтеграційні процеси, які зараз відбуваються в країні, ще більше стимулюють цей процес. Якщо подивитися на класифікацію, запропоновану ООН, то видно, що країна поставляє на “міжнародний ринок” всі п’ять категорій мігрантів. Українці їдуть на навчання, роботу, для утворення сім’ї, на постійне проживання та з гуманітарних міркувань.

Підсумовуючи сказане, для якнайскорішого призупинення процесу втрати населення, а в подальшому для забезпечення стабільного його приросту, необхідно зробити наступне:

1. Належне організаційне-правове та фінансове забезпечення медичної галузі.

2. Створення належним умов для отримання молоддю високоякісної, конкурентоздатної освіти з наступним працевлаштуванням.

3. Створення нових робочих місць, як логічний крок щодо розвитку економіки загалом.

4. Посилення інвестиційної привабливості країни.

5. Віднайдення “українського аналогу” положення конституції США 1787 року, де говориться про прагнення людини до щастя.

Л і т е р а т у р а :

1. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ : “Укр. Енцикл.”, 2001. – Т. 3: К-М. – 2001. – С. 792.
3. Мировая Миграция в цифрах. База данных об иммигрантах в странах ОЭСР и странах не входящих в ОЭСР (ОЭСР ДЭСВ ООН), 2015 г., [электронный ресурс] – Режим доступа-URL: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf. - С.1.).

ГУМАНІЗМ ЯК ОСНОВА ІДЕОЛОГІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВА

Особливою системою світоглядних орієнтацій, в центрі якої є людина, її унікальність та право на вільну самореалізацію є гуманізм. Однією з тенденцій розвитку сучасного суспільства (поруч із глобалізацією та інформатизацією) є модернізація. Відповідно Україна робить певні кроки на шляху від перехідного суспільства до модерного, яке має передусім спиратися на науку, техніку, індустрію, демократію, високий рівень та якість життя. Цього не можливо досягти без утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Власне дане завдання має лягти в основу ідеології модернізації права, як фундаменту модернізації держави і суспільства та реального, а не декларативного утвердження конституційної норми розуміння і прийняття людини як найвищої соціальної цінності.

Підкреслимо, що саме конституція забезпечує необхідний рівень та основу легітимізації державного правового порядку: верховенство права, верховенство закону, конституційні права, реалізація яких забезпечується дотриманням принципу поділу влади. Гуманістичний характер конституції виявляє себе у вираженні згоди народу, в силу якої встановлюється сама держава, фіксації визначеної форми правління, представленні та одночасному обмеженні владних повноважень уряду тощо. Водночас варто зауважити, що гарантії прав і свобод людини та громадянина, їх обсяг, реальність, здійсненність виражають не лише фактичний та юридичний статус людини в суспільстві, але й сутність наявної в країні демократії, соціальні можливості, які закладені в суспільному ладі.

Проте, закріплені в нормативно-правових актах положення щодо забезпечення прав і свобод людини та встановлена для їх реалізації і захисту система гарантій реально є далекими від належного рівня. На практиці спостерігаються чисельні порушення конституційно гарантованих прав людини в Україні і саме тими органами держави та їх посадовими особами, які покликані забезпечувати реалізацію прав і свобод людини. Належним чином також “не спрацьовують” механізми юридичної відповідальності. Конституційний принцип рівності всіх перед законом залишається здебільшого декларативним, зберігається низький рівень правової культури в українському суспільстві. Відтак, надзвичайно актуальними є не лише проблема забезпечення конституційних гарантій у державі, але й необхідність удосконалення діючих механізмів забезпечення цих гарантій та створення нових ефективних правових засобів їх практичної дії на основі гуманізованої ідеології модернізації права.

Звісно, формування демократичної правової держави – це складний і тривалий процес. Відтак, щоб побудувати в Україні демократичну правову державу, треба передусім, щоб ті засади, які складають її суть, а це – забезпечення верховенства права і закону, захист і гарантування основних прав і свобод людини і громадянина, поділ влади та інші – були реально втілені в життя. А для цього необхідними є правова, політична, економічна та соціальна реформи. Зокрема, метою проведення правової реформи має бути скасування тих законів які не відповідають потребам суспільного життя, розробка нових нормативних актів, прийняття яких продиктоване сучасними умовами і об'єктивними потребами правового регулювання, узгодження національного законодавства з законодавством Європейського Союзу, формулювання чіткої правової політики держави тощо.

Наслідком проведення правової реформи мають стати забезпечення верховенства права, гуманізації характеру чинного законодавства, істотне обмеження відомчої та тіньової нормотворчості тощо. В цьому контексті влучною є думка Браяна Таманаги, верховенство права “це розуміння того що верховна влада, держава та її посадові особи, мають обмежуватися законом” [1, с. 133]. Важлива складова правової реформи – завершення процесу формування нової судової системи, впорядкування правотворчості, розмежування повноважень органів законодавчої та виконавчої влади.

Література:

1. Таманага Браян. Верховенство права: історія, політика, теорія / Таманага Браян. – Київ, 2007. – 208 с.

*О. В. Токарчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ПРИНЦИП НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДІВ І СУДДІВ ЯК ОДНА З УМОВ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Дослідження принципу незалежності судів і суддів актуалізує науково-теоретичні напрацювання українських правників у еміграції у 1920-30-ті рр., дозволяє застосовувати вчення та прикладну практику минулого. Для творення правової держави, громадянського суспільства значущою є проблема реформування судової системи. У сучасний період відбувається становлення державних, правових, політичних інститутів в Україні, йде пошук шляхів судового реформування, тому цінним стане аналіз проблем

здійснення авторитетного й неупередженого правосуддя, місця судді у суспільстві й державі, що відобразилося у науковому доробку українських правників в еміграції. Правові вчення С. Дністрянського, Р. Лашенка, В. Старосольського, С. Шелухіна та ін. вимагають комплексного історико-правового аналізу й усвідомлення з метою їх адаптації до сучасної державно-правової дійсності.

Судова влада, як одна з гілок державної влади, покликана здійснювати правосуддя в інтересах всього суспільства і є однією з форм реалізації державного суверенітету [6, с. 71; 8]. Судова влада, вмонтована у державний механізм, в сучасному суспільстві повинна стати арбітром у спорах між учасниками суспільних відносин, ставши ефективним засобом примирення та вирішення соціальних протиріч. У такому підході сучасні науковці знаходять основну соціальну цінність правосуддя і ключову причину, через яку суб'єкти соціального життя визначають зміст судової влади [1, с. 248].

Із зародженням права виникла судова влада, що розвивалася відповідно до історичних обставин; пов'язувалася з правом здійснювати судові функції окремою особою, громадою, окремими відомствами, релігійними об'єднаннями [6, с. 72].

Звертаючись до проблем судової практики, С. Дністрянський вказував, що не всі правові норми є виразом мирного співіснування людей. Право створювалося у боротьбі, а практика відносин у суспільстві зумовлювала певні суперечки й протиріччя [3, с. 71]. Для вирішення правових спорів учений вбачав потребу в суддях: "...так бачимо суди і судді не тільки в державі, але в усіх суспільних зв'язках, що матимуть своє право. Суди є не тільки в рідинах, родах, племенах, – стверджував мислитель, – але загалом в усіх суспільних організаціях, що мають свій питомий правний лад". До таких організацій правник відносив церковні, станові, класові та ін. На його думку, чим складнішим є суспільний зв'язок, тим більша потреба виникає у суддях, що посідали б у державі місце подібне до вчених-юристів. Судді є органами держави, що вирішують правові спори, виступають від імені держави, здійснюють право держави, займаючи окреме становище в ній [3, с. 72].

Судову владу В. Старосольський дослідив в контексті сумісності концепції розподілу влад, яка змушувала організовувати суди на засадах аристократизму та народного суверенітету, що вимагав демократичності.

Так, концепція щодо розподілу та незалежності влад не втілюється в повному об'ємі "у випадку призначення судової влади". Принцип же народного суверенітету реалізовується тоді, коли судді призначаються президентом, законодавчою або виконавчою гілками влади чи у випадку, коли вказана посада є виборною [2, с. 67].

С. Дністрянський відзначав роль Англії у реформуванні судової влади нового часу. Ідея незалежності суддів постала ще перед англійською революцією, проте остання встановила принцип неможливості усунення судді з посади без судового процесу. Саме у XVII ст. сформувався погляд щодо обмеження суддів у судових справах. У період реставрації королівської влади, парламент намагався здійснювати вплив на судову владу, але це тривало не довго, оскільки нове законодавство забезпечило незалежність суддів щодо парламенту [3, с. 169-170].

Р. Лашенко наголошував на важливості дотримання принципу розподілу влади. Органи адміністративної чи військової влади не повинні без належної потреби втручатися у судову сферу, здійснюючи порушення чинного законодавства. “Уряд повинен припинити службовий азарт – надто енергійних адміністраторів”. Учений наголошував, що формування влади на правничих засадах – це “сила і міць”, а “плутанина” між представниками різних галузей влади не приведе до позитивних наслідків [4].

Прагнення до незалежності судової влади від інших гілок влади В. Старосольський вбачав ще у боротьбі проти абсолютної монархії у Німеччині.

У новітній державі повинна існувати окрема судова влада, незалежна у виконанні своїх обов’язків. Мислитель відзначав, що судові функції можуть виконувати не лише судді; принцип розподілу влад повинен гарантувати таким особам незалежність для забезпечення виконання судових завдань. Під час здійснення судових завдань “не судді” мають користуватися привілеями судді [7, с. 254].

З погляду В. Старосольського, суддя не може приймати невмотивованого рішення, “...без сумніву цей обов’язок подавати мотиви рішення не виключає абсолютно можливості сторонничості, – але він зменшує та обмежує цю можливість”. Вмотивованість рішення має важливе значення для правової сили судових рішень. У мотивах свого рішення суддя повинен зазначити на яких правових актах воно ґрунтується; має існувати чітка картина логічного процесу, “підтягнення конкретного випадку під загальні постанови права” [7, с. 255].

На думку С. Дністрянського, суддя не завжди може знайти відповіді на всі правові питання у законі та “мусить не раз оглядатися за нормами, яких в законі немає”. Суддя не може відмовлятися від вирішення справи з причин браку відповідного правового акту. Іноді сам закон виразно наштовхує на свободу думки судді, писав С. Дністрянський; розвиток права зруйнував давні обмеження щодо формування власного погляду судді, місце доказової теорії посіла теорія вільного суддівського переконання, отже, у застосуванні правових приписів наступила певна свобода судді [3, с. 72-72]. Разом з тим, С. Дністрянський застерігав: незалежність суддів у застосуванні правових норм

повинна мати певні межі. Суддя зобов'язаний “зберігати” право держави не лише тієї, органом якої він є, але й дотичних “суспільних зв'язків”, які мають вплив на вирішення справи. Суддя повинен використовувати закони держави й брати до уваги правові норми “суспільних зв'язків”. Якщо для вирішення справи бракує відповідної норми в законах держави, вчений пропонує послуговуватись правовими нормами іншого “суспільного зв'язку”. Судді слід працювати в повній гармонії відповідно до цілей держави; суддя як орган держави, на думку вченого, “мусить примирювати противорічні норми інших суспільних зв'язків та погоджувати норми суспільних зв'язків з провідними ідеями держави, відважуючи протилежні сфери інтересів та зрівнюючи їх на засадах правдивої рівності” [3, с. 73].

Судді зобов'язані охороняти право, підкреслював С. Дністрянський, в окремих випадках виступати проти законів, якщо вони суперечать нормам організованого правового порядку. Закони мають правову силу поки їх не змінять чи не відмінять інші закони, в той час, коли суспільні відносини розвиваються і потребують зміни правової норми швидше, ніж законодавча влада відреагує. Таким чином, судді змушені розглядати правові випадки відповідно до змінених життєвих відносин та обставин. Правник вважає, що держава в таких випадках повинна надати право судді виступати у ролі законотворця та розв'язувати вищезначені правові ситуації не на підставі старого закону, а так, як вирішив би це законотворець, якщо б під час розгляду справи мав видати правову норму [3, с. 74].

Подібною думки дотримувався С. Шелухін, відзначаючи, що суд виконує закон, застосовуючи його до відповідних випадків. Однак, існують випадки, непередбачені законом, у такому разі, якби законодавчий орган створював новий закон, “чекати було б не розумно і не доцільно і призвело б це до безладдя, – підкреслював науковець, – то суд у випадках недостачі або неясности закону вирішує справу по совісті відповідно духові і загальним цілям законодавства або по аналогії”. Таке вирішення вищевказаного випадку, стає прецедентом, якого суд зобов'язаний дотримуватися як закону [9, с. 111].

Досліджуючи існуючу правову систему, С. Шелухін постійно використовував власний юридичний досвід, оскільки сам безпосередньо брав активну участь у правовому житті. “Життя дає стільки різноманітності навіть в однім типовім випадку, що через ту різноманітність і випадки одрізняються в великій мірі один від другого стільки, що постійно виникають питання чи підходить даний закон до випадку чи ні”. Закон видається для практичного вжитку його на практиці, завжди виникають питання про застосування законів до певних випадків [9, с. 114].

Суддям доводиться творити нове право не лише для власної держави, вказував С. Дністрянський, але й абсолютно нове право, яке не існувало ще в

жодній державі. Якщо суддя дотримується меж власної свободи, то може вийти за межі існуючих правових норм суспільних зв'язків, натомість зберегти такі соціально-етичні норми, які лише починають формуватися, “суддя може ще далі піти, та коли виринає нова потреба, заспокоїти її на основі цілком нових норм, оскільки вони обертаються у згаданих границях”. Всі ті норми, які використовує суддя або нові, які формуються поза законами держави С. Дністрянський називає природними основами права; вони повинні опиратися на правдиву суть права “не тільки по його генезі, але й по внутрішньому характері” [3, с. 74].

Р. Лащенко, аналізуючи організацію українського народного суду в литовсько-польський період правої дійсності, наголошував на незалежному становищі тогочасного суду. Правник вказує, такі визначення як “судні мужі”, “старці”, “добрі люди”, які згадувалися ще у “Руській правді” і були відомими в литовсько-польський період історії права – це сторони у процесі, що “мали значіння ... почасти суддів факта, почасти свідків”. В інституті добрих людей професор Р. Лащенко вбачав підвалини майбутнього “правного суду”, на яких ґрунтується інститут присяжних суддів “безсторонніх, об'єктивних суддів самого факту про вину або невинність підсудного” [5, с. 118].

Окремі громади як автономні одиниці, за словами Р. Лащенка, здійснювали правосуддя на підставі народних стародавніх звичаїв, незалежно від суду князя та його урядовців. Народ зумів самостійно забезпечити порядок і рівновагу шляхом організації незалежного народного суду [5, с. 117]. “Ціла громада, все її населення правується на підставі своїх стародавніх звичаїв і через свою громадську судову організацію, відому нам потім під назвою суда копного, підтримує на своїй території порядок і лад, – писав Р. Лащенко, – “Вервь” про яку згадує “Руська правда” була надзвичайно давнього походження; така старовинна організаційно-судова одиниця, що не утворилася штучним шляхом, а виросла природно, складаючи з себе свого роду один із етапів в цілому процесі суспільного життя, була відома й іншим слав'янським народам” [5, с. 119].

С. Дністрянський відзначав оригінальність організації судової влади США. Судова влада тут відмежована від законодавчої і виконавчої гілки влади; американська конституція надала судовій владі таку незалежність, що органи законодавчої і виконавчої влади не можуть втручатися у справи судової влади, а остання має контроль над найважливішими актами інших гілок влади. “Судейська власть вважається немов ареопагом народної влади, – розмірковував учений, – вона стоїть на сторожі громадянських прав людини та являється народною інстанцією проти зловживань чи промахів інших властей”. Судді безпосередньо виходять з народу, здобувши необхідні

правничі знання і навички є, в певній мірі, речниками народної волі, оскільки володіють абсолютною незалежністю і владою закріпленою конституцією США [3, с. 201].

Законодавча влада не має права покладати на суддів функції не властиві їм; не має права вмішуватися у судовий процес, змінювати вироків суду. Кожен громадянин може звернутися до суду з приводу захисту своїх прав. Суди мають право вирішувати питання щодо “правності адміністративних актів, та все те, що належить по європейським поняттям до адміністративної юрисдикції прислугує в Сполучених Державах звичайним судам” [3, с. 201].

Судова влада в США здійснює контроль над законодавчою владою. Положення конституції США є найвищим законом, якому підпорядковується і законодавча влада, а тому, якщо видана постанова суперечить конституції, то навіть звичайний суддя може не визнати її правової сили. С. Дністрянський наголошував, що американські судді часто використовують вищеозначене право [3, с. 202].

У демократичній, правовій державі судова влада повинна бути організована на посередницьких засадах незалежності та самостійності між державою і людиною. Незалежна судова влада має стати досягненням та успіхом громадянського суспільства, де суд постає не складовою системи державного апарату та управління, а – незалежним та безстороннім арбітром між державою і громадянством [1, с. 248].

Отже, суд повинен стати незалежним і рівноправним по відношенню до законодавчої і виконавчої гілок влади, тоді в повній мірі буде реалізований і забезпечений принцип поділу влад, який у класичному розумінні сформулював Ш. Монтеск'є. Зосередження законодавчої і судової влади в одних руках стане свавіллям по відношенню до людини, писав Ш. Монтеск'є. Над цими проблемами розмірковували й українські інтелектуали – суддя не може одночасно використовувати законодавчі положення і керуватися практичною доцільністю, оскільки тоді стане проблематично вірно застосовувати право, тому що інтереси держави (класові, станові, особисті), носіями яких є кожна влада, будуть переважати над приватними інтересами забезпеченими правом (В. Старосольський); суспільні відносини стрімко розвиваються і змінюються, а законодавча влада не встигає реагувати відповідно до нових умов, тому держава має надати судді “право законотворця”, щоб суддя міг розглядати справу не на підставі старого закону, а так як вирішив би це законотворець, приймаючи законодавчий акт під час розгляду справи (С. Дністрянський); у випадках непередбачених законом, не розумно чекати, коли законодавчий орган створить новий закон, тому суд має вирішувати справу як того вимагає

власна совість і відповідно до загальної мети законодавства чи по аналогії (С. Шелухін). У контексті вищезазначеного варто зауважити, що такі поняття як “межі суддівської свободи”, “неупередженість”, “суддівська совість”, “професійна честь”, “некорумпованість” та інші морально-психологічні якості в поєднанні з професійною майстерністю, повагою до закону повинні передувати самостійності й незалежності судді.

Можна стверджувати, що правовий доробок представників української еміграції міжвоєнного періоду не втратив свого значення та актуальності для сучасної теорії і практики. Науково-теоретичні міркування учених, підкріплені їхнім юридичним досвідом, є цікавими та мають суттєве значення в плані використання у процесі судового реформування в Україні, розбудови інституту незалежної судової влади, що покликана охороняти право, виступати посередником у спорах про право, здійснювати правосуддя.

Л і т е р а т у р а :

1. *Гриценко І. С.* Судова влада і громадянське суспільство: концепт взаємодії / І. С. Гриценко, С. В. Прилуцький // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 241-249.
2. *Демчишак Р. Б.* Політико-правова сутність, повноваження та розподіл державної влади у політологічній спадщині Володимира Старосольського / Р. Б. Демчишак // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. 2014. – II(4), Issue 23. – С. 66-69. – Режим доступу : www.seanewdim.com
3. *Дністрянський С.* Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Наклад українського університету в Празі. Друк державної друкарні в Празі. – Прага, 1923. – 400 с.
4. *Івасечко О. Р.* Лашенко про причини поразки національно-визвольних змагань в Україні в 1917–1920 рр. / О. Івасечко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Питання політології”. – (2015). – 15(861). – С. 168-174. – Режим доступу: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/3318>
5. *Лашенко Р. М.* Лекції по історії українського права : Ч. 1. Княжа доба / Р. М. Лашенко. – 1923. – 146 с.
6. *Погрібний І. М.* Проблема судової реформи в контексті відносин “Україна – Європейський Союз” / І. М. Погрібний // Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку : матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції 16-18 вересня 2011 р. – Київ, Сімферополь : СМД, 2012. – Ч. 2. – С. 71-77.
7. *Старосольський В. Й.* Держава і політичне право. Ч. 2. – Київ : Видавництво Логос Україна, 2017. – 472 с.
8. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / авт. кол. : В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, К. А. Віслобоков, О. А. Гавриленко, Л. О. Зайцев, А. Ю. Іванова, О. О. Малишев, І. В. Музика, В. Т. Окіпнюк, Є. В. Ромінський, О. О. Самойленко, М. І. Сірий, І. Б. Усенко (кер. кол.), М. Д. Ходаківський, Л. В. Худояр, О. Н. Ярмиш ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; Міжнародна асоціація істориків права. – Київ : “Видавництво “Наукова думка” НАН України”, 2014. – 503 с.
9. *Токарчук О. В.* Державно-правові погляди С. П. Шелухіна : монографія / О. В. Токарчук. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 178 с.

*С. І. Шимон,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри підприємницького та корпоративного права
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана*

ЗАХИСТ ПРАВ НА "ЦЕРКОВНЕ МАЙНО" У КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Європейська цілеспрямованість спонукає українське суспільство наслідувати головні цінності європейської цивілізації та впроваджувати європейські правові стандарти. У правовому статусі Європейського Союзу окремо обумовлені питання свободи думки, свідомості та релігії, включаючи свободу віросповідання, висловлювання релігійних поглядів та переконань, релігійного виховання. Ці питання задекларовані в положеннях Хартії основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. (п. 10) та низці інших угод. А в Преамбулі Договору про Європейський Союз (від 7 лютого 1992 р., в редакції від 13 грудня 2007 р.) прямо зазначено, що універсальні європейські цінності сформувалися на основі культурної, релігійної та гуманістичної спадщини Європи, які надихають на створення Європейського Союзу, відповідно, мають захищатися усіма можливими цивілізованими засобами. Тому в ст. III-52 Угоди про Конституцію Європи зазначалося, що Союз поважає та не зачіпає того положення, яке мають церкви та релігійні об'єднання за національним правом держав-членів, і веде відкритий, прозорий та регулярний діалог з цими церквами й організаціями, визнаючи за ними їх особливу ідентичність.

Для України питання релігії та церкви є одним з найактуальніших, адже, як свідчать дослідження, у 2018 р. 72% громадян підтверджують власну релігійність, 58% визнають надзвичайну цінність релігії для суспільства, 71,2% вважають, що релігія підвищує моральність і духовність людей, 63,7% розглядають її як важливий засіб відродження національної самосвідомості і культури, а 52,4% – як чинник демократичного суспільства [1, с. 4, 33].

Гострота цього питання обумовлена наданням Україні Томосу про автокефалію православної церкви, яким визнається право Української православної церкви на незалежне управління.

За Конституцією України церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави (ст. 35), відповідно і майно, яке використовує церква, має відокремлений режим. Звісно, у даному випадку йдеться, насамперед, не про священні реліквії, які мають сакральне значення, а про інше майно (будівлі, споруди, устаткування, підприємства тощо).

За загальним порядком, церква не має свого майна, тому держава передавала своє майно в користування українській церкві Московського патріархату. Так, наприклад, у 2003 р. було видано розпорядження Кабінету міністрів України про виключення зі складу Кременецько-Почаївського державного заповідника споруд Почаївської Свято-Успенської лаври: Успенський собор, Троїцький собор, монастирські келії, архієрейський будинок, дзвіниці та надбрамний корпус. У липні 2013 р. Кабінет міністрів України передав у безоплатне користування Свято-Успенській Києво-Печерській Лаврі (чоловічий монастир): 79 будівель і споруд, серед яких лабіринти Ближніх і Дальніх печер.

Проте, церква не має статусу особи та учасника цивільних правовідносин. Юридичної особи “Українська православна церква Московського патріархату” в Україні не існує, отже немає єдиної структури, за якою були б закріплені усі церкви та інші будівлі Української православної церкви Московського патріархату. Власником об’єктів церковного майна є різні юридичні особи. Скажімо, власником Почаївської лаври стала релігійна організація “Почаївська Свято-Успенська Лавра”, яка має статус юридичної особи, а це означає, що всі об’єкти Почаївської лаври є об’єктами права приватної власності, що підтверджується також і даними Єдиного Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Аналогічна ситуація з іншими об’єктами “церковного майна”. А це означає, що у разі виникнення спору право на “церковне майно” може захищатися як право приватної власності на ці об’єкти, а отже – отримати захист в Європейському суді з прав людини.

На перший погляд, релігійні організації, навіть в особі церкви, яка має панівне становище в суспільстві, не можуть бути суб’єктами прав, які охороняються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Однак, подібні твердження були відхилені Європейським судом з прав людини з посиланням на те, що у відносинах між державою і церквою пріоритетне значення мають положення, які захищають свободу віросповідання. Тому і спори про церковне майно ЄСПЛ приймав до розгляду, попри те, що церква не мала статусу юридичної особи. Основна практика ЄСПЛ з цього питання склалася на основі рішень у справах, фігурантами яких виступали православні монастирі півострову Афон та держава Греція.

Враховуючи важливість рішень і правових позицій ЄСПЛ, які в умовах національної правової системи мають значення джерел права, слід враховувати практику ЄСПЛ у сфері спорів щодо церковного майна на випадок їх виникнення в Україні, що дозволить спрогнозувати майбутнє

таких юридичних ситуацій та приймати правильні рішення на рівні національної правової системи.

Позиції ЄСПЛ дозволяють констатувати таке. Суд визнає церкву, релігійне об'єднання колективним носієм свободи віросповідання, а отже і суб'єктом всіх прав, передбачених Конвенцією про захист прав та основоположних свобод. Суд характеризує церкву як юридичну особу публічного права, ще не встановлює жодних обмежень стосовно захисту способів прав на “церковне майно”, а також процесуальних засобів доказування (свідчення свідків, надання доказів тощо).

Суд вважає можливим захист права власності церкви, зокрема і внаслідок давності володіння (звісно, за наявності всіх інших підстав для набуття права власності у такий спосіб).

Захист права власності та інших прав на “церковне майно” як щодо православної церкви, так і щодо інших релігійних організацій, не може бути меншим за обсягом, аніж захист який надається іншим суб'єктам [2].

Література:

1. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010–2018 рр. (інформаційні матеріали). – Центр Разумкова. – URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf
2. The Holy Monasteries v. Greece (Святі монастирі проти Греції). – URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,402a045b4.html>

*С. І. Шитий,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ЦЕРКВИ ЯК ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ

Питання віри, релігії та церкви є одними з найгостріших за всю історію людства. За час свого існування віра виступала і мірилом наукових знань і визначним об'єднувачим фактором, і основою суспільства, і причиною найгіршої несправедливості та найжахливіших злочинів. Існує безліч теорій того як вона виникає і серед них є як чисто релігійні – віра приходить від вищих сил (Бога, богів, демонів, духів і таке інше), так і цілком наукові – віра є результатом недостатньої освіченості людини, наслідком відсутності науки, коли людина називала вищою силою все, що не розуміла і не могла пояснити. На думку людей релігійних, віра є станом особистісного зв'язку окремої

людини з Богом, який підносить людину над звичайними людськими мораллю та правом, оскільки він встановлюється тільки після зречення цією людиною всього земного, очищення нею своєї душі [1]. Така трактовка одразу викликає певні запитання. Наприклад, якщо людина піднесена над правом і мораллю, вона не несе відповідальності за свої злочини за законом і перед совістю? Чи означає це безкарність?

У світському розумінні віра – це тверде переконання в справедливості положень певної релігії (релігійно-філософської теорії), що спирається на авторитет священних текстів та на навчання священнослужителів [2]. Тобто, можна зробити висновок, що віра є по суті внутрішнє переконання людини у істинності тієї чи іншої концепції створення світу, буття і правил існування в об'єктивній дійсності. Відповідно, на основі своєї віри, своїх внутрішніх переконань людина формує власне сприйняття правил поведінки у суспільстві і сутності закону. Разом з тим, праворозуміння - це інтелектуальний процес осмислення права, певне його бачення, виражене в конкретних концепціях про його сутність, форми та функціонування. Це сукупність (або система) уявлень (або знань) про те, що є таке право за своєю суттю та змістом, яка мета його існування, яка його соціальна сутність, соціальна цінність та соціальне призначення для суспільства, у яких формах існує та реалізується право [3]. А отже, віра фактично формує праворозуміння людини, оскільки встановлює у свідомості людини певні принципи і основоположні категорії за допомогою яких, людина оцінює та осмислює ті чи інші правові явища. Але цим їх зв'язок не обмежується.

Іншим важливим суспільним явищем є релігія. Це, по суті, сукупність вірувань і віровчень, наявних у суспільстві. Вона включає до свого складу сукупність звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки людей і таке інше [4]. Тобто, по суті, релігія є втіленням вірувань людей схожим за своїми ознаками і принципами. Якщо група людей має схожі вірування і внутрішні переконання, то їхнє спільне переконання може стати релігією. Вірно і те, що якщо група людей визнає істинність певного філософського вчення, тобто формує те саме внутрішнє переконання про те, що таке вчення є істинним, то це вчення теж може стати релігією.

По своїй суті релігія є зовнішнім виявом внутрішніх переконань групи людей для яких ці переконання спільні. Відповідно кожне релігійно-філософське вчення формує певний набір правил поведінки, традицій, звичаїв і ритуалів слідування яким і виконання яких дозволяє вірянам тієї чи іншої релігії здійснювати зовнішнє вираження своїх переконань. Саме таким чином віра, через релігію, здійснює вплив на життя як окремої людини, так і всього суспільства. І, відповідно, якщо прийняті в суспільстві норми поведінки не відповідають або навіть протирічать нормам поведінки

встановленим в межах певної релігії – така релігія починає формувати власні правила поведінки у відповідності до спільних внутрішніх переконань вірян. Тобто релігія, рано чи пізно, починає формувати власне право. Таке право, засноване на релігійних принципах і нормах, називають канонічним. Підтвердженням цього можуть слугувати усі відомі людству релігійні тексти, котрі прямо чи опосередковано встановлюють правила поведінки для вірянина засновані саме на принципах релігії. Вплив релігії на сучасні правові системи важко переоцінити. Величезна кількість відомих нам юридичних категорій народилася саме в межах тієї чи іншої правової системи. Наприклад, святість і недоторканість людського життя. На сьогоднішній день відомо, що у багатьох первісних людських цивілізаціях було відсутнє поняття смертної кари саме через святість життя людини яка пояснювалася релігійними причинами. Так само, майже кожна релігія встановлювала принцип недоторканості власності, але головне що принесла релігія у право – це принцип невідворотності юридичної відповідальності за порушення встановлених правил. По своїй суті релігія декларує, що верховний суддя (Бог, божества чи інші вищі сили) все бачить, тобто від нього не можливо приховати будь-які свої дії або вчинки, бачить думки людини, тобто може безпомилково визначити винного, має абсолютну владу, жодна особа, яке б високе положення вона не займала в суспільстві, не здатна вплинути на верховного суддю через підкуп, залякування, адміністративний тиск або насильство, і головне, верховний суддя після смерті людини отримує над нею повну владу і всі можливості для її покарання, а оскільки всі люди смертні, то від суду верховного судді і від відповідальності за свої вчинки ніхто не втече. Навіть зараз, у всіх державах світу, при формуванні судової системи, люди намагаються наділити суддю саме такими ознаками, які закріплені за суддею небесним, тобто об'єктивністю, неупередженістю, справедливістю, незалежністю і обов'язковістю виконання рішень.

Розвиток релігії і її все більш глибоке проникнення у життя суспільства, підкорив її його принципами так само, як вона підкорила його своїми. І оскільки одним з основоположних принципів існування будь-якого суспільства є його невинний розвиток, так само повинна була розвиватися і релігія. Розвиток суспільства призвів до ускладнення суспільних відносин і відповідно до розвитку суспільних інститутів, цей процес не оминув релігію. Результатом інституалізації релігії став невід'ємний суспільний інститут – церква.

Церква – це особливий тип релігійної організації, об'єднання послідовників певної релігії на основі спільності віровчення і культу [5]. Церква – це вже конкретна суспільна одиниця, організація заснована на основі релігії. При цьому одна релігія може вмещати декілька церков

розділених за територіальним, національним чи іншими принципами. Але головне церква вже є суб'єктом правовідносин і може мати юридичні права та обов'язки і нести юридичну відповідальність. У спрощеному вигляді церква є своєрідним праобразом держави. Як держава створена суспільством для здійснення певних управлінських функцій в інтересах цього суспільства, так і церква створюється вірянами для виконання подібних управлінських функцій в інтересах вірян. Церква покликана дбати про матеріальне забезпечення релігійних потреб, в першу чергу створювати і підтримувати матеріальне втілення релігійних символів які необхідні вірянам, а також забезпечувати в необхідній кількості предмети культу для задоволення релігійних потреб. Відповідно церква є постійним суб'єктом цивільних правовідносин оскільки повинна здійснювати виробництво і продаж предметів культу, релігійної літератури і підтримання функціонування культових релігійних споруд (церков, храмів, тощо). Відповідна церква в будь-якому випадку вимушена вступати у відносини з державою і її органами, що неминуче призводило до її інституалізації в межах відповідної держави. Варто зазначити, що кожна церква має власну історію інституалізації в межах конкретної держави і власні особливості. В цілому ж, церква вступаючи у відносини з державою вимушена була йти на певні поступки, жертвувати одними елементами віровчення для збереження інших. Так Християнська церква була вимушена піти на угоду з імператором Константаном Великим у 325 році нашої ери на так званому першому вселенському соборі який отримав назву нікейского. Представники церкви були вимушені поступитися окремими принципами своєї релігії і натомість сприйняти окремі державні принципи аби зберегти основи віровчення, а також отримати ресурси для виконання покладених на них вірянами функцій. Зі свого боку, окрім утвердження певних державних принципів у межах віровчення, церква запропонувала імператору освячення його влади визнання її верховенства як одного з релігійних принципів запропонувавши фактично нове джерело влади – вищу силу, як альтернативу єдиному до того джерелу влади в державі – народові. На сьогоднішній день концепція вищої сили як альтернативного джерела влади фактично вичерпала себе, але на протязі майже тисячоліття вона була домінуючою і в багатьох державах саме священних був тим хто покладав вінець на голову правителя в момент коронації.

Іншим прикладом інституалізації церкви як державно-правового інституту є російська православна церква. Якщо її автокефалію багато хто називає самопроголошеною то її статус як патріархату виник саме з ініціативи держави. Так за часів правління російського царя Івана IV Жакливого (грізним його називають уже більш сучасні історики) в період

оприччини було зруйновано усі державні інститути Московії і церква не була винятком. Після смерті царя влада була поділена між його опричниками (які за однією з версій царя і задушили) і найвпливовішим з них був сумнозвісний Борис Годунов який мав на меті стати новим царем. Оскільки кожен впливовий опричник мав власні збройні сили і власного церковного ієрарха то проголошення Годуновим себе царем могло призвести до проголошення себе царями і інших опричників і як результат до розпаду держави і громадянської війни. Аби цього уникнути Годунов у 1588 р. запросив до Москви константинопольського вселенського патріарха Єремію II Траноса де вмовив його (вчені історики пишуть як про вмовляння так і про підкуп і про погрози) висвятити підконтрольного йому священника на патріарха. Тобто таким чином суб'єкт державної влади фактично здійснив вплив на формування влади церковної і де-факто визнав її як державний інститут.

Нині в Україні також відбувається процес формування та інституалізації церкви як державного інституту. Як і в інших країнах, держава вимагає від церкви допомоги, в теперішній період часу у питаннях захисту національної безпеки, натомість пропонуючи і надаючи підтримку у юридичному оформленні автокефальної церкви в Україні. Цим, як і в багатьох інших випадках визнається місце церкви в системі державної влади як спеціального державно-правового інституту.

Л і т е р а т у р а :

1. *Кьеркегор С.* Страх и трепет / С. Кьеркегор. – Москва : Республика, 1993. – 109 с.
2. *Alvin Plantinga Warranted Christian Belief / Plantinga Alvin.* – Oxford University Press, 2000. – 528 p.
3. Праворозуміння // Юридична енциклопедія : [в 6-ти т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5 : П-С. – 736 с. – С. 48.
4. *Кислюк К. В.* Релігієзнавство : підручник для студентів вузів / К. В. Кислюк, О. М. Кучер. – [5-е вид., виправ. і доп.]. – Київ : На-род. укр. академія, 2007. – 646 с. – С. 425-464
5. Церква // Юридична енциклопедія : [в 6-ти т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Українська енциклопедія, 2004. – Т. 6 : Т-Я. – 768 с. – С. 358.

СЕКЦІЯ II.

ІСТОРІЯ

*О. В. Гарагонич,
доктор історичних наук, професор
Ужгородського національного університету,
заслужений працівник освіти України,
шеф-редактор інформаційного холдингу “Панорама медіа група”*

ТОЙ, ХТО НАС ВИВОДИТЬ У ДОКТОРИ*

Якщо вірити тому, що шлюби укладаються на небесах, то, вочевидь, десь поруч плануються й програмуються земні зустрічі і знайомства людей, які за інших обставин могли б пройти паралельними курсами і ніколи не перетнутися. Отже, все відбувається з волі Божої та за сприяння Всевишнього.

З Богданом Івановичем Андрусиним мене на початку буремних 90-х років минулого століття познайомив наш близький друг і колега з Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка, непересічний історик-науковець Віктор Андрійович Короткий. Усі троє на той час ми були кандидатами історичних наук, а Богдан Іванович ще й заступником декана дефектологічного факультету рідного йому столичного педінституту – попередника нинішнього Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

З нинішнім ювіляром – ми майже ровесники. Обоє народилися у родинях сільських педагогів. Богдан Іванович по закінченні восьмирічки навчався у педагогічному училищі на Тернопільщині, мені ж випало після Ужгородського державного університету майже півтора десятиліття працювати викладачем Мукачівського педучилища на Закарпатті. Як згодом з'ясувалося, було ще чимало спільних точок дотику, які безсумнівно вплинули на наші подальші взаємини. Упродовж тривалого часу, спостерігаючи на відстані за успіхами свого нового знайомого, я завжди щиро радів його здобуткам і гордився ним.

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Факультет політології та права ; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. – 221 с., портрети. – (Серія: “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

Незадовго до свого п'ятдесятиріччя мені захотілося долучитися до виходу з числа рейтингових аутсайдерів молодого Мукачівського технологічного інституту, де я працював деканом новоствореного факультету туризму. Склавши добровільно деканські повноваження, за направленням МТІ та підтримці і сприянню Богдана Івановича, який став моїм науковим консультантом, я відправився у драгоманівський університет завершувати докторську дисертацію. Три роки перебування у столичній докторантурі без перебільшення стали найкращими і найпродуктивнішими у моїй науково-педагогічній біографії.

Захистивши свою докторську дисертацію у 38-річному віці, Богдан Іванович мов умілий диригент тонко і тактовно спрямовував мою бурхливу діяльність у потрібне русло. Надзвичайно комунікабельний, з тонким почуттям гумору мій науковий консультант зробив максимум можливого, щоб його докторант виконав усі поставлені завдання якісно, у повному обсязі і в строк. За час перебування у докторантурі я отримав почесне звання заслуженого працівника освіти України, до якого був представлений рідним МТІ. Особливо плідним виявився 2011 рік, у якому вийшла моя монографія по докторській “Транскордонне співробітництво України: мости через кордони” (відповідальний редактор професор Б. І. Андрусин), а також сигнальні примірники підручника та навчального посібника з туристичної тематики за моїм співавторством, які довго пробивали собі дорогу. Вочевидь, мої успіхи перелякали ретроградне керівництво вишу, який направив мене в докторантуру. І тут почалося. Листи із звинуваченнями у всіх смертних гріхах посипалися у різні інстанції. Ректор МТІ, який профінансував книги заради реклами вишу, раптом упав у безпам'ятство. Розрахунок був підлий і простий – напусканням повного туману зірвати мій захист докторської. Проте керівництво НПУ імені М. П. Драгоманова виявилось сміливим, мудрим і передбачливим. Ректор Віктор Петрович Андрущенко та проректор Богдан Іванович Андрусин (до речі, календарні “сусіди”: 1 січня пан Віктор відзначатиме 70-річчя, а 10 січня пану Богдану виповнюється 60) розібравшись у ситуації і поспілкувавшись зі мною, благословили мій захист. За що я їм і всім причетним до здобуття мною докторського ступеня щиро вдячний. На такий вчинок здатні лише справжні лицарі духу.

Керівництво драгоманівського вишу ще раз на практиці довело, що віра в людей – головна наша зброя.

Завершуючи ці ювілейні нотатки про мого наставника, колегу і друга Богдана Івановича Андрусина – доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України і просто щирого українця й патріота нашої держави, хочу нагадати колись популярні пісенні рядки, хоча і дещо перефразовані:

*Да разве сердце позабудет
Того, кто хочет нам добра,
Того, кто нас выводит в люди,
Кто нас выводит в доктора.
З ювілеєм Вас, професоре.*

*С. І. Здіорук,
кандидат філософських наук, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України
(Національний інститут стратегічних досліджень)*

ТВОРЧИЙ НЕСПОКІЙ ПРОФЕСОРА БОГДАНА АНДРУСИШИНА*

Українська земля щедра на таланти. У гроні українських учених і педагогів особливе місце посідає історик, правознавець і політолог, доктор історичних наук, професор Богдан Іванович Андрусин. Щедро віддаючи талант служінню своїй альма-матер, професор Богдан Андрусин зумів водночас принести вагомий доробок у низку наукових напрямів. Саме тому його багатогранну наукову, педагогічну й просвітницьку діяльність можна вповні означити як енциклопедичну. І це не лише тому, що він є автором багаточисленних статей у низці українських наукових енциклопедій, зокрема, “Енциклопедії історії України” [1], “Сучасної української енциклопедії” [2], “Юридичної енциклопедії” [3], “Політичної енциклопедії” [4], “Великої української юридичної енциклопедії” [5] тощо. А тому, що він реально своїми працями збагатив різні галузі науки: історію, археографію, правознавство, політологію та, звичайно, ж педагогіку.

Затребуваність активних високоосвічених науковців і освітян надзвичайно зросла після відновлення незалежності Української Держави 1991 року. Виникла не просто гостра необхідність у кваліфікованих кадрах, а суть важливо було, щоби ці фахові кадри були свідомими їх високої місії з українських державницьких патріотичних позицій. Таким високим критерієм і відповідав молодий учений, котрий захистив кандидатську дисертацію ще 1990 року.

Викладацька діяльність та активна участь у модернізації провідного педагогічного університету України не завадили професійному зростанню. Й

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Факультет політології та права ; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 221 с., портрети. – (Серія: “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

невдовзі 1997 року кипуча енергійна наукова праця пана Богдана Андрусишина увінчалася докторським дипломом. До речі, на той час він був наймолодшим доктором наук в Україні. Стало гарним поєднання університетської освіти з фундаментальними знаннями докторантури Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України, що дало плідний результат. Напевне не випадково науковим консультантом Богдана Андрусишина став сам директор Інституту член-кореспондент НАН України Павло Степанович Сохань.

З власного досвіду знаю цього талановитого вченого й визначного організатора науки, його цілеспрямованість і глибину. Адже чимало років мені довелося від Національного Інституту стратегічних досліджень працювати в робочій групі Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. Саме тоді з Канади до України перенесли центр із видання “Літопису УПА”. За попередні 20 років у Торонто вийшло 28 томів цього Літопису. Але вже 1995 року не в останню чергу саме стараннями й працею професора Павла Соханя у Києві було видано “Літопис УПА. Нова серія. – Т. 1. – 512 с.” [6; 7].

Опісля захисту докторської дисертації із подвійним завзяттям пан Богдан Андрусишин віддався науковій і викладацькій діяльності. Протягом наступних двох десятиріч років він очолював кафедру правознавства (згодом кафедра теорії та історії держави і права), був деканом соціально-гуманітарного факультету, директором Інституту політології, соціології та права, проректором з навчально-методичної роботи гуманітарних інститутів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. І по нині професор Богдан Андрусишин є деканом факультету політології та права.

Окрім того, професор Богдан Андрусишин був модератором створення 5-ти факультетів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Саме науково-організаторські здібності помножені на гуманітарний інтелектуальний потенціал, підсилені стратегічним мисленням дозволили йому втілити в життя дійсно реформаторські задуми в освітньо-науковій сфері.

Подвижницька освітньо-наукова діяльність професора Богдана Андрусишина не виглядала би досконалою і довершеною, якби не вінчалася власною науково-педагогічною школою. Очолюючи й будучи членом Спеціалізованих вчених рад Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, він особисто підготував 4-х докторів історичних наук, 2-х кандидатів історичних наук та 18 кандидатів юридичних наук.

Тематика захищених під керівництвом професора Богдана Андрусишина дисертаційних праць стосувалася основних проблем українського державотворення, національної єдності, стратегії європейської

інтеграційної політики України, державно-правових підвалин Української Держави. Він прищеплює молодим науковцям широку культуру мислення, зокрема заохочуючи вивчати такі специфічні, але важливі для українського державотворення ділянки, як становлення й розвиток церковного канонічного права України, органів державної влади Київської Русі, Української Народної Республіки, доби Гетьманату тощо.

Підводячи аналітичний підсумок поступу творчої діяльності професора Богдана Андрусишина, треба згадати, що він користується заслуженим високим авторитетом серед колег-освітян, науковців, студентства й широкої громадськості. Його заслуги гідно оцінені Українською Державою, релігійними й іншими громадськими організаціями. Достатньо нагадати, що він носить найвище наукове національне визнання – Заслужений діяч науки і техніки України.

Різні аспекти освітньо-наукових досліджень потребували постійної уваги та вмілого використання інтелектуального потенціалу великих колективів учених. Виникала потреба здійснювати науковий аналіз визначальних для Української нації освітньо-наукових процесів, особливо розвитку університетської освіти і науки. І тут проявилось науково-організаторське мистецтво професора Богдана Андрусишина. Під його орудою зафундований не один важливий напрям українських історичних, правових і політологічних досліджень. Дані дослідження відображали значний пласт гуманітарних проблем як всередині країни, так і її потреби в освітній сфері.

Наукові дослідження професора Богдана Андрусишина несуть ту особливість, що мають здебільшого безпосередньо прикладний характер. Почасти це зумовлюється статусом базової освітньої установи для підготовки педагогічних кадрів. Але є й інший науково-інтелектуальний каталізатор – це глибоке розуміння та втілення в життя українських національних цінностей – звідси йому притаманний глибокий академізм і класична фундаментальність. Для нього також є характерною насичена співпраця з академічними інститутами та класичними університетами, і надважливо, що така співпраця завше націлена на захист національних інтересів і національної безпеки України.

Маю тверді переконання, що високий професіоналізм, мудрий досвід і глибокий патріотизм професора Богдана Івановича Андрусишина ще довгі десятиліття служитимуть освітньо-інтелектуальному зміцненню Української нації.

Література:

1. Енциклопедія історії України : у 10 тт. / редкол. : В. А. Смолій (гол.) [та ін.] ; авт. : Абашина Н. С., ... Андрусишин Б. І. [та ін.]. – Т. 6. – Київ : Наук. думка, 2009.
2. Сучасна українська енциклопедія. – Київ, 2017.
3. Юридична енциклопедія : у 6-ти тт., т. 1-6 / ред. колегія : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.), ... В. П. Горбатенко (відп. секретар) ; авт. : ... Б. І. Андрусишин [та ін.]. – Київ : Укр. енциклопедія, 1998–2004.
4. Політична енциклопедія / НАН України, Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса / педрада : В. Литвин, В. Смолій, Ю. Левенець [та ін.] ; авт. : Б. Андрусишин [та ін.]. – Київ : Парламентське видання, 2012;
5. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 томах. Том 1 : Історія держави і права України. – Київ, 2016.
6. Див. докладніше: Здіорук О. І. Літопис УПА: час, події, джерела (Джерелознавча достовірність та інформаційна цінність багатотомного видання “Літопис УПА”. – Київ : Ін-т історії України НАНУ, НІСД, 2000. – С. 123-138;
7. Здіорук С. І., Гриневич Л. В., Здіорук О. І. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.) / С. І. Здіорук, Л. В. Гриневич, О. І. Здіорук. – Київ : Ін-т історії України НАНУ, НІСД. – 1999. – 173 с.

В. Б. Євтух,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
декан факультету соціально-економічної освіти та управління
НПУ імені М. П. Драгоманова

ФЕНОМЕН ПОЛІЕТНІЧНОСТІ У СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ПОПЕРЕДНІ ЗАВВАГИ*

Сьогодні можемо константувати, що не зважаючи на поширеність феномену “поліетнічність” і значну наукову зацікавленість проблемами етнічності дослідниками, перелік праць, присвячених аналізу конструкту поліетнічності, не такий вражаючий – він, на мою думку, не співвимірний з практичним смисловим та науково-дослідницьким навантаженням явища. Процес акумуляції знань про поліетнічність, який розпочався із середини 1980-х років, особливо пришвидшився на рубежі ХХ-го – ХХІ-го століть. Цьому, зокрема, сприяє поява значної кількості наукових досліджень, особливо у північноамериканських країнах, на частину з яких я подаю посилання у цій роботі, та активізації діяльності дослідницьких та

* Частково опубліковано в :
Євтух В. Поліетнічність як конструкт *modus vivendi* / Володимир Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. – № 4. – С. 133-155.

інформаційно-довідкових центрів, які концентрують свою увагу на феномені поліетнічності у контексті більш глобального явища – етнічності [4].

Щоби з'ясувати сутність цього багатогранного феномена і його роль у суспільному розвитку багатьох сучасних країн, ватро згадати, що він, дійсно, коріниться в етнічності, котра є парасольковим явищем, що покриває і вбирає у себе чимало нюансів, пов'язаних з етнічним походженням людини, особливостями її взаємодії з довколишнім світом. Зокрема, етнічність є якісною характеристикою людини чи групи людей; вона є комплексним соціокультурним феноменом: вибудовуючись на основі культурницьких елементів (традиції, звичаї, одяг і прикраси тощо), її маркерами є елементи, які: а) тим чи тим чином пов'язують її з соціальним життям (мова, поведінкові зразки, участь в акціях на захист своїх прав); б) характеризують її як саме по собі соціальне явище, зокрема, коли йдеться про вплив етнічності на соціальну стратифікацію; в) етнічність є вагомим чинником накопичення соціального і культурного капіталу [9]; етнічність через властиві їй якісні характеристики представляє собою очевидний маркер ідентичності.

У цьому контексті необхідно уточнити зміст феномена та значення терміну “поліетнічність”. Логічно звернути увагу на: 1) етимологію терміну “поліетнічність”, що відтворює зміст самого феномена; 2) можливості контекстуальної реалізації терміну та його релевантність вживання в процесі нашого викладу; 3) змістовна взаємодія між собою та іншими термінами у рамках ринку термінології.

Отже: а) слово “поліетнічність” складається із двох частин “полі” (як синонім вживається “мульти, багато”) та “етнічність”. Основне смислове навантаження лягає на другу частину слова, яке походить від грецького “ethnos”, що означає “народ”, “плем'я”. Разом ці два слова у буквальному сенсі означають багато етнічностей (етнічних груп, етнічних спільнот), які проживають разом у межах однієї і тієї ж соціальної структури (суспільство) чи то політичної структури (держава). Власне, у такій інтерпретації слово “поліетнічність” формується у термін, який відтворює реальність (соціальну, етнокультурну). З останньою обставиною пов'язані ситуації, у яких як синонім використовувалися (або, принаймні, у них вкладається тотожний чи то близький термінові “поліетнічність” зміст) такі терміни, як “мультикультурність” (“багатокультурність”), “етнічна диверсифікація”, “етнічне розмаїття”, “культурний плюралізм”, “культурне різноманіття”, “етнічний плюралізм”.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПОЛІЕТНІЧНОСТІ

Сучасний науково-дослідницький дискурс, у центр уваги якого перебуває феномен поліетнічності, розпочався трьома лекціями канадського історика професора Вільяма МакНейлла (William McNeill), які він у 1985 році прочитав у Торонтському університеті [22]. Нині цей дискурс охоплює широке поле проблем й до нього залучаються дослідники різних країн. Його можна розділити на два аспекти: організаційно-структурний та дослідницький. У першому випадку йдеться про заснування та діяльність центрів, проведення наукових конференцій, семінарів, симпозіумів, дискусій, організацію можливостей оприлюднення результатів досліджень (журнали, матеріали наукових заходів, видавництва); у другому – мова йде про розробку конкретних тем і оприлюднення результатів досліджень з особливим акцентом на теоретичні проблеми.

Активними учасниками цього дискурсу є кілька відомих дослідників із європейських та північноамериканських країн [7; 8; 10; 12; 14; 16; 19; 29; 30], серед основних тем досліджень котрих є такі: коріння, історія і джерела поліетнічності; поліетнічність як чинник соціального розвитку країн з різноманітним етнічним складом населення; поліетнічність і міжкультурний діалог; міжкультурна комунікація; менеджмент культурного плюралізму; мультилінгвізм у мультикультурному контексті; ризики та виклики поліетнічності; правові аспекти функціонування поліетнічності та питання державного управління.

Проблеми вивчення феномена “поліетнічність” коріняться у тих процесах, які визначають його сутність: 1) джерела формування поліетнічності та інтенсивність її поширення; 2) чинники мобільності компонентів, які формують поліетнічність; 3) фактори, котрі детермінують територіальну дистрибуцію поліетнічних ареалів, анклавів, і пов’язані з цим особливості формування етнонаціональної структури на національному, регіональному та локальному рівнях; 4) чинники, котрі визначають характер міжетнічної взаємодії (міжетнічна толерантність, діалог, конфліктогенні ситуації тощо); 5) трансформаційні впливи на динаміку поліетнічності та перспективи її функціонування в умовах транснаціонального соціального простору (соціальні мережі, віртуалізація простору, втрата силового поля міждержавних кордонів).

ДЖЕРЕЛА ПОЛІЕТНІЧНОСТІ ТА ЇХ ДИНАМІКА

У визначенні джерел поліетнічності у представників різних соціальних наук практично не спостерігається розбіжностей: вона постає у висліді існування аборигенного (корінного місцевого) населення, імміграції, завойовницьких акцій, післявоєнного розділу територій, розвитку торгівлі,

міжетнічних шлюбів у межах однієї територіально-адміністративної одиниці [6; 23; 25]. Я пропоную феномен поліетнічності розглядати з двох перспектив (наукових підходів): з перспективи територіально-просторового її розміщення та з перспективи індивідуальних характеристик осіб, котрі, власне, і є носіями (як однієї, так і часто-густо двох й більше) різних етнічностей. Коли мова йде про першу перспективу, то ми маємо справу з наявністю на території тієї чи тієї країни кількох етнічних спільнот, котрі опинилися тут як корінне населення, як іммігранти, або ж внаслідок територіального (після військових дій) поділу цілісних територій, завоювання територій іншими країнами, чи то сформувалися у результаті розвитку торгівлі з утворенням своєрідних анклавів етнічного бізнесу [31]. Ознаки поліетнічності у цьому випадку є: наявність етнічних ареалів, анклавів, громад, у яких зберігаються й культивуються етнічні елементи країни походження – типи поселень, організація життєдіяльності, ієрархія відносин тощо. З точки зору цієї перспективи відкривається лише частини виміру поліетнічності – її статистична репрезентація й кількісне співвідношення різних компонентів етнонаціональної структури населення тієї чи тієї поліетнічної країни. Розгляд поліетнічності із запропонованої мною нової перспективи (індивідуальних характеристик) дає можливість проникнути ще й у якісну її сутність, оскільки поліетнічність реалізується у процесі взаємодії етнофорів, котрі дуже часто є носіями не однієї, а двох, а то і більше, етнічностей. У цьому випадку ми маємо справу з тими якісними характеристиками поліетнічності, які виникають у процесі взаємодії з представниками інших етнічних спільнот у силу обставин, що склалися, скажімо, змішаних шлюбів, місцегінації, розвитку міжнародних, зокрема торгівельних, контактів. Маркерами поліетнічності на індивідуальному рівні є: змішаний колір шкіри; форма обличчя, яка вбирає у себе риси, притаманні кільком расам чи етнічностям; володінням кількома мовами; культурні характеристики, властиві кільком етнічностям; поліваріантна етнічна самоідентифікація; поліорієнтована етнічна поведінка тощо. Поліетнічність розпізнається там (за винятком її очевидних маркерів, наприклад, трансформований колір шкіри чи обличчя), де відбувається взаємодія кількох етнічностей – у просторах спілкування: вулиці, ринки, житлові квартали (будинки), транспорт, робочі місця, навчальні заклади, молодіжні центри, спортивні клуби, центри соціального і культурного дозвілля тощо. З точки зору цього виміру поліетнічності вона є виявом “здатності і готовності індивідуумів ідентифікувати себе з різними етнічностями і різними ідентичностями” [6, с. 3479].

Ведучи мову про джерела і поширення поліетнічності (особливо, коли виникає бажання прослідкувати їх історичну траєкторію), варто звертатися до

праць вже згадуваного канадського і американського історика Вільяма МакНейлла (William McNeill), передусім, до його роботи “Поліетнічність і національна єдність у світовій історії” [22]. Зважаючи на знаковість цієї праці для дослідження поліетнічності, зверну увагу на кілька моментів: “поліетнічність є нормальним явищем у цивілізованих суспільствах (з чим не можна не погодитися), у той час як ідеал етнічно однорідної держави в історії був винятком і рідко зустрічався у практиці”; появу поліетнічності викликали такі обставини: підкорення одних племен (народів) іншими і включення їх у суспільні відносини своїх громад; поширення хвороб, особливо у містах, і зменшення населення у результаті його вимирання, вимагало його заміщення, що відбувалося за рахунок сільського населення, або ж з інших етнічних територій; сприяння формування етнічних анклавів з метою стимулювання розвитку торгівлі; період згуртування окремих етнічних спільнот на основі ідеї самовизначення і утворення національних держав змінився періодом “розмивання” етнічної єдності унаслідок припливу до північноамериканських та європейських країн вихідців із інших частин світу. Власне, країни все більшою мірою ставали поліетнічними. Вступаючи у дискусію з приводу поліетнічності, американський фахівець Джон Тентон (John Tenton) підкреслив: “Канадський і американський досвід дають приклад Північній Америці як потрібно звикати до того, щоб жити пліч-о-пліч з людьми різного етнічного походження. Європейці лише починають поглядати через Атлантику; однак ця ситуація стає предметом публічної політики стосовно етнічних меншин, прийде час, коли цим доведеться займатися практично” [26]. Тут увага акцентується на імміграції, котра для Сполучених Штатів Америки і Канади кілька століть поспіль була джерелом поповнення їх населення та формування феномену поліетнічності, а, починаючи з 1960-х років, вона відіграє суттєву роль у суспільному розвитку і європейських країн. Сьогодні ніхто не сумнівається у тому, що імміграція є головним джерелом поліетнічності. За даними Департаменту економічного і соціального розвитку ООН (2017 р.), міграційна палітра світу мала такий вигляд: нині 258 мільйони людей (3,4% усього населення світу) живуть поза межами своїх країн [28].

Аналізуючи динаміку поліетнічності важливо тримати у полі зору чинники мобільності компонентів, які її формують. У науковій літературі сьогодні дискутуються кілька основних чинників мобільності складових поліетнічності, серед них: 1) потреба високо розвинутих країн у робочій силі, зазвичай малокваліфікованій, не високооплачуваній, для виконання робіт, що не є престижними для місцевого населення; 2) надлишок робочої сили у багатьох країнах з мало розвинутими технологіями і економікою; 3) зростаючі потреби високотехнологічних галузей виробництва у певній

кількості висококваліфікованих працівників, які не можуть бути задоволеними наявними робочими ресурсами (наприклад, потреба у великій кількості фахівців комп'ютерних технологій у європейських країнах); 4) прагнення до об'єднання етнічних сімей; 5) політичні переслідування та репресії у країнах етнічного походження; 6) вимушена міграція унаслідок воєнних дій, екологічних катастроф і змін клімату.

У визначенні ролі феномена поліетнічності у тій чи тій країні важливо враховувати фактори, котрі визначають територіальну дистрибуцію поліетнічних ареалів, анклавів, і пов'язані з цим особливостей динаміки етнонаціональної структури на національному, регіональному та локальному рівнях. Із історії відомо, що ареали із змішаним за походженням населенням формувалися переважно у результаті поселення новоприбулих (зазвичай, зовнішніх мігрантів; рідше переміщення внутрішніх мігрантів). До речі, така тенденція утвердилася більшою мірою, починаючи з ХХ-го століття, коли вже практично не було вільних територій у країнах імміграції. До того часу, і в європейських, і у північноамериканських країнах іммігранти мали змогу поселятися відокремлено від інших етнічностей й утворювати свої етнічні анклави. Прикладами цього стали, скажімо, китайські квартали ("чайна-тауни") у Нью Йорку та Сан Франціско, італійське село у Нью Йорку, ареали поселення вихідців із українських земель у Нью Йорку та Дітроїті ("українські ділянки").

На сьогоднішній день ситуація змінюється, особливо у європейських країнах. У Сполучених Штатах, наприклад, межі згаданих етнічних анклавів залишаються помітними (очевидними), але самі вони все частіше стають поліетнічними, якщо не у результаті переселення сюди вихідців із інших етнічних спільнот з метою постійного проживання, то, принаймні, інтенсивного їх відвідування з туристичною метою та з метою придбання товарів щоденного вжитку, значною мірою етнічно маркованої продукції, участі у етнічних заходах, як от фестивалі, виставки народного мистецтва тощо. У європейських країнах ситуація з поселенням іммігрантів значно відрізняється від ситуації у північноамериканських країнах, що, безумовно, відбивається і на характері поліетнічності: 1) тут, зазвичай, не фіксується значних ареалів автохтонного населення, яке своїми етнокультурними характеристиками відрізняється від основної більшості того ж таки автохтонного населення, як це має місце у тій же Канаді чи то США (йдеться про туземне, аборигенне населення); 2) у європейських країнах практично з інтенсифікацією переселення сюди вихідців із арабських, африканських (з середини 1960-х років), а пізніше із територій колишніх Югославії та Радянського Союзу, утворювалися поліетнічні квартали, оскільки новоприбулі селилися там, де вже проживали вихідці із інших країн.

Прикладами таких є околиці міст Відня (Австрія) та Кельна (Німеччина). За таких умов ми можемо вести мову про превалювання іншого виміру поліетнічності, яка виявляється у процесі взаємодії як мешканців змішаних кварталів, так і останніх й місцевого населення (під цим терміном пропоную розуміти населення, яке не проживає у цих кварталах, але у силу різного роду обставин – спорадичних відвідин, виробничої необхідності, участі у акціях, які здійснюються у кварталах – спілкується з їх мешканцями).

Прагнучи визначитися з впливом фактора поліетнічності, передусім з характером дистрибуції, на динаміку етнонаціональної структури населення на різних рівнях (національний, регіональний, локальний), варто зазначити, що на сучасному етапі найбільш помітно ця динаміка прослідковується у великих містах. Така ситуація зрозуміла, оскільки новітні переселенці спрямовуються туди, де можна знайти певне заняття, роботу й забезпечити себе, принаймні, на перших порах свого перебування у країні входу мінімальними засобами для налагодження життєдіяльності.

МІЖЕТНІЧНА ВЗАЄМОДІЯ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПОЛІЕТНІЧНИХ КРАЇН

У зарубіжній, а останнім часом і в українській фаховій літературі, дискутується питання про впливи поліетнічності на суспільний розвиток країн, у яких проживають вихідці з різних країн та різноетнічні спільноти місцевого населення, передусім у контексті їх взаємодії. У цій дискусії фіксується два підходи: 1) поліетнічність, зокрема наявність іммігрантської робочої сили, сприяє розвитку країни й мобілізує формування атмосфери толерантних відносин у суспільстві; 2) поліетнічність є джерелом викликів у суспільному розвитку, вона породжує напругу й приводить до конфліктів на міжетнічному (міжнаціональному) ґрунті. Переважаючим у цій дискусії є перший підхід, який підкреслює той момент, що поліетнічність збагачує соціальний і культурний капітал у результаті економічної і етнокультурної діяльності етнічних груп всередині країни проживання й зміцнення зв'язків між країнами походження і країнами проживання. Про це зокрема свідчать опитування експертів, які проводилися у процесі виконання спільного українсько-латвійського проекту “Іммігранти у суспільстві: виклики для освіти” (2016–2018 рр.) [1]. Однак у зв'язку з критичним осмисленням теоретичних засад асиміляції іншоетнічного населення у країнах їх проживання (скажімо, концепція “плавильного казана” у США, мультикультуралізм у європейських країнах) увага акцентується і на негативних виявах поліетнічності. Тут наголошується на тому, що, скажімо, іммігранти, які є сьогодні головним джерелом поліетнічності, подеколи виступають інструментом напруги і конфліктів між етнофорами та етнічними спільнотами, особливо за умов погіршення економічної ситуації та

загострення відносин між країнами входу й виходу іммігрантів [11]. Дійсно, за згаданих вище обставин поділ по етнічній лінії у поліетнічному суспільстві стає більш очевидним унаслідок змагань за економічні, соціальні й політичні ніші у суспільному розвитку країн. Ці змагання супроводжуються поширенням негативних етнічних стереотипів й поглибленням інтолерантності у стосунках між носіями різних етнокультурних традицій і уподобань. Нерідко кульмінацією такої ситуації стають конфлікти, особливо, коли мова йде про територіальні претензії чи то про прагнення певної частки тих чи тих етнофорів до сепаратизму, або ж об'єднання (приєднання) до інших етнополітичних організмів на основі певної етнічної спорідненості.

Ведучи мову про вплив поліетнічності на перебіг суспільного розвитку, варто брати до уваги чинники, котрі визначають сам характер міжетнічної взаємодії. У цьому контексті чи не найважливішим є усвідомлення стану сприйняття “інакшості” у суспільстві й оцінка ролі у впливові на його формування різноманітних факторів [13]. Такими є: рівень участі “інших” у формуванні складу населення у минулому й на сьогоdnішньому етапові; державна, регіональна й місцева політика (позиція) щодо існуючих компонентів структури населення та тих, що нещодавно прибули і прибувають на проживання у країні; можливості соціальної і культурної мобільності етнічно диверсифікованих новоприбулих; якість довкілля для формування міжетнічної толерантності тощо.

Шлях до глибинного розуміння та сприйняття етнокультурної “інакшості” лежить через визначення соціальної дистанційованості із застосуванням шкали Богардуса у стосунках між представниками різних етнічних спільнот. Остання дає можливість визначити параметри проксими [20] – найбільш комфортної відстані (соціальної, етнокультурної, етнопсихологічної) для спілкування (взаємодії) вихідців із різних країн і представників різних етнічностей у межах одного етносоціального чи етнополітичного організму. Аналіз даних моніторингу соціальних змін “Українське суспільство” дає можливість робити висновок про те, що в Україні динаміка рівня соціальної дистанційованості (1992–2016 рр.) була досить стабільною і сприятливою для налагодження толерантних стосунків між представниками різних етнічностей. Для зафіксованих у Моніторингу 17 етнічних спільнот (2016 р.) вона складала 2,3 – 6,2 бали: для українців – 2,3, для українці, які проживають в інших країнах, – 2,9, для білорусів – 4,0, для поляків – 4,4, для кримських татар – 4,5, для грузинів – 4,6, для німців – 4,6, для росіян – 4,6, для євреїв – 4,7, для американців – 4,8, для молдован – 4,9, для угорців – 4,9, для румунів – 5,1, для турків – 5,3, для арабів – 5,7, для циган – 5,9, для чеченців – 6,2 [5, с. 467-475].

Можна погодитися з поширеним твердженнями, що більш позитивним наставленням до сприйняття етнокультурної “інакшості” спостерігається у тих країнах, де представники різних країн і культур мають тривалу історію співжиття, а їх соціетальна інтеграція й участь у політико-громадському житті мають усталені стійкі традиції, що дозволяє їм користуватися усіма правами громадян країни проживання [15].

У дилемі “поліетнічність - це виклик суспільству чи благо для нього” важливу роль відіграє політика держав та адміністрування місцевих влад. Оглядаючи і те й інше у північноамериканських та європейських країнах, можна зробити кілька висновків: 1) імміграційна політика поліетнічних держав (на ній я наголошую особливо, тому що іммігранти впродовж тривалого часу залишаються основним джерелом формування поліетнічності) в основному відзначалась стабільністю і вона сприяла в’їзду іммігрантів у свої країни. Щоправда, час від часу ті ж Сполучені Штати, Канада вдавалися до рестрикціоністських заходів у формуванні імміграційної політики, вводили квотну та бальну системи для відбору іммігрантів, формулювали циркуляри (Канада), які застерігали від контактів з етнічними батьківщинами; більш вимогливою в останні роки стала імміграційна політика європейських країн. Разом з тим урядами цих країн робилося і робиться чимало для інтеграції вихідців з інших країн у суспільство проживання. Тут можна згадати програми “позитивних дій”, за якими надавалися пільги для соціальної мобільності іноетнічного населення (США, Канада); впровадження програм білінгвізму в американських школах, активності збереження етнічної спадщини у Канаді; локальні програми, наприклад у Відні, які стимулюють розвиток етнічного бізнесу.

Позитивне налаштування (зокрема і через політику) до громадян і негромадян іншоетнічного походження я трактую як позитив для існування та перспектив розвитку поліетнічності. У посиленні цієї тенденції важливу роль має відіграти етнополітичний менеджмент [2, с. 204-205; 17, с. 258]. Однією з найважливіших дилем у ньому є віднайдення оптимального співвідношення практикування мультикультурницьких та інтеграціоністських концепцій у повсякденному житті поліетнічних суспільств. Прикладом у цьому контексті може бути Австралія, де “інтеграція” розглядається як ідеологія політики поселення іммігрантів в Австралії. Австралійське інтеграціоністське майбутнє чітко робить акцент на курс, у якому “визнання культурного розмаїття підпорядковується пріоритетам соціальної єдності” [18]. Варто наголосити, що як соціокультурне явище мультикультуралізм не зникає, він є однією з характерних ознак сучасних суспільств. Власне, йдеться про те, що його зміст і сприйняття змінюється з плином часу і під тиском обставин.

Приклади адекватних підходів до оцінки мультикультуралізму як складової поліетнічності подає низка країн [27]. Згідно з Індексом для виміру ефективності політики багатокультурності щодо іммігрантів пропонується використовувати вісім показників, щодо національних меншин – шість, щодо туземного (аборигенного) населення – дев'ять. Це дає можливість вибудувати професійну матрицю реального стану функціонування мультикультуралізму та визначення чинників, котрі впливають на його роль у суспільному розвитку різних країн. Серед таких останнім часом великої ваги набирає функціонування етнічно маркованих соціальних мереж, під впливом чого формується нове середовище функціонування поліетнічності, що в свою чергу веде до переформатування соціального простору, котрий все більшою мірою стає транснаціональним [3].

Дослідники підкреслюють, що в сучасних умовах іммігранти, котрі, як наголошувалося вище, є основним джерелом поліетнічності, все частіше стають активними суб'єктами процесів як у країні поселення, так і у країні походження. Вони не розривають зв'язків зі своїми батьківщинами; більше того, вони постійно їх підтримують і урізноманітнюють форми контактів з країнами виходу. Таким чином вони творять транснаціональний соціальний простір, у якому формуються своєрідні ідентичності, що вбирають у себе риси як країни входу, так і країни виходу [21]. Однією з найбільш очевидних характерних рис у цьому контексті стає підтримка етнічності у країні проживання через інтернет-технології. Скажімо, сьогодні не обов'язково мешкати у певному китайському ареалі, щоби виробляти і збувати етнічно марковану продукцію, на яку є попит на американському ринку. Її (ще і у більшому асортименті) можна замовити через інтернет. До речі, таке вже тривалий час практикується в етнічному бізнесові [24]. Переміщення поліетнічності у соціальні мережі й у поле інтернет-технологій зумовлюватиме, на мою думку, її глобалізацію.

ВИСНОВКИ

Аналіз найбільш суттєвих аспектів феномена поліетнічності та його ролі у суспільному розвитку багатьох країн сучасного світу дає підстави зробити кілька висновків: 1) на сьогоднішній день поліетнічність – це даність, яка склалася унаслідок історичного розвитку у великій кількості регіонів світу, передусім, пов'язаного з переміщенням вихідців із різних народів до певного (обраного) місця проживання поза межами своєї країни; 2) необхідність налагодження життєдіяльності на новому місці змушує новоприбулих взаємодіяти з собі подібними та локальним (аборигенним, туземним) населенням і тими, хто оселився тут раніше; 3) взаємодія вимагає взаємної адаптації (“пристосування”) до норм поведінки і цінностей один одного, що веде до гібридизації етнічних ідентичностей; 4) за нових умов

комунікацій трансформується зміст зв'язків з країною походження, котрі залишаються вагомим чинником збереження своєї етнічності в умовах іншоетнічного довкілля однак набирають відмінних від попередніх періодів форм (йдеться, зокрема, про формування транснаціональних спільнот); 5) сучасні комунікаційні технології, раціональні менеджерські дії владних структур, інтереси бізнесових кіл приймаючих суспільств, активності громадських рухів дозволяють спрямовувати міграційні процеси та міжетнічну взаємодію, конструюючи атмосферу поліетнічності таким чином, що на сьогоднішній день поліетнічність все більшою мірою перетворюється на соціокультурний конструкт, який, вочевидь, закликаний відігравати важливу роль в етнічно диверсифікованих суспільствах – соціальної згуртованості й цілісності етнополітичних організацій.

Література:

1. Емпіричний аналіз проблеми інтеграції іммігрантів в українське суспільство. За результатами експертного опитування (2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: evaluation.com.ua
2. *Євтух Володимир*. Етнічність: енциклопедичний довідник / Володимир Євтух. – Київ : Фенікс, 2012. – 396 с.
3. *Євтух Володимир*. Етнічність у транснаціональному соціальному просторі: дизайн дослідницького проекту / Володимир Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. – № 1. – С. 3-26.
4. *Євтух Володимир*. Центри етнічної проблематики : довідник / Володимир Євтух. – Київ : ТОВ “НВП “Інтерсервіс”, 2014. – 253 с.
5. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 3 (17). – Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. – 546 с.
6. *Arabandi Bhavani*. Polyethnicity / Bhavani Arabandi // George Ritzer (ed.). Blackwell Encyclopedia of Sociology. – Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing, 2007. – XCIII + 5658 p.
7. Ballard Roger. Polyethnic Britain: A Comparative and Historical Perspective [Electronic Resource] / Roger Ballard. – Mode of access: <http://archive.ub.uni-heidelberg.de/savifadok/285/1/britain.pdf>
8. Bang Peter. Imperial Ecumene and Polyethnicity [Electronic Resource] / Peter Fibiger Bang // The Oxford Handbook of Roman Studies, 2012. – Mode of access: <http://oxfordindex.oup.com/view/10.1093/oxfordhd/9780199211524.013.0043>
9. *Bourdieu Pierre*. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // J. E. Richardson (ed.). Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. – New York : Greenwood, 1986. – P. 241-258.
10. *Brie Mircea*. Ethnicity, Confession and Intercultural Dialogue in the European Border Space / Mircea Brie // Ethnicity, Confession and Intercultural Dialogue at the European Union's East Border | Mircea Brie, Ioan Horga, Sorin Şipoş, eds. – Debrecen/Oradea: University of Oradea, Romania, 2011. – P. 11-18.
11. *Brimelow Peter*. Does the Nation-State Exist? [Electronic Resource] / Peter Brimelow. – Mode of access : http://users.utu.fi/freder/dervinhandtsc0304/article_280.shtml
12. *Chalifoux Jean-Jacques*. State and Polyethnicity: Between Volksgeist and Social Contract / Jean-Jacques Chalifoux // Reviews in Anthropology. – 1992. – Vol. 20. – Issue 4. – P. 265-273.

-
13. *Dervin Fred*. Cultural Identity, Representation and Othering [Electronic Resource / Fred Dervin. – Mode of access: <http://users.utu.fi/freder/dervinhandbookcorrect.pdf>
 14. *Dyczewski Leon*. The New Structure of the Intensification of the Cultures' Mobility / Leon Dyczewski // *Politeja. Jagiellonian Cultural Studies* 1. – 2012. – № 2/1 (20/1). – P. 39-47.
 15. ESS8-2016 Data Download [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.europeansocialsurvey.org/download.html?r=8>
 16. Extra Guus, Yağmur Kutlay (eds.). *Urban Multilingualism in Europe. Immigrant Minority Languages at Home and School* / Guus Extra, Kutlay Yağmur (eds.). – Bristol : Multilingual Matters, 2004. – 428 p.
 17. Hasmath Reza. *Managing Ethnic Diversity: Meanings and Practices from an International Perspective*. – Burlington, VT and Surrey, UK: Ashgate (Routledge), 2011. – 258 p.
 18. Jakubowicz Andrew. The Risk of Diversity: The Meaning of Integration in Australian Political Culture [Electronic Resource] / Andrew Jakubowicz. – Mode of access: http://andrewjakubowicz.com/publications/integrationfutures_risk/
 19. Jones Siân. *The Archeology of Ethnicity. Constructing Identities in the Past and Present* / Siân Jones. – The Taylor & Francis e-Library, 2003. – 195 p.
 20. Kopytowska Monika. Proximizing the Other: Radical Discourses Online / Monika Kopytowska // *Political Linguistics III. Book of Abstracts*. Warsaw, 8-10 May, 2014 | Edited by Monika Kopytowska & Łukasz Kumięga. –University of Łódź, University of Warsaw in Cooperation with University of Nottingham, 2014. – 96 p.
 21. Levitt Peggy. *Towards an Understanding of Transnational Community Forms and Their Impact on Immigrant Incorporation*. 1999. [Electronic Resource] / Peggy Levitt. – Mode of access : https://migration.ucdavis.edu/rs/more.php?id=47_0_3_0
 22. McNeill William H. *Polyethnicity and National Unity in World History* / William McNeill. – Toronto: University of Toronto Press, 1985. – 85 p.
 23. Polyethnicity. [Electronic Resource] / From Wikipedia, the Free Encyclopedia. – Mode of access: <http://en.wikipedia.org/wiki/Polyethnicity>
 24. Ram Monder. *Understanding and Supporting Ethnic Minority Businesses: Some Considerations on the UK Situation // Reconciling Migrant's Well-Being with the Public Interest*. Welfare State, Firms and Citizenship in Transition. *Trends in Social Cohesion*, No 19. – Strasbourg : Council of Europe, 2008. – 336 p.
 25. Russel Jesse. *Polyethnicity* / Jesse Russel, Ronald Cohn. – Book on Demand Ltd., 2013. – 146 p.
 26. Tanton John. An Historian Looks at Polyethnicity [Electronic Resource] / John Tanton. – Mode of access : http://www.thesocialcontract.com/artman2/publish/tsc0304/article_...
 27. The Multicultural Policy Index [Electronic Resource]. – Mode of access: <https://www.universityresearch.ca/projects/find-projects/multiculturalism-policy-index/>
 28. United Nations. (2017). *Population facts*. December 2017 [Electronic Resource]. – Mode of access: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/popfacts/PopFacts_2017-5.pdf
 29. *Westin Charles* (ed.) *Identity Processes and Dynamics in Multi-Ethnic Europe (IMISCOE Research)* / Charles Westin. – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2014. – 382 p.
 30. *Yevtukh Volodymyr*. Intercultural Dialogue: Efficient Construct of the Integretive Development of Polyethnic Societies / Volodymyr Yevtukh // *Politeja. Jagiellonian Cultural Studies* 1. – 2012. – № 2/1 (20/1). – P. 111-131.
 31. *Yevtukh Volodymyr*. Polyethnicity. *The Willey Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity and Nationalism*. 1-3. – Oxford, 2015 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.002/9781118663202.wberen579/full>

*В. П. Капелюшний,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри етнології та краєзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ ПРОФЕСОРА Б.І. АНДРУСИШИНА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 РР.

Науковий доробок професора Б. Андрусишина, в якому досліджуються різні аспекти українського національного державотворення революційної доби 1917–1921 рр., нараховує не один десяток публікацій, у тому числі й декілька одноосібних монографій. Обмежений обсяг нашого дослідження не дозволяє ґрунтовно охарактеризувати всю гаму державотворчої та правотворчої проблематики, яку піднімав та розробляв у своїх численних працях цей науковець, тому виокремимо декілька напрямів наукових досліджень, вивчення яких було започатковано саме Б. Андрусишином. При цьому, в ході історіографічного аналізу спробуємо, по-можливості, дотримуватись принципу хронології щодо публікації його праць.

Один з аспектів проблеми національного державотворення досліджуваної доби складає соціальна політика в Українській Державі П. Скоропадського. До речі, одним з перших до осмислення цієї проблеми звернувся сам П. Скоропадський у “Споминах” [1]. Щойно “Спомини” було опубліковано в Україні, Б. Андрусишин на їх підставі ще у 1992 р. першим здійснив ґрунтовний аналіз соціально-економічної політики Української Держави П. Скоропадського, зосередивши свою увагу на діяльності Гетьманату по підготовці трудового законодавства, реформуванні заробітної плати, питаннях боротьби з безробіттям, комплексу заходів щодо охорони праці, які проводились спеціально створеним при Міністерстві праці департаментом охорони праці тощо [2, с. 224-225; 3, с. 83-92].

Більш широкий діапазон питань щодо робітничої політики в Українській Державі досліджено в монографії і дисертації Б. Андрусишина [4; 5]. На думку дослідника, визначальною тенденцією в уряді П. Скоропадського було прагнення реалізувати консервативну доктрину, проводити центристську політику, спрямовану на досягнення соціального компромісу в суспільстві, але спроба змусити співробітничати полярні суспільні сили не вдалася, бо підготовлені акти не знаходили підтримки у тих, для кого вони були призначені, а виконувати ж послідовно роль гаранта і верховного арбітра для всіх класів і суспільних груп Українська Держава ще не мала змоги, бо не була на той час достатньо сильною, щоб схилити до соціального компромісу конфлікуючі сторони [6, с. 255].

Окремий напрям наукового доробку вченого, присвяченого вивченню соціальної політики українських урядів у 1917–1921 рр., складають його праці про діяльність Директорії. Спеціальні розділи, присвячені робітничій політиці доби Директорії, вміщено в згаданих вище дисертації і монографіях Б. Андрусишина [4; 5] та серії статей і інших праць дослідника [8; 9], які свідчать, що його науковий доробок з цієї проблеми, без сумніву, є найбільшим. Погоджуємось з думкою професора О. Бабкіної, що з виходом у 1995 р. монографії Б. Андрусишина “У пошуках соціальної рівноваги” “уперше в українській історіографії висвітлена також і робітнича політика Директорії УНР” [10, с. 60].

Ще один напрям державотворчих досліджень професора Б. Андрусишина стосується спроби відродження національної Церкви. Цей процес увінчався успіхом лише в кінці 2018 р. – на початку 2019 р., тобто через сто років боротьби і сподівань. Найвагоміший внесок, на нашу думку, в дослідження проблеми державно-церковних стосунків в Україні у 1917–1921 рр. внесли автори тритомника “Церква в Українській Державі 1917–1920 рр.”, дві перші книги якого, присвячені добі Української Центральної Ради та Гетьманату, написав В. Ульяновський, а третю – про добу Директорії УНР – Б. Андрусишин [11; 7]. Слід наголосити на оригінальній схемі, яку застосували автори при висвітленні державно-церковних відносин в Україні доби визвольних змагань. Суть її полягає в тому, що автори у хронологічній послідовності досліджують державну політику щодо церкви на кожному з етапів визвольних змагань. Для кожного з цих етапів написані і відповідні розділи, присвячені внутрішньо-церковному життю. Самі ж розділи написані вже не в хронологічному, а в проблемному плані. Все це, а також залучення до наукового аналізу величезного масиву нових документальних матеріалів дало змогу авторам створити фундаментальне дослідження, яке дозволяє по-новому, більш глибоко і об’єктивно розглянути проблему державно-церковних відносин у вказаний період.

Щодо державно-церковних взаємин, то можливості обох структур не були однаковими. Тому, те, що не вдалося зробити ієрархам – прихильникам автокефалії, швидко здійснив уряд. Цей аспект проблеми аналізується в книзі Б. Андрусишина та В. Бондаренка [12]. 1 січня 1919 р. РНМ ухвалила закон “Про Верховну Владу в Українській Автокефальній Православній Миротворчій Церкві”. Проголошуючи автокефалію УПЦ, її незалежність від Московської патріархії, автори закону вказували, що верховна церковна влада в Україні має належати Всеукраїнському Церковному Собору. Поточними справами повинен займатися Український Церковний Синод, обраний Собором і затверджений урядом. До часу скликання Собору членів Синоду призначає уряд. Законом передбачалося, що церковна влада УАПЦ

разом зі своїм адміністративним апаратом буде утримуватися на кошти з фондів державної скарбниці [12, с. 183].

Порівнюючи умови розвитку Церкви за Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, дослідники констатують: “На жаль, Уряд Директорії, який намагався утвердити в Церкві українську національну ідею й зовсім мало цікавився економічним становищем Церкви, тобто проблемами її виживання в складну революційну епоху, проблемами поступового повернення до себе ієрархів, без яких важко налагоджувати церковне життя за традиційними канонічними нормами, проводив щодо Церкви ще більш жорстку політику, ніж Уряд Української Центральної Ради – цим доба Директорії відрізняється від періоду Гетьманату, який намагався шукати з Церквою компроміси” [12, с. 183]. На наше глибоке переконання, досвід державно-церковних взаємин 1917–1921 рр. має багато повчального, особливо для сьогодення.

На завершення стисло охарактеризуємо ще один напрям досліджень професора Б. Андрусишина, що стосується термінології, хронологічних меж, узагальнення та теоретичного осмислення феномену Української революції 1917–1921 рр. в своїх найновіших дослідженнях. Щодо термінів “українська революція” і “визвольні змагання”, то у 1995 р. Б. Андрусишин у назві своєї монографії одночасно і поєднує, і розрізняє ці терміни [4]. Знайомство зі змістом книги дає підстави вважати, що автор схильний трактувати ці терміни як два послідовних етапи – 1917–1918 рр. – українська революція і з 1918 р. – визвольні змагання, початок яких пов’язується з першим більшовицьким походом в Україну та початком збройного захисту української державності. Хочемо наголосити, що таке унікальне поєднання одночасно обох термінів притаманне і для деяких сучасних публікацій автора, де “тандемне” словосполучення “Українська національно-демократична революція та визвольні змагання 1917–1921 рр.” вживається вченим неодноразово [13, с. 117, с. 119 та ін.]. В той же час, сьогодні дослідник переважно використовує у найновіших своїх публікаціях загальновизнаний термін “Українська революція 1917–1921 рр.”, причому саме в таких хронологічних межах [13, с. 12-26, 20, с. 117-135; 21, с. 179-190]. Більше того, він спочатку дивується, що В. Солдатенко до цього часу завершує революційну добу 1920 роком, а потім з цього ж приводу справедливо зауважує В. Солдатенку, який “з жалем констатує, що “й в найновішій праці з історії Української революції керівництво проектом віддало перевагу кон’юнктурним ідеологічним чинникам над науковими критеріями і логікою фактів, знову позначивши завершальну грань предмету дослідження 1921 р.”. Мова іде про двотомник “Нариси історії Української революції 1917–1921 років” (К., 2011–2012” [13, с. 21]. На наше глибоке переконання, це якраз той випадок, коли, як кажуть в Україні, десятеро іде не

в ногу, а лише один (на думку В. Солдатенка) – в ногу! Щодо “логіки фактів”, то як же тоді бути з Ризьким мирним договором 18 березня 1921 року, масовим національно-визвольним рухом селянства проти засилля більшовиків в Україні, рейдами військ Н. Махна влітку 1921 р., Другим зимовим походом або Листопадовим рейдом Армії УНР у жовтні-листопаді 1921 р.? Ці події що, не відносяться до доби Української революції? Звичайно відносяться, більше того, саме вони знаменують собою її трагічне завершення – завоювання України російськими більшовиками, про що в своїх працях навіть не згадує В. Солдатенко, тому на цих подіях варто акцентувати особливу увагу, а не замовчувати їх. То про який 1920-й рік може йти мова?

Потрібно віддати належне Б. Андрусишину за ґрунтовну розробку проблеми початку “Громадянської війни” та осмислення сутності цього поняття, адже вчений вміло здійснює порівняння подібних процесів періоду 1917–1921 рр. та сучасного, коли “почалася новітня російсько-українська війна, активну участь у якій бере “п’ята колона” в Україні, і яку Росія намагається показувати перед світом як внутрішньо український конфлікт” [13, с. 13]. Характеризуючи науковий доробок дослідників революційної доби 1917–1921 рр., Б. Андрусишин наголошує, що, наприклад, О. Реєнт розглядає події зими 1917–1918 рр. через призму українсько-російського конфлікту, говорить про українські визвольні змагання і жодним словом не обмовлюється про “громадянську війну” [13, с. 16]. Про “збройний конфлікт з радянською Росією” пише і історик права О. Копиленко, а “історик Д. Яневський події між 7 грудня 1917 р. і 11 січня 1918 р. називає українсько-більшовицькою війною” [13, с. 16]. І це правда про погляди останнього, але, на жаль, не повна, адже Б. Андрусишин посилається на працю Д. Яневського ще за 2003 рік [16, с. 148-149]. А де ж погляди цього історика останніх років? Адже саме Д. Яневський у своїй книзі за 2009 р. та в її перевиданні за 2017 р., переконує читачів у тому, що нібито саме українці розв’язали громадянську війну, звинувачуючи “національно-соціалістичне керівництво самозваної УЦР” в проголошенні УНР та констатууючи, що “ціна питання – державна зрада і спровокована в тому числі їхніми діями громадянська війна” [17, с. 159, 18, с. 159], а в новій своїй книзі за 2010 р. однозначно трактує III Універсал як “оголошення громадянської війни” [19, с. 173]. Майже в унісон із зазначеними вище звучать думки росіянина О. Широкограда: “20 листопада 1917 р. ми справедливо можемо назвати днем початку Другої Руїни. На Україні почалась війна всіх проти всіх” [20, с. 68]. Він переконаний, що “радянські історики перебрехали сутність Громадянської війни як в цілому, так і окремо на Україні, подавши її у вигляді боротьби українського пролетаріату і найбіднішого селянства проти буржуазії,

поміщиків і куркулів. А тепер історики-самостійники намагаються нав'язати принципово іншу і ще більш далеку від істини схему. Нібито, український народ боровся за незалежність проти москалів. ... На 90% це була внутрішня громадянська війна, всіх проти всіх, тобто чергова Руїна” [20, с. 75]. А вже через рік у своїй новій книзі О. Широкоград, до речі подібно до ситуації з Д.Яневським, ще більше “відточує” свої погляди на громадянську війну: “Центральна Рада оголосила війну радянській владі. ... До 20 листопада 1917 р. в Росії ще не було громадянської війни. ... Так що, об’єктивно кажучи, саме Центральна Рада стала зачинщиком громадянської війни на території колишньої Російської імперії” [21, с. 309]. Коментарі, як кажуть, зайві. Правда, хотілося б побажати цьому знатоку “таємної історії України”, щоб у своїх майбутніх опусах, крім нікчемно-хворобливої подачі аналітичного матеріалу, бодай прізвища представників української еліти не перекручував, бо Голубинський – це, насправді, Голубович, а Тютюнін – Тютюнник, Чехновський – це Чехівський [21 с. 310, 312, 314] і т.п.

Щодо справжніх “ініціаторів” громадянської війни, то цей аспект проблеми досить ґрунтовно висвітлив у своїх публікаціях професор П. Захарченко. Зокрема, вчений акцентує увагу на тому, що не Центральна Рада втягла суспільство у вир громадянської війни, а, навпаки, це більшовицька Росія розв’язала війну проти УНР і “саме для того, щоб завуалювати факт збройної інтервенції та нелегітимності своєї присутності в Україні й був уведений до обігу термін “громадянська війна” [22, с. 113] Дослідник обстоює цю думку і в інших своїх працях [23, с. 3-9], а в одній з нещодавно опублікованих здійснює порівняння щодо розв’язання Росією війни проти України у 1917 р. та через 100 років, тобто в умовах сьогодення, наголошуючи, що “Гібридну війну, що розгорнув Кремль проти України” знову “намагаються подати як громадянську” [24, с. 70], а в 1917 – на поч. 1918 р. “паралельне існування в Україні київського національного і харківського радянського владних центрів, на думку П.Захарченка, надало можливість російським більшовикам видавати подальшу агресію зі свого боку як внутрішній конфлікт між двома утвореннями, що представляють український народ, але, мовляв, бачать різну політичну стратегію її розвитку” [24, с. 71] і, нарешті, констатує, що “елементи гібридної війни було взято на озброєння Л. Троцьким ще 100 років тому. Про те, що “нас там нет”, він заявив 17 (30) січня 1918 р.” [24, с. 74].

В своїх найновіших працях Б. Андрусишин ґрунтовно аналізує проблему співвідношення поняття “революція” і “громадянська війна”, їхні межі, взаємопроникнення, часові рамки, учасників, хронологію подій. Вчений констатує, що “експансія російських більшовицьких військ почалася під гаслом “громадянської війни” [13, с. 20]. Що ж до сучасності, то

дослідник дійшов висновку, що “теза громадянської війни на Донбасі не спрацювала. Довелося взятися до прямої воєнної агресії, прикриваючись як і сто років тому терміном громадянська війна” [13, с. 23].

Стислий аналіз наукового доробку професора Б. Андрусишина, присвяченого дослідженню національних державотворчих процесів, свідчить про значний вклад вченого у розвиток української науки, та переконує, що праці дослідника потребують подальшого ґрунтовного вивчення, історіографічного осмислення і популяризації.

Література :

1. *Скоропадський П.* Спомини / П. Скоропадський. – Київ : Україна, 1992. – 112 с.
2. *Андрусишин Б. І.* “Спомини” П. Скоропадського як джерело вивчення соціально-економічної політики Української Держави / Б. І. Андрусишин // Наукові записки : матеріали Звітної-наукової конференції викладачів Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова за 1992. – Київ, 1992. – С. 224-225.
3. *Андрусишин Б. І.* Соціальні конфлікти в Україні: спроба ретроспективного аналізу. / Б. І. Андрусишин // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 83-92.
4. *Андрусишин Б. І.* У пошуках соціальної рівноваги: Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. : монографія / Б. І. Андрусишин. – Київ : ФПУ, 1995. – 192 с.
5. *Андрусишин Б. І.* Робітнича політика українських урядів (1917–1920 рр.) : автореф. дис. ... докт. іст. Наук / Б. І. Андрусишин. – Київ, 1997. – 44 с.
6. *Андрусишин Б. І.* Робітнича політика гетьмана П. Скоропадського в контексті українського консерватизму / Б. І. Андрусишин // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”. – Київ, 2000. – Вип. 4. – С. 241-257.
7. *Андрусишин Б. І.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (Доба Директорії УНР) / Б. І. Андрусишин. – Київ : Либідь, 1997. – 176 с.
8. *Андрусишин Б. І.* Трудове право в Українській Народній Республіці / Б. І. Андрусишин // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1999. – Т. 35, Ч. 1. – С. 187-195.
9. *Андрусишин Б. І.* Профспілковий рух доби Директорії (Української Народної Республіки) (листопад 1918 – кінець 1920 рр.) / Б. І. Андрусишин // Нариси з історії професійних спілок України / керівник авторського колективу О. П. Реєнт. – Київ : ФПУ, 2002. – С. 175-194.
10. *Бабкіна О.* Монографія Б. І. Андрусишина “У пошуках соціальної рівноваги: Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр.”. / О. Бабкіна // Нова політика. – 1996. – Вип. 6. – С. 60-62.
11. *Ульяновський В.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (Доба Української Центральної Ради). / В. Ульяновський. – Київ : Либідь, 1997. – 200 с.; Його ж. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (Доба Гетьманату Павла Скоропадського). – Київ : Либідь, 1997. – 320 с.
12. *Андрусишин Б., Бондаренко В.* Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку / Б. Андрусишин, В. Бондаренко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 282 с.
13. *Андрусишин Б. І.* До питання про революцію 1917–1921 рр. та початок “громадянської війни” у сучасній українській історіографії. / Б. І. Андрусишин // Вісник Черкаського університету. Серія “Історичні науки”. 2017. – № 2. – С. 12-26.

-
14. *Андрусишин Б. І.* Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради / Б. І. Андрусишин // *Право України*. – 2017. – №11. – С. 117-135.
 15. *Андрусишин Б. І., Бучма О. В.* Українська державність: кризь призму часу (за матеріалами Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., м. Київ, 24-25 травня 2018 р.). / Б. І. Андрусишин, О. В. Бучма // *Право України*. – Київ, 2018. – № 5. – С. 279-290.
 16. *Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки*. – Київ : Дух і літера, 2003. – 776 с.
 17. *Яневський Д.* Загублена історія втраченої держави / Д. Яневський. – Харків : Фоліо, 2009. – 252 с.
 18. *Яневський Д.* Проект “Україна”, або Загублена історія втраченої держави / Д. Яневський. – Харків : Фоліо, 2017. – 252 с.
 19. *Яневський Д.* Проект “Україна”, або Таємниця Михайла Грушевського / Д. Яневський. – Харків : Фоліо, 2010. – 316 с.
 20. *Ширококорд А.* Утерянные земли России. Отколовшиеся республики / А. Ширококорд. – Москва : Вече, 2007. – 496 с.
 21. *Ширококорд А. Б.* Тайная история Украины / А. Б. Ширококорд. – Москва : Вече, 2008. – 432 с.
 22. *Захарченко П. П.* Третій Універсал Української Центральної Ради як акт проголошення державної незалежності України / П. П. Захарченко // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: економіка і право*. 2013. Вип.23. – С. 112-118.
 23. *Захарченко П. П.* До питання про правову природу III Універсалу Центральної Ради. / П. П. Захарченко // *Актуальні проблеми національного законодавства*. Вип. 32. – Кіровоград, 2013. – С. 3-9.
 24. *Захарченко П. П.* Зовнішньополітична діяльність Центральної Ради Української Народної Республіки на мирних переговорах у Бресті (1917–1918 рр.) / П. П. Захарченко // *Право України*. 2017. № 11. – С. 70-77.

В. С. Радчук,
*редактор обласної газети “Аграрії Житомирщини”,
член спілки журналістів України,
голова філософського клубу “Sophia garden”*

БОГДАН АНДРУСИШИН: ПЕРШОВИТОКИ – НА СТУДЕНТСЬКІЙ ЛАВІ!*

Богдану Івановичу Андрусишину, декану факультету політології та права, професору Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова скоро виповнюється шістдесят. У пам’яті тих, хто знає

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусишин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Факультет політології та права ; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 221 с., портрети. – (Серія: “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

Богдана Андрусишина з кінця 70-х років минулого століття, виринають сторінки його студентської молодості, коли, власне, вже тоді зримо вбачалося його майбутнє вченого-історика і талановитого педагога. З-поміж сотні студентів-першокурсників Київського Державного педагогічного інституту імені О. М. Горького, Богдан Андрусишин одразу запам'ятався своєю кремезною постаттю, вмінням чітко висловлювати свою думку, і взагалі – наче вродженим талантом майстра-комунікатора. За плечима першокурсника столичного педвузу вже було Чортківське педагогічне училище, що на той час багато важило і надавало певну перевагу у незримому, але відчутному серед однокашників “табелі про ранги”. Втім, вже півтора-два місяці студентського життя про Богдана Андрусишина можна було говорити, як про лідера у навчанні, а особливо – у громадській роботі, яка була органічною складовою тодішнього повсякдення історичного факультету. Від Богдана Андрусишина, ми, трохи молодші за віком його товариші, довідувалися про новини із комітету комсомолу вузу, який був на той час таким собі “штабом” із впровадження всіляких ініціатив, заходів, акцій і т.п. Досить швидко Богдан Андрусишин очолив “Комсомольський прожектор” вузу, який поєднував у собі чимало функцій із висвітлення діяльності студентського життя, мав прямий і безпосередній стосунок до виходу вузівської друкованої газети “За педагогічні кадри”. Саме на шпальтах цієї газети взимку 1979-го року нам вдалося познайомитись із першою заміткою Богдана Андрусишина, як кореспондента і як представника історичного факультету. Згадую про це, як про визначну подію, оскільки сила та значимість друкованого слова у ті часи була особливою. Звідси, мабуть, і постала одна із складових Богдана Івановича, як новатора, першопрохідця та ініціатора багатьох цікавих справ у житті студентства. Одним із захоплень Богдана Андрусишина вже на початках студентського життя у Києві, стали заняття у секції з волейболу, а невдовзі й виступи за команду історичного факультету, яка тоді належала до найсильніших спортивних колективів КДПІ ім. О. Горького.

Проте, яким цікавим, насиченим та багатогранним не було громадське життя студентів-істориків, на першому плані завжди було навчання. Богдан Андрусишин вже на перших порах, вже за підсумками перших складених студентських сесій, впевнено увійшов до когорти найкращих студентів, для яких відмінна оцінка стала звичною нормою і неписаним правилом. Знову ж таки, не лише програмовий матеріал, який вивчався під час лекцій та семінарських занять, але й широкий діапазон наукових інтересів завжди приваблював Богдана Андрусишина. Так сталося, що на першому курсі законодавцем науково-пізнавальної діяльності студентів-істориків стала незабутня Надія Михайлівна Кравченко. Її лекції, колоквиуми та практичні

заняття із археології подобалися більшості студентів, але найкращих із них талановитий педагог одразу ж залучала до наукової діяльності. Влітку 2019-го року минає 40 років від часу проведеної тепер вже славнозвісної археологічної експедиції студентів-істориків КДШ ім. Горького на чолі із Надією Кравченко. Звісно ж, до складу десятих найкращих студентів – першокурсників, яким довелося того літа здолати сотні кілометрів вздовж берегів річки Рось, входив і Богдан Андрусишин. Після двотижневого походу із вивчення проблематики етногенезу східних слов'ян, естафета археологічної експедиції пролягла на простори тодішньої Молдавської РСР, де студенти із Києва досліджували пліч-опліч зі своїми колегами з Кишинева та Софії (Болгарія) артефакти балкано-дунайської археологічної культури. Далі, вже на другому та третьому курсах навчання у вузі, коло наукових інтересів Богдана Андрусишина фокусувалося на питаннях революційних процесів та сторінках національно-визвольних змагань 1918–1919 років на західноукраїнських землях. Саме завдяки Б. І. Андрусишину чимало його тодішніх однокашників чи не вперше у своєму житті почули про Галревком, про створення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, про УГА (Українську Галицьку Армію) та ЧУГА (Червону Галицьку Армію). Звісно, увесь пізнавальний багаж цікавої і на той час всуціль втаємниченої сторінки нашої країни, був окреслений певними пізнавальними рамками та навіть науковими стереотипами, але у формуванні світогляду майбутнього історика то був незабутній і дуже знаковий досвід. Варто зауважити на тому, що ще у студентські роки Богдан Андрусишин виявив феноменальний потяг до роботи із першоджерелами. Для студентів педагогічного вузу робота у архівах, вміння знаходити у бібліографічному “морі” потрібне джерело чи документ, однозначно не входило до переліку навчально-академічних пріоритетів. Однак Богдан Іванович вперто порушував традицію суто споглядального вивчення навчального матеріалу, взявши за правило здобувати інформацію із першоджерел. Вже на старших курсах стало зрозумілим, що майбутня перспектива у біографії Б. І. Андрусишина неодмінно буде пов'язана із наукою та історичними дослідженнями.

Варто зауважити, що Богдан Іванович не зрадив своєму фаху, вже за кілька років перетворивши його у своє життєве кредо, а прапор науки у руках нашого колеги і однокашника замайорів усіма барвами його наукового таланту. Однозначно, науковий шлях Богдана Івановича Андрусишина пролягав у надзвичайно складних умовах розвитку історичної науки, яка наприкінці 80-х років минулого століття поринула у розмаїття раніше заборонених і мало досліджених тем. Проблематика його наукових пошуків вражала не лише кількістю досліджених фактів, періодів та сторінок нашого минулого, але й дослідницьким інструментарієм, новаторським потягом у

своїй повсякденній роботі. Адже, поряд із академічними дослідженнями сторінок діяльності українського радянського уряду у царині його стосунків із профспілковим рухом у 1918–1919 років, справжнім науковим досягненням тоді ще молодого вченого – історика стала публікація рукопису мемуарного щоденника пароха Павла Олійника. Науковий напрям “живої історії”, як провісник історичної антропології в українській науці був значною мірою збуджений саме “Зошитами Павла Олійника” у виконанні Богдана Андрусишина. Тим самим, увагу істориків-науковців цілком предметно і конкретно зримо було повернуто до вивчення ментальностей та соціально-психологічної складової наукового дослідження. Не менш значимим проявом інтересу вченого Богдана Андрусишина стала його участь у фундаментальному дослідженні “Церква в Українській Гетьманській державі”, яке стало основоположною працею в українській історичній науці з даної тематики. Загалом таких випадків проявів наукового інтересу Б. І. Андрусишина до важливих напрямів історичної проблематики було декілька. Однак магістральна лінія історичної парадигми вченого-історика неодмінно фокусується на дослідженні процесів відновлення і становлення української державності. Важливо акцентувати, що наукова увага Богдана Андрусишина була чітко зосереджена на питаннях безумовної важливості соціальних проблем у процесі українського націо- та державотворення. Такий висновок і досьогодні видається вкрай важливим і безмежно актуальним.

Втім, науковець Богдан Андрусишин завжди і неодмінно був і залишається відмінним організатором та чудовим менеджером. Кожна із його посад, які він обіймав упродовж своєї плідної діяльності у стінах тепер вже Національного Педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, позначена клопіткою і загалом титанічною працею на ниві плекання молодії генерації українських педагогів та науковців. Важко уявити діяльність соціально-гуманітарного факультету НПУ ім. М. П. Драгоманова у часи його становлення та розвитку без повсякденної і, здавалося б, тотально-універсальної уваги його декана і директора Б. І. Андрусишина. Професор Богдан Андрусишин вже давно став своєрідним символом плідної праці факультету політології і права, який має визначний авторитет у середовищі українських фахівців, експертів, політиків та журналістів. Причому, завжди і всюди, наче у свої молоді роки, Богдан Іванович Андрусишин власним прикладом щоразу і вкотре переконує своїх колег, а тим паче – своїх вихованців, що лише титанічна праця, бездоганна самоорганізація та самодисципліна можуть і повинні бути основою будь-яких здобутків.

Сьогодні таких здобутків у Богдана Андрусишина є дуже багато. Напередодні його славного життєвого ювілею можна із абсолютною

впевненістю стверджувати, що справа, якій присвятив своє життя професор і академік Б. І. Андрусишин, живе і гарно плодоносить не лише його науковими звершеннями, а тисячами його вихованців, які працюють у різних сферах українського життя. Ну, а ювілярові напередодні його видатного життєвого рубежу можна подякувати за чудовий приклад науково-педагогічного подвижництва і побажати гарного здоров'я, нев'янучої наснаги і сил. Тим паче, що своє важливе слово у житті української історичної науки Богдан Андрусишин ще має обов'язково сказати. І сумнівів у цьому ніхто не має.

*О. О. Рафальський,
директор Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор
П. М. Чернега,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри етнології та краєзнавства
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ПЕРЕДУМОВИ Й ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

**(до 100-річчя проголошення директорією 22 січня 1919 р. акту злуки
української народної республіки й західно-української народної
республіки в єдину незалежну державу)***

Історія національно-визвольної боротьби українського народу за відродження своєї держави протягом 1917–1921 рр., її здобутків і поразок вимагає глибокого, комплексного й об'єктивного вивчення, зокрема основного питання – чому найчисельніша нація Центральної Європи не відновила своєї держави.

Колонізація Польщею, Московією, яка згодом, привласнивши назву нашої держави Русі (Київської Русі), стала Російською імперією, Австро-Угорщиною протягом XIV–XVIII ст. етнічних українських земель, загарбницька політика економічного, суспільно-політичного й національно-культурного гноблення перетворила українців, які кількісно значно

* Частково опубліковано в :
збірнику наукових праць “Україна в етнокультурному вимірі століть. Українська нація у боротьбі за збереження ідентичності й відродження державності (До 100-річчя УНР)” за назвою “Щодо причин поразки національно-визвольного руху в боротьбі за відродження державності в Україні 1917–1921 рр.”

переважали представників польської, російської, єврейської та інших націй на своїй землі, у селянський неписьменний народ, який був позбавлений політичних прав, умов для нормального соціально-економічного розвитку, не домінував у економіці, культурі й суспільному житті.

Член Центральної Ради, міністр Директорії УНР, відомий вчений-соціолог М. Шаповал, спираючись на дослідження М. Кордуби, стверджує, що на 1914 р. на території Правобережної, Лівобережної і Східної України загальною площею 665 кв. км. проживало 40 млн. людей, а в Галичині, Підкарпатті й Буковині, що обіймали понад 74 тис. кв. км. біля 6,5 млн. Разом на території понад 739,2 тис. кв. км. проживало понад 46 млн. осіб, із них українців – 32 662 тис (71%), росіян – 5 376 тис. (11,7%), євреїв – 3 796 тис. (8,2%), поляків – 2 млн. 79 тис. (4,5%), німців – 871 тис. (1,9%). Решту (2,7%) становили болгари, греки, волохи, вірмени, чехи, мадяри, черкеси, татари, словаки, білоруси, турки [27, с. 6-7].

Сила і здоров'я української хліборобської нації, її прагнення до волі проявлялися, незважаючи на важке колоніальне становище, у найвищому прирості населення в Європі. Число народжень на 100 жінок у віці від 15 до 49 літ на початку 1920-х років становило 13,3. Вона була найвищою, окрім Болгарії – 13,8, незважаючи на те, що пересічна тривалість життя української жінки на початку ХХ ст. становила трохи більше 37 років, а чоловіків 36 [7, с. 134, 144].

Натомість, ні значна домінуюча чисельність українців, ні їх працьовитість на родючій землі, ні розвиток товарного виробництва після скасування кріпацтва 1861 р., зокрема: на 1913 р. Україна була основною житницею імперії, а експорт її пшениці становив 40% загальноросійського; 222 цукрових заводів на її етнічній території із 255 в Російській імперії виробляли 65 593 тис. пуд. цукру, що становило 94% загальноімперського; гірничодобувна промисловість давала понад 90% звичайного і 100% коксуючого вугілля, 72% залізної руди; 69% чавуну, 58% прокату, 57% сталі виробляли 17 металургійних заводів Донбасу і Наддніпрянщини, 13 із яких були побудовані коштом іноземного капіталу і належали його власникам; 450 машинобудівних і металообробних заводів, серед яких гіганти паровозовиробництва в Луганську і Харкові, випускали також 75% сільськогосподарських машин, агрегатів та інших знарядь для аграрного виробництва в імперії [24. спр. 992, арк. 17, 30, 40; спр. 78, арк. 17], не сприяли зміні соціально-етнічної структури населення України на користь корінної нації.

Українці залишалися селянським народом, на який, стверджує А. Каппелер, лише обмеженим чином вплинули індустріалізація, урбанізація й найгустіша мережа залізниць в імперії та розвиток торгівлі [10, с. 49]. На межі

XIX і XX ст. понад 90% українців були зайняті хліборобством, торгівлею – 0,9%, на службі у війську, поліції і судах – 5,5%. В усіх галузях господарства, окрім землеробства, а також державних структурах домінували росіяни, євреї і поляки, зокрема: обробка продуктів відповідно 21%, 32%, 14%; торгівлі – 14%, 48%, 6%; військо, поліція, суд – 47%, 17,5%, 29% [27, с. 7].

Соціальні мобільність та комунікація, що становлять вирішальну передумову організованих національно-визвольних рухів також лише побіжно зачепили українців. Із 8,8% українців, які проживали у 1917–1920 рр. в містах України (без західних земель) також немало були зайняті сільським господарством. Натомість росіяни становили 54%, євреї – 66,2% і поляки – 26% їх мешканців [27, с. 14]. Проте слід зауважити, що росіян було помітно більше число за рахунок сотень тисяч військових, робітників і селян продовольчих загонів, пропагандистів і агітаторів, партійних, державних чиновників, а у боротьбі проти українського національно-культурного і державного відродження на їх стороні було також немало представників інших народів та зросійщена національна інтелігенція і робітники промисловості. Серед 893 тис. промислових робітників України напередодні революції, частка росіян і українців відповідно становила: у гірничорудній 74% і 22,3%; металургійній і металообробній 69% і 20,2%; цукровій – 48% і 49% [17, с. 14-15; 9, с. 13]. Із них переважно росіяни і євреї склали 75% членів Російської соціал-демократичної робітничої партії більшовиків (РСДРП(б)), що налічувала від 4 до 5 тис. осіб [17, с. 304].

Окрім того, Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) напередодні і в процесі революційних подій не ставила за мету відродження незалежної держави українського народу, а навпаки наполягала і втілювала на практиці ідею “... федерації автономних національних або крайових одиниць, як найкращу гарантію демократичних і національно-політичних прав кожної нації...” й української зокрема [22, с. 35]. Лідер партії В. Винниченко зізнається в еміграції, що “ми не вірили, що наш зрусифікований пролетаріат стане активно в оборону нашої державності, наших національних здобутків... і... це недовір’я було величезною помилкою, ... великою шкодою..., що... одвернули від національної справи зрусифікований український міський пролетаріат...” [1, ч. 2, с. 106].

Натомість, стверджує відомий діяч Центральної Ради, лідер партії Українських есерів П. Христюк, не лише зрусифіковані переважно промислові робітники, а й “...міста на Україні з самого початку революції в більшості зайняли ворожу до українського відродження позицію, або, в ліпших випадках, позицію повної негачії ігнорування” [22, т. 1, с. 19].

Микита Шаповал, аналізуючи соціальну структуру українського народу, стверджує, що в Україні панувала міжнаціональна система поділу

суспільної праці, що стала наслідком провідної ідеї колоніальної політики її загарбників: “завоювання, насильство і обман” [27, с. 18].

Український національно-визвольний рух, маючи численну опозицію, а правильніше ворогів в особі широкої мережі російських, польських, єврейських політичних партій і громадських організацій, не мав належної національно свідомої еліти у різних соціальних групах населення. Близько 57 тис. спадкоємних дворян із сім'ями, серед них і великі землевласники, які визнали рідною українську мову, окрім добродійності у національно-культурному житті, відродженням української державності майже не опікувалися [10, с. 51, 53]. “Ніякого дива, – констатував Є. Чикаленко, – що наше дворянство практично не дало українських патріотів, оскільки на цьому терені не можна заслужити милості царя” [26, с. 70]. Задоволення своїх соціальних інтересів воно вбачало у збереженні й відродженні традицій української самостійності, зокрема й у формі гетьманату, а тому й не перебрало на себе керівництво національним рухом, як це сталося у багатьох країнах Європи.

Проблематичною, зважаючи на незначний організаційний вплив ЦР на селян за відсутності виконавчих органів, була активна участь у національному русі майже неписьменних українських землеробів й представників середніх верств господарства міст України, основною мотивацією яких було вирішення соціальних проблем. У 1917 р. із 4224 тис. селянських дворів України понад 2431 тис. (57,6%) належали до найбідніших, у розпорядженні яких нараховувалося 11,5% землі; 1273 тис. (30,1%) – середнякам – 22,2% землі; 519,5 тис. (12,3%) заможним селянам – 29,6% земельної площі. Поміщицьким удільним, монастирським господарствам і церкві належало 36,7% землі [22, с. 54-55].

Лише першочергове вирішення соціального питання: наділення безземельних і бідняцьких господарств землею, забравши чи викупивши її у великих землевласників, більшість із яких були росіяни та поляки, могло пов'язати домінуючий, багатівіковий і природний соціальний інтерес українських селян з боротьбою за відродження державності. Захист і сприяння підприємницькій діяльності селян, ремісників і торговців у протистоянні з євреями і росіянами міст України також сприяв би залученню їх до активної участі у національно-визвольному русі.

Жорстоке придушення й нищення Російською імперією культуротворчих процесів в українському середовищі, зокрема мови, літератури й мистецтва, обмежений доступ українців до освіти, спричинило низький освітній рівень всього населення України, а відповідно його рівень національної та політичної свідомості.

Натомість, невеликий прошарок національно свідомої української інтелігенції зумів створити політичну й організаційну інфраструктуру партій і товариств, засобів інформаційно-пропагандистського забезпечення, що сприяли розвитку національної культури і суспільства, а також мобілізації патріотично налаштованого українства до участі в національно-визвольному русі 1917–1921 рр. Напередодні Великої війни в Україні виходило 85 періодичних видань українською мовою, із них 66 на території Галичини, тоді як російських – 226 і польських 234, останні в усій імперії [10, с. 55].

Українці, відродивши свою незалежність після більшовицького перевороту в Росії, у жовтні 1917 р. створивши декілька варіантів національної держави: УНР, Українську державу П. Скоропадського, ЗУНР, Директорію УНР знову не змогли її зберегти.

Аналізуючи причини поразки української національної держави не слід, на нашу думку, наголошувати на вище наведених, зокрема, що соціальна база хліборобської нації була недостатньою й нищення колонізаторами її культури не сприяли формуванню національної свідомості, а в житті населення промислових центрів і міст домінували росіяни, євреї і поляки, більшість із яких не сприймали української національної ідеї. Жорстоке колоніальне минуле українського народу, без сумніву, спричинило його етнічну неоднорідність, що значно уповільнило процес формування корінної нації, а у боротьбі за незалежність низку проблем з сусідніми народами, особливо російським, польським та іншими, які не сприймали українців як націю і використовували їх для вирішення власних політичних проблем.

Натомість, на нашу думку, у перемозі більшовицької партії на чолі з Леніним і польського народу в боротьбі за відродження своєї держави вирішальна роль належить суб'єктивному фактору і кон'юктурній безперспективній зовнішній політиці провідних країн Європи, що призвела до несправедливого визначення кордонів європейських держав після Великої війни 1914–1918 рр., утворення на руїнах Російської імперії нової радянської імперії і як наслідок до Другої світової війни.

Національне питання, після краху імперії, де росіяни становили за необ'єктивними даними Першого загальноросійського перепису населення 1897 р. лише близько 43% із числа понад 200 колонізованих народів, національних та етнічних груп, за спогадами міністра Тимчасового уряду Росії І. Церетелі, визначало долю російської революції [25, с. 69].

Злий геній Леніна за допомоги його соратників і послідовників, зокрема Сталіна, силою терору і насильства утримав український та інші народи в складі нової радянської імперії, натомість, удосконаливши її політичну форму й зміст та змінивши назву – СРСР. Проте, більшовики

наприкінці 1917 р. на виборах до Всеросійських Установчих Зборів набрали в Україні лише 10% голосів, тоді як понад 75% українці віддали українським соціал-демократам і соціалістам-революціонерам [17, с. 43].

Натомість, лідери Української Центральної Ради – представницького органу політичних, громадських, культурних та професійних організацій українського народу на хвилі досить потужного й масового національного руху українців на всіх етнічних територіях і в інших регіонах Росії під гаслом “Вільна Україна” відродивши державність не змогли її зберегти.

Провідною силою революції було селянство, основною мотивацією участі якого в національно-визвольному русі мало стати здійснення ЦР вікової мрії безземельних і малоземельних селян, 3,5 млн. із яких воювали на фронтах Великої війни 1914-1918 рр. – наділення землею шляхом конфіскації великої земельної власності, а не ліквідація приватної власності загалом, запровадження зрівняльного землекористування і “організації великих громадських господарств з спільним громадським веденням господарства, а потім – перехід до громадського ведення сільського господарства в загальнодержавних межах”, як зазначалося у нормах Тимчасового земельного закону Центральної Ради ухваленого 18 січня 1917 р. [22. Т. 2, с. 131; 5, с. 23; 21, Т. 2, с. 128-130].

Проте земельна реформа ЦР так і не була втілена на практиці із-за далеко необґрунтованого й небезпечного в історичній перспективі узгодження питань державного ладу, економічної, земельної, соціальної і воєнної політики з Тимчасовим урядом, остаточного вирішення Всеросійськими й Українськими Установчими зборами. І це за ситуації, коли уряд, консервативні й соціалістичні партії й громадські організації в Росії та російські, польські і єврейські в Україні рішуче виступали проти втілення української національної ідеї.

“Деструктивна діяльність українських соціалістів”, які домінували у формуванні політики ЦР – партії УСДРП і УПСР – і організували за участі червоногвардійських армій радянської Росії і створених нею повстанських селянських загонів в Україні не сприяла і гетьману П. Скоропадському запровадити “аграрну реформу, яку фахівці вважали найдемократичнішою в Європі” [20].

Директорія та уряд УНР також не змогли “своєю демократичною земельною реформою справедливо задовольнити землею українське трудове селянство”, як зазначалося у програмовій декларації нового уряду УНР від 12 квітня 1919 р. [22, Т. 4, с. 122]. “Селянам, – робить висновок Е. Чикаленко, – так остогидли більшовики, петлюрівці, повстанці та денікінці, які забирають в них коні, худобу, хліб, що вони вже нікого не пускають і одбиваються від всякого війська... Руїна, повна руїна” [26, с. 190].

До причин поразки національно-державних проектів українського національно-визвольного руху слід віднести також ідеалізацію М. Грушевським, В. Винниченком та їх прихильниками автономістсько-федералістичної концепції й заперечення націоналістично-самостійницької ідей М. Міхновського, Д. Донцова, В. Липинського та ін. Лютнева революція 1917 р. показала, що національна політична еліта, передусім українські соціалісти, не були готові до реального будівництва держави. Значна частина членів ЦР і Генерального Секретаріату перебувала в полоні москвофільства і була заражена малоросійством. Останнє було наслідком жорстокої імперської політики, русифікації і асиміляції українства, зокрема інтелігенції, що спричинило параліч думки і волі, зникнення історичної пам'яті, пригноблення почуття національної ідентичності та природного потягу до свободи.

Голова ЦР М. Грушевський – видатний історик, знаний організатор наукових досліджень, який як ніхто знав також політичну й етнічну історію Російської імперії безпідставно визнавав “прогресивну роль московської демократії” у позитивному вирішенні українського питання. Будучи “... дуже амбітною, славолюбною людиною”, визнавав тільки перші ролі за собою, “схильний до інтриг” [14], вперто стояв спільно з своїми соратниками на автономістично-федералістичних позиціях, ігноруючи досвід інших народів у боротьбі за незалежну державу всупереч політичному, соціально-економічному становищу 1917–1918 рр., трагічній історії взаємовідносин між українським народом і імперською владою, категоричному запереченню російською соціал-демократією, Тимчасовим урядом й усім суспільством права української нації на самовизначення і відродження не лише державності, а навіть автономії у складі Російської федеративної демократичної республіки. Російська та зросійщена демократія майже у всіх великих містах України, підсумовує Д. Дорошенко, “... дуже противилася проведенню в життя українських домагань, особливо ж вороже ставилася до автономії України” [6, с. 60].

Курс ЦР на автономію не змінила ні відверта заборона Тимчасовим урядом проведення Всеукраїнських селянських та військових з'їздів, створення Української армії, скликання Всеукраїнських Установчих зборів, відхилення “Статуту” Генерального секретаріату і заміна його “Тимчасовою інструкцією”, яка визначила повноваження Генерального секретаріату як органу Тимчасового уряду лише у Київській, Волинській, Полтавській, Подільській та частково Чернігівській губерніях, вилучивши з його запропонованих компетенцій військові, продовольчі та судові справи, шляхи сполучення, пошту і телеграф, а також призначення на урядові посади, ні загрозливе попередження прихильникам незалежності у Маріїнському палаці

голови делегації російського уряду О. Керенського: “Росія мусить бути великою, сильною, неподільною, а коли хтось посміє порушити її цілісність і простягне до того руки, ми скажемо “Руки геть” [8, с. 118].

Вирішення української справи, – згадував лідер УПСР, член ЦР М. Ковалевський, – вимагало рішучих дій “... йти революційним шляхом, шляхом dokonаних фактів, створення армії, національних державних органів на всій території і націоналізації банків, підприємств тощо” [11, с. 342]. Натомість ЦР та її уряд не спромоглися використати могутній порив українців до волі, щоб створити потужні збройні сили, зокрема понад 200 тис. воїнів зукраїнізованих полків, 80 тис. Вільних Козаків, 150 тис. досвідчених солдатів 12-го корпусу, 70 тис. бійців полків створених українськими патріотами і вірних ЦР, яких вона за наказом Тимчасового уряду вислала на німецький фронт. Об’єднання зазначених військових підрозділів в Українську армію стримало б і не допустило б агресію 32 тис. російських червоногвардійців у січні 1918 р. і поневолення України [29, с. 145]. Ні Центральна Рада, ні уряд П. Скоропадського, ні Директорія не вели рішучої боротьби з масою російських, проросійських, монархічних і більшовицьких організацій, а також політичних сил представників інших націй в Україні, які категорично заперечували право українського народу на незалежну і самостійну державу.

Міжнародна ситуація 1917–1918 рр., зокрема політична й соціально-економічна на теренах зруйнованих європейських і Російської імперії, деморалізація армії останньої, наростання національно-визвольної боротьби, вимагала щоб Україна стала незалежною, суб’єктом міжнародного права. Натомість, лише після нападу радянської Росії на Україну в грудні 1917 р. і розстрілу армією Муравйова тільки в Києві понад 5 тис. українських інтелігентів і молоді ЦР видала Четвертий Універсал, в якому проголосила самостійність України. Проте М. Грушевський, С. Єфремов та інші не поривають з “... федералістичною традицією як провідною ідеєю нашого національно-політичного життя” [12, с. 63].

Натомість, М. Грушевський усвідомлював, що йому і соратникам не вистачало досвіду, відчуття історичного моменту, потреби координації та організації, підпорядкування всіх сил для здобуття перемоги – “... це наш обов’язок, – стверджував він, – і ухилення від нього не пробачить нам потомство. Це та вина, яка не може бути пробачена” [12, с. 71]. Відомий вчений історик-соціолог, політик, дипломат, активний діяч національно-визвольного руху 1917–1919 рр. й опісля О. Шульгин у некролозі “Трагедія Михайла Грушевського і трагедія України”, відзначаючи гострий розум й колосальну енергію М. Грушевського, бачив разом з тим “... якість фатальне нерозуміння найпростіших справ, які могла б виконати значно ліпше людина

безконечно меншого масштабу, але більше пристосована до справжньої практичної політики... Яким великим промінням сявав би його смертний образ, – завершує автор, – коли б він лишився твердим і непереможним борцем – першим головою цілої непокірної нації... Не судилося...” [28].

Суттєвою помилкою ЦР, його виконавчого органу Генерального Секретаріату, очолюваного В. Винниченком, був невідповідний історичному моменту й завданням національних сил зв'язок з Тимчасовим урядом Росії, зокрема, наслідування його політики, яка ігнорувала радикальні настрої українського суспільства, проведення земельної і військової реформ, створення діючих структур виконавчої влади. За спогадами М. Грушевського ЦР розгубила свій політичний капітал у травні – червні, а Генеральний Секретаріат розпочав активну діяльність лише наприкінці жовтня 1917 р. Вони не опанували “... ані адміністративної машини України царської формації..., ані своєї окремої сфери ділання...” [3, с. 129].

Винниченко – заступник і одноступень М. Грушевського, соціаліст за ідейними переконаннями, який вірив, що “... ідеї самостійності, сепаратизму шкідливі для тогочасного моменту суспільного розвитку, здатні нанести удар по єдності революційних сил Росії” [1, Ч. 1, с. 45-46] натомість “...не схильний був до радикалізму більшовиків...” – мав своє власне бачення і розуміння місця державотворчих процесів у здійснюваній національній революції, як слушно робить висновок відомий дослідник проблем Української революції й зокрема діяльності голови урядів ЦР і Директорії УНР, В. Солдатенко [18, с. 91, 94]. Проте, лише у грудні 1917 р., коли радянська Росія розпочала війну проти УНР, він публічно пропагує думку про те, що зважаючи на загрози для національно-визвольного руху, “...Українська революція і українська державність мають сповідувати самостійницький курс” [18, с. 110-111].

Натомість, втілювати на практиці ідею незалежності було запізно. Центральна й Мала Рада та Генеральний Секретаріат і Директорія очолювані М. Грушевським, В. Винниченком і С. Петлюрою так і не спромоглися створити ефективних виконавчих органів влади ні в центрі, ні в губерніях і повітах, які б займалися вирішенням соціально-економічних та фінансових проблем, організацією роботи залізниць, забезпеченням правопорядку, а найголовніше провести таку земельну реформу, що стала б основною мотивацією для участі селян у будівництві й захисті незалежної держави.

Ідейно-політична, організаційна й моральна неготовність національно-демократичних сил, зокрема їх лідерів, до відродження основ державності яскраво проявилася в структурі й роботі ЦР та виконавчих органів УНР. З'їзди політичних партій і громадських організацій, збори ЦР, згадує С. Петлюра, “були для мене показником не сили (реальної і зорганізованої)

нашого народу, а демонстрацією національних емоцій”, які мільйонні маси мали усвідомити, перетрасформувати їх у “вольові рухи української нації в певні акти боротьби” за національно-державне відродження [15, с. 222].

28 листопада 1918 р., в розпал антигетьманського повстання, В. Винниченко, зневірившись в успіху боротьби за відновлення УНР, звинуватить українців: “Нема у нас нації, є темний, осоловілий від усяких історичних дурманів народ. Ми хочемо зробити його нацією, а він скося дивиться на наші маніпуляції й сердито бурчить...” [2, Т. 1, с. 309].

Великий письменник європейського рівня, майстер соціально-психологічної драми не справедливо й не об’єктивно охарактеризував свою націю, яка була далеко не гіршою за інші, які здобули щасливу долю. Це В. Винниченко, М. Грушевський й лідери політичних партій не змогли за історичної нагоди перейняти роль провідної верстви народу, тому що, стверджує Д. Донцов, “зросли в рабстві й духовно заражені ним, дали себе звести до ролі паріїв через свою наївність і немудрість, через свою безкомбативність і безамбітність” [4, с. 24, 57]. Духовний провідник нації, ідеолог її державного відродження саме в цьому вбачав гріх провідної верстви, яка накликала на себе і український народ “... караючу руку “зневаженого Божества”, в формі нового бича Божого, большевиків...” [4, с. 58].

Рішення органів державної влади в Україні нерідко за змістом таки мали маніпулятивний характер, взяти хоч би ті ж земельні закони ЦР (18 січня 1918 р.) і Директорії (8 січня 1919 р.) близькі за змістом щодо поєднання принципів націоналізації і соціалізації землі, які не привнесли спокою у сільськогосподарське виробництво. Грушевський і лідери українських політичних партій, члени ЦР, пропагуючи й схвалюючи законодавчі норми щодо націоналізації землі, вслід за есерами і більшовиками Росії знали, особливо голова ЦР, що в Україні господарство, зокрема сільське, віками формувалося передусім на принципі приватної власності та інших формах землеволодіння, тоді як у метрополії домінувало общинне землеволодіння, в якому й прижилася радикальна ідея марксизму щодо пролетаризації селянства, яке більшовики вважали дрібно буржуазною стихією та основним ворогом соціалістичного будівництва.

Має право на вивчення й оцінку думка істориків, які досить переконливо доводять що українським демократичним силам необхідно було об’єднатися, чи хоч би порозумітися з націоналістично-самостійницьким українським рухом, ідеологами й лідерами якого були М. Міхновський, Д. Донцов, В. Липинський, для своєчасного першочергового створення армії УНР, а не підготовки соціалістами спільно з радянською Росією загонів для повалення Української держави П. Скоропадського, яка за 7,5 місяців встановила дипломатичні стосунки з близько 20 країнами, відновила роботу

промислових підприємств, залізниць, запровадила тверду валюту, Академію наук й інші заклади культури, прийняла закон про національну освіту тощо.

У добу Директорії УНР революція набула змісту кривавого протистояння національних сил – армії під командуванням С. Петлюри з Червоною армією радянської Росії, яка здійснювала масовий терор і пограбування населення України. На стороні останніх також виступали так звані українські радянські військові формування створені за участі Ради народніх комісарів Росії. З українським національно-визвольним рухом активно боролися білогвардійські армії російської контрреволюції, за підтримки війська країн Антанти, яке висадилося на Півдні УНР.

У протистоянні різних політичних таборів селянство об'єднувалося в численні автономні збройні формування під командуванням самовладних отаманів, які виступали на тій чи іншій стороні, яких національні уряди не змогли залучити до спільної боротьби за незалежність. “Людність України, – стверджує М. Попович, – була поставлена перед вибором – або насамперед розв’язання соціальних проблем і на першому плані – вдоволення земельного голоду селянства, або спочатку незалежна Україна, а потім уже реформи” [16, с. 212]. Петлюра у протистоянні з В. Винниченком обрав шлях об’єднання національно-патріотичних сил і боротьби за незалежність України, на якому зазнав поразки.

Західно-Українська Народна Республіка, яка здобула важливі успіхи на шляху державотворення, без допомоги УНР, за підтримки країнами Антанти ворога України – Польщі, також зазнала невдачі.

Повертаючись до ролі суб’єктивного чинника у національно-визвольному русі 1917–1921 рр., автори наголошують, що він був визначальним у боротьбі українського народу за незалежність. Суть проблеми відродження української державності, стверджує Д. Донцов, лежить у відсутності “... формотворчої, будівничої правлячої касти”, а не в географічному положенні чи відсутності національної свідомості. “... Наші народні маси..., продовжує він..., щодо свідомості зовсім не уступають таким же масам багатьох інших народів, яких доля є одначе щасливішою” [4, с. 16].

Українська провідна верства, яка формувалася за умов колоніального гноблення Російської та Австро-Угорської імперій, на думку Д. Донцова не могла мати “свого виразного ідеалу держави, заступаючи його ідеалом класової боротьби, групової чи особистої влади...”. Демократично марксівська інтелігенція, ігноруючи традиційний український національний дух, притаманний нації, не зуміла використати “стихійний потяг національно настроєного селянства до порядку й ладу, ворожого всякому марксизмові.... і готового на криваві жертви” заради визволення з московської неволі [4, с. 35].

Лідери національно-визвольного руху, не маючи державницької концепції та ясної і чіткої програми вирішення соціально-економічних проблем “не раз хиталися між ідеєю приватної власності та ідеєю колективізму, між ідеєю релігійною і безбожництвом, між ідеєю рідної культури та ідеєю культури українською формою й російською (большевицькою) – змістом”, що стало на заваді об’єднання всіх соціальних верств українського народу за умов жорстокої боротьби різних політичних сил і країн за нашу землю [4, с. 52].

У ситуації, коли ні Тимчасовий уряд, ні російські соціал-демократи, особливо більшовики, не визнавали українську націю, її право на державність, ЦР і виконавчі органи УНР, лідери яких були натхненні ідеями федералізації й москвофільства, не прагнули усвідомити й донести до народу, що війна з контрреволюційними військами розваленої імперії і Червоною армією радянської Росії мала засадничу натуру, вона виключала компроміси і вимагала боротьби за втілення ідеалу суверенності. Просякнутій духом малоросійства й “битій стидом” інтелігенції, зокрема “вихолощеним українським марксистам” бракувало мистецтва державного будівництва. Проте, український національно-визвольний рух 1917-21 рр. став важливим етапом формування української політичної нації і боротьби за відродження державності протягом усього ХХ століття.

Пересторогою й настановою сьогодні звучать для нас слова виступу Голови Української Національної Ради ЗУНР, а з лютого 1919 р. диктатора республіки, Євгена Петрушевича на засіданні Ліги націй про причини нашої поразки: “Самими голосливими заявами і протестами, самим пасивним чеканням на ласку світу, український народ нічого не досягне, коли не докаже своєї волі до державної незалежності активною боротьбою” [30, с. 78].

Л і т е р а т у р а :

1. *Винниченко В.* Відродження нації / В. Винниченко. – Київ; Відень. – Частина I-III (Репринтне відтворення 1920 р.).
2. *Винниченко В.* Щоденник. 1911–1926 / В. Винниченко. – В 2-х т. – Т. 1. – Едмонт; Нью-Йорк, 1980.
3. *Грушевський М.* Спомини / М. Грушевський // Київ. – 1989. – № 10.
4. *Донцов Д.* Дух нашої давнини. Друге видання / Д. Донцов. – Дрогобич, 1991.
5. *Дорошенко Д.* Война и революция на Украине / Д. Дорошенко. – М.; Л., 1930.
6. *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923. – Т. 1. Доба Центральної Ради / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1932.
7. *Енциклопедія українознавства.* В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича і З. Кузелі. – Т. 1. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949.
8. *Збірник пам’яті Симона Петлюри (1879–1926).* – Київ, 1992.

-
9. История Украинской ССР. В 10 т. – Т. 6. Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920 гг.) – Київ, 1984.
 10. *Каппелер Андреас*. Структура українського національного руху в Російській імперії / Каппелер Андреас // Сучасність. – 1992. – № 7. – С. 48-56.
 11. Ковалевський М. При джерелах боротьби / М. Ковалевський. – Інсбрук, 1960.
 12. *Михайло Грушевський*. На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк, Львів, Торонто, Мюнхен, 1992.
 13. *Міхновський М.* Самостійна Україна / М. Міхновський // Україна проти Москви : зб. статей. Видання Закордонних частин Організації українських націоналістів, 1955.
 14. *Панченко Володимир*. Політикам потрібна серйозна історична освіта. Кілька слів на захист Ключевського // День. – 2016. – 7-8 жовтня.
 15. *Петлюра С.* Статті. – Київ, 1993.
 16. *Попович М.* Червоне століття. – Київ, 2005.
 17. *Реснт О. П.* Робітництво України і Центральна Рада / О. П. Реснт. – Київ : Інститут історії України АН України, 1993.
 18. *Солдатенко В. Ф.* Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби / В. Ф. Солдатенко. – Київ, 2007.
 19. Субтельний Орест. Україна. Історія. – Київ, 1991.
 20. Терещенко Ю. І. Республіка чи Гетьманат? // День. – 2017. – 29-30 вересня.
 21. Українська Центральна Рада: док. і матеріали у 2 т. – К., 1997.
 22. Хмель И. В. Аграрные преобразования на Украине. 1917-1920. – К., 1990.
 23. Христюк П. Українська революція: Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.– Т. 1-4. – Кам'янець; Відень, 1921.
 24. ЦДАУК. – Ф. 830. – Оп. 1. – Спр. 992; Спр. 78.
 25. *Цертели И. Г.* Воспоминания о Февральской революции. В 2-х кн. – Кн. 2. – Париж, 1963.
 26. *Чикаленко Є.* Щоденник (1907–1917). – Львів, 1931.
 27. *Шатовал М.* Засади української визвольної програми. – Прага, 1927. – С. 6-7.
 28. *Шульгин Олександр*. Трагедія Михайла Грушевського і трагедія України // Тризуб. – Париж, 1934.
 29. *Штепа Павло*. Московство і його походження, зміст, форми й історична тяглість. Вид. 6. – Дрогобич, 2007.
 30. *Ярославин С.* Визвольна боротьба на Західноукраїнських землях у 1918-1923 роках. – Філадельфія, 1956.

*Н. І. Тарасова,
завідувач інформаційно-бібліографічного
відділу наукової бібліотеки
НПУ імені М. П. Драгоманова*

**НАУКОВИЙ ДОРОБОК ПРОФЕСОРА Б. І. АНДРУСИШИНА
У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Nominem ex operibus ejus cognosces [людину пізнають за його справами] – казали у давнину. Науковий доробок доктора історичних наук Богдана Івановича Андрусишина – понад 400 наукових праць : монографій, нарисів, статей, оглядів, навчальних видань тощо. Ювілейний біобібліографічний покажчик¹, підготовлений у Науковій бібліотеці, створений для детальнішого вивчення науково-педагогічної творчості вченого: завдяки хронологічному розташуванню матеріалу простежується динаміка авторського бачення історико-політичних подій.

Книги і статті Богдана Івановича максимально представлені у книжкових фондах та інформаційних ресурсах Наукової бібліотеки університету: електронній БД, каталогах, Репозитарії, бібліографічних посібниках (“Бібліографічний покажчик друкованих праць співробітників НПУ ім. М. П. Драгоманова”, вип. 1-12) і біобібліографічних покажчиках. Історична наука – царина талановитих, зацікавлених, сповнених наукових задумів дослідників університету, до яких належить Богдан Іванович – яскрава особистість великої творчої енергії. “Важко, майже неможливо, – писав відомий соціолог Н. О. Серно-Солов’євич, – помітити й зрозуміти правильний шлях історії, якщо робити висновки з поодиноких фактів й подій. Усвідомити її можливо тільки вивчаючи життя людства у тисячоліття й віки”.

Вивченням певних періодів історії Богдан Іванович захопився ще з юності, уважно слухаючи цікаві розповіді односельчан про події в селі, в країні, у світі. Тому й освіту свою спрямував на вивчення історії: студент історичного факультету Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького, аспірант кафедри історії СРСР. Кандидатську дисертацію захистив у 1990 році під керівництвом професора М. Д. Березовчука: “Створення та діяльність Наркомпраці України та його діяльність (листопад 1918 – серпень 1919 рр.”. В роботі вперше було розглянуто питання взаємовідносин влади і профспілок. Пізніше вийде монографія “У пошуках соціальної рівноваги: нариси історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр.”(1995). У цей період написані також роботи, присвячені

етнодержавотворенню на українських теренах, походженню слов'ян, про Київську Русь, національно-визвольний рух на західно-українських землях, Галичину...

Дуже близька вченому тема – українська церква: її історія, діяльність, персоналії [у фонді НБ є книги: “О.Павло Олійник. Зошити. Мемуари. Щоденники” (упорядник Б. І. Андрусишин знайшов і видав цінне історичне джерело (1995); “Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР)” (1997); “Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку / Б. І. Андрусишин, В. Д. Бондаренко (2011); “Історичні зошити”, де висвітлювалися малодосліджені в історичній науці проблеми та ін.; статті: “Українська церква в оцінці Симона Петлюри”, “Директорія УНР і автокефалія української православної церкви”, “Дипломатична спроба визнання автокефальної церкви Вселенським патріархом у добу української революції”, “О політике и религии”, “Спроба реформування середньої духовної освіти у добу Директорії УНР (1918–1920 рр.)” та ін.]

“Робітнича політика українських урядів (1917–1920 рр)” (1997) – докторська дисертація, в якій автор досліджує процес формування соціальної політики державних утворень і суспільних груп, причин поразки української державності 1917–1920-х років, пов'язаної з політикою щодо робітництва. Ця тема досліджується в багатьох наукових працях (монографіях і статтях) вченого.

Окрема сторінка творчості Богдана Івановича присвячена М. П. Драгоманову. Бібліографічний покажчик “Ідеї М. П. Драгоманова в дослідженнях вчених НПУ ім. М. П. Драгоманова”, підготовлений в Науковій бібліотеці, вказує на такі статті вченого: “Михайло Драгоманов як політик та політолог”, “Віхи творчої біографії Михайла Драгоманова”, “Михайло Максимович в оцінках Михайла Драгоманова”, “Структурні елементи політичної концепції Михайла Драгоманова”, “Драгоманов”, “Людиноцентричний вимір у політичній концепції Михайла Драгоманова”, де Богдан Іванович розкриває тему “Драгоманов – політик”. Великий внесок вченого в колективній праці над створенням трехтомного видання “Михайло Драгоманов : вибрані праці у 3-х т., 4 кн.”, а також “Із наукової спадщини, кн. 1, 2” / ред. колегія: В. П. Андрущенко, Б. І. Андрусишин, В. П. Бех та ін.” – збірник найбільш відомих праць, які розкривають читачам енциклопедизм Драгоманова-вченого – історика, філолога, культуролога, публіциста, борця за ідеали прогресу і свободи в усіх її виявах, знайомить читачів із виданими роботами на Батьківщині та за кордоном, у політичній еміграції з царської Росії.

У науковому доробку Богдана Івановича певна увага приділена й краєзнавчим дослідженням. Це, насамперед, статті про рідний край: “Хоростець – значить сонячний (2003), “Село Хоростець на територіальній і міфологічній мапі України”(2004), “Від Хоростця – до України”(2004); погляд науковця : “Кожен учитель – це вже краєзнавець” (2017), “Історико-краєзнавчі компоненти соборності у топонімах України” (2005), “Участь галичан у державному будівництві УНР” (2000), “Західні українці у державному апараті УНР” (2000) та ін.

З 2006 року, після здобуття другої вищої освіти за фахом юриста, розширюється діапазон і тематика наукових праць вченого, він також читає і друкує курси лекції з історії держави і права, канонічного права, правового навчання студентів і учнів шкіл. Великим попитом користуються щорічники міжнародних наукових конференцій “Юридичні читання”, що готує факультет. Колективом факультету підготовлені монографії: “Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні” (2016), “Право і політика в освіті” (2015), “Правничо-політологічні виміри освіти: до 180-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова” (2017), “Освітня політика: філософія, теорія, практика” (2015), підручник “Основи правознавства” (2017; у співавторстві з С. О. Берендєєвим і Р. В. Губанем) та ін.

Вчений активно співпрацює з Міністерством освіти і науки України у роботі над державними стандартами з історії, правознавства, політології, тому певна увага методичним матеріалам. У співавторстві з А. М. Гузом підготовлені і видані: “Методика викладання правознавства у вищому навчальному закладі” (2011) та “Методика викладання шкільного курсу “Основи правознавства” (2008), “Історія України в художньо-літературних образах” (2000, 2014) (у співавторстві з В. Й. Борисенком) для студентів вузів та учнів.

До 20-річчя створення факультету політології та права Богдан Іванович ініціював спільну із Науковою бібліотекою університету роботу : “Інститут політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: бібліографічний покажчик друкованих праць науковців (1992–2012 рр.)²” (2012), в якому представлена науково-педагогічна і методична продукція – монографії, посібники і підручники, методичні розробки, статті у збірниках, газетах і періодичних виданнях, автореферати і теми дисертацій наукових досліджень всіх штатних співробітників факультету. Як відомо, даний покажчик – цінний матеріал для історії факультету, тому що представлений в бібліографії – він є переліком наукових досліджень і фактом наукового потенціалу кафедр, показником розвитку політологічної думки факультету університету.

Без сумніву, науковий доробок професора Богдана Івановича Андрусина буде поповнений ще багатьма цікавими актуальними історичними розвідками.

Література:

1. Богдан Іванович Андрусин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Факультет політології та права ; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. – 221 с., портрети. – (Серія: “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).
2. Інститут політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : бібліографічний покажчик друкованих праць науковців (1992–2012 рр.) – до 20-річчя створення Інституту політології та права / М-во освіти і науки, молоді та спорту України; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова ; Інститут політології та права ; Наукова бібліотека ; наук. ред. Б. І. Андрусин ; упоряд. бібліографічного покажчика Н. І. Тарасова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 269 с.

*Г. П. Савченко,
професор Київського Національного університету
імені Тараса Шевченка,
голова Київської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України*

ДЗВОНИ БОГДАНА АНДРУСИШИНА*

Богдан Іванович Андрусин – людина україноцентрична. У його єстві згусток, замішаний на голосі крові роду, красі рідної землі та її багатотисячолітньої історії, громадянській позиції, відчутті відповідальності за свої дії і помисли. Здається, що це повсякчас помітно не тільки тим, хто з ним знається давно, а й тим, хто хоч побіжно знайомий з його науковою, освітньою, громадською роботою.

Де шукати коріння і підґрунтя? Звідки береться натхнення, молодечий запал, що рухають багатогранною творчістю Богдана Андрусина? Відповідь ювіляр на це дає, нехай опосередковано, своїми здобутками і досягненнями.

У переліку наукових праць професора Б. І. Андрусина знаходимо чимало символічних назв. Особливо це помітно, коли мова йде про духовність. У далекому 1991 році на шпальтах тернопільської газети “Вільне

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Факультет політології та права ; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. – 221 с., портрети. – (Серія: “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

життя” побачила світ його стаття під назвою “Церковний дзвін зі сну нас будить...”. На перший погляд, назва лиш роздумливо-публіцистична, що мала б привернути увагу читача після десятиліть атеїстичного пропагандистського невігластва. Проте, за цими словами, вочевидь, криється набагато більше. Тут, зокрема, акумульована історія роду Богдана Івановича, його малої батьківщини – села Хоростець, нині Козівського району Тернопільської області. Поясненню цьому можуть слугувати промовисті факти. Дід Богдана Андрусишина, Ілько, був причетний до відлиття дзвонів хоростецької церкви. Їх доля багато в чому трагічно-символічна. У роки Першої світової війни, під час відступу російських військ з окупованої Тернопільщини у 1915 році, дзвони вивезли в Курськ. Після підписання Ризького миру (1921) вони потрапили у Варшаву. Згодом громада все-таки домоглася того, що дзвони повернулися додому. Вдячний нащадок присвятив цим подіям науковій розвідці. Одна з них стала відома далеко за межами України, оскільки була опублікована у поважному закордонному виданні.

Любов до свого роду, рідної землі вивели Богдана Івановича на широкі дороги краєзнавчої діяльності. Він, можна сказати, краєзнавець за покликанням. Член Київської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, працював заступником Голови Національної спілки краєзнавців України, яку очолює член-кореспондент НАН України О. П. Реснт, – статусність очевидна. Та не тільки це йому можна поставити на карб. У наукових дослідженнях професора Б. І. Андрусишина достатньо вагомий саме краєзнавчий сегмент, краєзнавчі сюжети.

Непересічною подією в науковому житті України стала публікація професором Андрусишином на сторінках періодики, Українського історичного журналу “Зошитів” священика отця Павла Олійника (1939–1958 рр.). Згодом, “Зошити”, доповнені ще цінними мемуарами та щоденниками вийшли й окремим виданням (1995 р.). Не залишилася поза його увагою й історія рідного села Хоростець, його витоки й становлення.

Краєзнавчі уподобання Б. Андрусишина відзначаються розмаїттям і своєчасністю постановок наукових проблем. Достатньо злободенно звучать чи то ж проблеми історико-краєзнавчих компонентів соборності у топонімах України, а чи про місце і роль вчителя в краєзнавчій роботі.

Робота Б. І. Андрусишина високо оцінена краєзнавчою спільнотою. Йому присвоєно звання “Почесний краєзнавець України”, що є найвищою персональною відзнакою Національної спілки краєзнавців України за значний внесок у розвиток краєзнавчого руху, збереження національної історико-культурної спадщини та природних скарбів України. Він – лауреат Премії імені Героя України Михайла Сікорського Національної спілки краєзнавців України.

Професор Б. І. Андрусишин – знаний дослідник історії Української революції 1917–1921 рр. Його перу належать численні праці, які стосуються важливих наукових проблем: робітничої політики українських урядів, історії церкви, військового і флотського духовенства, профспілок, міжнаціональних відносин, діяльності Михайла Грушевського, Симона Петлюри. Вони знайшли високі оцінки в науковому загалі, серед просто пошанувачів української історії.

Не можна оминати увагою й тісну, плідну співпрацю професора Б. І. Андрусишина з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка. Очевидність цього – цілком закономірна. Саме вчена рада історичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка дала йому путівку у велике наукове життя, присудивши у 1990 році наукову ступінь кандидата історичних наук. З часом, з професором В. І. Ульяновським, доцентом В. А. Коротким він видав цікаві і науково вагомі праці з історії української церкви, життя і діяльності М. П. Драгоманова. Богдан Іванович – активний учасник конференцій, які проводить університетська кафедра новітньої історії України. Він виступає опонентом на захистах кандидатських і докторських дисертацій на спеціалізованих вчених радах історичного факультету. Одним словом, постійно знаходиться в орбіті шевченкового університету.

І насамкінець. Настільки наукові розвідки професора Андрусишина суголосні сучасності. У його науковому доробку знаходимо цілу низку праць, присвячених боротьбі за автокефальну українську церкву. Єдина Православна Церква України постала. Мабуть, одну із цеглинок у її підмурки заклав своїм науковими розвідками і Богдан Андрусишин.

У вирі сучасних подій зберегти цілісність особистості справа далеко не проста. Ювіляру це вдається. Творчі дзвони Богдана Андрусишина дзвонять, гудуть, переливаються багатоголоссям, їх відлуння було чути в минулому, чути тепер і буде, впевнений, чути в майбутньому.

*М. Р. Стан,
студент 4 курсу, спеціальності “Право”
факультету політології та права
НПУ імені М. П. Драгоманова,
голова студентського парламенту
факультету політології та права*

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ ПРОФЕСОРА Б. І.АНДРУСИШИНА

Цього року 22 січня Україна відзначає велике свято – сторіччя проголошення Акту Злуки Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки. Це свято, згідно з Указом Президента України “Про День Соборності України”, назвали Днем Соборності України.

Питання соборності завжди викликає великий інтерес і дискусію серед науковців. Однією з тем цієї дискусії є причини втрати незалежності України в 20-х років ХХ століття. Я вважаю, що дуже влучно ці причини описав Олександр Довженко у своїй повісті “Україні в огні”. Так герой його твору німецький офіцер Ернст фон Крауз говорить своєму синові: “Ці люди (мається на увазі українці) абсолютно позбавлені вміння прощати один одному незгоди навіть з ім’я інтересів загальних, високих. У них немає державного інстинкту... Ти знаєш, вони не вивчають історії. Дивовижно. Вони вже двадцять п’ять літ живуть негативними лозунгами одкидання бога, власності, сім’ї, дружби! У них від слова “нація” остався тільки прикметник. У них немає вічних істин. Тому серед них так багато зрадників...”. І хоч твір великого українського письменника і кінорежисера стосувався Другої світової війни, та проблеми українців, описані у ньому, були актуальними впродовж всього довгого і тернистого шляху України до незалежності. Починаючи з часів роздробленості Київської Русі і до теперішнього часу.

На мою думку, важливе місце у контексті розв’язання цих проблем посідає роль особистості. Людини, яка уособлює у собі таку якість як відданість. Відданість своїй родині, своїй професії, своїм підопічним, своєму покликанню, своїм друзям, своїй землі. Людини, яка є абсолютною протилежністю до описаного вище Олександром Довженком типу українців і служить прикладом для наслідування.

Таким прикладом безумовно є декан факультету політології та права НПУ імені Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії історичних наук, Української академії політичних наук та АН ВШ України, доктор історичних наук, професор – Богдан Іванович Андрусишин. Богдан Іванович – людина багатогранна. Він поєднує в собі

історичну, педагогічну, політологічну, соціологічну, релігієзнавчу та краєзнавчу постаті. На останній хотілося б зупинитись більш детально.

Проявляти інтерес до історії та культури свого рідного села майбутній академік почав ще з дитинства. Будучи сином сільської вчительки, він багато часу проводив в сільській бібліотеці, та бібліотеки для юного допитливого хлопчика виявилось замало. Тому він також слухав розповіді своїх старших односельчан, які були свідками та безпосередніми учасниками таких подій, як Перша та Друга світові війни, національно-визвольний рух ЗУНР. Варто зауважити, що “лекції” відбувались на сільських вигонах, під час випасу корів [1].

Також багато інформації дізнався від своєї бабусі, яка за своє життя встигла пожити під владою Австро-Угорської імперії, Галицької Соціалістичної Республіки, Польщі, СРСР, фашистської Німеччини. Так наприклад, вона розповіла йому, як в їхньому домі під час Першої світової війни квартирували російські козаки, а на іншому кінці села австрійці. І як після одного з боїв один з “квартирантів” був надзвичайно пригнічений і хотів покінчити з життям, через те, що вбив українця, який був по іншу сторону барикади. Ця історія була наглядною ілюстрацією трагедії братовбивчої війни, яку переживала Україна. І вона безумовно вплинула на погляди малого Богданка [2]. Згодом вже під час своєї наукової роботи молодий історик особливу увагу приділятиме подіям 1917–1921-х років.

Під час студентських років майбутній доктор історичних наук зробив визначне краєзнавче відкриття. Так працюючи над дипломною роботою у відділі рідкісної книги ЦНБ НАН України Богдан Іванович знайшов першу писемну згадку про своє рідне село Хоростець, датовану 1503 роком [3]. У книзі доктора Івана Крип'якевича “Коротка історія Зборова до початку XIX в.” значилося: “Перші історичні звісти про зборівську околицю маємо з половини XV століття. В 1440 р. вперше згадуються Поморяни, 1443 р. Годів, 1472 р. Озернянка, 1483 р. Пługів, 1494 р. Погребці, Жабин, Кальне, 1503 р. Цецева, Хоростець, Хоробрів, 1504 р. Глинна”.

Колосальним здобутком краєзнавця стало виявлення і видання історичного джерела – рукописних мемуарів отця Павла Олійника – греко-католицького священника з Тернопільщини, написаних на початку 60-х рр. XX ст., в якому той, крім власних спогадів, виклав своє бачення подій на історію, не лише краю, а й усієї України. Мемуари під назвою “Зошити”, які вийшли з обширними коментарями, впорядкуванням і вступною статтю Б. І. Андрусишина, побачила світ в Інституті української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. В вступній статті Богдан Іванович розповідає про роль, яку відігравала греко-католицька церква у житті Галицької України взагалі, і в позиції священників у релігійних

громадах зокрема, коротку біографію отця Павла Олійника, ставлення польської та радянської влади до греко-католицьких священників, переслідування і утиски яких ті зазнавали, а також намагання повернути священнослужителів у православ'я. Також описана історія створення і зберігання “Зошитів”, їх науково-краєзнавче значення [4]. Щодо самих мемуарів, то в них ґрунтовно відбито події кінця ХІХ – початку ХХ ст., а саме: період Першої світової війни, визвольних змагань українського народу, боротьбу проти Польщі у 20-30-х роках, репресивну політику радянських органів 1939–1941 рр., жорстокість німецького окупаційного режиму, боротьбу ОУН і УПА з німецькими загарбниками та радянськими каральними органами у 40-50-х рр., історію церкви [1].

Ще однією важливою краєзнавчою працею Богдана Івановича Андрусишина є стаття “Від Хоростця – до України”. У ній доктор історичних наук розповідає легенду створення свого села, почуту від бабусиноного брата, вояка айстро-угорської армії Мороза Івана: про чоловіка на ім'я Стець який першим оселився на території сучасного села і згодом коли в нього почали з'являтися сусіди він поводить себе надзвичайно добре, за що отримав характеристику “Хороший Стець” від чого і пішла назва села; легенду про церкву, яку Стець поставив і яка згодом пішла під воду, а на її місці біля криниці на Великодень з-під землі чути церковні дзвони. Досить цікавим є той факт, що в середині ХХ століття стався в дечому схожий випадок. Так за словами жителів села Хоростець десь за два кілометри від того місця де колись можливо затонула церква в джерелі втопились два воли з возом, через декілька днів вони винирнули в водоймі села Плотича, що за 40 км від Хоростця. Також у цій статті науковець висловив і обґрунтував власні гіпотези походження назви села.

Перша гіпотеза говорить про те, що назва села пов'язана з дохристиянським богом Хоросом – богом світанкового сонця. Підтверджується вона тим, що певні археологічні розкопки свідчать про те, що в дохристиянський період на території між сучасними Хоробровом та Хоростцем були поселення, а також тим, що річка яка протікає неподалік села має назву Стрипа, що співзвучно з язичницьким богом вітрів Стрибогом.

За другою гіпотезою село дістало свою назву від племен білих хорватів, які проживали на землях сучасної Галичини. Так за два десятки кілометрів південно-східніше села Хоростець знаходиться село Таурів, назва якого, ймовірно, пов'язана з племенами тиверців.

Також не можу не згадати історію, яку почув на лекції на тему “Перша світова війна і Україна”. Під час своєї доповіді професор Богдан Іванович Андрусишин розповів про долю церковних дзвонів під час світових воєн загалом, та села Хоростець зокрема. Так, за його словами коли на територію

Галичини прийшла армія Російської імперії, то одним з перших вони знімали дзвони з дзвіниць. Робилось це для того, щоб не дати можливості сповіщати населення сіл про загрозу. Так само під час Другої світової війни робила і німецька армія. Щодо власне села Хоростець, то після закінчення Першої світової війни дзвони з цього села потрапили у Варшаву і вийт села Хоростець їздив їх звідти забирати. Зміг він це зробити завдяки тому, що вони були підписані. Найбільший дзвін своїм коштом відлив прадід Б. І. Андрусишина Ілько Андрусишин у місті Калуші. Бо наприклад жителі сусіднього села Августівка своїх дзвонів повернути не змогли, хоч і впізнали їх. Під час Другої світової жителі села, навчені гірким досвідом Першої світової, не захотіли віддавати свої дзвони німцям і пішли на хитрість. В пункти збору вони здали три маленьких дзвоники, а великі дзвони вночі зняли з дзвіниці і закопали на території кладовища. Лише після здобуття незалежності їх було викопано і повернуто назад. Богдан Іванович стверджує, що на момент свого відливу дзвони були найдзвінкішими на території Галичини.

У своїй праці “Роль низових ланок товариства “Просвіта” у формуванні духовних основ галицького села” краєзнавець на прикладі сіл: Августів, Хоростець, Хоробрів показує ту роль, яку відіграло товариство “Просвіта” на освіту селян на західно-українських землях, на їхні політичні, національні та культурні погляди. Так зокрема на формування свідомості молоді мало великий вплив читання книжок про козаччину, татарські напади на нашу землю, кріпацтво, панщину тощо. Це були історичні повісті А. Чайковського, П. Куліша, В. Будзиновського, І. Франка, М. Старицького, твори класиків української літератури від І. Котляревського і М. Шашкевича до В. Стефаника, М. Черемшини, О. Кобилянської, Б. Лепкого, М. Коцюбинського. Така література живила у тодішнього молодого покоління галичан ідеї визвольної боротьби українського народу, традиції національної революції, Української республіки, завжди спрямовувала мислення на Наддніпрянщину, на Київ, через об’єднання з якими тільки можна було здійснити мрію про соборну Українську державу [6]. Окрім іншого у праці згадується і про роль пісні у формуванні національної свідомості молоді. По селах при читальнях засновувалися співацькі гуртки та хори. Так, в с. Августівці у 1925 р. був заснований співацький гурток і мішаний хор, який співав у церкві на великі свята і празники, а також виступав з концертами до свята Крут, яке відзначалося в Західній Україні до 1939 р. як день Скорботи, в день Матері, в честь “Просвіти” тощо. Хор проіснував до 1940 р. Крім співу в хорах і співацьких гуртках, молоді хлопці просто збиралися вечорами і співали українських пісень, а також вивішували національні прапори, вели таємні розмови про необхідність визволення

України і побудови самостійної держави. Про таку діяльність молоді професор Б. І. Андрусишин дізнався з спогадів члена ОУН, який втратив очі в лавах УПА на Житомирщині П. А. Порплиці. Та в 1939 році з приходом радянської влади діяльність “Просвіти” була заборонена і фактично припинена.

Варто також зазначити, що Богдан Іванович Андрусишин є членом Національної спілки краєзнавців України (НСКУ) з 1990 року. Тобто він не лише сам робить дослідження, а й розвиває краєзнавство на всеукраїнському рівні. В період з 2012 по 2016 роки був заступником голови НСКУ. На сьогоднішній день входить до президії організації [7].

Таким чином, можна дійти до висновку, що професор Богдан Іванович Андрусишин є видатним краєзнавцем і справжнім прикладом для наслідування, справжнім прототипом щирого та свідомого українця. Його краєзнавчі праці та дослідження мають неоціненне значення як для всієї України загалом, так і для Тернопільської області зокрема. Також в честь ювілею хочеться привітати Богдана Івановича і побажати йому міцного здоров’я, творчої наснаги та здійснення всіх задумів, особливо тих що стосуються краєзнавчої діяльності.

Л і т е р а т у р а :

1. *Реснт О.* У пошуках наукових істин. До 50-річчя доктора історичних наук, професора Богдана Івановича Андрусишина / Олександр Реснт. // Творче об’єднання “Собор”. – 2008. – С. 8-9.
2. *Підвисоцький В.* Історія є наука і є ідеологія... / Володимир Підвисоцький // Голос України. – 2009. – С. 9.
3. *Чайковський В.* Історик-новатор / Володимир Чайковський. // газета Вільне Життя. – 2008. – С. 6.
4. *Андрусишин Б. І.* “Зошити” священника отця Павла (1939–1958 рр.) / Богдан Іванович Андрусишин // Український історичний журнал. – 1993. – С. 105-109.
5. *Андрусишин Б. І.* Від Хоростця – до України / Богдан Іванович Андрусишин. // Творче об’єднання “Собор”. – 2004. – С. 8-12.
6. *Андрусишин Б. І.* Роль низових ланок товариства “просвіта” у формуванні духовних основ галицького села (20–30-ті рр. ХХ ст.) / Богдан Іванович Андрусишин. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2010. – С. 336-342.
7. Чинні керівні органи НСКУ (обрані ві з’їздом) [Електронний ресурс] // Національна спілка краєзнавців України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://nsku.org.ua/?page_id=8873.

СЕКЦІЯ ІІІ.

ПОЛІТОЛОГІЯ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

*В. М. Гоцуляк,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії і політології
Хмельницького національного університету*

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ В ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

Формування інституційних засад українського державотворення було суперечливим та складним, далеким від свого завершення процесом, а в багатьох своїх рисах не схожим на те, що відбувалися в європейських суспільствах. Варто зауважити, що становлення української державності відбувалося в єдності з процесами пробудження національної самосвідомості, зростання національної ідентичності, розвитку української культури. Це дає підстави не сумніватися ні в існуванні Української держави, ні в тому, що вона виконувала всі функції, властиві цьому суспільному інституту [1].

У XVII ст. українською спільнотою активно обговорювалися питання, що стосувалися формулювання української національної ідеї. Діяльність та активність української інтелектуальної еліти мала своїм наслідком утвердження в свідомості ідеї духовної спільноти, що об'єднує людей навколо спільної цілі. Передумовою державотворчих процесів у суспільстві, стало формування цієї спільноти, духовна консолідація нації, виразниками якої були українські гуманісти, діячі церкви, українських братств, певною мірою компенсувала нереалізованість ідеї національної держави. Можна стверджувати, що українським суспільством усвідомлювалась потреба в національній державі.

На думку В. Смолія, впродовж XVII ст. викристалізовувалась програма козацького автономізму і велику роль у цьому відіграла війна 1591–1596 років під проводом гетьмана Війська Запорозького Криштофа Косинського [2, с. 228]. Це було сигналом про зародження ідеї утворення “альтернативних

владних структур” [3, с. 71-72] на землях Війська Запорозького. Саме тоді вперше з’являється ідея протистояти Польщі й утворити власну державу.

У середині XVII ст. ідея власного державотворення стала домінантною в системі цінностей української суспільності ранньомодерного часу. А національна ідея, по суті, ототожнювалася з ідеєю державності. Вона об’єднала патріотичні почуття широких верств українського суспільства – рядових козаків, козацьких ватажків і гетьманів, інтелектуальну та духовну еліту. Детермінанти формування ідеї української державності проглядаються в усвідомленні належності “руського народу” до єдиної етнічної спільноти, що можна вважати проявом самоідентифікації українців. Хоча в цей час українці та білоруси продовжували сприймати себе як культурно-історичну єдність – Русь [4, с. 57-62, 5, с. 68].

У політичній думці ранньомодерної України козацтво стає своєрідним символом звитяги і мужності, приймає на себе роль захисника християнської віри, боротьби проти невірних. Таке сприйняття українського козацтва було значною мірою результатом ідеалізації його як політичної сили. У моделі української ідентичності, як рівноцінній польській, козацтво займає належне місце. Воно визнається разом зі шляхтою невід’ємною частиною “руського народу”. Водночас всередині козацької спільноти завершується формування погляду на себе як на “політичний народ”, рівноправний зі шляхтою, що виступає легітимізованим виразником і захисником прав на свободу “нашої руської нації”. В листах гетьманів з’являються такі вислови, як “а ми і вся наша руська нація”, “а ми і народ наш” тощо [2, с. 231].

Козацтво було тією силою, яка прагнула реалізувати, як політичні, так і державницькі ідеали українського етносу. Саме українське козацтво здійснило вирішальний вплив на становлення в українському суспільстві нових моделей світосприйняття і нової політичної культури. Наразі можна стверджувати, що завдяки козацтву став можливим процес об’єднання українського народу навколо національної ідеї, яка на середину XVII ст. ототожнювалася з ідеєю української державності. Ця ідея була провідною в політичних планах гетьмана Б. Хмельницького, починаючи з 1648–1649 років. Саме тоді в політичній свідомості формуються уявлення про владу й авторитет лідера, відбувається також їх закріплення в правових нормах, ідеалах демократичного, рівноправного ладу [6, с. 194].

Прагнення козацтва до соборності та державності збігалось з його ціннісними ідеями, а соціальні ідеали козацтва були співзвучними демократичним принципам рівноправ’я, соціальної справедливості, ґрунтувалися на визнанні цінності особистості та її свободи. Українське козацтво перебирає на себе функції національного державотворення.

Політика козацтва на чолі з такими гетьманами, як П. Конашевич-Сагайдачний стала важливим кроком до консолідації різних станів і груп українського суспільства на шляху до високої мети – творення Української держави.

Однак, слід наголосити, що у XVII ст. ідея національної держави ще не стала загальною для українського суспільства. Однією з причин цього була деформація національної свідомості української еліти з часу прийняття Люблінської Унії. Історія ранньомодерної України не була багата на факти реального домінування пріоритетів держави в суспільно-політичному житті.

Українська державність потребувала національно свідомої еліти. Формування такої еліти, до якої належали кращі представники шляхетського стану, городянства, української церкви, було необхідною передумовою державотворчих процесів в українському суспільстві.

Найвищі вияви процесу українського державотворення припадає на час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Вона суттєвим чином вплинула на рецепцію українськими мислителями реалій українського життя і на їх оцінку дій та політики українського козацтва. Крім того, події 1648–1654 років спричинили зміну стереотипів щодо сприйняття українців та України в ментальності інших народів. Національна революція середини XVII ст. переорієнтувала також погляди Б. Хмельницького і наближеної до нього старшини і шляхти щодо перспектив української державності. В їхній свідомості ідея козацького автономізму поступається ідеї незалежної Української держави та возз'єднання в її кордонах всіх українських земель.

Ідея незалежної держави та її реалізація залежала від стану політичної та правової культури українського суспільства. Однак слід зазначити, що для розвитку національної державної ідеї повинен відбутися складний процес переосмислення цілей боротьби, подолання існуючих стереотипів у українській свідомості.

Принципово нові акценти у формулюванні державної ідеї визначила Національна революція середини XVII ст. Можна констатувати, що розвиток української державності у першій половині XVII ст. – це процес, що відбувався разом з початком формування політичної культури, а також зі становленням національної свідомості, зміцненням почуття належності до української спільноти, усвідомленням окремішності свого існування, утвердженням в історичній пам'яті понять “рідна земля”, “Батьківщина”. Гетьман і старшина цілком усвідомлювали відповідальність за долю народу. Водночас пришвидшується еволюція влади Війська Запорозького, підлеглий “колективній волі” у владу гетьмана, освячену Богом. Досить виразною стає тенденція до утвердження самодержавних, монархічних устремлінь

Б. Хмельницького [7]. Одним із свідчень цього було те, що запроваджувалась посада кошового отамана, який не обирався, а призначався гетьманом.

Важливою темою політичної думки часів Національно-визвольної війни стає розуміння засад Української держави, а саме, співвідношення влади гетьмана з повноваженнями загальної військової ради Війська Запорозького. Слід зауважити, що в другій половині XVII ст. процеси становлення національної держави, державних інституцій та їх рефлексія в політичній думці ранньомодерної України відбувалися за дуже складних суспільно-політичних обставин й були далекі від свого завершення. В роки Національно-визвольної війни стали виразними основні тенденції організації влади, що знайшло вираз у становленні двох основних форм правління – республіканської (притаманної Війську Запорозькому) і монархічної (гетьманської). Як пишуть Смолій, Степанков, у реаліях кінця 50-х років XVII ст. остання (у формі спадкового гетьманства Хмельницького) відображала більш прийнятний напрям політичного розвитку Української держави, оскільки сприяла б консолідації еліти та нації загалом навколо гетьмана як носія і символу легітимної верховної влади [1, с. 78].

Для розвитку національної державної ідеї від автономії до незалежної соборної Української держави мав відбутися складний процес переосмислення цілей боротьби, подолання політичних стереотипів, розвитку українського менталітету. Успішній реалізації здійснення процесів національної єдності та формування національної держави перешкоджали супротив політичної еліти, інкорпораційні процеси на Лівобережній Україні.

Геополітичне становище України в XVII ст. значною мірою опосередковано впливало на актуальність ідеї сильної влади в українському суспільстві. Виникнення козацької держави було закономірним етапом етнонаціонального розвитку українського життя. Але українській людині було чужим щось на зразок візантійського цезаризму чи московського авторитаризму, а зміст суспільно-політичних процесів в Україні суттєво відрізнявся від того, що в цей час відбувалося в Московії (Росії). Тут ще з XVI ст. починає формуватися теократичний ідеал “Москви як третього Риму” і як наслідок, у московському політичному житті стало утвердження сильної авторитарної влади царя, уніфікація всіх виявів життя, нормативізація культури, відсутність будь-якої свободи у відносинах людини та держави, сувора регламентація життя, канонізація царської влади (“Стоглав”).

В Україні традиційно були сильними традиції демократизму, тому розвиток українського ранньомодерного суспільства здійснювався значною мірою на засадах демократизму і республіканізму. В Україні завжди було більше свободи, ніж у Московії, а в українському житті поширювалися цінності вільного розвитку, свободи, поваги до особистості, людської гідності. Значне місце в українському суспільстві займали такі форми

суспільності (братства, об'єднання духовної та інтелектуальної еліти), які ґрунтувалися на принципах взаємодопомоги, міжособистісної взаємодії, неформального спілкування, братерських стосунків. Ці суспільні форми ставали важливим фактором українського життя, сприяючи духовній інтеграції народу [8].

Ідея духовної єдності поставала в політичній думці ранньомодерної України як передумова створення власної держави, яка була б найвищим проявом розвитку етносу. Зокрема, таку ідею формулював митрополит Петро Могила. Спираючись на ідею неперервного історичного розвитку Русі, він мислив українську державу історично самодостатньою, яка б не підкорювалася ні Речі Посполитій, ні московському царю.

З іншого боку, частина українських інтелектуалів та діячів церкви (Йов Борецький, ІсайяКопинський, Інокентій Гізель) вбачали в православ'ї підставу для того, щоб йти під руку Москви. Могила та його однодумці усвідомлювали те, що державний устрій Московії є деспотичним, а її політика щодо інших народів є підступною та загарбницькою. Така лінія в міркуваннях про власну українську державність була продовжена політикою І. Мазепи та П. Орлика.

Традиційно високу роль в процесах національного державотворення виконувала церква. Рух до національної консолідації супроводжувався прагненням утвердити на українських землях єдину національну церкву. Можна вважати, що в умовах політичної нестабільності, нестійкості і слабкості державних структур церква перебрала на себе роль національної інституційності, стала національно зорієнтованою силою. Церква не залишала поза своєю увагою всі найважливіші події суспільно-політичного життя України [9, с. 46].

Таким чином, незважаючи на різні трансформації, конфліктність суперечливість суспільно-політичного життя ранньомодерної України, державна ідея була домінантною в політичній думці козацької доби. Українське козацтво поставало в творчості українських мислителів XVII ст. основною державотворчою силою, репрезентантом всього руського народу, захисником його прав та інтересів, носієм ідеї української державності.

Розвиток державної ідеї від автономії до незалежної Української держави визначав стійку лінію в українській політичній думці від українських книжників і Петра Могили до Богдана Хмельницького і Пилипа Орлика. Відбувався складний процес переосмислення власної історії, цілей і політичних перспектив українського етносу.

Державницькі ідеали українського народу, представлені в політичній думці ранньомодерної України, не були зреалізовані. Головною причиною цього була відсутність сталої державотворчої традиції в українській історії,

довготривала перервність процесу національного державотворення на етнічно українських землях, домінування в українському менталітеті соціальних та релігійних стереотипів.

На жаль, цілі національного державотворення в козацьку добу не були досягнуті. Причиною фатальних прорахунків у реалізації планів утвердження Української держави була нездатність української еліти висунути й реалізувати єдину програму розвитку Української держави, відсутність духовної та політичної консолідації українського суспільства, завадило у повній мірі усвідомити цілі самостійного національного розвитку.

Література :

1. *Смолій В. А., Степанков В. С.* Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – Київ : Альтернативи, 1997. – 367 с.
2. Історія українського козацтва : нариси у 2-х т. / відп. ред. В. А. Смолій. – Київ : Вид. дім “КМ академія”, 2006. Т. 1. – 799 с. ; Т. 2. – 724 с.
3. *Леп’явко С.* Козацькі війни XVI ст. в Україні / С. Леп’явко ; НАН України, Інститут історії України. – Чернігів : Сіверянська думка, 1996. – 286 с.
4. *Сас П. М.* Витоки українського націотворення / П. М. Сас. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. – 702 с.
5. *Сисин Ф.* Хмельниччина та її роль в утворенні української модерної нації / Ф. Сисин. – УІЖ, 1995. – № 4. – С. 67-76.
6. Історія української культури : у 5 т. / НАН України ; гол. ред. Б. Є. Патон. – Т. 3 : Українська культура другої половини XVII – XVIII ст. / відп. ред. В. А. Смолій. – Київ : Наукова думка, 2003. – 1246 с.
7. *Плохій С.* Божественне право гетьманів: Богдан Хмельницький і проблема легітимності гетьманської влади в Україні / С. Плохій // *Medievaliausgairica: ментальність та історія ідей.* – Київ, 1994. – Т. 3. – С. 92-97.
8. *Петрук Н. К.* Українські братства як праформа громадянського суспільства / Н. К. Петрук // *Практична філософія.* – 2004. – № 4. – С. 59-65.
9. *Колодний А. М., Филипович Л. О.* Релігійна духовність українців / А. М. Колодний, Л. О. Филипович. – Львів : Логос, 2006. – 183 с.

А. А. Карнаух,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

ОСНОВИ ДОВІРИ ДО ПАРЛАМЕНТУ

Політична довіра громадян до обраних ними представників, які мають відстоювати інтереси тих, хто їх обрав є суттєвою задля вдалого функціонування політичної системи будь-якого суспільства. Адже сутність

представницької демократії і полягає в тому, що більшість загальнодержавних питань вже вирішується не всіма громадянами держави, а повноважними представниками населення, від імені та за дорученням яких вони приймають рішення, що стають обов'язковими до виконання.

Такі представницькі органи можуть називатися по-різному – парламент, національні збори, конгрес тощо. В Україні представницьким органом, який уповноважений приймати загальнообов'язкові у межах всієї держави рішення (закони), є Верховна Рада України.

У Конституції України (Розділ IV стаття 75-76) визначено, що Верховна Рада України – це однопалатний парламент України та єдиний законодавчий орган в Україні, який має колегіальну будову і складається з чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України, обраних строком на п'ять років на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Наразі актуальними є дослідження феномену політичної довіри громадян до інститутів політичної влади, оскільки саме довіра пов'язує пересічних громадян із політичними інститутами, тим самим підвищуючи їх легітимність, ефективність, тому що успішне функціонування ліберально-демократичного режиму неможливе без високого рівня довіри громадян до інститутів політичної влади.

Політична довіра ґрунтується на знанні особистісних рис того чи іншого політичного діяча, програми діяльності політичної партії, організації, розумінні функціонування державних інститутів.

За даними опитування Київського міжнародного інституту соціології, яке проводилося з 30 листопада по 14 грудня 2018 року, зазначається, що Верховній Раді України довіряє лише 8% опитаних громадян, а не довіряє 80% [6]. Як відновити довіру громадян до інститутів влади в Україні, до парламенту, зокрема? Які чинники мають сприяти тому, аби громадяни брали активну участь у громадському та державному житті? Зазначимо основні аспекти:

Відкритість, прозорість. Засідання Верховної Ради України проводяться відкрито і гласно, крім випадків, установлених Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України. Рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування. Голосування на засіданнях Верховної Ради України має здійснюватися народним депутатом України особисто. Хоча часто цю вимогу Конституції депутати ігнорують. Змінити ситуацію однак ніяк не вдається. Голосування одразу за кількох колег стало звичною практикою роботи українських депутатів, хоча це є обов'язком кожного обранця. Деякі з них,

нажаль, роками не з'являються у сесійній залі парламенту, а їхні картки голосують за рішення Верховної Ради України.

Враховуючи досвід більшості країн світу голосування одного депутата замість іншого є абсолютно неприйнятним і, як правило, призводить до гучних скандалів. У результаті фальсифікації підсумків голосування, підриві довіри та обмані максимальне покарання може бути від п'ятирічного ув'язнення, втрати мандата до громадських робіт [7].

Відсутність дисципліни та особистої відповідальності депутатів – є однією з причин недовіри громадян парламенту.

Підзвітність. За результати своєї роботи й свою поведінку парламентарі мають бути відповідальні перед виборцями. Це має передбачати на практиці:

- функціонування дієвих процедур звітування депутатів перед виборцями;

- наявність та дотримання депутатами правочинних кодексів поведінки;

- функціонування прозорих та надійних процедур уникнення конфлікту фінансових та інших інтересів у парламентській діяльності;

- наявність дієвого механізму контролю щодо фінансування партій та кандидатів, що гарантуватиме незалежність депутатів при виконанні їхніх повноважень;

- наявність прозорої та зрозумілої системи оплати праці депутатів;

- декларування (реєстрація) депутатами позапарламентських інтересів, які вони представляють та зовнішніх джерел доходів [8].

З метою обговорення стану та перспектив інформаційної взаємодії депутатів Верховної Ради України та виборців за допомогою нових можливостей і сучасних технологічних рішень ще у березні 2015 відбулася Міжнародна конференція “Перспективи Е-парламенту. Відкритість, прозорість, підзвітність. Сучасні рішення для комунікації депутатів і виборців”.

Дійсно вагомим кроком на шляху до модернізації України має стати створення електронного парламенту, оскільки він забезпечить можливість прозорої, відкритої і підзвітної громадянам ефективної роботи Верховної Ради України, побудови діалогу між ВРУ, народними депутатами України та громадянами, можливості демократизації законотворчого процесу з використанням сучасних стандартів доступу до інформаційних ресурсів ВРУ, що посприятиме зростанню суспільної довіри до ВРУ і залученню громадян до його роботи [1].

Дотримання Регламенту та парламентських процедур. Слід зазначити, що єдиним нормативно-правовим актом, який встановлює порядок діяльності українського парламенту – Верховної Ради України – є Регламент Верховної

Ради України. Як покращити роботу Верховної Ради України? Адже існує низка проблем, які потребують вирішення: подані законопроекти Верховна Рада України не завжди встигає обговорити й прийняти, оскільки їхня кількість значно більша, ніж можливо розглянути за пленарні дні; відсутність депутатів на робочих місцях є звичним явищем; постійні переголосовування; спікер закликає депутатів повертатися в зал; низька якість законодавчих ініціатив, що призводить до їхнього провалу; штовханина і бійки тощо [3]. Справді низька ефективність роботи Верховної Ради України викликає у громадян недовіру до законодавчого органу держави.

Ефективність роботи Верховної Ради України має покращитися за рахунок реформи регламенту Верховної Ради України, зокрема пропонується: більше пленарних засідань; вищі вимоги до законопроектів, адже в Україні будь-який депутат, а також президент та уряд можуть зареєструвати законопроект, таке собі змагання, хто більше внесе законопроектів, якість яких невисока і не є правовими документами; пропонується створити новий орган – Раду комітетів, яка стане фаховим центром з формування порядку денного і визначення пріоритетів законотворчої роботи; день уряду – кожного пленарного понеділка в Раді буде день уряду, уряд і парламент налагодять тіснішу взаємодію [3].

Парламентська етика. Довіра українців до Верховної Ради України знаходиться на вкрай низькому рівні. Оскільки у правовому полі України відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який міг врегулювати питання депутатської етики. Правові засади діяльності Верховної Ради України та народних депутатів, норми їх етичної поведінки, визначаються Конституцією України, Законами України “Про статус народного депутата”, “Про Регламент Верховної Ради України”, “Про запобігання корупції”. Можливо, цю проблему зміг би вирішити Кодекс парламентської етики. Як зазначає голова Ради Лабораторії законодавчих ініціатив Світлана Матвієнко: “Кодекс етики – це не просто поведінка у сесійній залі, це набагато ширший аспект проблем. Серед них питання влаштування після каденції, закон про лобізм, як конфлікт інтересів збігається з “договорняками” тощо”[4].

Отже, питання підвищення політичної культури та етичної поведінки парламентарів наразі набуває особливої актуальності і є першочерговим завданням для відновлення довіри до парламенту як представницького органу українського народу.

Література:

1. Беззуб І. Український парламент на шляху реформ. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?Itemid=350&catid=8&id=1075%3Aukrajinskij-parlament-na-shlyakhu-reform&option=com_content&view=article;

2. Закон України “Про Регламент Верховної Ради України” // Відомості Верховної Ради України, 2010, № 14-15, № 16-17, ст. 133.
3. Зміни до регламенту Верховної Ради. Хотіли, як краще – вийде гірше. – Режим доступу : http://texty.org.ua/article/txst/read67786/Zminy_do_reglamentu_Verkhovnoji_Rady_Khotily_jak;
4. Кодекс парламентської етики міг би вирішити проблему недовіри до народних депутатів. – Режим доступу : <http://uacrisis.org/ua/52202-kodeks-parlamentskoji-etiki>
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 1996, №30.6. Найнижчий рівень довіри в Україні мають президент, уряд і парламент – опитування. – Режим доступу : https://humanrights.org.ua/material/najnizhchij_riven_doviri_v_ukrajini_majnut_prezident_urjad_i_parlament_opituvannjao;
7. “Піаністи” у парламенті: були і є, але чи будуть? – Режим доступу : www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/11/121123_personal_vote_sx.shtml ;
8. Що таке підзвітність парламенту? – Режим доступу : https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10151336576215108&id=45461285107;

*Т. В. Мелещенко,
кандидат історичних наук, доцент,
декан факультету історичної освіти
НПУ імені М.П. Драгоманова*

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Сучасна Українська держава розвивається і шукає оптимальну модель політичного, суспільно-економічного, правового та соціокультурного розвитку. Вона формує ідеал побудови державного механізму, який був би орієнтиром для сприйняття переважною більшістю населення. Основними здобутками нашої держави періоду незалежності є: перехід від тоталітарного устою життя суспільства до демократичної організації суспільства; творення незалежної, правової, демократичної держави та становлення громадянського суспільства. Особливості становлення громадянського суспільства в Україні у часи її незалежності є актуальною проблемою дослідження. Мета даної статті полягає у аналізі та висвітленні передумов, етапів і окресленні проблем становлення громадянського суспільства в Україні періоду незалежності.

Проблема становлення і розвитку громадянського суспільства активно досліджувалася і продовжує досліджуватися науковцями різних галузей, зокрема істориками, політологами, суспільствознавцями. Дослідженнями з розвитку громадянського суспільства в Україні займалися такі професіонали як А. Колодій, В. Баркова, І. Кресіна, Т. Розова, В. Бабкін, Р. Балабан, Г. Зеленько, В. Степаненко та інші. Така актуальність проблематики громадянського суспільства зумовлена процесами, які відбуваються в сучасному українському суспільстві.

Громадянське суспільство у різних проявах почало формуватися ще в радянській Україні. Саме розвиток громадських організацій та їх активна діяльність спричинили розпад комуністичної системи та сприяли відродженню незалежності України. Тут слушною є думка дослідника В. Степаненка, що одна із яскравих політичних маніфестацій громадянського суспільства того часу – студентська “революція на граніті” стала каталізатором громадської політичної мобілізації та державної незалежності і розпочала традицію протестних майданів в Україні [10, с. 246].

Становлення громадянського суспільства в незалежній Україні відбувалося в чотири періоди. Перший почався з 1991 року проголошенням Акту незалежності України. З цього моменту паралельно відбувалося відродження громадського життя й політичного плюралізму. Це був початковий етап формування багатопартійності та створення мережі недержавних, громадських організацій. Ідея громадянського суспільства відповідала запитам переважної частини суспільства створити демократичні інститути влади, внести кардинальні зміни у відносини громадян і держави, сприяти формуванню плюралізму думок та забезпечити можливість вибору. У 1991–1996 рр. було здійснено комплекс заходів щодо розвитку громадянського суспільства, утвердження ринкової економіки, демократизації громадсько-політичного життя. Закладено підвалини нового державного устрою на принципах розподілу влади, відбулося законодавче закріплення інститутів президентства, парламентаризму й виконавчої вертикалі влади, судової системи та місцевого самоврядування. Низка законів була спрямована на вдосконалення системи державного управління та місцевих органів влади, розвиток і утвердження місцевого самоврядування [2, с. 38].

В цей період основна маса громадських організацій активно обирала свою місію та шукала суспільні ніші, що стало показником створення громадянського суспільства. Громадянське суспільство цього періоду характеризувалося активністю становлення та орієнтацією на людину. Концепція громадянського суспільства входить у науковий обіг. Однак, на заваді ефективному розвитку громадянського суспільства цього часу стають кризові процеси в економіці, суспільна пасивність та апатія більшості громадян, небажання участі в місцевому і державному політичному управлінні, невизначеність чітких пріоритетів внутрішньої і зовнішньої державної політики.

Проте, можна виокремити і позитивні зрушення у суспільній свідомості та громадській активності. Саме на цьому етапі поступово сформувалися опозиційні партії та блоки. Одночасно з подальшою політизацією законодавчої та виконавчої влади спостерігалася певна деполітизація

громадських рухів і організацій. Активно формуються громадські організації, як атрибути громадянського суспільства, які перебирають на себе ініціативу в становленні такого суспільства [6, с. 226].

Другий етап у становленні громадянського суспільства почався з 1996 року. В цей період теорія громадянського суспільства поєднувалася з досвідом розвитку інших країн, і сприяла демократизації суспільно-політичних процесів в Україні. Перед українським суспільством стояли складні завдання, що були направлені на залучення громадян до активної участі в процесах управління державою та у громадському житті. Основною метою було позбавлення від стереотипів тоталітарного суспільства та формування свободи особистості. Характерним для цього періоду є використання засобів та інструментів громадянського суспільства для зменшення необмеженої влади державних чиновників та реальний перехід діяльності інститутів влади на демократичні принципи функціонування.

Громадянське суспільство є фундаментом демократії. Чим більше воно розвинуто, тим простіше громадяни можуть захищати свої права та інтереси. В умовах розвинутого громадянського суспільства у громадян виникає більше можливостей для самореалізації в різних сферах громадського життя, це зменшує ризик узурпації влади та запобігає здійсненню тотального контролю над суспільними процесами.

Новий третій етап становлення громадянського суспільства розпочався у 2005 році після “Помаранчевої революції”. Він характеризується зростанням ролі громадських інституцій, створенням різних концептуальних підходів до визначення стратегій суспільного розвитку, бачення діяльності владних структур та економічних засад в Україні. Його початком була парламентська реформа 2005 р., згідно якої Україна стала парламентсько – президентською республікою. Відбулася подальша інституціоналізація громадянського суспільства. Однак цей період також не позбавлений проблем. У загальноукраїнських суспільних процесах має місце політична й економічна нестабільність, у парламенті спостерігаються партійні протистояння, а релігійні та громадські організації активно залучаються до виборчих політичних перегонів.

Процес згортання демократичних напрямків розвитку держави та формування громадянського суспільства розпочався з приходом до влади В. Януковича та Партії регіонів. У цей період відбувається концентрація влади в руках однієї сили, знову повертається президентська республіка, включається державно-адміністративний прес, утисків зазнає свобода слова. В умовах політико-адміністративного авторитаризму частина громадянського суспільства, особливо та, яка виросла в умовах незалежності

висловлює протест проти узурпації та авторитаризації влади. Цей протест вилився у революційний вибух.

Революція гідності поклала початок четвертому періоду формування громадянського суспільства в Україні. У цей час нової активності набули процеси формування громадянського суспільства та трансформації демократичної і правової держави. Швидкому протіканню цих процесів активно сприяло оновлення політико-правової бази нашого суспільства з урахуванням власного і передового світового досвіду. Як пересічні громадяни так і громадські організації та політичні інститути України в нових умовах прагнуть ефективно застосувати досвід демократичних країн для захисту прав і свобод кожної людини. Трансформація суспільно-політичних процесів в Україні зосереджена на боротьбі з корупцією, реформі судочинства, реформі самоврядування тощо. В суспільстві позитивним проявом є внутрішня консолідація громадян. З одного боку цьому сприяла агресія Російської Федерації та необхідність захисту своїх територій, а з іншого – бажання реформувати державу та йти обраним шляхом інтеграції з європейською спільнотою.

Нині перед Україною, яка обрала шлях демократичного розвитку лежать непрості завдання, вона має змінити ставлення народу до влади, подолати недовіру до неї. Також необхідно подолати відчуження масової частки українського народу від громадського і політичного життя, подолати тоталітарні стереотипи у свідомості населення. Потрібно докласти зусиль для обмеження влади і впливу державних чиновників засобами громадянського суспільства та сприяти, щоб принципи демократії були у практиці формальних демократичних інститутів влади. Сучасна ситуація знаменується тим, що в Україні відбувається паралельний процес формування громадянського суспільства і правової держави. Це відбувається у рамках міжнародного правового поля де права людини і громадянина підпорядковуються нормам міжнародного права. А це означає заборону будь-якої дискримінації незалежно від віку, статі, національно-етнічних, політичних, релігійних та інших ознак. У цій площині забезпечується захист прав людини з боку судових органів та громадських організацій. Проповідується повага до людської гідності, право вільного волевиявлення у духовній, світоглядній, політичній сферах тощо.

На підтвердження успіхів формування громадянського суспільства в Україні можна навести слова Джона Лафа, експерта британського аналітичного центру Chatham House, який зазначив, що в Україні присутнє громадянське суспільство, цілеспрямоване і наполегливе. І цього може виявитися достатньо, щоб посунути нинішній політичний клас з вмонтованими в нього олігархічними інтересами та стати більш відкритою

країною. Попри сусідство з Росією (з усіма наслідками й проблемами), Україна починає все більше усвідомлювати свою близькість до Європи та політично, і економічно, і у неї є шанс перетворитися в успішну країну [8].

Отже, як свідчить аналіз розкритий у статті, проблема громадянського суспільства є надзвичайно актуальна і складна. Більш ніж двадцятип'ятирічний досвід незалежності України засвідчує, що ефективне функціонування політичної системи, нормальна робота економіки, добробут громадян можливі тільки в умовах існування громадянського суспільства та залучення громадських ініціатив до всіх сфер життєдіяльності суспільства. Ефективному розвитку громадянського суспільства буде сприяти утвердження незалежної, демократичної, правової держави та її інтеграція до європейського та світового співтовариства. Розвинене громадянське суспільство у свою чергу буде сприяти прогресивному сталому людському розвитку.

Література:

1. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство / В. П. Андрущенко. – Київ, 2006. – 498 с.
2. *Войтенко Т. О.* Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання / Т. О. Войтенко, О. С. Гончарук, Ю. О. Привалова. – Київ, 2002. – 368 с.
3. *Кін Дж.* Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення / Джон Кін. – Київ, 2000. – 192 с.
4. *Колодій А.* На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. – Львів, 2002. – 458 с.
5. *Мельниченко В.* Напрями і проблеми становлення громадянського суспільства в Україні / В. Мельниченко // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук. – Київ, 2001. – С. 30-39.
6. *Моргун В. А.* Періодизація розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні / В. А. Моргун // Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – № 4. – С. 223-229.
7. *Попович М.* Червоне століття – громадсько-політичне видання (видання друге) / М. Попович. – Київ, 2007. – 887 с.
8. П'ять років після Євромайдану: чи підвела Європа Україну? // <https://www.bbc.com/ukrainian/news-46314077>
9. *Розова Т., Барков В.* Ідеальне та реальне в уявленнях про громадянське суспільство / Т. Розова, В. Барков // Людина і політика. – 2003. – № 6. – С. 44-51.
10. *Степаненко В. П.* Громадянське суспільство: дискурси і практики / В. П. Степаненко. – Київ, 2015. – 420 с.

*Л. М. Радченко,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
НПУ імені М. П. Драгоманова*

КРИЗОВИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Із встановлення незалежності в українській державі відбувається процес політичної модернізації. Цей процес передбачає утворення нової системи взаємовідносин між державою і громадянським суспільством, формування таких суспільних механізмів, які передбачають вплив та участь громадян у процесі прийняття політичних рішень. Оскільки Україну можна віднести до вторинного типу модернізації, то, відповідно, всі процеси оновлення політичної системи відбуваються пришвидшеними темпами. Це приводить до виникнення політичних криз та негативно впливає на політичний розвиток країни в цілому.

Політична криза в українському суспільстві виникає через неузгодженість позицій між політичними силами та призводить до утруднення законотворчих процесів і ослаблення парламентського контролю за виконавчою владою. Політичні кризи зазвичай виникають в країнах із нестійкою демократією, що сприяє загостренню політичної боротьби під впливом економічних, етнічних або релігійних проблем, проблем у міжнародних відносинах.

Як зазначає В. Цветков, українське суспільство перебуває у глибокій соціальній дезінтеграції, коли відсутні суспільні цінності, ідеали і громадянська свідомість, які б могли бути рівноцінні або б перевершували колишні цінності та ідеали [4, с. 75]. Громадян охоплює відчуття безнадії, розчарування, соціальної відчуженості, недовіри, відчаю, а суспільство – почуття соціальної апатії.

Причинами такого стану є: нерозвинутість різноманітних громадських і політичних структур; відсутність ефективної політичної діяльності політичних партій; низький рівень політичної культури як пересічних громадян, так і представників влади; фактична відсутність ідеї державності України та вкорінення її у свідомості населення [3, с. 134]. Криза політичної влади полягає у неефективності її діяльності, протиріччях та неузгодженості дій між гілками державної влади. Цілеспрямований та усвідомлений характер діяльності влади часто характеризується хаотичними рухами та прийняттям неефективних політичних рішень, що створює видимість її діяльності, а не відповідає очікуваним результатам. Власні амбіції, вплив зовнішніх політичних чинників, відсутність єдності заважає українським політикам

об'єднатися, а також консолідувати суспільство задля реалізації програми дій, що сприятиме розвитку держави.

Кризовий розвиток українського суспільства також характеризується відсутністю конкуренції, корупцією, недостатнім рівнем розвитку засобів масової інформації, безвідповідальністю у діяльності органів влади, відсутністю реального громадянського суспільства тощо. Для громадян актуальним є питання про створення умов для забезпечення стабільного розвитку суспільства та підвищення рівня якості їх життя [2, с. 308].

Розбіжність інтересів влади та народу, усунення його від реального впливу на процес прийняття політичних рішень виявляється у відсутності довіри громадян та легітимності діяльності політичної еліти. Саме розрив між очікуваними та реально отриманими результатами сприяв появі в українському суспільстві цілої низки політичних криз: кризи легітимності (зневіра пересічних громадян у ефективності дій та рішень політичної влади); криза ідентичності (розрив структурних елементів суспільства із політичною системою, поява нових цінностей, що не є прийнятними для людей); криза проникнення (невідповідність впроваджених владою напрямів соціального, економічного і політичного розвитку реальній ситуації); криза участі (поява абсентеїзму, політична еліта створює перешкоди громадянам для активної участі у політичному процесі); криза розподілу (порушення допустимих меж соціальної нерівності та несправедливості у суспільстві, а також нерівномірний розподіл наявних ресурсів).

Для розвитку українського суспільства і його виходу із кризового стану потрібні реальні зміни, які б звільнили країну від зовнішньої залежності і впливу, сприяли б подоланню корупції, а також появі дієвих механізмів саморегулювання і саморозвитку [1, с. 89]. Для українського суспільства необхідно досягти стійкої рівноваги та політичної стабільності на основі визначення основних проблем, а також напрямків подальшого розвитку; сприяти налагодженню зворотного зв'язку між представниками державної влади і громадянами, дати можливість населенню впливати на процес прийняття політичних рішень.

На сучасному етапі розвитку Україна потребує зміцнення власної державності, забезпечення власного суверенітету, становлення якісно нової форми соціально-політичної організації суспільства. Вирішення цих завдань сприятиме становленню дійсно незалежної української держави, яка посяде гідне місце у світовій спільноті.

Л і т е р а т у р а :

1. *Валевський О. Л.* Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства : монографія / О. Л. Валевський. – Київ : Вид-во НАДУ, 2007. – 316 с.

2. *Кочубейник О. М.* Дискурс кризового суспільства: емоційне навантаження полюсів / О. М. Кочубейник // Особистість в умовах кризових викликів сучасності: матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016) / за ред. акад. НАПН України С. Д. Максименка. – Київ, 2016. – 629 с.
3. *Пояркова Т.* Кризовий синдром модернізації: нова версія / Т. Пояркова // Освіта регіону: український науковий журнал. Політологія. Психологія. Комунікації. – № 3. – 2012. – С. 133-139.
4. *Цветков В. В.* Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика: монографія / В. В. Цветков. – Київ: ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2007. – 336 с.
5. *Забеліна І. О.* Поняття та сутність політичних криз: історико-бібліографічний аналіз / І. О. Забеліна // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Одеса, 2013. – Вип. 49. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/564>.

С. Ю. Римаренко,
доктор політичних наук, професор,
академік Української академії політичних наук,
головний науковий співробітник
Інституту політичних та етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса НАН України

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМІКА ЕТНОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ*

Соціокультурна динаміка за визначенням характеризується принциповою відкритістю та непередбачуваністю, поліваріантністю формування, збереження та відтворення групових ідентичностей, а питання чи формуються у цій багатогранній палітрі самоідентифікаційних практик та смислів єдине соціокультурне поле української громадянської ідентичності та як з цим співвідносяться регіональні, локальні та етнокультурні ідентичності є далеко не останнім. До цього слід додати й надзвичайно складну проблему функціонування дворівневої структури соціокультурної ідентичності спільнот регіонів, що поєднує власну етнокультурні та спільну локальну ідентичність у їх певному синтезі, інтеграції та дезінтеграції.

Дихотомічна картина України (згідно логіки С. Гантінгтона про розкол України на східну та західну частини) не відображає сучасні соціокультурні реалії, лінія “розколу” наразі проходить між Дніпропетровською та Донецькою областями. Як слушно наголошував Я. Грицак, “якби С. Гантінгтон дожив до нашого часу і готував нове видання “Зіткнення цивілізацій”, йому довелося б переробити свою знамениту мапу України.

* Частково опубліковано в: Розділ VII. Регіональні аспекти соціокультурних трансформацій в Україні / Сергій Римаренко // Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні. – Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. – 512 с. – С. 284.

Тепер головна лінія цивілізаційного розколу проходить не між україномовною Західною Україною і російськомовною Східною Україною, а між двома російськомовними областями – Дніпропетровською та Донецькою”. І хоча Україна і знаходиться в одному ряду з такими визначеннями як “три Бельгії”, “чотири Фінляндії”, “вісім Іспаній”, але “дві України”, на відміну від західноєвропейської різноманітності є основою для репродукції соціокультурних і політико-ідеологічних типів ідентичності від “homo soveticus”, через традиційну українську етнокультурну традицію, до космополітичних ідентичностей. Більш того, ці типи ідентичностей, крім усього іншого, включені в систему координат жорстких політичних виборів в спектрі між демократією та авторитаризмом, економічних переваг і визначення індивідуального ставлення до української держави. Зрештою, на одній території нині співіснують дві країни. Україна пострадянська, де корупція, крадіжки на всіх рівнях та голосування за гроші. Й Україна нова, що успішно воює, збирає гроші на армію і намагається запускати нові бізнес-проекти. Ці дві країни ведуть безкомпромісну боротьбу в умовах тотальної байдужості маси.

Проблема в тому, що нова Україна ще не запропонувала своєї альтернативи – смислової, організаційної, політичної. Позиція ж основних політичних гравців дуже часто зумовлює їх позиціонування і артикуляцію будь-яких відмінностей (політичних, економічних, соціальних, мовних, культурних, релігійних). Іншими словами, політичні гравці часто і дуже небезпечно грають на відмінностях в суспільстві і навіть маніпулюють ними як “розколами”. Починаючи з президентських виборів 1994 року і до Революції Гідності, фактори вибору геополітичних орієнтацій, питання федералізму, історичної пам’яті, проблема надання російській мові статусу державної стали своєрідними символічними індикаторами, які політичні гравці адресують усталеним синтезам регіональних ідентичностей. Більш того, ці регіональні ідентичності стають самодостатніми, і сучасні регіональні відмінності в Україні вже проходять за принципом “свій-чужий”.

Беручи до уваги історичні чинники розвитку України, регіональні особливості, типи політичної культури, електоральна свідомість, або, як слушно зазначає С. Макеев, “регіональні специфікації соціокультурних відмінностей” мають цілком об’єктивні причини, а спроби, навіть теоретичні, конструювання гомогенного середовища є, з нашого погляду, утопічними. Культурне розмаїття, культурна мозаїка є величезним надбанням не тільки України, а й всього світового співтовариства, адже усі культури є унікальними і відображують історію свого народу.

В Україні об’єктивно існують масиви стійкого накладання регіону на політичні симпатії, що, в свою чергу, несе в собі потенційні передумови для

протистояння (В.Степаненко), і це відображає соціокультурно-політичну поляризованість українського суспільства. Звичайно, прихильність окремих груп до певних ідеологій, що репрезентують певні політичні сили, є нормою будь-якого демократичного суспільства. Однак, коли це поєднується з фактором регіону, виникає (чи може виникнути) небезпека сегментації суспільства – і більше того, з протистоянням регіональних еліт, що веде до конфлікту, адже фактор регіону вже давно наклався на політичний фактор.

Можна було б погодитися з думкою Н. Головина що “Особливістю нової соціокультурної реальності в Україні полягає насамперед в тому, що наше суспільство перебуває на етапі перелому, соціокультурної трансформації і модернізації” [3], якби не обмежене значення таких термінів як “перехідний соціум”, “кризове суспільство”, “транзитність соціокультурних надбань” тощо. Ці терміни мають не тільки обмежене значення, а й характеризують тільки окремий стан суспільства з тимчасовими ознаками. Більше того, говорити про Україну, як транзитну державу/суспільство, можна тільки теоретично, оскільки транзит, зрештою, передбачає рух, а питання “Камо грядеши” (Європейський вибір – це радше механізм а не мета) для України залишається поки відкритим.

У сучасному суспільстві “людина водночас взаємодіє з великою кількістю розрізнених соціальних груп і агентів соціалізації, які пропонують абсолютно різні, суперечливі вимоги, безсистемний масив різномірної інформації, що призводить до дезорієнтації людини, робить її світогляд фрагментованим, суперечливим, що може навіть зумовити втрату ціннісних орієнтирів”.

Традиційно в Україні виділяється від чотирьох до шести регіонів (зрозуміло, що “конструювання” регіонів є певним чином умовним). Враховуючи, що регіони України мають різний історичний досвід, різні типи політичної культури (про це див. Л. Нагорна [5]), специфічну електоральну свідомість для зручності виділимо чотири:

– Західний регіон (Волинська, Закарпатська, Івано Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька області);

– Центральний регіон (м. Київ, Київська, Вінницька, Крушельницька, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська та Чернігівська області);

– Східний регіон (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська та Харківська області);

– Південний регіон (Одеська, Миколаївська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим (тимчасово окупована).

Існування ідентифікаційних відмінностей стосовно певних цінностей між жителями окремих регіонів (якщо не брати до уваги непідконтрольні території) ще не свідчить про існування розколу між ними, оскільки суттєві

відмінності у поглядах на одну проблему (наприклад, мову чи вектор зовнішньополітичного розвитку) “перекриваються” паритетністю або тотожністю поглядів на іншу проблему (економічні питання, ідентифікація з певною ідеологією чи партією, українською культурною традицією тощо).

Проте виникає запитання. Якщо практично усі соціологічні опитування починаючи ще з 2000 р. свідчили про наявність “розколів” між політичними елітами у значно більшій мірі ніж “розбіжностей” між мешканцями умовно полярних регіонів, то як сталося, що багаторічна регіональна “толерантність” виявилася ефемерною? Як сталося що суспільство поляризувалося, поляризувалися погляди та думки? Відповідей може бути багато, але очевидно, що стан війни – є найпотужнішим фактором прискорення формування ідентичностей, і в ОРДЛО ми маємо справу з формуванням (конструюванням) нової ідентичності, можливо поки що у формі квазіідентичності. Люди розійшлися по різні боки барикад. Дедалі меншає тих, хто намагається не визначатися, але й вони будуть змушені визначитися. З одного боку, поляризація відіграла позитивну роль: маємо єднання нації серед людей, які прихилилися до українських цінностей, і вони становлять більшість. А з іншого, у суспільстві посилюється протистояння: меншість, яка обрала протилежну позицію, стала більш агресивною, готовою боротися за свої “неукраїнські” цінності. За результатами соціологічного дослідження “Особливості свідомості та ідентичності жителів підконтрольної та непідконтрольної Україні території Донецької області”, що проводилось українським офісом міжнародного дослідницького агентства IFAK Institut з 30 травня по 13 червня 2016 року на замовлення аналітичного центру “Фабрика думки “Донбас”, в ідентичності мешканців непідконтрольної території області відбуваються певні зміни. У той час як українська громадянська ідентичність послаблюється, на непідконтрольній території області формується спільнота людей, які самоідентифікують себе “громадянами ДНР” (20%).

Можна цілком погодитися з думкою М. Степико, який вважає, що “останні події показали ідеологічність жителів Сходу України, багато яких вважають Україну тимчасовим непорозумінням з часів розпаду СРСР та вимагають федералізації країни з метою консервації своєї “совковості” та перспективи приєднання до “стабільного” та “заможного” “руського мира”. Це підтверджують і результати соціологічних опитувань (2019 р.). Серед молоді було 20% тих, хто хотів би відновити “радянську планову систему”.

Серед усіх можливих символів, що роз’єднують суспільство, мова займає чи не найголовніше місце, а мовна біполярність є постійним джерелом напруження в українському соціумі. Це ускладнюється й політичним маніпулюванням, яке має мобілізувати електорат, що голосує за регіональною чи етнічною ознакою.

СЕКЦІЯ IV.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

*І. С. Булах,
доктор психологічних наук, професор,
декан факультету психології НПУ імені М. П. Драгоманова,
Заслужений діяч науки і техніки України*

ЗНАЧУЩІСТЬ МОРАЛЬНИХ ІМПЕРАТИВІВ ДЛЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Життя людей в українській державі в умовах сьогодення пов'язане з широкомасштабними перипетіями, а саме: посиленням в пресі, на телебаченні та в Інтернеті комунікативних баталій, шаленою конкуренцією різноманітних політичних партій, які активізовані в перегонах за досягнення та впровадження своїх амбіційних позицій щодо президентської виборчої кампанії, утвердженням “власної правди”, досить часто несправедливим нівелюванням “неприйнятних” позицій конкурентів, пред'явленням на власний розсуд певними політичними лідерами саме їхньої істини в першій інстанції, об'єктивацією та доведенням на свій лад багатьох кризових явищ політичного чи економічного характеру, суб'єктивним поясненням духовних та особливо матеріальних негараздів людей, які впливають з підвищення тарифів на газо-, електро- і теплопостачання, підвищенням ступеня безробіття працездатного населення країни, підсиленням виїзду молодих людей на роботу і навчання в європейські країни і, навіть, збільшенням потоку населення, яке емігрує на постійне місце проживання за кордоном. До цього треба додати напруженість в країні з-за військових подій на Сході, звідки надходять повідомлення про те, що постійно “йдуть” у вічність молоді патріоти, які сміливо захищали нашу свободу.

При цьому не можна не брати до уваги той психологічний фон, який насичений переживаннями добродесних українських громадян, наповнений тривогою матерів, дружин, дітей наших самовідданих героїв АТО, їхніми посттравматичними синдромами, що не залишають довгий час військових

після повернення до звичайного суспільного життя. Можна було б ще відстежувати цілий ряд складних соціальних проблем у державі, які обумовлюють підняти питання про ціннісне ставлення до подійності в країні.

У психологічній науці ціннісне ставлення визначає наявність цінностей, які використовуються членами суспільства чи окремою людиною у процесі життєтворення з метою утвердження інших і себе в цьому світі.

Політики, бізнесмени, державні діячі, представники засобів масової інформації та ін. наголошують, що такими цінностями мають бути загальнолюдські “неписані закони”, витоки, природа яких прихована в античних творах філософів, політиків, істориків. Визнані всім людством, представниками релігії, етики загальнолюдські або моральні імперативи завжди консолідують прогресивних людей суспільства до процесу їх використання в міжособистісних взаємодіях. Жити за законами моральних імперативів означає жити правдиво, справедливо, відповідально, добродібно, маючи почуття честі та обов’язку та “випромінюючи” совість. По суті, це ті основні моральні постулати, на основі яких мають ґрунтуватися взаємодії людей у цивілізованому суспільстві. Такі цінності визнані та утверджуються в процесі оновлення суспільних взаємодій та державотворення.

Психологи (К. О. Абульханова-Славська, І. Д. Бех, М. В. Савчин та ін.), які ретельно досліджують моральні цінності суспільства і кожної окремої людини, висувають ряд інноваційних ідей щодо морального зростання особистості в сучасних умовах. Проблеми політичного, економічного та соціального характеру в нашій країні, які лаконічно були презентовані вище, призвели до перебудови соціальних механізмів передачі морального досвіду минулих поколінь сучасному. Внаслідок таких змін психологія поступово почала виходити на шлях опанування нових наукових технологій в ракурсі засвоєння й використання моральних імперативів та утвердження їх значущості в освітянському просторі [1; 4; 5].

Найголовніше в першій ідеї – це свобода, яка виступає як здатність людини приймати самостійні рішення і здібність до індивідуальної творчості, як відповідальність щодо перетворення вільного часу в якість особистісного розвитку, розвитку в напрямку індивідуалізації [6]. Епоха лише створює можливості для розвитку, а реалізує їх вільна особистість. Не самі по собі духовні й матеріальні потреби та здібності спонукають соціальну й моральну активність особистості, а сама особистість стає організатором свого життя: відкидаючи одне, будуючи на основі іншого, трансформуючи ще інше [2].

Друга ідея спрямована на спростування інваріантності рівнів моральної самосвідомості, в якій когнітивний розвиток випереджає моральний. Вчені за результатами численних психологічних досліджень прийшли до висновку, що вирішення моральних проблем здійснюється на рівні всієї особистості,

зокрема її особистісного інтегралу (композицій моральних цінностей індивідуальності). Інтелектуальна і моральна сфери (при різних рівнях їх розвитку) можуть дати картину як узгодженої взаємодії, так і відносно незалежної одна від одної. Вчені констатували зворотний вплив морального розвитку на інтелектуальний. Моральні імперативи, які за певних умов стають психологічними змінними, “примушують” інтелект функціонувати на вищому рівні. Це означає, що моральні імперативи спонукають особистість повніше використовувати свій інтелектуальний потенціал. Виходячи з цього, вчені вважають, що існує зворотна залежність інтелектуального розвитку від морального. Доводиться, що нефіксованість, нестійкість сприйнятих в період дорослішання моральних цінностей стає однією з причин інтелектуального відставання. З цього робиться висновок, що саме моральні імперативи є тими базовими утвореннями, які мають домінувати в процесі особистісного зростання людини [3; 5].

Третя ідея в психології базується на прогресивних поглядах стосовно морально-духовного зростання людини, які знаходяться в сучасних роботах українського психолога І. Д. Беха. В них вчений подає концептуальну схему розвитку морального образу “Я” особистості як регулятора її моральної поведінки. За його позицією, саме становлення моральної самосвідомості – це найважливіший полігон, на якому відбувається поєднання в свідомості людини універсальної системи цінностей з системою особистісних цінностей. Для такого поєднання актуалізується внутрішня сутність моральної самосвідомості, її ядро, з яким людина залишається протягом всього життя, – образ морального “Я”. За цим образом “Я” завжди стоїть певна сутнісна реальність, на якій ґрунтується індивідуальність людини. Опредмечують цілісний образ морального “Я” загальнолюдські цінності. В цьому ракурсі моральна цінність визначається як психологічне утворення, яке відтворює значущу для суб’єкта узагальнену сферу довкілля, через ціннісне ставлення до якої він виділяє, усвідомлює і утверджує своє “Я”, в результаті чого дана сфера стає простором його діяльності та життєздійснення. За І. Д. Бехом, будь-яка моральна цінність – це еквівалент моральної якості людини. При цьому, моральна цінність завжди створюється вчинками. Саме вчинок має завершувати “побудову” особистості, оскільки моральні імперативи залишають слід у свідомості не самі по собі, а лише тоді, коли втілюються у відповідні дії, коли стають актами вільного вчинку. Отже, І. Д. Бех ставить і вирішує одну з самих складних та найбільш актуальних для сучасного суспільства проблем – проблему розвитку моральної самосвідомості особистості. Лише морально-духовні досягнення завжди самодостатні й самоціннісні для кожної людини. З позицій особистісно зорієнтованого виховання, запропонованого вченим, в

освітянському просторі вже запроваджений соціокультурний діалог у системі “педагог-дитина”, основою якого є розуміння, прийняття і визнання зростаючої особистості, ціннісне ставлення до неї.

Таким чином, в умовах сучасного суспільства важливою духовною потребою є концентрація уваги фахівців освітянського простору, зокрема представників психологічної науки на питаннях впровадження інноваційних технологій та застосування психологічних механізмів відтворення й закріплення загальнолюдських цінностей у всіх сферах життя і діяльності людей. Падіння моральності в країні, відсутність підпорядкування суб’єктів взаємодій моральним імперативам, а також поступове втрачання людиною моральності як такої, може призвести до деформації особистісних потенціалів, які актуалізують людяність, доброчесність, почуття обов’язку і честі, справедливість та відповідальність. Разом з тим, ціннісні орієнтири психологічної науки на реалізацію складних питань, які пов’язані з розвитком моральності людини, стануть важливим підґрунтям в аспектах морально-духовного становлення як молоді, так і зрілого покоління сучасності.

Л і т е р а т у р а :

1. *Абульханова-Славская К. А.* Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – Москва : Мысль, 2000. – 299 с.
2. *Абульханова К. А.* Субъект и субъектность: проблема определения качеств // Развитие психологии в системе комплексного человекознания / отв. ред. : А. Л. Журавлёв, В. А. Кольцова. Ч. 1. – Москва : Институт психологии РАН, 2012. – С. 49-62.
3. *Бех І. Д.* Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 1. / І. Д. Бех. – Чернівці : Букрек, 2015 – 840 с.
4. *Бех І. Д.* Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 2 / І. Д. Бех. – Чернівці : Букрек, 2015 – 840 с.
5. *Савчин М. В.* Проблема характеру в контексті духовної парадигми психології / М. В. Савчин // Психологія особистості. – 2017. – № 1. – С. 36-43.
6. *Чернобровкіна В. А.* Психологія особистісної свободи : монографія / В. А. Чернобровкіна ; Держ. закл. “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. – Луганськ : ДЗ “ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, 2012. – 487 с.

*А. А. Булда,
професор кафедри педагогіки і психології вищої школи
НПУ імені М. П. Драгоманова,
доктор педагогічних наук, професор
А. С. Корецька
лаборант кафедри правознавства
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

При збереженні національного суверенітету в галузі освіти і його національного розмаїття, інтернаціоналізація освіти є ключовим фактором його трансформації в розвинених країнах в останні десятиліття. Процес інтернаціоналізації неухильно посилюється, його значення зростає, в різних країнах інтернаціоналізація розвивається в різних формах. Поняття інтернаціоналізації в сфері вищої освіти в міжнародній практиці зазвичай включає в себе два аспекти: “внутрішню” інтернаціоналізацію [internationalization at home] і “зовнішню” інтернаціоналізацію або освіту за кордоном.

Інтернаціоналізація освіти включає такі форми міжнародного співробітництва:

- індивідуальна мобільність: мобільність студентів або професорсько-викладацького складу в освітніх цілях;
- мобільність освітніх програм та інституційна мобільність;
- формування нових міжнародних стандартів освітніх програм;
- інтеграція в навчальні програми міжнародного виміру та освітніх стандартів;
- інституційне партнерство, створення стратегічних освітніх альянсів.

Інтернаціоналізація – об’єктивний наслідок глобалізації і одночасно великий ресурс зусиль щодо усунення національної окремішності систем вищої освіти, прогресу суспільного та економічного життя. Вузи стоять перед завданнями підготовки до діяльності в умовах інтегрованих ринків праці і освіти. Ринково орієнтована вища школа потребує змін навчальних програм, скорочення обсягу універсального гуманітарної освіти, посилення професійного, спеціалізованого навчання.

До середини минулого століття міжнародна кооперація у сфері вищої освіти базувалася майже виключно на двосторонніх угодах і індивідуальних контактах. Мобільність студентів обмежувалася потоками між Північною Америкою і Західною Європою, а також колишнім СРСР і його союзниками. Надалі посилюється потік студентів з країн “третього світу” до вищих

навчальних закладів провідних держав. Ростуть обміни студентів США і Європи. Розширюються географічні рамки ринків вищої освіти. Розробляються і здійснюються все більш різноманітні міжнародні освітні програми.

Фактори ІВО еволюціонують. Спочатку вони були пов'язані з завданнями зміцнення культурного взаєморозуміння, прагненнями посилити політичний вплив. Далі більш важливими стають економічні пріоритети. Економічним інтересам підпорядковані політичні, педагогічні та культурні цілі ІВО, які впливають з намірів удосконалювати підготовку людського капіталу. Економічне підґрунтя проявляється все сильніше. Інтеграція вищої освіти виявляється засобом зміцнення економічної конкурентоспроможності країн на світовому ринку.

Головні напрямки інтернаціоналізації вищої освіти орієнтовані на міжнародне співробітництво, об'єднання педагогічних зусиль і ресурсів, вдосконалення освіти за рахунок міжнародного досвіду, забезпечення зайнятості фахівців на ринку праці, формування у випускників якостей і знань, необхідних за межами власної країни.

Говорячи про професійну освіту, ми маємо на увазі сукупність певних знань та відповідних практичних умінь, які знадобляться в процесі роботи в певній галузі. Якісна освіта дає змогу найкращим чином використовувати набуті під час навчання теоретичні знання на практиці в різних сферах трудової діяльності.

В чому ж полягає основна суть професійної освіти? Така освіта гарантує глибоке та всебічне вивчення наукових основ і технології обраної спеціальності. Під час навчального процесу майбутній спеціаліст не лише отримує всі необхідні для подальшої успішної діяльності знання, але й бере участь в процесі формування спеціальних практичних умінь і навичок, які можуть йому знадобитися в обраній сфері діяльності. Крім того викладачі намагаються виховати у своїх студентів певні моральні та естетичні якості, які допоможуть фахівцеві успішно працювати в тій чи іншій галузі трудової діяльності.

Де ж можна здобути таку освіту? Частково професійна освіта здобувається в загальноосвітніх навчальних закладах під час професійної орієнтації школярів, крім того визначенню з майбутньою професією сприяє відвідування факультативних занять та позашкільних гуртків. При цьому основним способом здобуття професійної освіти залишаються професійно-технічні училища та різнопрофільні вищі навчальні заклади усіх типів. Професійно-технічні училища дають змогу отримати середню освіту і одночасно з цим здобути спеціальність. А вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації готують виключно висококваліфіковані кадри у різних

сферах трудової діяльності. Основою професійної освіти є поступова підготовка юної особистості до свого професійного вибору, який має спиратися на її власні знання та павички. А результатом має стати вдале працевлаштування за спеціальністю.

Вища професійна освіта – освіта, що має на меті підготовку і перепідготовку фахівців відповідного рівня, задоволення потреб особи в поглибленні і розширенні освіти на базі середньої (повного) загальної, середньої професійної освіти і що реалізовується в освітніх установах вищої професійної освіти (вищих навчальних закладах).

Процес глобалізації посилює свій вплив на траєкторію розвитку системи вищої освіти кожної країни. Уряди розвинених держав світу розробляють освітні стратегії щодо інтеграції системи освіти певної країни в загальноєвропейський і світовий освітній простір і проваджують їх у практику роботи вищих навчальних закладів. Невпинно зростають і вимоги до кваліфікаційного рівня фахівців. Важливим стають такі характеристики сучасного спеціаліста, як активність, ініціативність, самостійність, висока відповідальність, що неможливо без сформованої іншомовної компетентності на основі фундаментальних знань, які забезпечують мобільність і конкурентоздатність сучасного професіонала. Зокрема зростає потреба в інтернаціоналізації змісту вищої освіти України. Подальші соціально-економічні та політичні зміни в суспільстві, зміцнення державності України, входження її до світового простору вищої освіти неможливі без модернізації вищої освіти в аспектах її інтернаціоналізації. Ретроспективний аналіз нормативно-правової бази системи вищої освіти України в аспектах її інтеграції до європейського та світового освітнього співтовариства, зокрема Національної доктрини розвитку освіти, закону України “Про вищу освіту” та низки інших документів дозволяє дійти висновку про те, що державна освітня політика України спрямована на активну інтеграцію до світового та європейського простору вищої освіти, провідним аспектом якої є інтернаціоналізація. При цьому стратегічним завданням державної освітньої політики України є поглиблення міжнародного співробітництва між вищими навчальними закладами Європи, збільшення кількості науковців, викладачів і студентів, які беруть участь у міжнародних освітніх проектах світових організацій та співтовариств. Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних технологій, забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, модернізації змісту освіти й організації її відповідно до світових тенденцій і вимог ринку праці,

забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвиток державно-громадської моделі управління вищою освітою.

Крім того, у Національній доктрині розвитку визначено провідні освітні установи країни, що сприяють активізації процесу міжнародної академічної мобільності, забезпечують розвиток системи підготовки фахівців для зарубіжних країн, створюють філії вищих навчальних закладів України за кордоном та забезпечують визнання вітчизняних документів про освіту в світі. Ними стали на національному рівні Національна академія педагогічних наук України, на регіональному рівні центральні та місцеві органи управління освітою та на інституційному рівні вищі навчальні заклади.

Головні напрямки інтернаціоналізації вищої освіти орієнтовані на міжнародне співробітництво, об'єднання педагогічних зусиль і ресурсів, вдосконалення освіти за рахунок міжнародного досвіду, забезпечення зайнятості фахівців на ринку праці, формування у випускників якостей і знань, необхідних за межами власної країни.

Інтернаціоналізація вищої освіти проявляється в посиленні мобільності викладачів і розширенні можливостей навчання за кордоном. Інтернаціоналізацію вищої школи живить розширення контактів представників установ освіти з метою діалогу та співпраці. На рубежі ХХ–ХХІ ст. за межами своїх країн навчалось понад 1 млн. Лідером інтернаціоналізації є американські вузи. За даними на 2015 рік, в США навчалось понад 500 тис. іноземних студентів. Інтернаціоналізація вищої освіти у вигляді міжнародних програм наукових досліджень, обмінів викладачами і студентами перетворюють в реальність порівняльну і міжкультурну освіту. Студенти, викладачі, фахівці вищої освіти, опинившись за кордоном, отримують можливість порівнювати вітчизняні та зарубіжні моделі навчання, набувають культурну та інтелектуальну пластичність, розуміння феномену іншого. Вони вчаться розуміти іноземні реалії вищої освіти, що виявляється необхідним для подальшої діяльності.

Очевидно, що процес інтеграції в сфері вищої освіти, як і процес інтернаціоналізації, буде розвиватися, згідно новим завданням, які ставить глобалізаційний світ, набувати все більшого значення і розширювати сферу свого застосування в галузі професійної освіти, що робить цей процес загальносвітовим, а значить, в свою чергу, і глобальним.

Складовою інтеграції є студентська та викладацька мобільність, яка навіть опонентами глобалізації освіти розглядається як безперечний плюс і відмінна можливість поповнити свої знання новітніми європейськими розробками, результатами або напрямками досліджень, підвищити рівень знання іноземної мови, знайти колег, що займаються розробкою схожих проблем, налагодити прямі міжнародні контакти і розширити свій кругозір.

Причому, всі ці принадані сторони, незважаючи на обов'язковість для студентів стажування протягом семестру або року в іншому ВНЗ, ще треба заслужити, так як студент, для відправки в академічне відрядження, повинен показувати певний рівень підготовленості, в тому числі і мовної, щоб гарантувати отримання максимальної освітньої користі від свого стажування за кордоном. Окрім того, щоб її отримати, потрібно висунути і опрацювати проблему, рішення або розширення знань про яку вимагає поїздка до іноземного університету, тобто студент не просто так відправляється подивитися світ, мобільність переслідує в першу чергу академічну мету, хоча, звичайно, треба визнати, що особливою суворістю її контроль зазвичай не відрізняється, тим не менш, він є, і мінімальні вимоги повинні бути студентом виконані.

Актуальною проблемою сучасної вітчизняної педагогічної науки та освіти є визначення проблем і перспектив її інтеграції в європейський науковий і освітній простір. Інтернаціоналізація вищої педагогічної освіти - це посилення міжнародної складової в діяльності українських ВНЗ. Основними її складовими є: розвиток міжнародної співпраці через програми академічного обміну (академічна мобільність студентів та викладачів), спрощення процедури визнання документів про освіту, розвиток програм для навчання іноземних студентів, розвиток міжнародної співпраці в науковій і дослідницькій сферах. Закон України "Про вищу освіту" містить важливі правові норми, які декларують і регулюють міжнародне співробітництво.

Важливим фактором для розробки аксіологічної платформи підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття стала Педагогічна Конституція Європи. У травні 2013 року у старовинному німецькому місті Франкфурт-на-Майні відбувся Другий форум ректорів педагогічних університетів Європи, де була прийнята "Педагогічна Конституція Європи". Цей документ встановлює принципи узгодженої трансуніверситетської політики, регламентує педагогічну діяльність та визначає загальний механізм підготовки педагогічних кадрів. На його основі ми маємо намір готувати вчителя, який виховає нові покоління європейців, здатних жити у спільному Європейському Домі у повазі, порозумінні і співпраці на основі таких загальнолюдських цінностей, як демократія і права людини, миролюбство і екологічна безпека, солідарність тощо.

Нині європейські країни пропонують розмаїття моделей здійснення такої підготовки вчителя як за змістом, так і за формою. Об'єднавчі освітні процеси, що відбуваються в сучасній Європі, спонукають до пошуку спільних засад складної архітектури професійної підготовки педагогів. Педагогічна Конституція Європи передбачає визначення єдиної ціннісної та методологічної платформи підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи

XXI ст. Документ також висвітлює основні параметри педагогічної освіти, як принципи її розвитку, зміст, умови, очікувані результати реалізації. Провідними із сформульованих цінностей стали: людиноцентризм, толерантність, миролюбство, екологічна безпека, дотримання прав людини, солідарність. Підготовка педагогів за єдиною шкалою загальнолюдських цінностей й з урахуванням національних особливостей є тим головним фактором, навколо якого мають здійснюватись модернізаційні та інноваційні процеси педагогічної освіти в сучасному європейському просторі. Європейський вчитель покликаний знайти відповіді на виклики епохи й сприяти входженню учнівської і студентської аудиторії в лоно прогресу наукового знання, високої культури, соціально-практичного досвіду поколінь, загальнолюдських соціокультурних цінностей, духу гуманізму і людинолюбства [1].

Інтернаціоналізація вищої педагогічної освіти розглядається як об'єктивний наслідок глобалізації і великий ресурс зусиль щодо усунення національної окремішності систем вищої освіти, прогресу суспільного та економічного життя. Інтернаціоналізація вищої освіти – вірна ознака радикальних суспільних змін. Вивчення ІВО дозволяє прогнозувати зміни в структурі, змісті, управлінні, фінансуванні вищої освіти. Інтернаціоналізація – зрима межа посилення світової взаємозалежності в сфері освіти і інструментів гармонізації подібної взаємозалежності.

Необхідний порівняльний аналіз основних чинників інтеграції вищої освіти. Фактори розподілені на чотири основні групи: економічні, політичні, культурні, педагогічні. Економічні чинники пов'язані як з прямими фінансовими вигодами (доходами від справляння плати за навчання іноземців), а також непрямими економічними вигодами, перш за все підвищенням кваліфікації випускників вузів як умовою економічного прогресу. Політичні чинники визначені геополітичними інтересами, питаннями безпеки, ідеологічного впливу і т.д. Культурні фактори зумовлені важливістю міжкультурного діалогу. Педагогічні чинники впливають на функції і зміст інтернаціоналізації вищої освіти. Інтернет, можливості дистанційного навчання, інформатизаційний бум, різке зростання соціальної динаміки і зміна соціокультурного контексту ламають традиційні уявлення про процес отримання і засвоєння знання. Так звані масові відкриті онлайн курси (МООС), інтернаціоналізація вищої освіти, студентська та викладацька мобільність тощо генерують потребу у переосмисленні відповідей, які сфера освіти здатна надати викликам сьогодення [2].

Актуальність “Педагогічної Конституції Європи” полягає у доповненні переліку міжнародних документів у сфері вищої освіти документом, який інтегрує уявлення про основи педагогічної підготовки сучасного вчителя.

Текс Конституції складається з преамбули, 10 розділів і прикінцевих положень. В змісті розділів Конституції окреслені: загальні положення, педагогічна освіта в Європейському просторі, філософсько-методологічні принципи педагогічної освіти, ціннісна платформа педагогічної освіти, зміст педагогічної освіти в контексті глобалізованого світу, основні компетентності Європейського вчителя, основні педагогічні стратегії та педагогічна технології, практика в системі підготовки нового вчителя та його академічна мобільність [3].

Сьогодні ведеться доволі жвава наукова дискусія щодо того, як впливає інтернаціоналізація вищої освіти на інтеграційні процеси, які форми її прояву та впливу на вітчизняні ВНЗ? Світова наукова спільнота виокремлює різні підходи до визначення поняття інтернаціоналізації освіти. Часто інтернаціоналізація розглядається як “процес впровадження міжнародного аспекту дослідницької, освітньої та обслуговуючої функції вищої освіти”. Досліджуючи суть інтернаціоналізації, дослідники вказують, що інтернаціоналізація далеко не новий термін, хоча у сфері освіти він почав використовуватися тільки з початку 1980-х років. Інтернаціоналізація освіти супроводжується посиленням міжнародної складової розвитку її окремих елементів – національних, регіональних, освітніх систем. В процесі інтернаціоналізації відбувається формування нового міжнародного освітнього середовища, де в найбільш ефективних формах могли б реалізуватися національні інтереси учасників, які діють в ньому, і можуть долучитися до загального пошуку вирішення проблем, які мають життєво важливе значення для людської цивілізації в цілому [4].

Таким чином, “Педагогічна Конституція Європи” змінює історичну місію сучасного вчителя. Адже майбутнє кожного народу, країни і співдружність народів значною мірою залежать від якісної підготовки майбутніх педагогів, які мають внести в середовище поколінь благородні ідеї і цінності. Бездуховність руйнує, духовність – окрилює, стверджує, надихає на творчість. Учитель має протиставити бездуховності систему цінностей, які звеличують людину, повертають її до дійсної культури, спонукають до співпраці. Об’єднавчі освітні процеси, що відбуваються в сучасній Європі, спонукають до пошуку спільних засад складної архітектури професійної підготовки педагогів. Педагогічна Конституція Європи передбачає визначення єдиної ціннісної та методологічної платформи підготовки нового учителя для об’єднаної Європи XXI ст.

Література:

1. *Андрущенко В.* Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір / В. П. Андрущенко, Т. В. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – Київ : МП Леся, 2014. – 460 с.

-
2. *Семенець Ю. О.* Інтернаціоналізація вищої освіти: у пошуках перспектив вдосконалення стратегії провідних Українських ВНЗ / Ю. О. Семенець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Випуск 14, ч. 2, 2017.
 3. Педагогіка вищої школи / В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, І. С. Волощук та ін.; за ред. В. Г. Кременя, В. П. Андрущенка, В. І. Лугового. – Київ : Педагогічна думка. – 2009. – 256 с.
 4. *Рашкевич Ю. М.* Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія / Ю. М. Рашкевич. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 460 с. – 168 с.
 5. *Андрусишин Б. І., Гуз А. М.* Методика викладання шкільного курсу “Основи правознавства”: підручник / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз. – Київ : Знання, 2008. – 301 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

*Р. В. Губань,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства
НПУ імені М. П. Драгоманова*

Б. І. АНДРУСИШИН ЯК ОРГАНІЗАТОР ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПРАВОЗНАВСТВА В НПУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Питання гуманітарної безпеки в умовах гібридної війни набуває особливої актуальності, оскільки “гібридність” війни означає те, що бажаний результат супротивником досягається не шляхом військового зіткнення двох армій, як при традиційному конфлікті, а насамперед іншими засобами, які сіють хаос і зневіру серед населення супротивника. Очевидно, саме тому у рекомендаційному примірному переліку напрямів досліджень в межах спеціальності 081 “Право”, за якими проводиться захист дисертацій у предметному напрямі досліджень “право національної безпеки” окремо як сфера досліджень виділяється “правове забезпечення національної безпеки у гуманітарній сфері” [1]. Держава вказує науковцям пріоритетні шляхи наукового пошуку. Однак чи можна говорити про гуманітарну безпеку, коли громадяни будуть мати лише мізерні знання про свої права та обов’язки? Однак для початку потрібно з’ясувати рівень правових знань населення, а також джерело їх отримання. Що каже з цього приводу соціологія?

У масштабному соціологічному дослідженні у сфері прав людини “Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження” [2] (проведене Фондом “Демократичні ініціативи” ім. Ілька Кучеріва за підтримки Програми розвитку ООН в Україні та за ініціативою Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і громадської організації “Центр інформації про права людини”) йдеться про те, що більшість українців не розуміє, що таке “права людини”. Очевидно, однією з

причин такої ситуації є те, що $\frac{3}{4}$ опитаних громадян країни джерелом інформації про права людини та способи їх захисту вважають телебачення. Натомість лише 14,7% опитаних вказали, що знання про права людини вони здобувають у школі чи вищому навчальному закладі. Ймовірно, що саме ця інформація спонукала Міністерство освіти і науки України у грудні 2017 р. утворити робочу групу з розроблення Загальнодержавної програми освіти у сфері прав людини. На початку 2018 р. розроблений групою проект концепції був винесений МОН на громадське обговорення. У цьому документі констатується, що загальною проблемою для України є низький рівень поінформованості громадськості про права людини та основоположні свободи, механізми їх захисту, а однією з головних причин цієї проблеми є, з точки зору розробників концепції, відсутність офіційної моделі безперервної системи освіти у сфері прав людини в Україні. Крім того, у документі відзначається, що бракує визначеної й системної політики щодо професійної підготовки і навчання педагогічних кадрів у сфері прав людини. Наголошується, що головним викликом для надання педагогічними колективами освіти у сфері прав людини є відсутність належної фахової підготовки у переважній більшості вчителів. Стратегічною метою визначається забезпечення системної підготовки і підтримки освіти у сфері прав людини педагогів та керівників закладів освіти. Відзначається, що система підготовки педагогів має включати навчання прав людини. З огляду на це, передбачається розроблення/укладання та “пілотування” навчальних програм курсів/спекурсів з освіти у сфері прав людини для підготовки педагогічних працівників у вищих навчальних закладах (бакалаври/магістри).

Проаналізувавши концепцію, можна дійти висновку, що загалом діагноз щодо рівня освіти в сфері прав людини поставлений вірно. Однак у процесі реалізації поставлених завдань виникає низка проблем. Ми розглянемо лише одну з них – проблему підготовки кадрів, які мають викладати в школах навчальні курси з прав людини та основ правознавства.

Документом, який регулює формування та розміщення державного замовлення на підготовку вчителів за предметними спеціалізаціями є наказ МОН “Про затвердження Переліку предметних спеціальностей спеціальності 014 “Середня освіта (за предметними спеціальностями)”, за якими здійснюється формування і розміщення державного замовлення та поєднання спеціальностей (предметних спеціальностей) в системі підготовки педагогічних кадрів” [3] № 506 від 12 травня 2016 р. Відповідно до нього встановлювалося 15 предметних спеціальностей, за якими здійснювалося формування та розміщення державного замовлення (після внесення змін до наказу їх залишилося 14). Однак серед цього переліку немає “Правознавства”. Це означає, що держава не фінансує підготовку вчителя з

цього предмета. Отже, логічно постає запитання: хто в новій українській школі має викладати цю важливу галузь знань? Як засвідчує досвід, предмети, на які програма відводить мало годин, доручають викладати вчителям інших предметів, обсяг курсів яких теж не є значним з тим, щоб вчителі могли отримати більше навантаження і, відповідно, платню – тобто вчителям образотворчого мистецтва, трудового навчання та технологій та ін. Чи можна у такому разі сподіватися на якісне викладання курсів правознавчого спрямування? Питання, очевидно, риторичне.

Отже, викладацька спільнота має ставити це питання, артикулювати його як перед суспільством так і перед органами державної влади, зокрема, і перед МОН. В цьому аспекті можна назвати проявом громадянської позиції декана факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Б. І. Андрусишина виступити в спеціалізованих друкованих засобах масової інформації з цією проблемою, а також з можливими варіантами її вирішення.

Варіант 1. Внести зміни до наказу МОН № 506 від 12.05.2016 р. і перелік предметних спеціальностей спеціальності 014 “Середня освіта (за предметними спеціальностями)”, за якими здійснюється формування та розміщення державного замовлення доповнити спеціальністю “014.16 Середня освіта (Правознавство)”. Варіант 2. Поєднати дві предметні спеціальності при формуванні та розміщенні державного замовлення, наприклад, “014.03 “Середня освіта (історія та правознавство)”. (Як це, приміром, здійснено щодо спеціальності “014.14 Середня освіта (Здоров’я людини), коли відповідно до наказу МОН № 1368 від 12.10.2017 р. позицію “014.14 Середня освіта (Здоров’я людини)” було вилучено, натомість позицію “014.05” після слова “Біологія” було доповнено словами “та здоров’я людини”) [4].

Залишається побажати Б. І. Андрусишину, щоб його пропозиції були почуті і втілені в життя, а українська школа отримала кваліфікованого вчителя правознавства.

Література:

1. Наказ Міністерства освіти і науки України №1477 від 28.12.2018 р. Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 “Право” [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-ta-opisu-predmetnih-napryamiv-doslidzen-v-mezhah-specialnosti-081-pravo>
2. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський [та ін.] ; під заг. ред. Т. Печончик. – Київ, 2017. – 308 с.
3. Наказ Міністерства освіти і науки України МОН “Про затвердження Переліку предметних спеціальностей спеціальності 014 “Середня освіта (за предметними спеціальностями)”, за якими здійснюється формування і розміщення державного замовлення та поєднання

спеціальностей (предметних спеціальностей) в системі підготовки педагогічних кадрів” № 506 від 12 травня 2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0798-16>

4. Андрусишин Богдан, Губань Радим. Нова українська школа і права людини / Богдан Андрусишин, Радим Губань // Освіта. – 2018. – № 22-23. – С. 5.

*А. М. Гуз,
доктор історичних наук, професор*

КОРИФЕЙ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА*

Основою кожного закладу вищої освіти є освітнє середовище, яке формують його науково-педагогічні працівники. А саме освітнє середовище є основою для освітнього процесу студентів. Яскравим представником освітнього середовища НПУ Драгоманова вже не одне десятиліття є доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії історичних наук, АН ВШ України, член-кореспондент Української академії політичних наук Богдан Іванович Андрусишин.

Наприкінці 90-х років ХХ ст., працюючи в НПУ імені М. П. Драгоманова, авторові цієї статті пощастило стати свідком і до деякої міри учасником становлення нової наукової школи – методики викладання правознавства. Саме Богдан Іванович очолив формування цієї школи.

У межах цієї наукової школи досліджуються такі основні проблеми методики викладання правознавства:

- методика викладання правознавства у школі;
- становлення та розвиток шкільної правової освіти;
- методики викладання правознавства у вищому навчальному закладі;
- концептуальні засади безперервної правової освіти України;
- моделі правової освіти в Україні та в пострадянських країнах;
- проблеми підготовки педагогів-юристів для викладання правознавства у школі та вищому навчальному закладі;
- державна політика у сфері правової освіти;
- юридична педагогіка.

Політичні й економічні процеси та зрушення в житті нашої держави зумовили зміну шкали цінностей та переоцінку пріоритетів суспільного

* Матеріали опубліковано в: Богдан Іванович Андрусишин : біобібліографічний покажчик до 60-річчя від дня народження і 45-річчя педагогічної і наукової діяльності / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Факультет політології та права ; упоряд. Н. І. Тарасова, Т. М. Галенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 221 с., портрети. – (Серія : “Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова”).

світосприйняття. На перший план на початку ХХІ століття вийшла людина, її права та внутрішній, духовний світ. Важлива роль у такій трансформації суспільства належить правовій освіті, яка формує правову культуру та правосвідомість молоді, перетворюючи ідеали добра, законності та справедливості в мотиваційні чинники їхньої поведінки. Активна законотворча діяльність в Україні, впровадження на рівні держави соціальних і економічних програм і новітніх технологій, реформування й удосконалення системи державних органів, спрямоване на дотримання принципів верховенства права, відповідальності держави та її апарату перед людиною і громадянином за свою діяльність, вимагають від молоді людини набуття певної суми знань, теоретичних і практичних навичок, прояву власної громадянської позиції.

Одним із основних завдань правової освіти в Україні є формування правової освіченості молоді, її здатності керуватися правовими знаннями в координатах мінливого сучасного суспільного життя, вміння діяти відповідно до вимог права і закону.

Науково-методичним забезпеченням вузівської та шкільної правової освіти й займаються представники цієї наукової школи.

Діяльність наукової школи направлена також на методичне забезпечення та реалізацію заходів подальшого створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок їх застосування, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначення основних напрямів правоосвітньої діяльності у середніх та вищих навчальних закладах.

У 90-х роках ХХ ст. наш провідний педагогічний заклад вищої освіти розпочав підготовку фахівців-юристів. Навчально-методична база підготовки таких фахівців в державі вже існувала. Адже на початку ХХІ століття понад 200 навчальних закладів вищої освіти здійснювали підготовку юристів.

Богдан Іванович неодноразово на засіданнях кафедри, в роботі з аспірантами та науково-педагогічними працівниками Інституту політології і права, на засіданнях галузевої комісії МОН України підкреслював, що саме наш навчальний заклад має підготувати не лише юриста, а справжнього викладача права. Оскільки основи правових знань формуються в загальноосвітніх закладах, то подолати правовий нігілізм молоді має викладач права, вчитель правознавства. Так, у навчальному плані підготовки фахівців з'явилися навчальні дисципліни "Методика викладання правознавства в школі" та "Методика викладання правознавства у вищому навчальному закладі". Під його керівництвом вперше були підготовлені креативні, новаторські авторські навчальні програми цих навчальних дисциплін, захищені магістерські та дисертаційні дослідження. На початку

XXI століття Б. Андрусишин розгорнув активну роботу над навчально-методичним забезпечення методики викладання правознавства. Під його керівництвом підготовлено науково-дослідні роботи [1], курси лекцій [2], підручники [3], навальні посібники [4], понад 100 наукових статей у фахових наукових виданнях України [5], монографії [6], виступи на міжнародних конференціях [7]. У цих та інших працях професору Андрусишину та представникам його наукової школи вдалося: упровадити новітні інформаційні технології викладання курсу “Основи правознавства” у вищих навчальних закладах України для всіх спеціальностей; запровадити сучасну методику викладання правознавства у контексті організації навчального процесу за кредитно-модульною системою; обґрунтувати методи стимулювання навчальної діяльності, принципи та прийоми активізації навчально-пізнавальної діяльності з правознавства студентами різних спеціальностей; розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення педагогічної майстерності науково-педагогічних працівників, які здійснюють викладання курсу правознавства, розробити та впровадити в освітній процес методи та форм активного навчання при вивченні правознавства; розробити концепцію та програму навчального курсу “Методика викладання правознавства у вищому навчальному закладі”, яка враховує компетентнісний підхід до підготовки фахівця, краще впливає на активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів, на отримання знань студентами при вивченні вузівського курсу правознавства, на удосконалення та модернізацію системи правової підготовки у вищому навчальному закладі, та багато іншого.

Усі ці надбання знайшли втілення в освітньому процесі не лише НПУ імені М. Драгоманова, а й усіх вишах нашої країни. Навчальні та наукові праці з методики викладання правознавства отримали схвальні відгуки науковців, вчителів загальноосвітніх навчальних закладів нашої держави. Їх постійно цитують у світових науковометричних виданнях.

Я вдячний долі, що понад 20 років працюю під керівництвом шанованого професора Б. І. Андрусишина і є представником його наукової школи.

Упевнений, що Богдан Іванович стане вихователем і натхненником ще не одного покоління вітчизняних педагогів та юристів.

Л і т е р а т у р а :

1. *Андрусишин Б. І.* Концептуальні засади формування правових знань у студентів вищих навчальних закладів. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова 2010 / Державний реєстраційний номер РК 0109U001263. УДК 378.147:340.115. – 135 с. ; Андрусишин Б. І. Концептуальні засади викладання навчальної дисципліни “Права людини” в загальноосвітніх навчальних закладах України. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова 2011 / Державний реєстраційний номер РК 0111U000354 УДК 378.147:340. – 150 с.

2. *Андрусишин Б. І.* Методика викладання шкільного курсу “Основи правознавства”: курс лекцій / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз. – Київ : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 162 с.
3. *Андрусишин Б. І.* Методика викладання шкільного курсу “Основи правознавства”: підручник / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз. – Київ : Видавництво Знання, 2008. – 301 с.
4. *Андрусишин Б. І.* Методика викладання правознавства у вищому навчальному закладі : навчальний посібник / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз, Ю. С. Шемшученка. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 241 с.
5. *Андрусишин Б. І.* Еволюція шкільної правової освіти в Україні / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право. – 2007. – Випуск 5. – С. 99-111 ; Андрусишин Б. І. Учитель правознавства в структурі шкільного педагогічного колективу / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз // Юридичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 75-76.
6. *Андрусишин Б. І.* Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – 361 с.
7. *Андрусишин Б. І.* Форми та методи формування правових знань у студентів вищих навчальних закладів у процесі вивчення вузівського курсу правознавства / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз // П'яті юридичні читання. Проблеми верховенства права : теорія і практика : матеріали Міжнародної наукової конференції 23-24 квітня 2009 року. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. – С. 362-364; Андрусишин Б. І. Запровадження практично-орієнтованих форм навчання при підготовці юристів у ВНЗ / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз // Одинадцяті юридичні читання. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи : матеріали Міжнародної наукової конференції 21-22 травня 2015 року – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – С. 249-251.

*В. М. Синьов,
доктор педагогічних наук, професор
академік НАПН України,
Заслужений юрист України,
почесний декан факультету спеціальної та
інклюзивної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова
Бистров А. Є.
аспірант НПУ імені М. П. Драгоманова*

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО СХВАЛЕНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЯК ПРОФІЛАКТИКА ЇХ ВІКТИМІЗАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Формування соціально схваленої поведінки у підлітків з інтелектуальними порушеннями – одне з пріоритетних завдань спеціальної та інклюзивної освіти. Адже саме набуття навичок міжособистісного спілкування та соціально схваленої поведінки надає

можливість досягнути основної мети спеціальної освіти дітей з порушеннями інтелекту – їх успішної соціалізації у суспільстві [2, с. 17-23; 3].

Для повноцінного розвитку соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями необхідно створювати спеціальні корекційно-виховні умови, які сприяли б розвитку активної, всебічно розвинутої, соціально адаптованої особистості, готової до життя, яка володіє навиками соціально схваленої поведінки, вміє спілкуватися з оточуючими, здатна до спільної діяльності в колективі.

У загальній та спеціальній педагогіці та психології окремі вчені розглядають, на нашу думку, цікаві ідеї, які можна використовувати при створенні системи формування соціально схваленої поведінки у підлітків з інтелектуальними порушеннями (Е. Альбрехт, Ю. Бистрова, Л. Виготський, О. Гаврилов, Г. Запрягаєв, Л. Канішевська, В. Коваленко, О. Лічко, І. Матющенко, С. Миронова, С. Мнухін, М. Певзнер, Л. Руденко, О. Сєверов, В. Синьов, Г. Сухарева, О. Фрейєров, О. Хохліна, Л. Шипіцина, Д. Шульженко та ін.).

Концепції соціально-психологічних особливостей соціалізації як процесу активного засвоєння індивідом соціальних норм, зразків поведінки вивчали В. Андрущенко, І. Бех, Ю. Бистрова, Н. Коломінський, В. Коваленко, О. Проскурняк, Л. Руденко, В. Синьов, Є. Синьова, М. Супрун, Л. Фомічова, Д. Шульженко та ін.

Дослідженнями міжособистісних стосунків людини з інтелектуальними порушеннями займалися І. Бех, В. Вярнен, Л. Даргевичене, Г. Дульнев, В. Кащенко, Н. Коломінський, М. Матвєєва та інші. У корекційній педагогіці та психології вивчалася проблема соціальної поведінки дитини з порушеннями інтелектуального розвитку, а також різнобічні питання виховання таких дітей (А. Белкін, В. Бондар, А. Висоцька, Т. Власова, Г. Дульнев, І. Єременко, А. Капустін, С. Конопляста, А. Корнієнко, В. Липа, М. Матвєєва, С. Миронова, М. Певзнер, В. Синьов, С. Федоренко, О. Хохліна).

Схильність підлітків до віктимної поведінки у випадку нормотипового психофізичного розвитку вивчали О. Андроннікова, С. Гарькавець, В. Медведєв, Н. Морозова, О. Романенко, характеризуючи її як різновид девіантної. Віктимна поведінка визначається нами як поведінка, що сприяє становленню жертви. Головна ознака віктимної поведінки – це здійснення певних дій або бездіяльність, які сприяють тому, що людина опиняється в ролі постраждалої, у ролі жертви.

В рамках нашого дослідження ми розглядаємо підлітка та його віктимну поведінку не тільки в аспекті скоєного злочину, але також в аспекті цькування (булінгу), конфліктів в середовищі однолітків.

Але аналіз науково-літературних джерел, а також досвіду спеціальних шкіл показав, що практична діяльність корекційних педагогів щодо комплексного підходу в формуванні соціально схваленої поведінки, корекції чинників віктимізації підлітків як теоретично, так і методично забезпечена недостатньо.

Мета статті – зазначити основні складові соціально схваленої поведінки та науково обґрунтувати специфіку корекційного впливу на подолання віктимної поведінки підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Процес формування соціально схваленої поведінки – застосування м'яких технологій у сфері міжособистісних стосунків, комунікативної та спільної діяльності – не можна розглядати як звичайну систему корекційної роботи з формування певних знань, умінь і навичок. Багато в чому успішність його реалізації залежить від індивідуальних особливостей підлітків (інтелектуального, емоційного й особистісного розвитку; системи цінностей і потреб, що склалися під впливом сім'ї, навчального закладу тощо) [1; 4; 5]. Тому в дослідженні нами було визначено основні складові формування соціально схваленої підлітка з інтелектуальними порушеннями, а саме:

- розвиток соціальної активності, що виявляється в спільній діяльності й міжособистісному спілкуванні;
- розвиток спрямованості на однолітків – вибір друзів, міжособистісне спілкування;
- розвиток соціального сприйняття, об'єктивна оцінка ситуацій, чітке усвідомлення своїх цілей і потреб, поглядів опонента в конфлікті;
- формування кооперативних дій, співпраці;
- розвиток емоційної сфери.

На нашу думку, корекційний вплив має бути спрямований окремо на кожен складову. Виходячи із загальної мети дослідження, а також з урахуванням виділених складових, було визначено такі завдання експериментальної корекційної роботи [5]:

- розвиток емоційної сфери, зміни на цій основі окремих особистісних настанов, посилення соціальної спрямованості поведінки підлітків з інтелектуальними порушеннями;
- навчання вмінню розрізнення, аналізу, усвідомлення та вирішення різних типів соціальних ситуацій;
- формування адекватних способів реагування на конфліктні ситуації;
- закріплення навичок переносу моделей соціальних відносин, продуктивних стратегій поведінки в практику реального спілкування;
- надання психологічної консультативної допомоги вчителям під час організації навчально-виховного процесу з використанням способів

попередження чи продуктивного вирішення конфліктів при роботі з підлітками;

– організація сімейних консультацій психолога один раз на місяць і спільної роботи шкільної психологічної служби з центрами родини та молоді й соціальними службами з формування соціальних компетенцій в родині підлітків.

Система корекційної роботи передбачала також діагностику міжособистісних стосунків, виявлення спільної діяльності та соціально нормативної поведінки підлітків з інтелектуальними порушеннями, здійснення корекційного впливу на підлітків та отримання зворотного зв'язку щодо його результатів.

Корекційна робота велася в трьох напрямках з урахуванням компонентів розвитку особистості та включала в себе психокорекційну програму спеціальних занять-кроків з формування та розвитку навичок соціальної взаємодії та соціально схваленої поведінки. Основним для психокорекційної програми є підхід, який має на увазі створення можливостей для отримання підлітком з інтелектуальними порушеннями певного соціального досвіду поведінки в колективі. Як засоби психолого-педагогічного впливу на заняттях використовувалися ігри та вправи, при цьому важливим було їх обговорення, у процесі чого учні намагались побачити альтернативні, більш ефективні варіанти вирішення різних життєвих ситуацій. Для того, щоб оптимально реалізувати поставлені завдання, ця програма, що складається з 10 психокорекційних занять, була поділена на три етапи.

Таким чином, нами визначено основні складові, що впливають на формування соціально схваленої поведінки та є складової профілактики віктимізації підлітків з інтелектуальними порушеннями – вміння будувати міжособистісні стосунки, володіти спільною діяльністю, нормами поведінки, спілкування у суспільстві, розвиток та корекція емоційної сфери та ін. Отже, подальші наші наукові дослідження будуть спрямовані на визначення напрямків профілактики складових віктимної поведінки, а також з'ясування конкретних методів її корекції у підлітків з інтелектуальними порушеннями з урахуванням їх індивідуально-особистісних якостей.

Л і т е р а т у р а :

1. *Канішевська Л. В.* Формування життєвої компетентності вихованців у закладах інтернатного типу : наук.-метод. посіб. – Київ : Пед. думка, 2007. – 172 с.
2. *Синьов В. М.* Основи теорії виховання : навч.-метод. посіб. / В. М. Синьов, О. І. Пометун, В. І. Кривуша, М. О. Супрун. – Київ : РВ КІВС, 2000. – 140 с.
3. *Синёв В. Н.* Особенности воспитания социально-нормативного поведения учащихся вспомогательной школы. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе / под ред. В. В. Воронковой. – Москва, 1994. – С. 278-297.

-
4. *Славіна Н. С. Мельник Л. П.* Психологічне дослідження підлітків з девіантною поведінкою. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми / Н. С. Славіна, Л. П. Мельник. – 2013. – Вип. 35. – С. 58-61.
 5. *Утьосов Я. А.* Змістові основи соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 11. / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори – 2006”, 2018. – С. 53-59.

*М. І. Чабайовська,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови
та методики навчання факультету педагогіки і психології
НПУ імені М. П. Драгоманова*

НАВЧАЛЬНО МЕТОДИЧНИЙ ПРОЕКТ “Я ЛЮБЛЮ УКРАЇНУ” У КОНТЕКСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ “НОВА ШКОЛА”

Нова українська школа повинна забезпечувати розвиток особистості кожного здобувача освіти, яка б мала гуманістичні й демократичні ціннісні орієнтири та була б здатна свідомо діяти в головних сферах життя суспільства. “На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність” формування національно-культурної ідентичності, посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді [2].

Формування почуття патріотизму, свідомості активного громадянина, котрий володіє політичною культурою, критичним мисленням визначено одним із головних завдань системи освіти та виховання.

Згідно з Указом Президента України від 13 жовтня 2015 року затверджено такі державні документи, як: “Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки” та “Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді”.

У “Стратегії...” йдеться про те, що “... національно-патріотичне виховання має набути характеру системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, навчальних закладів, інститутів громадянського суспільства, громадян з формування в людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй державі” [3].

“На сучасному етапі розвитку Української держави виникає необхідність здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового

українця, що діє на основі національних та європейських цінностей”, – указано в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді [2].

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема створення освітнього середовища, що сприяло б здійсненню національно-патріотичного виховання дітей та молоді, зокрема й учнів початкових класів. Тому в перелік варіативних програм для початкової школи введено курс українознавства за вибором “Я люблю Україну”. Йдеться про українознавство як новий навчальний предмет за вибором “Я люблю Україну” для 1-4 класів. Його слід розглядати як один з аспектів оновлення варіативної складової навчального плану для початкової ланки освіти.

Теоретико-методологічну основу проекту складають наукові праці українських учених. Проблема патріотизму, сутності патріотичної свідомості, національно-патріотичного виховання знайшла своє відображення в дослідженнях: філософів та істориків (В. Андрущенко, Б. Андрусишин, В. Бичко, Л. Буєва, О. Забужко, І. Надольний, Л. Сохань, І. Стогній, В. Шинкарук та ін.); психологів (І. Бех, А. Богуш, М. Боришевський, Л. Долинська, О. Киричук, В. Котирло, Ю. Трофімов, О. Роменець та ін.); педагогів (В. Бондар, О. Захаренко, А. Дем'янчук, П. Кононенко, О. Матвієнко, О. Мороз, І. Ткаченко, О. Рудницька, В. Фарфоровський, Т. Шашло, М. Шкіль, М. Ярмаченко та ін.).

“Наукова новизна і теоретичне обґрунтування проекту полягають у:

– створенні інноваційної моделі курсу українознавства за вибором “Я люблю Україну” з метою формування національно-культурної ідентичності особистості молодшого школяра;

– розробці змісту та ефективної методики, спрямованих на реалізацію національно-патріотичного виховання учнів 1-4 класів” [4, с. 95].

На допомогу вчителю та учням для вивчення рекомендованого предмета уже підготовлено такі матеріали:

1. Навчальна програма з курсу українознавства за вибором “Я люблю Україну” для учнів 1-4 класів (М. І. Чабайовська, Н. М. Омельченко, М. І. Кальчук): схвалена комісією з педагогіки та методики початкового навчання Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (лист № 2.1/12-Г-120 від 28.03.2016 р.) [5].

2. Комплект інтегрованих посібників-зошитів “Я люблю Україну” для учнів

1-4 класів закладів загальної середньої освіти (автори: М. І. Чабайовська, Н. М. Омельченко, В. В. Синільник): схвалено комісією з педагогіки та методики початкового навчання Науково-методичної ради з питань освіти

Міністерства освіти і науки України для використання в загальноосвітніх навчальних закладах (лист № 21/12 - Г-419 від 29.06.2016 р.) [6-9].

3. Електронний освітній продукт (ЕОП) “Я люблю Україну” для 1-4 класів (автори: М. І. Чабайовська, Л. В. Мельник); матеріал його автори розглядають як доповнення змісту посібників-зошитів з пропонованого курсу.

4. Комплект методичних посібників для вчителя “Я люблю Україну” для 2-4 класів (автори: М. І. Чабайовська, Н. М. Омельченко, В. В. Синільник); у них запропоновано методичні рекомендації щодо роботи із посібниками-зошитами з курсу українознавства за вибором “Я люблю Україну” для 2-4 класів, завдання з відповідями, додаткові матеріали, які доповнюють зміст уроків [10-12].

“Мета курсу українознавства за вибором “Я люблю Україну” полягає у формуванні таких компетентностей молодших школярів:

– ключових (міждисциплінарних) – соціальної і громадянської (спрямовується на засвоєння соціального досвіду, який охоплює загальнолюдські, загальнокультурні і національні цінності; набуття громадянських якостей, навичок співжиття і співпраці в суспільстві відповідно до соціальних норм і правил); комунікативної (здатність успішно користуватися усно й письмово українською мовою в спілкуванні з іншими людьми); уміння вчитися (сформованість умінь учня організувати і контролювати свою навчальну діяльність);

– предметних – соціокультурної компетентності, що передбачає їх загальнокультурний розвиток і підготовку до життєдіяльності в українському соціумі на основі українознавчого компонента змісту освіти, який ґрунтується на ознайомленні учнів початкових класів із Україною як своєю державою, сторінками її історії, культурою українського народу та її особливостями в різних регіонах, релігією, традиціями і звичаями, національними формулами мовленнєвого етикету, малими українськими фольклорними формами, – для збереження нації і державності загалом.

На основі визначеної мети розроблено і обґрунтовано наступні завдання курсу:

– виховання в учнів початкових класів високої патріотичної свідомості, почуття вірності та любові до Батьківщини, готовності до виконання громадянського і конституційного обов’язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави;

– утвердження в свідомості і почуттях особистості молодшого школяра патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;

-
- виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки;
 - усвідомлення досягнень українського народу, його інтелектуальних і духовних надбань;
 - виховання почуття любові до української мови як мови державної, потреби її вивчати та спілкуватися нею;
 - формування толерантного ставлення до інших народів, їхніх мов, культур і традицій;
 - культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи тощо [5, с. 39].

Зміст курсу структуровано з урахуванням спірально-концентричного принципу за такими розділами: “Україна – наша держава”; “Національні символи України”; “Матеріальна культура українців”; “Духовна культура українців”.

Тут подано матеріал для ознайомлення учнів початкових класів із Україною як державою, сторінками історії і сьогодення, традиціями і звичаями, культурою українського народу та її особливостями в різних регіонах, усною народною творчістю, національним мовленнєвим етикетом. Це “допоможе вчителю донести до них найважливіші істини: гордитися тим, що наша Батьківщина мала славні періоди історії, справді легендарних героїв, мужньо пережила найважчі випробування і не скорилася; пишатися тим, що Україна ніколи не поневолювала інші народи, а лише захищала себе від ласих на чуже добро завойовників; бути гідними своїх предків, берегти волю і незалежність України, поважати свій народ і його мелодійну мову” [10, с. 3].

Передбачає формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості в молодших школярів на прикладах героїчної боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, Української повстанської армії. Також національно-патріотичне виховання здійснюватиметься на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні в 2004, 2013–2014 роках, Антитерористичної операції (АТО) та Операції Об’єднаних Сил (ООС) в Донецькій та Луганській областях.

Зауважимо, що зміст курсу може бути використаний також для наповнення чинних програм та підручників з різних навчальних дисциплін матеріалами з національно-патріотичного виховання учнів початкових класів, а також для позаурочної виховної роботи [5, с. 40].

Результати дослідження також “сприятимуть підвищенню професійної майстерності педагогічних кадрів, розвитку їх ініціативи і творчості, активізації роботи по впровадженні в практику інноваційних технологій та передового педагогічного досвіду щодо підвищення ефективності здійснення в освітніх закладах України національно-патріотичного виховання дітей та молоді” [4, с. 95].

Анонсований проект вивчення курсу українознавства за вибором “Я люблю Україну” для 1-4 класів уже впроваджено в освітній процес початкової школи. Тому рекомендуємо в навчальні плани вищих педагогічних закладів освіти ввести навчальну дисципліну “Методика навчання українознавства в початковій школі”. З метою поглибленої підготовки вчителів початкових класів на педагогічних факультетах університетів відкрити додаткову спеціалізацію “Вчитель українознавства”.

З М І С Т

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ВІТАЛЬНІ СЛОВА УЧАСНИКІВ

<i>В. П. Андрущенко</i>	3
<i>М. В. Стріха</i>	7
<i>І. Т. Горбачук</i>	8
<i>О. М. Яцунь</i>	9
<i>І. К. Патриляк</i>	11
<i>Б. І. Андрусишин (розмова з М. І. Чабайовською)</i>	12
<i>В. П. Коцур</i>	21
<i>Ю. Л. Бошицький</i>	23
<i>І. М. Турянський</i>	24
<i>О. В. Тимошенко</i>	24

ДОПОВІДІ

О. П. Реснт

У ПОШУКАХ НАУКОВИХ ІСТИН. НАРИС ЖИТТЯ І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА Б. І. АНДРУСИШИНА ДО 60-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА Б. І. АНДРУСИШИНА ...	26
---	----

В. Г. Пилипчук

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	37
---	----

С. Д. Гусарєв

ПРИВІТАННЯ З ЮВІЛЕЄМ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА, ЗАСЛУЖЕНОГО ДІЯЧА НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ БОГДАНА ІВАНОВИЧА АНДРУСИШИНА	42
--	----

Н. М. Оніщенко

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРІЮ ТА ПРАКТИКУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (АСПЕКТ ВЗАЄМОДІЇ)	44
---	----

В. П. Горбатенко

З ВІРОЮ В МУДРІСТЬ ПРАВА І МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ (ДО 60-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ БОГДАНА АНДРУСИШИНА)	47
---	----

Я. С. Калакура

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД
В ДОСЛІДЖЕННЯХ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ51

В. Й. Борисенко

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСОРА Б. І. АНДРУСИШИНА
ЯК ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО-ІСТОРИКА І ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА.....56

В. М. Даниленко

ПРОБЛЕМИ ПРОДУКУВАННЯ Й ТРАНСЛЯЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ62

Н. М. Пархоменко

ЗДОБУТКИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ
СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.....68

В. Д. Гончаренко

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ
БАГАТОВІКОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ71

Ю. І. Терещенко

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСЕРВАТИЗМ ЯК ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ЧИННИК.....75

В. І. Сергійчук

З ЛЮБОВ'Ю ДО УКРАЇНИ
(ДО 60-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ БОГДАНА АНДРУСИШИНА)83

І. Й. Бойко

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК
КИЇВСЬКОЇ РУСІ.....85

А. Є. Шевченко

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
В УКРАЇНІ – ОСНОВА СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ89

Р. С. Огірко

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИТОКУ КОНЦЕПЦІЇ
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО95

В. І. Лозовий

БОГДАН ІВАНОВИЧ АНДРУСИШИН – ВІДОМИЙ ІСТОРИК,
АВТОРИТЕТНИЙ ПЕДАГОГ, ДОСВІДЧЕНИЙ КЕРІВНИК.....103

СЕКЦІЯ І. ПРАВО

В. І. Акуленко

У ПОЛІТИЧНІЙ АУРІ ЧОЛОМКАННЯ ВОЖДІВ.....107

Т. І. Андрущенко

ЕСТЕТИКА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ.....111

Є. В. Білозьоров

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ У НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ
ПРОФЕСОРА Б. І. АНДРУСИШИНА 113

О. В. Бучма

РЕЛІГІЯ І ПРАВО У ВИМІРАХ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ 118

К. О. Ващенко, С. П. Дмитренко

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ 123

Т. В. Гавронська

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В ДЕРЖАВОТВОРЕННІ 127

Н. О. Деркачова

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ
В ПРАЦЯХ М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА 132

Д. О. Дубінко

ЧИННИКИ ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ 136

Л. С. Дубчак

ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАКОНОПРОЕКТУ № 9055 138

Ю. М. Жмур

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ 142

О. Я. Кархут

ОСВІТНЄ ПРАВО УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ 145

М. С. Корець

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ 149

О. О. Кульчицький

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
ІНСТИТУТУ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ БАНКОМ ОСІБ В УКРАЇНІ 152

Л. Ф. Киріна

METHODS OF DETERMINING THE EFFICIENCY
OF NORMS OF LABOR LAW 157

О. В. Макарова

ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ 161

О. О. Морозова, В. О. Морозова

ВИДИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ
У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я 164

Н. О. Мудролюбова

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
НА ПРИКЛАДІ КОРОЛІВСТВА ШВЕЦІЇ.....169

Н. М. Опольська

ОБМЕЖЕННЯ ОБСЯГУ ПРАВА НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ
У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТАХ.....171

Б. В. Островська (Совенко)

ЗАХИСТ ЖИТТЯ ТА ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ
В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ
АКТУАЛЬНИХ БІОЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ.....173

О. В. Середа

НАРИСИ З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ.....175

В. Ю. Стеценко

СУЧАСНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ
ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....178

В. Тартасюк

ГУМАНІЗМ ЯК ОСНОВА ІДЕОЛОГІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВА.....181

О. В. Токарчук

ПРИНЦИП НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДІВ І СУДДІВ
ЯК ОДНА З УМОВ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ.....182

С. І. Шимон

ЗАХИСТ ПРАВ НА “ЦЕРКОВНЕ МАЙНО” У КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....189

С. І. Шитий

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ЦЕРКВИ
ЯК ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ.....191

СЕКЦІЯ II. ІСТОРІЯ

О. В. Гарагонич

ТОЙ, ХТО НАС ВИВОДИТЬ У ДОКТОРИ.....196

С. І. Здіорук

ТВОРЧИЙ НЕСПОКІЙ ПРОФЕСОРА БОГДАНА АНДРУСИШИНА198

В. Б. Євтух

ФЕНОМЕН ПОЛІЕТНІЧНОСТІ
У СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ПОПЕРЕДНІ ЗАВВАГИ.....201

В. П. Капелюшний

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ ПРОФЕСОРА Б.І. АНДРУСИШИНА
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ДОБИ
ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 РР.....213

В. С. Радчук

БОГДАН АНДРУСИШИН: ПЕРШОВИТОКИ – НА СТУДЕНТСЬКІЙ ЛАВІ! ... 219

О. О. Рафальський, П. М. Чернега

ПЕРЕДУМОВИ Й ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

(до 100-річчя проголошення Директорією 22 січня 1919 р.

Акту злуки української народної республіки й Західно-української
народної республіки в єдину незалежну державу) 223

Н. І. Тарасова

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ПРОФЕСОРА Б. І. АНДРУСИШИНА

У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО

ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА..... 236

Г. П. Савченко

ДЗВОНИ БОГДАНА АНДРУСИШИНА 239

М. Р. Стан

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ ПРОФЕСОРА Б. І. АНДРУСИШИНА 242

СЕКЦІЯ ІІІ. ПОЛІТОЛОГІЯ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

В. М. Гоцуляк

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ В ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ..... 247

А. А. Карнаух

ОСНОВИ ДОВІРИ ДО ПАРЛАМЕНТУ 252

Т. В. Мелещенко

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 256

Л. М. Радченко

КРИЗОВИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..... 261

С. Ю. Римаренко

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМІКА

ЕТНОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ 263

СЕКЦІЯ ІV. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

І. С. Булах

ЗНАЧУЩІСТЬ МОРАЛЬНИХ ІМПЕРАТИВІВ

ДЛЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ 267

А. А. Булда, А. С. Корецька

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ.....271

Р. В. Губань

Б. І. АНДРУСИШИН ЯК ОРГАНІЗАТОР ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ
ПРАВОЗНАВСТВА В НПУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА278

А. М. Гуз

КОРИФЕЙ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА.....281

В. М. Синьов, Бистров А. Є.

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО СХВАЛЕНОЇ ПОВЕДІНКИ
У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ
ЯК ПРОФІЛАКТИКА ЇХ ВІКТИМІЗАЦІЇ284

М. І. Чабайовська

НАВЧАЛЬНО МЕТОДИЧНИЙ ПРОЕКТ “Я ЛЮБЛЮ УКРАЇНУ”
У КОНТЕКСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ “НОВА ШКОЛА”288

Наукове видання

**ПРАВНИЧО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ
ТА ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ПРОБЛЕМ
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів **несуть повну відповідальність** за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Виготовлення оригінал-макету

Т. Ветраченко

Підписано до друку 28 березня 2019 р.
Формат 60x84/16 Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 18,69. Облік видав арк. 18,39.
Наклад 110 прим. Зам №
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26